

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS

TOMA JASIUKEVIČIŪTĖ

**PRIKLAUSOMŲ NUO ALKOHOLIO ASMENŲ
TAPATUMO REKONSTRAVIMAS
BLAIVYBĖS PERIODU**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)

VILNIUS, 2014

Disertacija parengta 2009-2013 metais Vilniaus universitete

Mokslinė vadovė – doc. dr. Violeta Gevorgianienė

(Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, edukologija – 07 S)

TURINYS

ĮVADAS	8
1. PRIKLAUSOMO NUO ALKOHOLIO ASMENS TAPATUMAS KAIP SOCIALINIO KONSTRAVIMO PROCESAS	21
1.1. TAPATUMO FENOMENO ANALIZĖ	21
1.1.1. Tapatumo sąvoka lietuvių kalboje	22
1.1.2. Individuali ir socialinė tapatumo prieigos	23
1.1.3. Vientisas versus daugialypis tapatumas	26
1.2. TAPATUMO FENOMENAS LĒTINĖS LIGOS PATYRIMO TYRIMUOSE	29
1.3. PRIKLAUSOMO NUO ALKOHOLIO ASMENS TAPATUMO SOCIALINIS KONSTRAVIMAS	32
1.3.1. Socialinio konstrukcionizmo teorijos gairės	33
1.3.2. Priklausomybės nuo alkoholio sampratos socialinis konstravimas	35
1.3.3. Dialektinis tapatumo konstravimo pobūdis	36
1.4. PASAKOJIMO VAIDMUO KONSTRUOJANT TAPATUMĄ	39
1.4.1. Tapatumas kaip refleksyvus veiksmas	39
1.4.2. Refleksyvaus tapatumo konstravimo reikšmė socialiniame darbe	42
1.5. STIGMA PRIKLAUSOMO ASMENS TAPATUMO KONSTRUKTE	45
1.6. PRIKLAUSOMYBĖ NUO ALKOHOLIO KAIP TAPATUMO KONSTRAVIMO ŠALTINIS	49
1.6.1. Priklausomybės nuo alkoholio sampratos raida medicininiame diskurse	49
1.6.2. Priklausomybė nuo alkoholio sociologiniu požiūriu	55
2. METODOLOGIJA	61
2.1. GRINDŽIAMOSIOS TEORIJOS METODOLOGIJA	61
2.1.1. Epistemologinės tyrimo prielaidos	62
2.1.2. Metodologinės tyrimo prielaidos	63
2.2. TYRIMO DALYVIAI IR JŲ ATRANKA	65
2.3. DUOMENŲ RINKIMO METODAI IR INSTRUMENTAI	68
2.4. DUOMENŲ ANALIZĖS METODAI	72
2.4.1. Atmintinės – pagalbinis analizės įrankis	73
2.4.2. Pirminis ir fokusuotas kodavimas	75
2.4.3. Ašinis kodavimas	76
2.4.4. Teorinis kodavimas	77
2.5. TYRIMO ETIKA	79
2.6. TYRĖJOS VAIDMUO	81
2.7. TYRĖJOS SAVIREFLEKSIJA	82

3. REZULTATAI	85
3.1. PRIKLAUSOMO „AŠ“ KONSTRUKTO IŠTAKOS: MAKRO IR MEZO „INPRINTAI“ VISAM GYVENIMUI	87
3.1.1. Makroveiksniai: „ <i>suirutė</i> “	87
3.1.2. Mezoveiksniai: stigma „ <i>priklausomoje</i> “ šeimoje	90
3.1.3. Mikroveiksniai: „ <i>be vietos</i> “	95
3.1.4. Ankstyvieji tapatumo konstrukto „ <i>eskizai</i> “	104
3.1.4.1. „ <i>Ieškotoja</i> “	104
3.1.4.2. „ <i>Talentingas tinginys</i> “	105
3.1.4.3. „ <i>Herojė</i> “	106
3.1.4.4. „ <i>Auksinis berniukas</i> “	107
3.1.4.5. „ <i>Anksti suaugęs</i> “	107
3.2. PRIKLAUSOMYBĖS NUO ALKOHOLIO VYSTYMOŠI NARATYVAS: TARP TAPATUMO KŪRIMO IR GRIŪTIES „CHEMINĖJE BEPROTYBĖJE“ ...	109
3.2.1. Biopsichosocialinė ligos samprata kaip neišvengiamas tapatumo aspektas: „ <i>alkoholis prilipo momentaliai</i> “	110
3.2.1.1. <i>Socialinių santykių dinamikos refleksija:</i> <i>alkoholis – bendravimo „komfortui“</i>	111
3.2.1.2. <i>Alkoholis – svarbus savikūros „įrankis“</i>	113
3.2.2. Priklausomybės progresavimas: „ <i>standartinis alkoholizmas</i> “	115
3.2.2.1. <i>Socialinių santykių dinamikos refleksija: „griūvantys“ santykiai</i> ...	119
3.2.2.2. <i>Tapatumo sumaištis priklausomybei progresuojant:</i> „ <i>alkoholinė beprotybė</i> “	125
3.2.3. Ribinių patirčių refleksija: „ <i>prasidėjo žiema viduj</i> “	127
3.2.3.1. <i>Kraštutinės vienatvės refleksija</i>	129
3.2.3.2. <i>Dėka „byrančio“ kūno suvokiamas tapatumo nykimas</i>	130
3.3. TAPATUMO REKONSTRAVIMAS BLAIVYBĖS PERIODU: VIDINĖ, SOCIALINĖ IR DVASINĖ INTEGRACIJA	133
3.3.1. Blaiviojo „aš“ atkūrimo pradžia – viltis tapti kitokiu	134
3.3.2. Bendruomenės vaidmuo atkuriant tapatumą: antrinės socializacijos terpė..	138
3.3.2.1. <i>Bendruomenių ideologijos – naujojo tapatumo kūrimo</i> <i>vertybinis pagrindas</i>	139
3.3.2.2. <i>Bendruomenės praktikos – tapatumo rekonstravimo priemonės</i> ..	141
3.3.2.3. <i>Autoritetas – naują tapatumo konstruklą inspiruojanti figūra</i>	146
3.3.2.4. <i>Pasakojimas: tapatumo rekonstravimo ir raiškos būdas</i>	151
3.3.3. Blaiviojo „aš“ atkūrimas bendruomenėje: nuo stigmos iki pozityvios žymės	154
3.3.4. Dvasiniai tapatumo aspektai	158
3.3.4.1. <i>Dvasinė pasaulėžiūra: nuo bendrųjų sampratų prie</i> <i>asmeninio patyrimo</i>	158
3.3.4.2. <i>Dvasinių asmens tapatumo aspektų ir grupės tapatumo sąsajos</i> ...	162
3.3.4.3. <i>Dvasinė pilnatvė: nuo savęs priėmimo iki siekio „išsitapatinti“</i>	163

4.	NUO ALKOHOLIO PRIKLAUSOMŲ ASMENŲ TAPATUMO REKONSTRAVIMO BLAIVYBĖJE GRINDŽIAMOJI TEORIJA ...	166
4.1.	DUALUS BLAIVYBĖJE ATKURIAMO TAPATUMO KONSTRUKTAS:	
	„ANGELAS ŠIKŠNOSPARNIO SPARNAIS“	167
4.1.1.	Dualumas – tapatumo konstrukto ašis	171
4.1.2.	Savivaizdis	176
4.1.3.	Laikiškumas	178
4.1.4.	Įkūnytumas	180
4.1.5.	Vertybiniis ir dvasinis matmuo	182
4.1.6.	Socialinis matmuo	186
	4.1.6.1. <i>Bendruomenė – antrinės socializacijos terpė</i>	186
	4.1.6.2. <i>Globalinis versus globėjas: atkurto tapatumo patvirtinimas bendruomenėje</i>	189
	4.1.6.3. <i>Tapatumo perkėlimas iš bendruomenės „laboratorijos“ į platesnį socialinį kontekstą</i>	190
	4.1.6.4. <i>Savęs pateikimas: „kaukės“ versus autentiškumas</i>	191
	4.1.6.5. <i>Stigma versus normalumas ir pozityvus išskirtinumas</i>	192
	4.1.6.6. <i>Vienišumas versus bendrystė</i>	196
4.1.7.	Laisvos valios dilema	198
5.	DISKUSIJA	202
	IŠVADOS	231
	REKOMENDACIJOS	235
	LITERATŪROS SĄRAŠAS	237
	PRIEDAI	256

Santrumpos

- GTM** – grindžiamosios teorijos metodologija
- AA** – anoniminių alkoholikų draugija
- Al-anon** – anoniminė alkoholikų artimųjų draugija
- SAV** – suaugusių alkoholikų vaikų draugija
- NRJ** – naujasis religinis judėjimas

PAGRINDINĖS SĄVOKOS

Priklausomybė nuo alkoholio – tai elgesio, kognityvių ir fiziologinių reiškinių kompleksas, kuris atsiranda dėl kartotinio medžiagos vartojimo. Tipiškiausi šio sutrikimo požymiai yra stiprus troškimas vartoti psichoaktyviąją medžiagą, sunkumas kontroliuoti vartojimą, vartojimas nepaisant žalingų pasekmių. Medžiagos vartojimas individui tampa svarbesnis nei kiti veiksmai ar įsipareigojimai. Būdinga padidėjusi tolerancija vartojamai medžiagai ir kai kuriais atvejais fizinės abstinencijos būklė (TLK-10, 2008).

Socialinis konstrukcionizmas – teorijų ir sąvokų rinkinys, socialinių fenomenų prigimtį aiškinantis socialiniu kontekstu. Žinojimas apie tikrovę yra suprantamas kaip socialiai sukonstruotas ir prasmingas tik savo unikaloje istorinėje, kultūrinėje ir socialinėje aplinkoje (Berger ir Luckman, 1999).

Stigma / stigmatizuotas tapatumas – toks asmens tapatumo fenomenas, kai žmogus, pasižymintis koku nors fiziniu, psichologiniu arba socialiniu požymiu, besiskiriančiu nuo kultūriškai nusistovėjusių normų, yra diskredituojamas ir praranda galimybes būti visiškoje socialinėje aprėptyje (Goffman, 1986).

Naratyvas / pasakojimas – refleksyvus veiksmas, kurio metu sisteminama, perduodama informacija apie save ir pasaulį: gali būti tiek vidinė refleksija, tiek išoriškai verbalizuotas ir kalbinis – pasakojimo procesas (Giddens, 2000).

Grindžiamosios teorijos metodologija – kokybinio tyrimo metodologija, kurią taikant sistemingos analizės technikos ir procedūros sudaro galimybes išvystyti savarankišką, empiriniais duomenimis grindžiamą teoriją apie tiriamą fenomeną (Charmaz, 2010).

Gyvenimo istorija – tyrime naudotas duomenų rinkimo metodas. Tai baigtas naratyvas apie tyrimo dalyvių gyvenimą kaip visumą. Dažniausiai tai yra istorija, paremta gyvenimo įvykiais ir patyrimais nuo gimimo iki pasakojimo momento, leidžianti interpretuoti, kaip asmuo konstruoja savąjį tapatumą (Atkinson, 2001).

IVADAS

Tyrimo aktualumas

Asmens tapatumo fenomenas tiek gyvenime, tiek kaip mokslinio tyrimo objektas – tarsi nesibaigianti dėlionė, sujungianti daug tarpusavyje susijusių socialinio ir individualaus pobūdžio sudedamųjų dalių bei procesų. Jie unikaliais, nepakartojamais raštais išmargina žmogaus tapatumo portretą. Tapatumo fenomeno tyrinėjimas įvairiose mokslo srityse atveria naujas galimybes pažvelgti į fizinio, socialinio, psichologinio ir dvasinio pobūdžio problemą – priklausomybės vystymąsi ir sveikimą – žvelgiant iš holistinės žmogaus gyvenimo, kaip visumos, perspektyvos. Priklausomo nuo alkoholio asmens tapatumo kūrimosi kliūtys neretai atsiranda dar ankstyvoje vaikystėje, jei jis/ji pritrūksta reikšmingų santykių ir kitų konstruktyvių šaltinių, kuriais galėtų remtis konstruodamas savąją „aš“ dėlionę. Nepalankiame sociokultūriniame kontekste gana lengvai atrandamas aplinkos siūlomas „greitas“ ir „efektyvus“ daugelio problemų sprendimo ir tapatumo kūrimo instrumentas – alkoholis.

Todėl nagrinėjant priklausomo asmens tapatumo kūrimosi aspektus, tikslinga atsiremti ir į alkoholio vartojamo paplitimo ir jo priežasčių problemą. 2012 m. reprezentatyvaus tyrimo duomenimis (NTAKD, 2013), 82 procentai Lietuvos gyventojų¹ vartojo alkoholinius gėrimus per pastaruosius metus, o per pastarąjį mėnesį – 66,7 procentai. Vyrai, ypač vyresni² labiau linkę vartoti alkoholį nei moterys. Save žalojančio elgesio³, tame tarpe ir alkoholio vartojimo, požiūriu, kaimo vietovių rodikliai yra žymiai prastesni, palyginti su miesto gyventojų. Be to, pagal alkoholio suvartojimą Europos Sąjunga (toliau – ES) lenkia kitus pasaulio regionus (OECD, 2012), o Lietuva pagal šį rodiklį atsiduria žemutinėse ES gretose: paskutiniųjų 30 metų duomenys rodo, jog mūsų šalyje

¹ 15-64 metų amžiaus gyventojai

² Vyresnio mažiaus grupę tyrime sudaro 35-64 metų amžiaus vyrai.

³ Save žalojanti elgesys: individo elgesys, kurį jis renkasi žinodamas galimą žalą: nesaikingas alkoholio vartojimas, rūkymas, rizikingas elgesys, savižudybės ir pan.

suvartojama 12,6 litro vienam gyventojui per metus⁴. Tačiau alkoholio vartojimas šalyje išlieka stabilus ir mažesni rodikliai, kurie daugelyje Europos šalių pasiekiami efektyvia alkoholio politika⁵ – reklamos, alkoholio prieinamumo ir mokestiniais apribojimais – Lietuvos alkoholio vartojimo tendencijose neatsispindi (OECD, 2012; Buivydas, Černiauskas, 2012).

Negatyvios alkoholio vartojimo pasekmės atsispindi mirties ir neįgalumo rodikliuose nelaimingų atsitikimų, smurto ir savižudybių atvejais. Tai trečias pagal dažnumą ligų ir mirtingumo rizikos veiksnys Europoje po tabako ir aukšto kraujo spaudimo. Alkoholio vartojimo pasekmės siejamos su daugybe sveikatos sutrikimų: širdies ir kraujagyslių sistemos ligomis, insultu, kepenų ciroze bei vėžiu, vaisiaus defektais nėštumo metu (OECD, 2012; PSO, 2010).

Be to, Lietuvoje, kaip ir visame posovietiniame kontekste, alkoholio vartojimas yra specifinė, ypatingo dėmesio reikalaujanti socialinė, ekonominė ir sveikatos problema (Stickley ir kt., 2007; Hinote, 2009). Alkoholis vartojamas ne tik dėl jo poveikio psichikai, kartu – tai simbolinė socialinių reikšmių perdavimo priemonė, konstruojanti ir perteikianti požiūrius, vertybes, elgesio normas. Gėrimai gali simbolizuoti tam tikrą socialinį statusą, padeda įtvirtinti ritualines bendravimo ceremonijas, tapti tam tikro gyvenimo būdo atributu (SIRC, 1998). Visuomenės požiūrį į alkoholio vartojimą sąlygoja šalies kultūros tradicijos ir papročiai, Vyriausybės priimti įstatymai, alkoholio politika ir jo pasiūla, prieinamumas, reklama (Tamutienė, 2008).

Alkoholio vartojimo problemos Lietuvoje siejamos su iš kartos į kartą perduodamomis vartojimo tradicijomis, prosocialių vertybių stoka (Goštautas, 2004). Nors priklausomybė nuo alkoholio ar girtavimas, kaip socialiniai reiškiniai, Lietuvoje suprantami kaip moraliniu požiūriu smerktini, tačiau visuomenėje vyrauja alkoholio, kaip svarbaus bendravimo katalizatoriaus, simbolika. Tokioms visuomenės nuostatoms, pasak R. Pavlovskienės (1998), iš dalies įtakos turėjo sovietiniu periodu susiformavusios alkoholio vartojimo tradicijos darbo kolektyvuose bei pobūviuose – alkoholio, kaip neatsietino švenčių simbolio, pristatymas. Itin priešiška visuomenės reakcija į mėginimus riboti alkoholio vartojimą Lietuvoje sovie-

⁴ Alkoholio suvartojimo statistika apima suaugusių gyventojų grupę nuo 15 metų 1980–2010 m. laikotarpiu. Įtraukiami metiniai alkoholio pardavimo rodikliai neapima nelegaliai gaminamo alkoholio.

⁵ Lietuvoje 1998–2010 metų sveikatos programoje buvo numatyta didinant akcizus ir kitomis priemonėmis bus mažinama alkoholio paklausa. Tačiau alkoholio kainos buvo sumažintos, alkoholio vartojimo bei su tuo susijusių mirčių skaičius taip pat išaugo (Buivydas, Černiauskas, 2012).

tinės okupacijos laikotarpiu 1986–1987 m. patvirtino, jog alkoholis užima svarbią vietą žmonių sąmonėje (Goštautas, 2004). Tačiau alkoholio vartojimo mastas po sovietinėse šalyse po 1990 m. toliau stebina tyrėjus – tai siejama su ekonominiu nuosmikiu, atsiradusiu dėl politinės sistemos pasikeitimo, ilgalaikiu stresu, su sutrikusiais socialiniais ryšiais visuomenėje, neviltimi, bejėgiškumu, pilietiškumo stoka (Chomentauskas ir kt., 2008; Cornia G. A., 2000). Remiantis A. Goštautu (2004), Lietuvoje nuo 1990 m. iki 1995 m. priklausomybės nuo alkoholio rodikliai pablogėjo liberalizavus alkoholinių gėrimų gamybą ir prekybą.

Sergamumo psichikos ir elgesio sutrikimais dėl alkoholio vartojimo dinamika per paskutiniuosius 13 metų Lietuvoje svyravo nuo 103 atvejų 1999 m. iki 85 atvejų 2012 m.⁶ (VPSC, 2012). Tačiau kaip alkoholio suvartojimo atveju statistika neatspindi ekonomikos šešėlio, taip priklausomybių ligų paplitimo statistika toli gražu nėra baigtinis priklausomybių ligų poveikslas, nes daugelis asmenų, turinčių problemų, nesikreipia į gydymo įstaigas. Šių žmonių patirtys yra tiek statistikos, tiek tyrimų apie priklausomybes paribyje, nes rasti individualiai blaivybės siekiančius žmones, kurie susidūrė su priklausomybe, nėra lengva dėl visuomenėje vyraujančios stigmos priklausomybės ligų atžvilgiu. Tai atskleidžia ir patirtis atliekant tyrimą. Šio darbo autorė kreipėsi į straipsnį apie blaivybės savo jėgomis (be specializuotos bendruomenių pagalbos) siekiantį žmogų parašiusią žurnalistę, prašydama padėti susisiekti su straipsnio herojumi. Straipsnyje jis dalijosi patirtimi apie visuomenės spaudimą vartoti alkoholinius gėrimus ir patiriamą stigmą. Žurnalistė sutiko padėti, bet paprašė palaukti, kol nurims po straipsnio kilusi negatyvių atsiliepimų banga. Žmogus dalindamasis savo blaivybės patirtimi viešoje erdvėje susidūrė su dideliu aplinkos pasipriešinimu: net šeima ir artimieji nesuprato naujųjų pokyčių. Taigi kodėl iškyla tokia socialinė problema, jog pats alkoholio vartojimas, dažnai nesaikingas, yra skatinamas ir propaguojamas, o priklausomybės ligos įvardijamas bei blaivybės siekimas susilaukia tokios negatyvios visuomenės reakcijos?

Tyrėjai identifikuoja kelis moralinio psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo vertinimo šaltinius: viena vertus, tai yra ekonominės galios, sėkmingos socializacijos simbolis, maisto kultūros atributas, kita vertus, siejasi su potencialia žala,

⁶ Atvejai skaičiuojami 100 000 gyventojų.

nuodijimusi bei negatyviais asmenybės pokyčiais, todėl akivaizdu, jog yra reguliuojamas įvairių, neretai prieštaringų, socialinių draudimų ir taisyklių kompleksu (Room, 2005). Nustatyta, kad priklausomi asmenys labiau smerkiami ir kaltinami dėl atsiradusios ligos nei kitomis psichikos ligomis sergantys žmonės – priklausomybė dažnai laikoma moraliniu nuosmikiu ir valios stoka, todėl stigma gali veikti asmens gyvenimo gerovę ir blaivybės periodu (Corrigan ir kt., 2009; Schomerus, 2010). Tyrimai taip pat atskleidžia, jog priklausomybės ligų stigma gali būti prilyginta labiausiai stigmatos paveiktos šizofrenijos sampratai (Schomerus, 2010), todėl ji veikia asmens gyvenimo gerovę ir po vienerių blaivybės metų. Siekiama, jog stigmatos klausimas sveikatos ir socialinės priežiūros sistemoje būtų sprendžiamas kaip atskira problema (Link, 1997). Kol kas Lietuvoje ir šioje srityje dirbsiantys būsiami specialistai (medicininės, psichologinės ir sveikatos priežiūros) patys stigmatizuoja priklausomybės ligomis sergančius (Jasiukevičiūtė ir kt., 2010).

Priklausomybės stigmatos poveikis gali reikštis ne tik kaip trukdis siekti profesionalios pagalbos ir gydymo, jis gali veikti socialinę atskirtį bendrąja prasme (Room, 2005) ir yra siejamas su struktūrinės diskriminacijos formomis siekiant gydymo, bandant įsidarbinti ar visuomeninėje veikloje (Hanson, 1998; Page, 1993). Gyvenimo kokybei tai kenkia įvairiais aspektais: tvarkant kasdienes reikalus, taip pat sveikatos ir finansinio saugumo atžvilgiu (Luoma ir kt., 2007). Visgi priklausomybės ligų stigma kol kas yra mažiau tirama, lyginant su kitų psichikos sutrikimų nulemta stigma. Šiai problemai analizuoti reikalingi specifiniai, siauresnio pobūdžio tyrimai priklausomybių srityje (Schometus ir kt., 2010; Link, 1999; Angermeyer ir Matschinger, 2003).

Negatyvios priklausomybės nuo alkoholio pasekmės neapsiriboja vien tik poveikiu fizinei ar psichikos sveikatai – priklausomybė turi itin destruktivų poveikį socialiniam elgesiui, sąveikoms ir aplinkai (Klingemann, 2001). Priklausomybių ir kitų su alkoholio vartojimu susijusių problemų paplitimas Lietuvoje turi viruso požymių, nes kenčia ne tik pats nuo alkoholio priklausomas žmogus, bet ir jo artimoji aplinka, ypač vaikai (Kubilienė, 2004) ir sutuoktiniai (Kaliatkaitė ir kt., 2010). Tad priklausomybė nuo alkoholio yra daugiaplanė ir kompleksinė socialinių, ekonominių, politinių, biologinių bei kitų visuomenės gyvenimo ir mokslo sričių problema, kuriai būtina visapusiška reiškinio analizė, įtraukiant mikro- ir makroprocesų poveikį.

Šiuo darbu siekiama išnagrinėti priklausomų asmenų tapatumo konstravimo, kaip socialinio ir psichologinio reiškimo, ypatumus. Tokia kontekstuali analizė padėtų spręsti įvairias Lietuvoje su priklausomybėmis ir alkoholio vartojimu susijusias problemas – vykdant reabilitacijos programas, plėtojant pagalbos sau grupių, įvairių religinio ir kitokio pobūdžio bendruomenių veiklą, tobulinant sveikatos, psichologinės bei socialinės pagalbos priežiūros specialistų kvalifikaciją, taip pat padėtų patiems priklausomiems asmenims geriau suvokti su priklausomybe nuo alkoholio susijusius tapatumo procesus: jo kliūtis, prieštaras ir konstruktyvias galimybes.

Mokslinis darbo naujumas

Alkoholio vartojimas ir priklausomybė nuo alkoholio – kompleksiškas reiškinys, kuris gali būti nagrinėjamas tiek individualiu, tiek visuomeniniu lygmenimis. Be to, remiantis skirtingomis mokslų paradigmomis šis fenomenas atsiduria ir objektyviųjų ir subjektyviųjų prasmų analize besiremiančių tyrimų lauke. Todėl su alkoholio vartojimu ir priklausomybe nuo alkoholio susijusius tyrimus galima skirstyti mikro/ makro bei objektyviuoju/subjektyviuoju lygmenimis remiantis G. Ritzer (1981) integruotų sociologinių paradigimų schema (1 priedas). Tokia prieiga padėjo atskleisti temos aktualumo mokslinėje erdvėje tendencijas ir trūkstamas grandis.

Tarptautiniuose kiekybinio pobūdžio tyrimuose priklausomybės nuo alkoholio problema nagrinėjama remiantis objektyviomis alkoholio vartojimo ir jo pasekmių sampratomis. Pavyzdžiui, makrolygmeniu alkoholio vartojimas ir priklausomybė nuo jo tiriami kaip visuomenės sveikatos, socialinė, institucinė politinė ir ekonominė problema (Tomer, 2001; Anderson, Baumberg, 2006) bei kaip socialinio ir kultūrinio konteksto, galių santykio sąlygotas reiškinys antropologijos mokslo darbuose (Hunt, Barker, 2001). Mikrolygmeniu objektyvaus pobūdžio sampratos, susijusios su biomedicininio žinojimu bei psichologinių priklausomybės priežasčių analize, būdingos biomedicininiam diskursui iki XX a. pabaigos (Davis, Walsh, 1970), psichologijos mokslo darbams (Cox, Klinger, 1988). Nors šios tyrimo kryptys plėtojamos iki šiol (pavyzdžiui, neurobiologijos srityje), jos nebėra dominuojančios ir neatmeta makrolygmens veiksmų įtakos. Galima teigti, jog objektyviosios paradigmos kontekste šiuo metu labiausiai paplitę priklausomybės nuo alkoholio, kaip biopsichosocialinio reiškimo, analizės

tyrimai, kuriuose analizuojamas tiek socialinės aplinkos, tiek individualių biologinių ir psichologinių veiksnių kombinacijos poveikis (Wallance, 1992; Heath ir kt., 1997; White ir kt., 2003).

Tarptautiniai kokybinio pobūdžio tyrimai analizuojant subjektyvius su alkoholio vartojimu susijusius fenomenus, plėtojami antropologų, psichologų, sociologų darbuose. Nagrinėjamos šių reiškinių sampratos ir socialiniai priklausomybių konstravimo ypatumai. Pavyzdžiui, etnografiniuose tyrimuose alkoholio vartojimas nagrinėjamas kaip sociokultūriniam kontekste kuriamas reiškinys (Spradley, 1970; McDonald, 1988; Marshall, 1990; Waterston, 1993; May, 2001). Tokiu būdu, remiantis subjektyviomis prasmėmis ir patyrimais, tiriami socialinių sąveikų ir visuomeninių reikšmių makroprocesai. O mikrosubjektyviu lygmeniu siekiama suprasti individualius su alkoholio vartojimu ir priklausomybės patyrimu susijusius asmeninius išgyvenimus: pavyzdžiui, ką reiškia būti Anoniminių alkoholikų pagalbos sau grupės nariu arba kaip moterys patiria priklausomybę nuo alkoholio (Zakrzewski, Hector, 2004; Rabie, 2009).

Nagrinėjant subjektyvias priklausomų asmenų tapatumo prasmes tyrimuose stengiamasi išesti už priklausomybės, kaip ligos, aprašymo ribų, atskleidžiant ne tik subjektyvų jos patyrimą ir subjektyviai priskiriamas prasmes (Vega, 2004; Shinebourne, Smith, 2009) bet ir individualius blaivybės atvejus, tiriant galimybę jos siekti be gydymo (Gerard ir kt., 1962; Edwards ir kt., 1977; Knupfer, 1972; Saunders ir kt., 1979; Biernacki, 1986). Tokie tyrimai suteikia galimybę įsigilinti į tiriamą daugiaplanį probleminį lauką ir stereotipinį žinojimą pakeisti pačių nuo alkoholio priklausomų asmenų perspektyva paremtu požiūriu. Tyrėjai aprašo skirtingai tyrimo dalyvių įvardijamas naujo gyvenimo etapo be alkoholio priežastis: tiesiog noro vartoti alkoholį netekimas, pasekmių baimė, šeimos įtaka, gydymasis ligoninėje, AA pagalbos sau grupės parama (Ludwig, 1972), liga arba kitoks krizinis įvykis, įvairios religinės patirtys ir atsivertimai, finansinės problemos, šeimos ar draugų pagalba (Tuchfeld, 1981). Tačiau šiuose tyrimuose toks savo blaivybės pradžios reinterpretavimas turi trūkumų, nes nesuteikia informacijos apie vykstančius kognityvius procesus – šių įvykių reikšmė, subjektyvus jų interpretavimas lieka nežinomi⁷.

⁷ Pavyzdžiui, A. M. Ludwig (1985), teigia, jog daug svarbiau ne išorinės aplinkybės ar įvykiai, bet žmogaus jiems suteikiama prasmė – tas pats įvykis, pavyzdžiui, skyrybos ar grėsmė netekti darbo dėl alkoholio vartojimo, gali reikšti skirtingus dalykus atskiriems individams ir tam pačiam žmogui įvairiais gyvenimo etapais.

Neišvengiamas priklausomų asmenų tapatumo analizės būdas kokybiniuose tyrimuose – biografinėje laiko tėkmėje analizuojama tapatumo dinamika. Vartojama gyvenimo eigos samprata (Elder ir kt., 2003). Ja remiantis, priklausomybė analizuojama kaip dalis žmogaus gyvenimo patirties, o ne atskiras gydytinas objektas. Atskleidžiama įvairialypių veiksnių svarba problemos analizei – istorinio konteksto, socialinių struktūrų ir aplinkos bei individualių skirtumų reikšmė (Rosenqvist ir kt., 2004; Hser ir kt., 2007). Pabrėžiami ilgalaikiai kaitos procesai, kurie gali susidėti tiek iš palaipsniui besirutuliojančių įvykių, tiek iš radikalių pokyčių (Hser, Douglas, 2011). Tačiau tokiuose darbuose taip pat pasigendama gilesnės interpretacijos, perteikiamų reikšmių socialiai konstruojamo pobūdžio atskleidimo.

Įvairiems priklausomybių ir susijusiems tapatumo aspektams nagrinėti naudojama grindžiamosios teorijos metodologija (toliau tekste – GTM) (Kearney ir kt., 1995; Brudenell; 1996; Speck, 2002; Salter, Clark, 2004). GTM besiremiantys tyrimai atskleidžia gana specifinius su priklausomybe susijusius tapatumo aspektus. C. R. Matthews su kolegomis (2005) moterų lesbiečių blaivybės patirčių analizėje atskleidė pagrindinę savivokos temą, kuri buvo susijusi tiek su homoseksualaus tapatumo, tiek su priklausomybės ligų aspektais. M. H. Kearney su bendraautorais (1995) kokainą vartojančių nėščių moterų tyrime svarbiausia buvo savęs išgelbėjimo tema, o I. Brudenell (1996) priklausomų nuo alkoholio sveikstančių nėščiųjų tyrime išskyrė pagrindinę – balansavimo – kategoriją, kuri nurodo į pastangas integruoti tapatumo atžvilgiu svarbius blaivybės ir motinystės procesus. M. H. Kearney (1995) tyrime moterų priklausomybės vystymosi patirtys atskleistos remiantis „destruktyvios“, o blaivybės – „tikrosios savigydos“ kategorijomis.

Lietuvoje šioje srityje daugiausiai kiekybinio pobūdžio tyrimų, kuriuose analizuojami priklausomybių aspektai makro ir mikrolygmeniu: alkoholio vartojimo paplitimas, rizikos veiksniai, padariniai sveikatai ir prevencijos priemonės (Bulotaitė, 1998, 2009; Benošis, Žukauskas, 2008; Poliakovienė, Gurevičius, 2010; Astrauskienė, Bulotaitė, 2011; Štelemėkas, Veryga, 2012; Ignatavičiūtė, Goštautas ir kt., 2012) bei priklausomybės samprata, dinamika, kiti psichologiniai alkoholio vartojimo ir priklausomybių aspektai (Bulotaitė, 1998, 2009; Baltrušaitytė, Bulotaitė 2011; Motiejūnaitė-Timinskienė, 2012; Dirsienė,

Zajančauskaitė-Staskevičienė, 2010; Cigasaitė ir kt., 2010; Markevičiaus 2001). Kokybinių subjektyviomis prasmėmis paremtų makro bei mikrolygmens priklausomybių problemas nagrinėjančių tyrimų kur kas mažiau (Tamutienė ir kt., 2008; Malinauskaitė, 2012).

Apibendrinant mokslinių tyrimų apie priklausomybės ligas plėtros galimybes, galima akcentuoti kelis aspektus. Visų pirma, Lietuvoje ypač trūksta subjektyviais patyrimais paremtų kokybinio pobūdžio studijų, kurie padėtų atskleisti priklausomybės nuo alkoholio ypatumus tiek socialiniu, tiek individualiu lygmenimis. Antra, atliekamuose šalies ir tarptautiniuose kokybiniuose tyrimuose neretai nagrinėjamos gana vienalytės tiriamųjų grupės – specialias priklausomybei nuo alkoholio įveikti skirtas pagalbos sau grupes lankantys asmenys arba šiuo atžvilgiu tyrimo imtis visai nespecifikuojama. Trūksta tyrimų, kuriuose būtų nagrinėjami skirtingose socialinėse aplinkose blaivybės siekiančių asmenų pasakojimai ir jų blaivybės procesus vienijantys aspektai – būtų galimybės giliau analizuoti socialinio konteksto vaizdą priklausomų nuo alkoholio tapatumo konstravimo procese. Trečias aspektas, kurio pasigendama priklausomų asmenų tapatumo tyrimuose, jog analizuojami „akivaizdieji“ pasakojime atskleidžiami blaivybės ir asmens tapatumo procesai, rečiau interpretuojamas šių procesų socialinio konstravimo pobūdis.

Šiame darbe siekiama atskleisti ne tik priklausomybės ir blaivybės patirčių perteikimą ir subjektyvią interpretaciją, bet ir parodyti, kaip ir kodėl šios patirtys tyrimo dalyvių pasakojimuose būtent taip interpretuojamos – tai yra aptarti už jų slypinčias socialines reikšmes. Todėl šiame darbe specialiai pasirinkta K. Charmaz (2010) GTM versija leidžia ne tik atsakyti į klausimą, kas vyksta priklausomybę patiriančio ir blaivybę išgyvenančio žmogaus gyvenimo eigos perspektyvoje, bet ir kaip formuojasi individualus priklausomybę ir blaivybę paaiškinantis pasakojimas – veikiant sociokultūriniam kontekstui. Be to, šiame tyrime pasirinkti asmenys, kurie blaivybės siekia įvairiose bendruomenėse arba visai jų nelankydami, nes tokiu būdu išskiriami skirtingiems sveikimo kontekstams svarbūs bendrieji blaivybę sąlygojantys aspektai ir tapatumo rekonstravimo gairės. Taip pat atsižvelgiant į tai, kad su priklausomybėmis susijusio tapatumo tematika, plėtojama kokybiniuose tyrimuose, retai pagrindžiama bendrosiomis sociologinėmis teorijomis, šiame darbe siekiama praplėsti priklausomybės

ligų tapatumo tyrinėjimo žiūros kampą pasiremiant bendrąja sociologijos teorija – L. Berger ir T. Luckmann (1999) socialinio konstrukcionizmo perspektyva. Duomenų teorinio pobūdžio interpretacijai taip pat pasitelktos šios teorinės koncepcijos: A. Giddens *refleksyvaus tapatumo*, E. Goffman *stigmatos* bei H. Hermans *dialoginio tapatumo* sampratos.

Šioje disertacijoje sukuriama grindžiamoji teorija apie nuo alkoholio priklausomų asmenų tapatumo rekonstravimą blaivybės periodu suteikia galimybę identifikuoti ir nagrinėti pozityvius su priklausomybės įveikimu susijusius individualius bei socialinius aspektus bei gilinti šios srities mokslines žinias. Pagrindinė šiame darbe keliamą **mokslinė problema** – subjektyviai reflektuojamų socialinių aspektų, veikiančių priklausomybės nuo alkoholio formavimąsi ir sveikimą, tyrimo stoka riboja socialinių prielaidų apie priklausomų nuo alkoholio asmenų tapatumo kūrimo ir atkūrimo procesus identifikavimą. Mokslinę problemą išplečia tokie **tyrimo klausimai**:

- Kaip priklausomi nuo alkoholio blaivybės periode gyvenantys asmenys atkuria priklausomybės ir blaivybės patirtis gyvenimo istorijos pasakojime?
- Kaip šiuose pasakojimuose priklausomybės nuo alkoholio kontekste išreiškiamas ir kuriamas (konstruojamas) asmens tapatumas?
- Kokį vaidmenį kuriant tapatumą atlieka priklausomybės nuo alkoholio patirtis ir savęs, kaip priklausomybę patiriančio asmens, suvokimas?
- Kokie nuo alkoholio priklausomų, bet blaiviai gyvenančių asmenų psichologiniai (vidiniai) ypatumai bei socialiniai (aplinkos) aspektai biografiniuose pasakojimuose sukuria prielaidas ir padeda (re)konstruoti savo tapatumą?

Tyrimo objektas – priklausomų nuo alkoholio asmenų tapatumo (re)konstravimas blaivybės periodu.

Tyrimo tikslas – sukurti grindžiamąją teoriją apie priklausomų nuo alkoholio asmenų tapatumo (re)konstravimo ypatumus blaivybės periodu.

Tikslui pasiekti iškelti tokie šio darbo **uždaviniai**:

1. Atskleisti ir apibrėžti tapatumo fenomeno sampratą ir tapatumo, kaip socialinio konstravimo proceso, teorines prielaidas bei priklausomybės nuo alkoholio sampratą remiantis medicininiu ir sociologiniu požiūriais.

2. Remiantis empirinio tyrimo duomenimis atskleisti pagrindinius nuo alkoholio priklausomų asmenų tapatumo rekonstravimo proceso socialinius ir psichologinius aspektus.
3. Generuoti nuo alkoholio priklausomų asmenų tapatumo rekonstravimo blaivybėje grindžiamosios teorijos struktūrines dalis ir interpretuoti jas remiantis teorinėmis darbo gairėmis.

Tyrimo metodai. *Mokslinės literatūros analizės metodas* taikytas siekiant aprašyti ir konceptualizuoti tapatumo, kaip socialiai konstruojamo proceso, sampratą ir jo ypatumus: naratyvinį konstravimo pobūdį, stigmatos, priklausomybės nuo alkoholio ir kitus tyrimui svarbius fenomenus.

Gyvenimo istorijos metodas pasirinktas rinkti empiriniams duomenims, nes minimaliai struktūruota interviu forma leido priartėti prie autentiškų tyrimo dalyvių patirčių, apčiuopti laisvai asmens generuojamą pasakojimą, fiksuoti spontanišką pasakojimo struktūrą, pastebėti neverbalines reikšmes. Tyrimo dalyvių visuminio gyvenimo patyrimo išdėstymas nuoseklia pasakojimo forma leido analizuoti tiriamo tapatumo fenomeno gelmiškumą ir visumą, taip atskleidžiant nuo alkoholio priklausomų asmenų tapatumo konstravimo procesus, struktūrą ir kontekstualų socialinį pobūdį. Renkant duomenis taip pat naudotas papildomas *Dvidešimties sakinių tapatumo testo metodas*. Juo gauti duomenys – trumpi atsakymai į klausimus „Kas arba koks aš esu?“ – papildė gyvenimo istorijos visumos vaizdą ir leido tyrėjai drąsiau interpretuoti, lyginti duomenis.

K. Charmaz (2010) *grindžiamosios teorijos metodologijos* (GTM) versija pasirinkta kaip tyrimo strategija siekiant atskleisti nuo alkoholio priklausomų žmonių tapatumo konstravimo procesą gyvenimo istorijose ir sukurti šiais duomenimis grįstą teoriją. Ši kokybinė metodologija, palyginti su kitomis, tiko dėl kelių ypatybių: ji itin tinkama tiriant socialinio ir psichologinio pobūdžio procesus tam tikrose socialinėse aplinkose arba išgyvenant konkretų patyrimą, pavyzdžiui, lėtinę ligą. Pasitelkiamas ne tik duomenų aprašymas ir interpretacija, bet ir aukšto lygmens konceptualizavimo įrankiai. Duomenų rinkimas lygiagrečiai su jų analize leido interpretuoti pagrindines tyrime išryškėjusias temas nenutolstant nuo tyrimo dalyvių pasakojimų ir kartu sistemingai vis labiau abstrahuoti duomenis aukštesniu konceptualumo lygmeniu, taip pamažu nuo empirinių

duomenų pereinant prie teorinės tiriamo reiškinio struktūros. Ši metodologija taip pat suteikė galimybę atrasti ir generuoti naujas hipotezes bei stebimo fenomeno paaiškinimus.

Tyrimo dalyvių grupei būdinga tai, jog nuo alkoholio priklausomi asmenys, pasirinkę abstinenciją, išgyvena specifinius subjektyviai patiriamos socialinės tikrovės ir tapatumo, „kaip pamatinio subjektyvios tikrovės elemento“ (pagal Berger, Lukhmann, 1999), pokyčius. Šiems pokyčiams atskleisti pasirinktos metodologinės gairės derinamos su teorinėmis darbo prielaidomis: socialinio konstrukcionizmo teorijos nuostatomis, A. Giddens refleksyvaus tapatumo samprata, E. Goffman stigmos koncepcija ir H. Hermans dialoginio tapatumo samprata. Toks metodų ir teorinių gairių derinys šiame tyrime suteikia galimybę atsiriboti nuo priežastinių hipotezių susitelkiant į pagrindinę užduotį – aprašyti priklausomybę patyrusių asmenų tapatumo konstravimo procesą ir struktūrą remiantis subjektyvių išgyvenimų analize ir interpretacija. Kalba ir naratyvinis veiksmas suprantami kaip turintys galią kurti tikrovę „lingvistinio suobjektinimo“ (Berger, Lukhmann, 1999) būdu – transformuojant patyrimą į tam tikrą subjektyviai formuojamą rišlią tvarką. Tokiu būdu tyrimu siekiama suprasti, kaip nuo alkoholio priklausomi, bet blaivybėje gyvenantys asmenys suvokia ir kuria savo gyvenimo istoriją, kartu jos pasakojimu – kalbiniu subjektyvios tikrovės objektyvavimo veiksmu – subjektyviai reflektuodami ir konstruodami tapatumą.

Darbo struktūra.

Disertaciją sudaro įvadas, keturios pagrindinės dalys, diskusija, išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas ir priedai.

Pirmojoje dalyje pristatoma pagrindinių tiriamų fenomenų teorinė analizė. Nagrinėjama tapatumo samprata, du svarbūs šio reiškinio analizės lygmenys – individualumo/socialumo bei vientisumo/ daugialypiškumo aspektai. Pateikiami tapatumo fenomeno tyrimai ne tik priklausomybės, bet ir apskritai lėtinių ligų kontekste. Pristatomos pagrindinės teorinės darbo prielaidos: P. L. Berger ir T. Luckmann socialinio konstrukcionizmo gairės ir jų taikymas analizuojant tapatumą kaip socialiai konstruojamą procesą. Pateikiama pasakojimo reikšmė tapatumo konstravimo procese remiantis A. Giddens refleksyvaus naratyvinio tapatumo samprata. Pristatoma E. Goffman stigmos koncepcija, padedanti

atskleisti priklausomų nuo alkoholio asmenų pažeistą tapatumo matmenį. Galiausiai, nagrinėjama priklausomybės nuo alkoholio samprata mediciniame bei sociologiniame diskursuose.

Antroje dalyje pateikiamos šio darbo metodologinės gairės – išsamiai aprašomos grindžiamosios teorijos, kaip pasirinktos metodologinės strategijos, pamatinės idėjos, pristatoma tyrimo imtis, apibrėžiamas tyrėjo vaidmuo. Taip pat pristatomos pagrindinės duomenų rinkimo ir analizės procedūros, aptariama tyrimo etika bei pateikiama tyrėjos savirefleksija.

Trečioje dalyje aprašomi empirinės analizės rezultatai – ašinio kodavimo metu atskleistos kategorijos, kurios padeda paaiškinti tapatumo konstravimo proceso ypatumus blaivybės periodu: (I) Priklausomo „aš“ konstrukto ištaikos – makro- ir mezolygmens „*inprintai*“ visam gyvenimui; (II) priklausomybės vystymosi naratyvas: tarp tapatumo kūrimo ir griūties „*cheminėje beprotybėje*“; (III) nuo tapatumo rekonstravimo iki „*išsitapatinimo*“ blaivybėje: vidinė, socialinė ir dvasinė integracija.

Ketvirtoje dalyje pateikiama nuo alkoholio priklausomų asmenų tapatumo atkūrimo blaivybėje grindžiamoji teorija. Šioje teorijoje pavadinimu „Dualus blaivybėje atkuriamo tapatumo konstruktas – „*angelas šikšnosparnio sparnais*“ atskleidžiama konceptualizuota tapatumo konstrukto struktūra: ašis, pagrindiniai procesai ir matmenys.

Diskusijų dalyje struktūriniai grindžiamosios teorijos elementai analizuojami remiantis pasirinktomis teorinėmis prielaidomis ir koncepcijomis bei aptariami panašaus pobūdžio tyrimų kontekste.

Disertaciją užbaigia išvados ir rekomendacijos, naudotos literatūros sąrašas bei priedai. Prieduose pateikti atmintinių, kurios buvo rašomos atliekant tyrimą, ir tyrėjos savirefleksijos pavyzdžiai.

Disertacijos tyrimo rezultatų aprobavimas

Disertacijos tema paskelbti straipsniai:

1. Jasiukevičiūtė, T. (2012). Lėtinės ligos naratyvas: ligos patyrimo prasmės ir tapatumo paieškos. STEPP: socialinė teorija, empirija, politika ir praktika, Nr. 6, p. 138-150.
2. Jasiukevičiūtė, T. (2013). Priklausomybės nuo alkoholio progresavimas ir asmens tapatumas biografiniuose pasakojimuose: nuo tapatumo valdymo iki „alkoholinės beprotybės“. Visuomenės sveikata, Nr. 3(62), p. 76-86.

Kiti straipsniai:

1. Jasiukevičiūtė, T., Danilevičiūtė, V., Pajarskienė, B. (2010). Būsimų medicininės, psichologinės ir socialinės pagalbos specialistų požiūris į priklausomybę besigydančius asmenis. Visuomenės sveikata, 3(50), p. 90-99.

Disertacijos tema skaityti pranešimai:

1. Jasiukevičiūtė, T. Identity reconstruction in process of recovering from alcohol addiction. Šiaurės ir Baltijos šalių socialinio darbo doktorantų tinklo vasaros mokykla „Understanding the Other“. Suomija, Kokkola, 2011 m. rugpjūčio 15–19 d.
2. Jasiukevičiūtė, T. Recovering from the problematic alcohol use: identity changes achieving the long term sobriety. Psychology and health. ISSN 0887-0446. 2012, Vol. 27, suppl. 1: Resilience and Health: 26th conference of the European health psychology society, Praha, Čekija, 2012 m. rugpjūčio 21–25 d., p. 234.

PRIKLAUSOMO NUO ALKOHOLIO ASMENS TAPATUMAS KAIP SOCIALINIO 1 KONSTRAVIMO PROCESAS

1.1. TAPATUMO FENOMENO ANALIZĖ

„Ką norime pasakyti ir ką pasakome, kai tariame „aš“? Kokia iš tikrųjų yra „aš“ prasmė? Ar ji kinta, kai kintame mes? Ar išlieka ta pati? Ar mes išliekame tapatūs? O jei neišliekame, tai kas esame? Ar tuomet esame, jei nesame tapatūs?..“ (Pavilionis, 2005, p. 16)

Žmogaus egzistencija sunkiai įsivaizduojama be nuoseklių ar bent fragmentiškų pamąstymų apie tai, kas ir koks yra jis pats bei jį supantys žmonės. Pasak R. Jenkins (1996), nepaisant to, ar tie apmąstymai yra kolektyviniai, ar individualūs, jie būdingi žmonėms nepriklausomai nuo kultūrinės aplinkos, nes tapatumas (angl. *identity*) yra laikomas socialinio pasaulio pagrindu. Tapatumo fenomenas, kaip vienas esminių socialinio gyvenimo aspektų, sukėlė ne tik didelę mokslininkų susidomėjimo bangą, bet ir vargo tyrėjams. Juk net su individualiais tapatumo klausimais susidoroti nėra lengva, o ką jau kalbėti apie bandymus rasti bendražmogiškas tapatumo koncepcijas, kurių pagrindu būtų galima nusakyti, kas yra ir kaip reiškiasi mįslingasis žmogaus tapatumas. Kaip teigia vienas tapatumo tyrinėtojų (Fearon, 1999), kasdienėje leksikoje arba populiariajame diskurse šis žodis įprasmina kažką sunkiai nusakomo ar net švento, o mokslinėje plotmėje tapatumas laikomas kompleksiniu ir sunkiai konceptualizuojamu reiškiniu. Su švelniu humoru J. D. Fearon (1999) teigia, jog tyrėjams sunku ryžtis apibrėžti tai, kas „kompleksiška“, „šventa“ ir „nusakoma“.

Norint suprasti nuo alkoholio priklausomų asmenų tapatumo konstravimo procesus, visų pirma reikia išsiaiškinti, kas yra žmogaus tapatumas – kaip jis suprantamas ir analizuojamas. Ar tapatumas yra kažkas, kas glūdi žmogaus esybėje, ar tai, kas gali būti kuriama, perkuriama vykstant socialiniams procesams? Kaip tapatumas tiriamas ne tik priklausomybių, bet ir kitų lėtinėmis laikomų ligų kontekste?

1.1.1. Tapatumo sąvoka lietuvių kalboje

Pasak M. R. Leary ir J. P. Tangney (2003, p. 3), plėtojant mokslą didelį postūmį duoda iškilę tarpdisciplininiai, skirtingų mokslo šakų darbus sujungiantys konstruktai. Nuo 1970-ųjų tokiu konstruktu tapo asmens *tapatumo* kategorija ir su ja susijusios sąvokos. *Tapatumas*, kaip tyrimų objektas, vyravo psichologijos, sociologijos ir kituose socialiniuose moksluose. Tačiau visuotinis susidomėjimas *tapatumu* lėmė ir eklektišką sąvokų vartojimą. Nagrinėjant literatūrą susidaro įspūdis, jog ši gana kompleksiška, amorfiška ir kintanti fenomeną bei skirtingus jo aspektus anglų kalboje aprėpia sąvokos *identity* ir *self*. Jos (atskirai ar vartojant junginiuose su kitais žodžiais) nusako gana skirtingus fenomenus – priklausomai nuo pasitelkiamo analizės lygmens, mokslo srities bei teorinio konteksto.

Mokslinėje literatūroje lietuvių kalba taip pat spėjo įsigalėti ši fenomeną nusakančių sąvokų sumaištis: panašias prasmes bandoma nusakyti žodžiais *tapatumas*, *tapatybė*, *identitetas*, *savastis*, *savimonė*. Šių sąvokų vartojimas dar neturi aiškios, nusistovėjusios krypties. Pavyzdžiui, nepaisydamas V. Leonavičiaus (1998) pastangų atskleisti G. H. Mead socialinę tapatumo prigimtį ir jos dualumą *savimonės* kategorijoje, V. Legkauskas (2008) perkelia ją ir į psichologijos „darbo lauką“. Autorius, bandydamas apibrėžti vartojamų sąvokų skirtį bei galimas jungtis sociologijos ir psichologijos mokslo sričių atžvilgiu, *tapatumo* bei jai prilyginamą *socialinės savimonės* sąvoką sieja su išoriniais, socialiniais aspektais, o *savimonę* – apibrėždamas kaip „esamą savęs suvokimą ir vaizdavimąsi ateityje, mintis ir jausmus savo atžvilgiu“ – su vidiniais tapatumo aspektais (2008, p. 18). G. Rapolienė savo moksliniame darbe, remdamasi semantine kalbos analize ir Valstybinės lietuvių kalbos komisijos konsultantų nuomone, *tapatybės* sąvoką sieja su esencialistiniu požiūriu į tapatumą, kaip nekintantį ir įgimtą. Todėl šią sąvoką autorė pagrįstai laiko netinkama siekiant atskleisti ir apibrėžti socialiai konstruojamą tapatumo pobūdį. *Tapatumo* ir *identiteto* sąvokas bei, remdamasi Jenkins (2008), *savasties* terminą autorė vartoja sinonimiškai.

Lietuviškųjų su tapatumu susijusių sąvokų sumaištis peržengiant sociologijos ir psichologijos mokslo ribas išlieka. Pavyzdžiui, P. Aleksandravičius (2011) aptaria žmogaus tapatumo kismo problemą filosofiniu ir biologiniu požiūriais, A. Čepaitienė (2001) – istoriniu ir etnologiniu, lygiagrečiai vartoja abi – *tapatumo*

ir *tapatybės* – sąvokas. Tačiau R. Pavilionis (2005), analizuodamas tapatumo „metafiziką“⁸ ir gvildendamas filosofinius klausimus apie tapatumo prigimtį ir jos sąsajas su semantiniais ženklais ir kalba, vartoja tik *tapatumo* sąvoką, be kitų atitikmenų. Autorius bando atskleisti būtinią *tapatumo* sąvokos vartojimo lygmenį bei iš žodžio junginio „tas pats“ išplaukiančią semantinę nuorodą ir jos painumą, kartu praplėsdamas mąstymo apie šią sąvoką logiką: „Ar tapatumo sąvoka svarstyтина, kai teoriškai ji laikoma pamatine, intuityviai aiškia ir neapibrėžiama jokia kita, o bandymas ją apibrėžti laikomas teoriškai neįmanomu, nes suponuoja ją pačią, t. y. sukuria uždaro rato, *circulus vitiosus*, to paties, apibrėžiamo per tą patį, *idem per idem*, situaciją?“ (p. 25-26).

Apibendrinant galima daryti prielaidą, jog *identiteto* sąvoką daugelis Lietuvos socialinių mokslų tyrinėtojų vartoja kaip patogesnę – tiesioginis vertinys iš anglų kalbos nereikalauja sąvokos paaiškinimo, išgryninimo, semantinių sąvokos pagrindimo nuorodų. Tuo pat metu išsaugoma ir lotyniškoji žodžio šaknis su visomis istorinėmis termino prielaidomis. *Tapatumo* sąvokos vartojimas tam pačiam reiškiniui apibūdinti vis labiau prigyja įvairiose mokslo srityse: nors neretai vartojamas su sinoniminėmis sąvokomis, šis terminas vis dėlto užima aukštesnę poziciją panašių terminų hierarchijoje, nes dažniau vartojamas pavadinimuose, santraukose kaip pradinė sąvoka šalia panašios konotacijos prasminių vienetų tiek psichologijoje (Pikūnas, 1994; Antinienė, 1999; Vaičiulienė, 1999; Zbarauskaitė, 2009), tiek sociologijoje (Leonavičius, 1999; Mitrikas, 1999; Valantiejus, 1999). Tad remiantis šia tradicija disertacijoje vartojama būtent *tapatumo* sąvoka, kaip anglų kalbos žodžio *identity* lietuviškas atitikmuo.

1.1.2. Individuali ir socialinė tapatumo prieigos

Anglų kalbos žodynai (*Oxford dictionary of current English*, 2005; *Macmillan English Dictionary*, 2006) nurodo lotynišką žodžio kilmę (lot. k. *identitas*), turinčią du pagrindinius požymius: objektų panašumą, tapatumą su kažkuo bei skirtingumą arba, kitaip tariant, individualumą. Gana paradoksali dviejų priešybių sandūra: vienu metu tapačiu pačiam sau arba panašiu į kitus ir kartu besiskiriančiu. Panašumo aspektas remiasi idėja, jog esame tapatūs patys sau –

⁸ R. Pavilionis analizuoja tapatumo fenomeną kalbos filosofijos ir logikos mokslo lauke.

tam tikra prasme tie patys nuo gimimo iki mirties, kita vertus, tai yra panašumas su kitais žmonėmis, besidalijančiais panašias tapatumo žymes. Kitas tapatumo aspektas – asmens unikalumas arba tai, kuo jis skiriasi nuo kitų žmonių. Dažniausiai unikalumo aspektas siejamas su tuo, kas priklauso žmogui, yra jo viduje ir yra tam tikra prasme kažkas „tikresnio“ ir „gilesnio“ nei išorėje. Priklausomai nuo pasitelktos pozicijos tas unikalumas gali būti laikomas nulemtu genų kombinacijos arba to, kas laikoma „siela“. Tokiu būtu tapatumo sampratoje įvyksta socialinio tapatinimosi bei individualumo sintezė.

Būtent šie du tapatumo požymiai – socialinis ir individualusis – ir yra vienas pagrindinių mokslinės diskusijos objektų bandant konceptualizuoti tapatumo sąvoką. Apibendrinus galima teigti, jog pagrindinė takoskyra⁹ ryškėja tarp sociologijos tyrėjų, kurie teikia pirmenybę socialiniam kontekstui, o tik vėliau – individui, ir tarp psichologijos mokslo atstovų, kurie tapatumo analizę pradeda nuo individualaus lygmens eidami socialinės aplinkos link. Šiuos du skirtingus požiūrius į tapatumą galima pavadinti socialiniu bei individualiuoju. Matyti, jog ši skirtis prasideda nuo pat tapatumo tyrinėjimo ištakų. Tad jai atskleisti palyginsime asmens tapatumo tyrinėjimo pradininko sociologijoje G. H. Mead ir identiteto sąvoką psichologijos mokslų kontekste apibrėžusio E. H. Erikson tapatumo sampratas.

G. H. Mead tapatumo koncepcijoje išskiriami du tarpusavyje sąveikaujantys elementai: „aš“ (angl. *I*) ir *savastis* (angl. *me*) (Leonavičius, 1998). „Aš“ apibrėžiamas kaip suvokiantysis ir kartu išlaikantis tapatumą sau nuo pat individo sąmoningo gyvenimo pradžios iki mirties: tokiu būdu išskiriami aktyvusis ir pastovusis elementai – pats asmuo (individualus lygmuo). *Savastis* yra laikoma asmens, bet kartu ji „bendra su kitais“ arba „internalizuota socialinių santykių sistema (statusai, vaidmenys, pozicijos)“ (ten pat, p. 142). Sociologijos bei socialinės psichologijos mokslo kontekste „kalbantis“ G. H. Mead, remdamasis W. James darbais (Wozniak, 1999), savo teorijoje detaliai nenagrinėja individualių tapatumo aspektų: jis analitiškai atskiria socialinį ir individualų aspektus arba tai, ką asmuo suvokia savyje (*savastį*), nuo to, kas tampa asmens esme („aš“). Tai leidžia paaiškinti socialinį asmens tapatumo formavimosi pobūdį ir raidą.

⁹ Tokia takoskyra yra dviejų aspektų siekiant palyginti socialiniuose moksluose vyraujančias tendencijas analizuojant tapatumą yra sąlyginė, ir neapima visų atvejų.

Remiantis E. H. Erikson (1959), kuris vienas pirmųjų ėmėsi gvildinti universalius tapatumo formavimosi procesus, psichologinėje tapatumo sampratoje tapatumas siejamas su individo poreikiu išlikti pačiu savimi, su asmenybės brandos procesu: tapatumas grindžiamas savo egzistavimo laike bei erdvėje tęstinumo jausmu ir įsisąmoninimu, kad šį tęstinį tapatumą pripažįsta reikšmingi kiti. Ši tapatumo samprata išplėtota psichologijos mokslų kontekste, todėl nenuostabu, jog joje esminis yra individualumo aspektas – tapatumas sau. Socialinis aspektas svarbus tik kaip išreikšto tapatumo verifikacija, t. y. asmens atskleistą savitumą pripažįsta reikšmingi kiti.

Tad tapatumas – it moneta su dviem skirtingomis to paties objekto pusėmis: abiejuose apibrėžimuose konstatuojami ir socialiniai, ir individualūs tapatumo aspektai, tačiau pabrėžiant skirtingus to paties reiškinio elementus. Socialinėje tapatumo prieigoje tiriama tapatumo koncepcijos istorija, individo „aš“ kuriantys aspektai ir socialinės šio proceso prielaidos, o individualiojoje labiau gilnamasi į individo psichikos struktūrą ir sąsajas su tapatumu bei to rezultatus – asmens savivoką, elgesį. Vargu ar galima kalbėti apie individualųjį ar socialinį tapatumą, nes tai yra du tarpusavyje neatsiejami tapatumo aspektai.

Panašiai atsiranda skirtis tarp individualiųjų ir kolektyvinių tapatumų, kurie neretai analizuojami kaip skirtingi fenomenai. Jeigu E. H. Erikson tapatumo sampratoje susitelkiama ties asmeniu, tai M. Castels (2010) analizuojama tapatumo kategorija yra puikus kolektyvinių tapatumų pavyzdys – tapatumas ne tik suprantamas kaip socialinio konstravimo procesas, bet analizuojami ir vadinamieji kolektyviniai tapatumai, kurių formavimosi atspirtis yra smulkesnės ar stambesnės socialinės struktūros (valstybės, institucijos, organizacijos). Jos tam tikra prasme produkuoja ir palaiko konkrečioje visuomenėje vyraujančias tapatumo formas. Tad kolektyviniai tapatumai susiję su šiomis struktūromis – jie formuojasi kaip siekis integruotis arba pasipriešinti. Kolektyvinių tapatumų kūrybos, remiantis bet kokia kultūrine ir socialine reikšme, siekis – keisti esamą visuomenės struktūrą (pvz., feminizmas).

Ne viena teorinė kryptis atskleidžia bandymus integruoti šiuos du tapatumo polius. P. Berger ir T. Luckmann (1999) tapatumo samprata yra dialektinių visuomenės ir asmens aspektų sintezė, leidžianti kalbėti apie integruotą požiūrį: tapatumas suprantamas kaip pasireiškiantis socialinėse sąveikose, o tapatumai, kuriuos

sukuria individo sąmonės ir socialinės struktūros sąveika, veikia pačią socialinę struktūrą – ją palaiko, keičia ir performuoja. Apie socialinių ir individualių aspektų integravimą galima kalbėti remiantis E. Giddens (2000) struktūrą ir veikėjo aktyvumą integruojančia teorija, kuri paliečia ir tapatumo fenomeną. R. Jenkins (2008) teigia, jog tiek individualūs tapatumo aspektai, tiek kolektyviniai jo dalijimosi procesai yra neišvengiamai susiję, nes vyksta tuo pačiu – socialinės sąveikos – principu: procesas, kurio metu tiek kolektyviniais, tiek individualiais laikomi tapatumai kuriami ir atkuriami, yra analogiškas. Sutinkant su R. Jenkins, galima prieiti prie išvados, jog bet kokie asmens tapatumo žymekliai – tiek susiję su tam tikromis psichologinėmis savybėmis (ambicingas, flegmatiškas), tiek su socialinėmis apibrėžtimis (konservatorė, lietuvė, motina) – neatsiejami nuo kultūrinių simbolių, kurie individams sąveikaujant kategorizuojami kultūriniais ir socialiniais pagrindais.

1.1.3. Vientisas *versus* daugialypis tapatumas

Kitas svarbus tapatumo koncepto analizės „pjūvis“ – skirtis tarp tapatumo vientisumo ir fragmentiškumo sampratų. Vienas iš pagrindinių vientisumo aspekto aiškinimų yra tapatumo tęstinumo jausmas nepaisant laiko, keičiančio aplinką ir patį žmogų, tėkmės. Remiantis šiuo požiūriu susiskaidymo potyris, tęstinumo jausmo stoka identifikuojama sutrikimu arba nenormalia, gydytina būseną. E. H. Erikson (1959) tapatumo koncepcijoje vientisumas – vienas svarbiausių tapatinimosi proceso rezultatų, suteikiantis asmeniui vidinę darną ir pilnatvę. Optimalus tapatumo jausmas – subjektyvus gerovės išgyvenimas, kai asmuo gerai jaučiasi savo kūne ir patiria aiškų kryptingumą. Socialiniame kontekste tai pasireiškia vaidmenimis, įsipareigojimu laikytis vertybių, labiausiai atitinkančių individualius talentus ir interesus.

Postmoderniose teorijose ryški tapatumo, kaip fragmentiško ir daugialypio darinio, samprata. Toks konceptualus tapatumo sampratos poslinkis aiškinamas siekiu prisitaikyti prie intensyvių socialinių, ekonominių ir kultūrinių pokyčių. Lankstesnis ir daugiau sudėtinių dalių turintis tapatumas laikomas svarbiu adaptacijos šaltiniu prisitaikant prie nuolatinio pokyčių sūkurio socialinėje aplinkoje. Fragmentiškojo tapatumo perspektyva ypač ryški socialinio konstruktyvizmo atstovo K. Gergen (1991) darbuose. Pasak jo, asmuo įvairiuose socialiniuose

kontekstuose veikia remdamasis iš daugybės „aš“ dalių sudarytu konstruktui. Socialinės psichologijos lauke toks požiūris rodė reikšmingą tapatumo sampratos pokytį, nes daugialypį tapatumą iš patologizuoto simptomų rinkinio pavertė normalia prisitaikymo prie aplinkos strategija. K. Gergen, kaip ir kiti socialinio konstruktyvizmo atstovai, vylėsi, kad asmens vientisumo bei unikalumo idėjos, kuria rėmėsi modernybės era, „nuvainikavimas“ padės įveikti šiuolaikinėje visuomenėje tvyrančius konfliktus tarp susipriešinusių socialinių grupių.

Nemažai autorių siekia integruoti šiuos du požiūrius. E. Giddens teigia, jog asmuo nori įveikti modernių pokyčių nerimą savo tapatumą konstruodamas kaip refleksyvų darinį, kuriame asmeniniai pokyčiai susiejami su socialiniais. Tokiu būdu per naratyvą integruojant gyvenimo patirtis į vieną prasminę giją siekiama vientisumo ir „ištikimybės sau“ patvirtinimo. S. Taylor (2003) teigia, jog socialiai konstruojamame gyvenimo istorijos pasakojime vientisumas nėra imanentinė savybė – pasakojantis asmuo yra linkęs tą tęstinumą konstruoti. Taigi tęstinumas ir vientisumas taip pat – socialiai konstruojami. Pasak S. Taylor, žmogus, generuodamas pasakojimą apie save, stengiasi integruoti skirtingus „aš“ į rišlią seką, o atsiradus sunkumų, kurie kelia grėsmę prasminiam pasakojimo vientisumui, dedamos pastangos tai ištaisyti. Tad samprata, jog individas tarsi ištirpsta arba it chameleonas prisitaiko spalvingo sociokultūrinio konteksto fone, nėra priimtina visiems apie vėlyvąją modernybę arba postmodernybę ir asmens tapatumą kalbantiems autoriams.

D. E. Polkinhorne (1991) asmens tapatumo analizei taiko geštalto psichologijos pagrindines prielaidas: kadangi vienas pagrindinių būdų kažką suprasti yra suvokti konkretų objektą kaip kažkieno dalį, tai savo istorijos pasakojimas ir tapatumo kūrimas taip pat vyksta siekiant atskirų įvykių ir patyrimų nuotrupas matyti santykyje su visuma – integruoti į bendrą tapatumo „piešinį“. Panašaus požiūrio tapatumo vientisumo ir pliuralumo integracijos atžvilgiu laikosi D. P. McAdams (1997). Jis pripažįsta, jog modernioje visuomenėje asmens tapatumo vientisumas yra problemiškesnis, nes tapatumai nebėra įgyjami ar paveldimi – tai nuolatinis sąmonės pastangų bei kūrybos reikalaujantis procesas. Tapatumas yra daugiasluoksnius ir kuriamas kasdienėse sąveikose, o ne tik išskirtinėmis sąlygomis ar ypatingas galimybes turinčių asmenybių. Susiduriant su daug pasirinkimų, tapatumo procese kyla ir sunkumų siekiant skirtingas patirtis

integuoti į bendrą sistemą. Tačiau šis skirtybių integravimas vyksta vienintelio tapatumo proceso metu, todėl negalima kalbėti apie kelis tapatumo procesus arba apie keletą tapatumų viename asmenyje.

Įdomus teorinis posūkis tiek individualiojo ir socialinio aspektų, tiek tapatumo vientisumo ir daugialypiškumo sampratų integracijoje įvyko paskutiniajame XX a. dešimtmetyje vokiečių psichologo H. Hermans darbuose. Jis sukūrė skirtingus polius integruojantį – dialoginį tapatumo konceptą. Besiremdamas amerikietiškojo pragmatizmo tradicija (W. James ir H. G. Mead darbais) ir rusų dialogišką tradicija (M. Bakhtin darbais), tyrėjas tapatumą apibrėžė kaip kylantį iš konkretaus naratyvo pasakotojo, kuris save nuolatos pozicionuoja tam tikru būdu. Dialoginis tapatumas paremtas idėja, kurioje integruojamas „aš“ ir „kitas“ arba sociumas. Socialinis aspektas suprantamas kaip esantis ne išorėje, bet vidujai – konceptualizuojamas integruotas asmens „aš“. Kai žmogus pasakoja apie save, jis kalba ne tik apie save, bet ir iš tam tikros pozicijos, tam tikrame kultūriniam ir socialiniam kontekste. Postmodernus tapatumo daugialypiškumas yra tarsi „patalpinamas“ žmogaus viduje, toks pliuralumas integruojamas kaip visuomeninis protas. „Aš“ įtraukiamas į kultūrą, o kultūra įtraukiama į „aš“, šitaip išvengiant individualizuotos tapatumo traktuotės ir kultūros, kaip abstraktaus darinio, sampratos. Taigi dialoginis tapatumas apibrėžiamas kaip daugiaaspektis, daugiabalsis ir dinamiškas fenomenas, išskylantis iš dialoginio santykio ne tik su aplinka, bet ir su savimi. Tokiu būdu sujungiami du tapatumo aspektai: vientisumas, tęstinumas ir prieštaravimai, fragmentiškumas (Hermans, Hermans-Kanopka, 2010; Hermans, 2001).

Disertacijoje bus remiamasi „viduriniu“ požiūriu, kurį pasitelkia A. Giddens, H. Hermans ir kiti siekdami apjungti vientiso (modernaus) tapatumo ir daugialypio (postmodernaus) tapatumo sampratų dualumą arba idėją, kad net ir vyraujant eklektiškų pasirinkimų socialiniam kontekstui, asmens poreikis kurti vientiso pobūdžio tapatumą lieka nepakitęs.

1.2. TAPATUMO FENOMENAS LĒTINĒS LIGOS PATYRIMO TYRIMUOSE

Remiantis pirmajame poskyryje atlikta tapatumo sampratos analize galima teigti, jog daugelio autorių darbuose tapatumas pristatomas kaip ypač daugialypis fenomenas, klaidinantis tyrėjus iliuziniu paprastumu. Siekiant analitinio konkretumo ir aiškumo fenomeno analizę reikia įterpti į konkretų empirinį ir teorinį kontekstą. Dėl šios priežasties toliau bus siekiama detaliai atskleisti tapatumo fenomeną lėtinės ligos kontekste. Tai leis laipsniškai priartėti prie nuo alkoholio priklausomų asmenų tapatumo fenomeno analizės.

Išsami tapatumo fenomeno lėtinės ligos patyrimo kontekste analizė prasižėdė kartu su interpretacine paradigma ir kokybinės metodologijos prielaidomis sveikatos ir ligos sociologijos tyrimų lauke. Tačiau istorinės šios temos šaknys siekia dar iki 1960 m. moksle vyravusią pozityvistinę paradigmą. Liga analizuota remiantis medicininiu požiūriu, o ligos patirtis tyrimuose objektyvizuota išreiškiant ją vystymosi stadijomis. Tapatumo temos lėtinės ligos kontekste užuomazgos tuo laikotarpiu buvo brėžiamos ties sergančio asmens, kaip paciento, vaidmens ribomis. T. Parsons (1997) ir E. Freidson (cit. Giddens, 2005) pateikiamos ligos sampratos siejamos su nukrypimu nuo sveiko ir darnaus visuomenės funkcionavimo modelio, liga laikoma disfunkcine socialine būkle. Pabrėžiami sergančiam individui priskiriami socialinį vaidmenį struktūruojantys lūkesčiai.¹⁰

Po 1960 m. tapatumas ligos patyrimo kontekste pradėtas analizuoti interpretatyviosios paradigmos pagrindu. Ankstyvuosiuose savo darbuose E. Goffman (1963a, 1963b) vienas pirmųjų tyrė lėtinėmis ligomis sergančių asmenų tapatumą, atskleidė *socialinės stigmatos* bei *diskredituoto „aš“* kategorijas. E. Goffman bei simbolinių interakcionistų prielaidos, jog individai aktyviai dalyvauja socialinės sąveikos procese (Ritzer, 1996) kurdami savo socialinį pasaulį bei tapatumą, suteikė galimybę analizuoti ligos patyrimą kasdienėse socialinėse sąveikose remiantis tapatumo sąvoka. Ligos patirties ir tapatumo fenomenai simbolinio

¹⁰ E. Freidson (cit. Giddens, 2005) nustatė 3 sergančiojo vaidmens formas, susijusias su skirtingomis ligomis ir nevienodu jų sunkumo laipsniu: „sąlygiškai“ sergančiojo liga gali būti išgydyta, asmuo gali sveikti, „besąlygiškai“ teisėtai sergančio asmens atveju liga laikoma neišgydoma. „Neteisėtai“ sergančio ligo atveju liga yra kitų sutinkama priešiška, gali būti gydoma neteisėtai. Priklausomybės ligomis sergantys žmonės gali atlikti bet kurį iš minėtų socialinių vaidmenų: priklausomai nuo neigiamo visuomenės požiūrio į priklausomybę, taip pat nuo to, ar liga laikoma pagydoma ir ar jos dinamika yra visuotinai laikoma priklausoma nuo asmens elgesio.

interakcionizmo perspektyvoje nagrinėjami pasitelkiant socialinės adaptacijos strategijų kategoriją (Wiener, 1975), tiriama tapatumui kylanti grėsmė kaip specifinė kančios forma susirgus lėtine liga (Charmaz, 1983, 1999), atskleidžiami lėtinėmis ligomis sergančių asmenų gyvenimo kokybės ir socialinės integracijos klausimai (Strauss, 1975).

Fenomenologinės krypties atstovai sudarė prielaidas sveikatos ir ligos sociologams tyrinėti ligos patyrimo prasmę, psichologinių bei fizinių suvaržymų išgyvenimą ir tapsmo procesą (Bury, 1982), lėtine liga sergančio asmens santykio su gyvenamuoju pasauliu kismą (Williams, 1984), tapatumo aspektus patiriant lėtinį skausmą bei kitus simptomus, kurių nepajėgia paaiškinti medicina (Werner ir kt., 2004).

Socialinio konstruktyvizmo teoriniuose rėmuose ypač išryškėja pasipriešinimas ligos, kaip išskirtinai medicininio fenomeno, sampratai. Į lėtinę ligą žvelgiama kaip į socialinį reiškinį: iš asmeninės ligą išgyvenančio žmogaus perspektyvos analizuojami subjektyvūs ligos patyrimo ir prisitaikymo socialiniame pasaulyje aspektai. Šiame procese tiriant kitus socialinius veikėjus atskleidžiami ligos vertinimo, socialinio konstravimo bei stigmatizuojančio elgesio ypatumai (Brown, 1995; Conrad, Barker 2010). Socialinio konstruktyvizmo paradigmos atstovai atskleidžia sukrečiantį įvykį patyrusio asmens poreikį pasakojimo metu atkurti individualų tapatumo ir prasmės jausmą (Crossley, 1999).

XX a. skirtingų teorinių priėgų atstovai pradėjo analizuoti lėtinės ligos įtaką tapatumo konstravimo procesams. Vėlyvosios modernybės teoretikų kategorijomis apie lėtinės ligos patyrimą kalbama kaip apie *kritinę situaciją*, kuri susijusi su pakitusia kasdienybe (Giddens, 1979; Wagner, 2010), sukeliančia *lūžį biografijoje* (Bury, 1982), arba kaip apie *ontologinę grėsmę*, kai pamatinės egzistencinės gyvenimiškos nuostatos yra stipriai sujudinamos (Giddens, 2000; Kleiman, 1988). Remiantis nuosaikesne *biografinio struktūravimo* kategorija apie ligą kalbama kaip apie vieną iš gyvenimo uždavinių, sergančio asmens tapatumui keliantį ne vien grėsmes, bet ir suteikiantį naujų galimybių¹¹ (Corbin ir Strauss, 1988, Zinn, 2005). Tokiu būdu siekiama praplėsti tokį dichotominį mąstymą, kaip „sveikas-sergantis“, „įgalus-neįgalus“ bei padaryti jį kompleksiškesnį (Star ir Bowker, 1997).

¹¹ Pavyzdžiui, J. Corbin ir A. Strauss, (1988) atskleidžia kūno ir tapatumo tarpusavio sąryšių matricą sergant chroniška liga, kurioje nurodoma betarpiška tarpusavio sąveika tarp ligos arba kūno dimensijos ir tapatumo. Parodomas laipsniškas asmens tapatumo kitimas ligos dinamikos kontekste.

Postmodernioje ligos ir sveikatos koncepcijų analizėje stengiamasi socialinių ligos modelių atskirti nuo bet kokių esencialistinio požiūrio į kūną aspektų. Postmodernaus požiūrio į negalią teoretikai teigia, jog vėlyvosios modernybės sociologų požiūriui į ligas suteikiamas negatyvus nelaimės bei grėsmės tapatumui atspalvis yra socialinis konstruktas, darantis socialinį „spaudimą“, diktuojantis, kaip reikia priimti ir išgyventi kūno pakitimus. Pasak A. Fox (cit. Williams, 2000) *biografinio lūžio* koncepcija asmens tapatumą išspraudžia į kenčiančio kūno rėmus, siūlydama jam vienintelį tolesnį kelią – prisitaikymą ir nesibaigiančius tapimo „kitu“ („other‘ing“) bei stigmatizavimo procesus. G. Williams (2000) teigia, jog ši kategorija labiau atspindi atskirų visuomenės grupių situaciją ir yra susijusi su socialiniu statusu, tautybe, amžiumi, lytimi bei kitais socialiniais požymiais, kurių įtaka ligos, kaip *biografinio lūžio*, išgyvenimui nėra plačiai tyrinėjama. Pavyzdžiui, susirgus lėtine liga vyresniame amžiuje, pasak tyrėjų (Pound, 1998), liga suvokiama kaip neišvengiamybė, su kuria gana greitai susitaikoma, todėl liga patiriama nebūtinai kaip biografiją struktūruojantis lūžis.

Apibendrinant galima teigti, kad disertacijoje remiamasi nuosaikesniais vėlyvosios modernybės teoretikų darbais (Giddens, 2000; Corbin, Strauss, 1988; Zinn, 2005) ir ligos patyrimas traktuojamas kaip reikšmingas asmens biografijos momentas: ne tik iššūkis iš naujo adaptuotis savo socialinėje aplinkoje, bet ir suteikiantis naujas galimybes atsigręžti į savo gyvenimą, į save ir sąmoningai reflektuoti praeities bei dabarties įvykių tėkmę.

1.3. PRIKLAUSOMO NUO ALKOHOLIO ASMENS TAPATUMO SOCIALINIS KONSTRAVIMAS

„Mus susieja motyvacijų tinklas, kuris driekiasi į ateitį. Svarbiausia tai, kad dabar mes nuolat identifikuojame vienas kitą. Mes ne tik dalyvaujame tame pačiame pasaulyje, mes dalyvaujame vienas kito būtyje.“

(Berger, Luckmann, 1999, p. 164)

*Socialinis konstrukcionizmas*¹² sužavėjo kvietimu kritiškai pažvelgti į savaime suprantamus kasdienio gyvenimo pažinimo būdus bei į save, kaip juos naudojantį ir kuriantį subjektą. Stengiantis nuosekliai suabejoti idėja, jog žmogaus stebimas pasaulis yra būtent tokios prigimties, kaip mes ją gebame suvokti (Burr, 2003), darbe remiamasi prielaidomis, jog didžioji dalis žinojimo apie realybę bei apie save joje – asmens tapatumas – yra socialiai konstruojami. Tokiu būdu P. Berger ir T. Luckmann teorija¹³ padėjo apibrėžti nuo alkoholio priklausomų asmenų tapatumo, kaip socialiai konstruojamo proceso, gaires.

Kalbant apie epistemologines ir ontologines teorijos gaires, P. Berger ir T. Luckmann buvo įkvėpti A. Shutz idėjų apie gyvenamojo pasaulio savybes. Teorijos atskaitos taškas – samprata, kai tikrovė suvokiama kaip kasdienio gyvenimo pasaulis, kuriam pažinti būtinas empirinis, o ne teorinis – racionalusis metodas. Teorijai būdingas epistemologinis reliatyvizmas¹⁴ kritiškai vertinant pernelyg savimi pasitikinčią pažinimo poziciją: galimybę pasitelkiant atitinkamus mokslinius metodus pagrįsti objektyvių principų sistemą, tariamai privalančią galioti visuose socialiniuose, istoriniuose ar kultūros kontekstuose (Valantiejus, 2003).

¹² Neretai *socialinio konstrukcionizmo* ir *socialinio konstruktyvizmo* sąvokos vartojamos lygiagrečiai, pamirštant jų teorinę ir taikymo galimybių skirtį. Nors jos panašios ne tik žodžio šaknimi, bet ir kai kuriomis savo teorinėmis prielaidomis (abi opozicionuoja pagrindinei pozityvizmo nuostatai, jog pasaulis yra objektyviai pažinamas), vis dėlto – nėra tapačios. Konstruktyvizmas įvardijamas kaip sutelkiantis dėmesį į prasmės bei socialinio pasaulio kūrimą per individualius, kognityvius procesus, o socialinis konstrukcionizmas tiria, kaip socialinis pasaulis tampa tikras per socialines žmonių tarpusavio sąveikas, pabrėžiant socialinio ir kultūrinio konteksto svarbą (Young, Collin, 2004; Duoblienė, 2009; Oksfordo sociologijos žodynas, 2009).

¹³ Darbe bus remiamasi P. Berger ir T. Luckmann 1963 m. veikale „Socialinis tikrovės konstravimas. Žinojimo sociologijos traktatas“ išplėtotomis socialinio konstrukcionizmo prielaidomis (lietuvių kalba, 1999 m.). Tai socialinio konstravimo teorijos klasika, paveikta G. H. Mead, A. Schutz, K. H. Marx ir E. Durkheim sociologinės minties.

¹⁴ Toks epistemologinis reliatyvizmas yra priešpastatomas „naiviajam realizmui“ arba „empirizmui“ (Schwandt, 2003), teigiančiam priešingai – empirinis pasaulis tiesiogiai gali būti pažinamas protui, o žinios tiesiog atspindi šią realybę.

Todėl, pasak teorijos autorių, žinojimo sociologija privalo stengtis suprasti procesus, dėl kurių vyksta ir eiliniam žmogui „žinojimas“ tampa savaime suprantama „tikrove“ (Berger, Luckmann, 1999, p. 14).

Nuo ontologinių teorijos prielaidų autoriai susilaiko: „Subjektyvaus kasdienio gyvenimo patyrimo analizė atsiriboja nuo kokių nors kauzalinių arba geneti- nių hipotezių, tiek ir nuo teiginių apie ontologinį analizuojamų reiškinių statusą“ (Berger, Luckmann, 1999, p. 34). Autoriai nei paneigia, nei patvirtina objektyvų tikrovės egzistavimą manydami, jog tai labiau filosofijos, o ne sociologijos už- davinys. Jiems daugiau rūpi subjektyvi tikrovė ir jos interpretavimas, t. y. soci- alinio konstravimo procesas, kuris prasideda už objektyvios tikrovės ribų, kai žmonės pradeda įprasminti ir išreikšti tos tikrovės esatis, interpretuoti tai, ką jie mato ir suvokia. Tokia ontologinė pozicija priskiriama švelniajam (Sismondo, 1993) arba kontekstualiajam konstrukcionizmui¹⁵ (Best, 1989).

1.3.1. Socialinio konstrukcionizmo teorijos gairės.

Pagrindinė socialinio konstrukcionizmo nuostata yra ta, jog socialinė tikrovė yra pačių žmonių kūrinys, todėl individai yra ne pasyvūs tikrovės stebėtojai, o aktyvūs jos kūrėjai, palaikantys esančią visuomenės tikrovę savo veiksmais ir mintimis. Visi socialiniai reiškiniai, simboliai ir normos laikomi istoriškai žmo- gaus sukurtais konstruktais, o žinojimas konstatuojamas kaip socialiai sąlygotas, nes „įvairių visuomenių eiliniams žmonėms savaime suprantamos visiškai skir- tingos *tikrovės*“ (Berger, Luckmann, 1999, p. 12–13).

Pagrindiniu šios teorijos sociologinio žvilgsnio objektu tampa *kasdienio gyve- nimo pasaulis* – tikrovė, kurią kasdienėje savo sąmonėje suvokia visuomenės na- riai. *Gyvenamo pasaulio* reiškiniai realiais laikomi tiek, kiek apie juos žino žmo- nės. Skiriamos *visuomenė kaip objektyvi tikrovė*, kuri yra žinojimo apie pasaulį visuma, pripažįstama konkrečios visuomenės, ir *visuomenė kaip subjektyvi tikro- vė* – socialinis pasaulis, kuris realus ir tikras atskiram individui (Nesavas, 1984).

¹⁵ Priešingai nei griežtosios krypties atstovai, kurie vengia bet kokių prielaidų apie realybę ar tam tikras jos sąlygas ir jiems labiau rūpi tai, kas apie tokias sąlygas kalbama, kaip jos socialiai konstruojamos, kontekstualios krypties atstovai identifikuojami kaip besidomintys ir objektyviesiomis sąlygomis ir to- kių sąlygų teikiama kad ir santykinė nauda. Todėl apibendrinant galima teigti, kad darbe bus remiamasi, pasak Turner (2008), ontologiniu požiūriu „nebamadinga“ teorija, nes ji sunkiai suderinama su šiuolai- kiniu reliatyvizmu (pavyzdžiui, feminizmo teorija ir radikaliu socialinės lyties dekonstravimu), kadangi neatmeta biologinės reikšmės tam tikrai socialinei tvarkai.

Kasdienio gyvenimo tikrovė laikoma savaime suprantama, jos nereikia papildomai verifikuoti – „ji tiesiog yra ten kaip savaime akivaizdus ir įtikinamas faktiškumas“ (p. 38). Abejonės dėl jos realumo nėra dažnos, nes jos atitraukia nuo rutininio dalyvavimo kasdieniame gyvenime (Berger, Luckmann, 1999). Kai įprastą rutiną sutrikdo iškilusi problema, „problemiškąjį sektorių“ tenka integruoti remiantis įvairiomis kasdienio žinojimo „instrukcijomis“. Pavyzdžiui, jeigu žmogus, ilgą laiką dideliais kiekiais vartojęs alkoholį, atsiduria gydymo įstaigoje, ir gydytojai teigia, jog jam vystosi priklausomybė nuo alkoholio, jam tenka arba integruoti naują sampratą apie save ir savo alkoholio vartojimą į kasdienybę (pavyzdžiui, priimti gydytojų siūlomą požiūrį, pripažinti jų siūlomą ligos apibrėžimą ir siekti sveikimo), arba atmesti tokią apibrėžtį, grįžti į kasdienio gyvenimo rutiną ir toliau reguliariai vartoti alkoholį.

Erdvės ir laiko požiūriu kasdienis gyvenimas patiriamas kaip nevienodai artimas ir tolimas. Arčiausiai yra ta kasdienio gyvenimo zona, kuria žmogus gali tiesiogiai fiziškai manipuliuoti, todėl kasdienio gyvenimo tikrovė organizuojama aplink kūno ir erdvės „čia“ ir laiko „dabar“. P. Berger ir T. Luckmann laikiškumą laiko esmine sąmonės savybe. Būtent laikas sąmonės srautui suteikia tam tikrą struktūrą. Skiriamas individualus laiko suvokimo lygmuo, grindžiamas fiziologiniais organizmo ritmais. Tačiau kasdienio gyvenimo tikrovei svarbesnis yra intersubjektyvaus laiko lygmuo, kurio standartus nustato konkrečios socialinės aplinkos, visuomenės nariai. Tiek vidinė laiko tėkmė, tiek visuomenės „laikas“ gali primesti skirtingą įvykių nuoseklumą. Pavyzdžiui, žmogui reikia eiti į darbą, tačiau jeigu jis išvakarėse buvo vakarėlyje ir dabar patiria stiprias pagirias, jam tenka gulėti namuose ir laukti, kol organizmas atsigaus nuo apsinuodijimo alkoholiu. Taip vyksta skirtingų lygmenų laikiškumo sankirtos. Prievartinė kasdienio gyvenimo laiko struktūra primeta iš anksto nustatytą įvykių eigą ne tik dienos, bet ir visos biografijos atžvilgiu. Pavyzdžiui, jeigu dėl savaitės nenutrūkstamo alkoholio vartojimo žmogus laiko atžvilgiu jaučiasi dezorientuotas, jis jaus beveik instinktyvų poreikį, P. Berger ir T. Luckmann žodžiais – „iš naujo susiorientuoti“ kasdienio gyvenimo laiko struktūroje (pvz., naudodamasis laikrodžiu ir kalendriumi). Tokiu būdu žmogus tarsi grįžta į *kasdienio gyvenimo tikrovę*.

Kasdienis gyvenimas neįmanomas be nuolatinės sąveikos ir bendravimo, tad kasdienio gyvenimo tikrovė – intersubjektyvi. Žmonės dalijasi kasdienio gyvenimo

tikrove su kitais, jo realumą suvokdami panašiai, todėl intersubjektyvumas leidžia atskirti kasdienį gyvenimą nuo kitų tikrovių (pvz., haliucinacijose, kurios būdingos tam tikriems su alkoholio perdozavimu siejamiems psichikos sutrikimams, asmuo iš esmės yra vienišas šioje tikrovėje). Be to, socialinei sąveikai kasdieniame gyvenime teikiamas ypatingas dėmesys, nes jos metu įgyjama svarbi patirtis – patiriamas *kitas*.

Socialinės sąveikos situacijose kiti žmonės suvokiami pasitelkiant tipizacijos schemas. Šios schemas padeda suprasti *kitus* bei su jais sąveikauti. Tokios schemas yra taikomos abipusiškai. Kasdienio gyvenimo tipizacija suvokiama kontinuumu, kurio viename poliuje yra tie *kiti*, su kuriais dažnai ir intensyviai bendraujama, o kitame poliuje – tos nuasmenintos anonimiškos abstrakcijos, kurios kurios neapčiuopiamos tiesioginiu bendravimu akistatos situacijose (Berger, Luckmann, 1999).

1.3.2. Priklausomybės nuo alkoholio sampratos socialinis konstravimas

Konceptualizuojant P. Berger ir T. Luckmann (1999) socialinio konstravimo procesą bei apibrėžtas *kasdienio gyvenamo pasaulio* savybes, svarbų vaidmenį užima jų dialektinė tikrovės kūrimo samprata. Visuomenė suprantama kaip žmogaus kūrinys. Tačiau tapusi objektyvuota tikrove visuomenė ir pati kuria žmogų, suteikia jam tam tikras socialines apibrėžtis socializacijos metu. Remiantis šiuo dialektiniu procesu – nenutrūkstamo (I) objektyvacijos, (II) eksternalizacijos ir (III) internalizacijos procesų įvardijimu – galima paaiškinti priklausomybės nuo alkoholio ir kitų tapatumo apibrėžčių perėmimo ypatumus.

(I) Objektyvacijos metu žmonių veikla įgyja objektyvų pobūdį, kitaip tariant, subjektyvūs procesai, veiksmai ir emocijos įgauna objektyvią prasmę. Dėl objektyvacijos vyksta sukauptos informacijos ir kartu sukonstruotos socialinės tikrovės perdavimas jaunesnei kartai, o bendruomenės terpėje, pavyzdžiui, pagalbos sau grupėse – atėjusiems naujokams. Priklausomybės suvokimą lemia objektyvacijos išraiškos: priklausomybių klasifikacija ir diagnostiniai kriterijai, gydymo metodai, gydymo institucijos, įvairūs socialinės kontrolės mechanizmai mechanizmai priklausomų žmonių atžvilgiu. Šiame procese svarbų vaidmenį vaidina keturi momentai: *kalba, habitualizacija, institucionalizacija, legitimacija*.

Kalba, kaip vieninga verbalinių ženklų sistemos visuma, yra tarsi instrumentas, kuris suteikia galimybę žmonėms organizuoti, struktūrinti ir dalytis savo patirtimi. Kalba nuolat objektyvuojama kaupiama patirtis: tipizuojama, suskirstoma

į plačias kategorijas arba klasifikacijos schemas. Tokiu būdu priklausomybės nuo alkoholio samprata ir jos patyrimo refleksija tampa prasminga ne tik pačiam asmeniui, bet ir kitiems. *Habitualizacija* – tai tam tikrų veiksmų kartojimas, sudarantis galimybę sutaupyti pastangų, nes įgyjamas veiklos šablonas. Tokiu būdu rutininė veikla tampa savaime suprantama ir yra visada „po ranka“ kuriant įvairius ateities planus ar sprendžiant tam tikras situacijas. Tokia savirefleksijų habitualizacija suteikia žmogui psichologinį palengvėjimą, nes formuoja veiksmų kryptį ir specifiką. Kai habitualizuoti veiksmai įgyja prasmę ir kitiems socialinių sąveikų dalyviams, galime kalbėti apie kitą etapą: *institucionalizacija* vyksta tada, kai įvairūs veikėjai abipusiškai tipizuoja habitualizuotus veiksmus. Pavyzdžiui, savirefleksija pagalbos sau grupėje įprastų susirinkimų metu – tokį habitualizuotą veiksmą suvokia visi pagalbos sau grupės nariai. Objektyvacijos fazėje reikšmingas *legitimacijos* procesas, kurio metu istoriškai / kultūriškai sukurtos su priklausomybe nuo alkoholio susijusios prasmės yra įsiužetinamos kaip subjektyviojo patyrimo išdava.

(II) Eksternalizacija laikoma „antropologine būtinybe“, nes „žmogus negali egzistuoti užsisiklendęs tylioje vidujybėje“ (p. 73, Berger, Luckmann, 1999). Tai suprantama kaip nenutrūkstama žmogaus kūryba ir tam tikra savęs raiška per išoriškai apčiuopiamą veiklą bei jos produktus. Jos metu žmonės projektuoja su priklausomybe susijusias prasmes į tikrovę. Priklausomybės objektyvacijos išraiškos perteikiamos socialinei aplinkai (eksternalizuojamos) vaizdiniais žiniasklaidoje, emocinėmis ir elgesio reakcijomis.

(III) Internalizacijos metu įsisavinamos – suvokiamos ir interpretuojamos – socialinės priklausomybės reikšmės, ji tampa subjektyviai prasminga. Internalizacija plačiąja prasme yra pagrindas, padedantis suprasti kitus bei pasaulį, kaip prasmingą socialinę tikrovę. Toliau šis procesas aptariamas plačiau.

1.3.3. Dialektinis tapatumo konstravimo pobūdis

P. Berger ir T. Luckmann (1999) tikrovės konstravimo analizėje, dialektiniame socialinių reiškinių kūrimo procese asmuo ir jo individuali savikūra užima svarbią vietą: tapatumas laikomas pamatiniu subjektyvios tikrovės elementu. Iš kitos, pusės tapatumas „gimsta“ asmeniui svarbiuose ryšiuose, todėl socialiniai procesai ne tik formuoja, palaiko, bet ir keičia bei iš naujo performuoja tapatumą. Kai ši dialektika perkeliama į individualų lygmenį – į asmens tapatinimosi procesą jo gyvenime,

galima kalbėti apie *reikšmingų kitų* ir asmeninės savikūros dialektiką. Tapatinimasis visada yra ne mechaniškas ir vienpusis, bet dvikryptis procesas, kuris suponuoja dialektinį ryšį tarp to, su kuo ir kaip asmenį tapatina kiti ir jo paties savęs tapatinimo bei tarp objektyviai priskirto ir subjektyviai pripažinto tapatumo. Tokia dialektika veikia kiekvieną akimirką, kai individas tapatinasi su *reikšmingais kitais*.

Tapatumo konstravimo procesas ir jo ypatumai P. Berger ir T. Luckmann (1999) teorijoje išsamiausiai atskleidžiami aptariant internalizacijos, kaip socialinės tikrovės įprasminimo pagrindą individualioje sąmonėje, vyksmą. Siekiant atskleisti tokius tapatumo konstravimo ir tapsmo procesus internalizacijos fenomeno kontekste, svarbu „išlukštenti“ du jo sluoksnius: *socializacijos* ir *identifikacijos* procesus.

Socializacija, kaip visapusiškas ir nuoseklus individo įsitraukimas į objektyvų visuomenės pasaulį, tampa internalizacijos pagrindu (Burr, 2003). Tai kognityvus bei emocinis procesas, kurio metu asmuo perima svarbius kultūrinius simbolius, prisitaikydamas prie socialinės aplinkos. Socializacijai palaikyti būtina *identifikacija*¹⁶, kuri traktuojama kaip susitapatinimas su *reikšmingais kitais*, tvarūs emociniai saitai, kurie paspartina individualius socialinės informacijos perėmimo ir mokymosi procesus. Galutinė socialinės tikrovės internalizacija galima tik tada, kai įvyksta susitapatinimas, nes tik tada asmuo perima jam reikšmingų kitų vaidmenis ir požiūrius ir tampa pajėgus išskirti save ir įgyti subjektyviai nuoseklų ir įtikimą tapatumą.

Identifikacijos principas – asmens polinkis atspindėti reikšmingų kitų požiūrius, vaidmenis ir jų kasdienio gyvenimo pasaulį: „Tapatumas apibrėžiamas kaip lokalizacija tam tikrame pasaulyje ir subjektyviai gali būti perimamas tik kartu su juo“ (p. 167). Tad tapatumo įgijimas suprantamas tarsi savo vietos pasaulyje atradimas ir turėjimas, nes tapatumo perėmimas kartu reiškia ir pasaulio, kurį tapatumas nurodo, perėmimą.

Pirminės socializacijos metu po truputį asmens sąmonė pereina nuo konkrečių kitų žmonių vaidmenų ir požiūrių prie vaidmenų ir požiūrių apskritai. Tokiu būdu sąmonėje formuojasi *apibendrintas kitas*, kurio samprata perimta iš G. H. Mead savimonės vystymosi genezės (Leonavičius, 1998): tai situacija, kai vaikas ima suvokti visuomenės elgesio taisykles, t. y. tiek galimus atsakymus, tiek galimybę

¹⁶ Darbe daugiau vartojama susitapatinimo sąvoka, atsiremiant į pasirinktą tapatumo, o ne identiteto terminą.

daryti poveikį aplinkiniams. Šiame etape individas socialiai subręsta ir įeina į suaugusiųjų pasaulį. Pasak P. Berger ir T. Luckmann (1999), pirminės socializacijos etapas baigiasi, kai *apibendrintas kitas* išsikristalizuoja sąmonėje, atsiranda simetrinis ryšys tarp subjektyvios ir objektyvios tikrovių. Tapatumo kūrimosi procese šis etapas ypatingas tuo, kad jame nėra „tapatumo problemos“ (p. 169), nes pirminės socializacijos metu neįmanoma rinktis *reikšmingų kitų* – tėvų ar kitų globėjų.

Antrinė socializacija labiau siejama su konkrečiau vaidmens nulemtu žinojimu, instituciniu pagrindu sukurtų taisyklių ir vaidmenų priėmimu. *Antrinėje socializacijoje* įvardijama tapatumo problema, kai integruojant naujus tapatumo aspektus susiduriama su pirminės socializacijos rezultatais – jau susiformavusiu „aš“. Šioje pakopoje tapatinimasis su reikšmingais socializacijai žmonėmis nebūtinai turi būti toks emociškai intensyvus. Be to, individas jau geba nustatyti distanciją tarp dviejų tapatumo aspektų: savojo visuminio „aš“ ir konkretų vaidmenį atliekančio „aš“ bei jo tikrovės.

Tapatumas palaikomas tiek rutiniškai kiekvieną dieną, tiek krizinėse situacijose. Esant dalinėms subjektyvios tikrovės modifikacijoms, vyksta naujų institucinių reikšmių perėmimas pirminės socializacijos pagrindu, nes įvykus tokiems daliniams tikrovės pokyčiams išvengiama staigių pertrūkių individo subjektyvioje biografijoje. Krizinėse situacijose tapatumui patvirtinti reikia stiprių ir aiškių būdų, neretai tam naudojami įvairūs kultūriniai, religiniai ritualai. Jeigu subjektyvi tikrovė yra transformuojama, atitinkamai vyksta tolesnė socializacija arba resocializacija – jei ji pakinta iš esmės. Resocializacija yra panaši į pirminę socializaciją: būtini reikšmingi *kiti* ir stiprus emocinis tapatinimasis, t. y. tam tikra įtikimumą laiduojanti struktūra.

Apibendrinant šiuos socialinio konstravimo mechanizmus galima teigti, jog vykstančioj dialektinėje nuo alkoholio priklausomo asmens ir visuomenės sąveikoje, asmuo, būdamas aktyvus savojo tapatumo bei socialinės aplinkos kūrėjas, kintančias socialinio pasaulio tikrovės sferas ir objektyvuotas prasmes siekia sulydyti į vientisą ir asmeniškai prasmingą pasaulio vaizdą. Be to, priklausomo asmens tapatumo konstravimui svarbus tiek objektyviosios, tiek subjektyviosios realybių suvokimas. Objektyvuoti visuomenėje vyraujantys stereotipai, taip pat priklausomo asmens sutapatinimas su jam priskirtu įvaizdžiu ir elgsena iš dalies lemia priklausomo asmens savo minčių bei elgesio reflektavimą. Tačiau objektyvių prasmų interpretacija yra subjektyvi – todėl įvairių žmonių gali būti interpretuojamas skirtingai.

1.4. PASAKOJIMO VAIDMUO KONSTRUOJANT TAPATUMĄ

Socialinių mokslų atstovai, tiriantys asmens tapatumą, pripažįsta, jog tapatumo fenomenas yra betarpiškai susijęs su pasakojimu, atliekančiu ryškų vaidmenį tapatumo konstravimo procese (Gover, 1996). Šioje dalyje siekiama atidžiau pažvelgti į tapatumo konstravimo procesą, kaip kalbinį veiksma, kurio metu priklausomi nuo alkoholio asmenys kalba perteikia subjektyviai suprantamas reikšmes apie pasaulį ir save jame. Kalbinis tapatumo matmuo aptiriamas remiantis P. Berger ir T. Luckmann tapatumo teoriniu modeliu bei A. Giddens refleksyvaus tapatumo samprata, kuri atskleidžia refleksijos ir pasakojimo reikšmę tapatumo (re)konstravimo/(at)kūrimo procesuose.

1.4.1. Tapatumas kaip refleksyvus veiksmas

Socialiniai konstrukcionistai žmogaus mąstymą supranta kaip neatsiejama nuo kalbinės savęs bei pasaulio raiškos. P. Berger ir T. Luckmann (1999) svarbiausia tikrovės palaikymo priemone laiko pokalbį, o instrumentu – kalbą. Individo kasdienį gyvenimą dera suprasti kaip nuolat veikiančią pokalbių mechanizmą, kuris nuolat palaiko ir rekonstruoja subjektyvią tikrovę. Tokia pokalbio galia kurti tikrovę slypi kalbos mechanizmuose, kuriais suobjektinama patirtis: kalba patyrimą transformuoja į tam tikrą reikšmingą tvarką, tokiu būdu objektyvuodama pasaulį. Įtvirtindama šią tvarką kalba realizuoja pasaulį dviem atžvilgiais – jis suvokiamas ir kuriamas.

Pateikdamas asmens tapatumo sampratą A. Giddens (2000) akcentuoja kalbinį socialinio konstravimo pobūdį. Tačiau kitaip nei P. Berger ir T. Luckmann, kurie tikrovės palaikymo priemone laiko pokalbį, A. Giddens pabrėžia naratyvo arba pasakojimo, kaip refleksyvaus veiksmo, vaidmenį tapatumo kūrime. Jis teigia, kad asmens tapatumo projektas yra neatskiriamas nuo savęs interpretavimo: jis konstruojamas *naratyvinio judesio* metu, susiejančio pavienius gyvenimo epizodus į vieną biografinę visumą. Toks *naratyvinis judesys* gali būti tiek vidinė refleksija, tiek išoriškai verbalizuotas ir kalbinis – pasakojimo – procesas. Kadangi modernybės sąlygomis asmuo dažnai atsiduria daugialypių pasirinkimų kontekste, biografijos naratyvai nuolat plėtojami, peržiūrimi. Lavrinec (2006), analizuodama A. Giddens tapatumo sampratą, teigia,

jog joje tapatumas sutampa su *naratyvinio judesio* procesu, t. y. su pasakojimo laiku, todėl šioje sampratoje tapatumas laikomas naratyvu, besitęsiančiu visą naratyvo autoriaus gyvenimą.

*Refleksija*¹⁷, remiantis socialinio konstruktivizmo tradicija, galima apibrėžti kaip dar vieną sudedamąją dalį kalbos ir pasakojimo kontekste. Refleksija laikoma kognityviu gebėjimu, kuris yra tarsi „variklis“, žmogaus prigimtinė su mąstymo procesais susijusi savybė, atverianti galimybes pasireikšti arba „važiuoti“ konkrečiam „automobiliui“ (pasakojimui) tam tikrame „kelyje“ (lingvistiniame – kalbos apibrėžtame kontekste). Visos šios sudedamosios dalys yra tarsi instrumentai, kurie suteikia galimybę asmeniui tapti „kažkuo“, padeda konstruoti savo tapatumą tam tikrame sociokultūriniame kontekste. Asmeniui, kuris, tęsiant metaforą, yra aktyvus savo tapatumo kūrėjas – sėdi tame automobilyje prie vairo siekdamas asmeninio kelionės tikslo.

Gebėjime reflektuoti pabrėžiama kognityvi pažintinė funkcija, nukreipta į savęs pažinimą ir kūrimą (Leary, Tangney, 2003). Tai įprastų gyvenimo procesų interpretavimo veiksmas, leidžiantis giliau pažvelgti į savo patirtį ir pačius interpretacijos rėmus (Verbylė, 2011). Pasak H. Brody (2003), refleksyvus pasakojimo procesas yra unikalus žinių apie save šaltinis dar ir todėl, jog jo metu suderinami du poliai – intymumas ir atstumas savo patirties atžvilgiu. Atstumas aiškinamas tuo, kad pasakotojas laiko atžvilgiu atsiskiria nuo pasakojamų įvykių, taip galėdamas pažiūrėti į juos iš stebėtojo pozicijų. Intymumas pasireiškia tuo, jog asmuo kalba apie asmeninius išgyvenimus, už kuriuos yra atsakingas, todėl jis nėra visiškai abejingas ir kitų reakcijoms savo naratyvo atžvilgiu.

Pasak A. Giddens (2000), refleksyvi pasakojimo funkcija svarbi šiuolaikiniam žmogui, nes gyvenant įvairialypių pasirinkimų laikmečiu viena pasirinkta biografijos istorija konkuruoja su daug kitų egzistuojančių pasirinkimo galimybių, todėl žmogų lydi tapatumo jausmo trapumas ir pažeidžiamumas. Siekiant patirti stabilumą bei atlaikyti išorinio pasaulio įtampas ir permainas, stengiamasi palaikyti tęstinumu bei vientisumu pasižymintį tapatumo jausmą. Toks siekis ypatingai išryškėja pereinamųjų bei krizinių gyvenimo laikotarpių fone, kai asmuo siekia

¹⁷ Refleksijos sąvoka kilo iš lotynų kalbos žodžio *reflexio*, reiškiančio „atsigręžimą“. Tarptautinių žodžių žodyne (2001) pateikiama filosofinė sąvokos traktuotė – „savo psichikos stebėjimas ir mąstymas“ bei psichologinė – „procesas, per kurį žmogus pažįsta savo psichinius veiksmus ir būsenas“.

savarankiškai refleksyviai performuoti ar rekonstruoti savo tapatumą arba padaryti tai pasiremdamas psichologiniu konsultavimu bei kitomis tam pritaikytomis ekspertų paslaugomis. Būtent naratyvinė tokios refleksijos forma suteikia galimybę prisitaikyti prie pasikeitusios ir tapatumui grėsmę keliančios situacijos. Asmuo, reflektuodamas savo gyvenimo istoriją, į ją gali įtraukti naujus įvykius, tokiu būdu keičiamas ne tik pats naratyvas, bet ir pasakotojo tapatumas. A. Williams tai pavadino *naratyviniu tapatumo rekonstravimu* (1984).

Galima pridurti, jog A. Giddens dėka biografinio pobūdžio tyrimuose atsiranda refleksyvumo samprata. Jis biografiją traktuoja ne kaip faktų apie savo gyvenimą visumą papasakojimą, bet kaip savo tapatumo konstravimą. Dar daugiau, asmuo apibrėžiamas kaip refleksyvus „projektas“ (Giddens, 2000) su specifiniais refleksyvaus tapatumo bruožais:

- atsakomybės klausimas. Už tapatumo kūrimą atsakingas pats individas. Tai siejama su rekonstrukcinėmis asmens pastangomis, kurių tikslas yra sukurti aiškų ir pasitenkinimą teikiančią tapatumo jausmą;
- laiko aspektas. Pirma, „aš“ yra raidos trajektorija nuo praeities iki numatomos ateities, kuriai būdingas kognityvus nuoseklumas. Asmuo perima savo praeitį peržiūrėdamas ją per numatomos ir tam tikru būdu organizuojamos ateities prizmę. Antra, saviraiška ir tapatumo kūryba siejama su laiko kontrole. Išskiriamas *išorinis laikas* – rutiniškas laiko ir erdvės pasaulis, valdomas laikrodžio ir universalių matavimo standartų. *Asmeninio pobūdžio laikas* – tai tarsi „dialogas su laiku“, esminė sąlyga siekiant pasitenkinti kiekviena akimirka, gyventi visavertiškai;
- refleksyvumo svarba. Esant nuolatiniam, viską persmelkiančiam „aš“ refleksyvumui, būtina periodiška „revizija“ klausiant savęs, kas dabar vyksta ir ką aš jaučiu;
- naratyvo reikšmė. Tapatumo perdavimas socialinei aplinkai galimas tik per pasakojimą: sukuriama tarsi asmeninio tikėjimo sistema, kuri padeda individui liudyti jo autentiškumą;
- autentiškumo siekimas. Kalbama apie tikrojo „aš“ atpainiojimą nuo netikrojo „aš“. Siekiama išsilaisvinti iš kitų žmonių primestų elgesio standartų, ankstyvųjų vaikystės patirčių, kurios trukdo reikštis asmens autentiškumui;

- gyvenimo, kaip virtinės lūžių, samprata. Lūžiai kupini praradimų, kurie traktuojami kaip savirealizacijos būtinybė. Lūžiai patenka į refleksyvios saviraiškos naratyvus ir įveikiami jiems padedant.

Apibendrinant galima teigti, jog remiantis socialinio konstrukcionizmo tradicija, priklausomam nuo alkoholio asmeniui kaip ir visiems kitiems siekiant įrodyti savo egzistenciją, racionaliai išreikšti save kaip subjektą, tenka pasitelkti pasakojimo pasaulį, kuriame „aš“ ir išorinio pasaulio objektai yra atskiriami. Taip pabrėžiamas aktyvus asmens vaidmuo kuriant savo tapatumą. A. Giddens požiūriu pagrindinis asmens tapatumo bruožas – refleksyvus supratimas, o ne savaiminis asmens veiklos sistemos tęstinumo rezultatas, pavyzdžiui, tam tikri elgesio modeliai. Asmens tapatumą reikia nuolat (re)konstruoti – rutiniškai kurti ir palaikyti refleksyvioje individo veikloje. Be to, toks refleksyvus tapatumo „projektas“ leidžia apdoroti sociokultūrinius pokyčius ir savo paties krizinius išgyvenimus suteikiant jiems nuoseklią formą, suponuojančią tapatumo tęstinumo ir vientisumo galimybę.

1.4.2. Refleksyvaus tapatumo konstravimo reikšmė socialiniame darbe

Socialinio darbo kontekste refleksyvus kalbinis veiksmas – pasakojimas įgauna terapinę, psichologinius ir socialinius procesus integruojančią funkciją. Pasakojime, kaip pagalbos sau būde, glūdi galimybės atskleisti savo reikšmingų gyvenimo įvykių seką, juos sustruktūrinant ir suteikiant jiems prasmę. Tokiu būdu gyvenimo patyrimo srautas įgyja „formą“, o pats naratyvo pasakojimas skirtingoms socialinio darbo klientų grupėms, tarp jų ir nuo alkoholio priklausomiems asmenims, suteikia galimybę pajusti laiko tėkmę bei atkurti pakitusio gyvenamojo pasaulio prasmes po didesnių gyvenimiškų sukrėtimų.

Gyvenimo / ligos istorijos pasakojimuose terapijos galia siejama su savirefleksija ir prasmės paieškų procesu. Žmonės laikomi reikšmes kuriančiais individais (Berger, Luckmann, 1999), tad neišvengiamai turi pasirinkti būdą, kaip struktūrinti savo patirtis, suteikti prasmę įvairioms gyvenimo situacijoms, o nepajėgumas suvokti reikšmę gali išvesti iš pusiausvyros (Wagner, 2008).

Gebėjimas matyti save ir kitus jų biografiniuose kontekstuose, konstruojant gyvenimo istorijos pasakojimą, yra universalus, jis atsiranda paauglystėje ir auga su amžiumi (Habermas, Paha, 2001). Tokia naratyvinė saviraiškos forma

susijusi su vaikystės patyrimais: pasakojamos istorijos ir sekamos pasakos, kuriose vaikas gali fiksuoti ryšius tarp įvykių, žmonių ir pasaulio, paskatina ir vėlesniame amžiuje naudoti naratyvinę situacijos analizavimo perspektyvą (Crosley, 1999). Randama įrodymų (Pals, 2006), jog naratyvinis gyvenimo tėkmės konstravimas pozityviai veikia vystymąsi: auga savęs suvokimo kompleksškumas, sąmoningumas, emocinis pasitenkinimas savimi ir savo reflektuojama istorija. Tyrimai patvirtina teigiamą ryšį tarp pasitenkinimo gyvenimu ir rišlaus gyvenimo istorijos pasakojimo¹⁸. Nustatyta (Baerger, McAdams, 1999), jog toks pasakojimo konstravimas yra susijęs su mažesne depresijos pasireiškimo rizika. Be to, asmenys, pasakodami „atsikūrimo“ arba „iššūkio“ tipo naratyvus – gyvenimo istorijose pateikiantys negatyvią patirtį ir po josėjusias pozityvias pasekmes – pasižymi kai kuriais aukštesniais asmeninės gerovės rodikliais. Pals (2006) teigia, jog įvairūs iššūkiai, keliantys grėsmę asmens gyvenimo istorijos pasakojimo tęstinumui, tokie kaip skyrybos, artimojo mirtis ar liga, gali tapti potencialiu postūmiu pripildyti asmeninį tapatumą darnos, tikslingumo ir prasmės.

Pasak A. Giddens (2000), pastangos išlaikyti stabilų savo tapatumo jausmą ir daugiau ar mažiau tiesiogiai tai perduoti kitiems žmonėms apsaugo nuo išorėje glūdinčių pavojų tapatumo vientisumui bei suteikia galimybę išvengti inertiškumo netampant dar vienu objektu daiktų pasaulyje. Tokiu būdu tarsi išlaikomas refleksyviai kontroliuojamas asmens „gyvumo“ jausmas. Todėl, pasak tyrėjų (Charmaz, 1999, 2002; Bury, 1982), tapatumo raiškos procese ypatingi įvykiai žmogaus gyvenime, pavyzdžiui, liga, tampa specifiniu fonu, kuriame žmogus yra priverstas peržiūrėti ir perkurti vaizdinius apie save, susitaikyti su jais taip iš naujo priimdamas save bei prisitaikydamas prie socialinės aplinkos. Ligos kontekste ryškėja terapinė naratyvo galia – atkurti arba perstatyti viską „į vietas“. Tai galima sieti ir su pasakojimo pobūdžiu kuriam, priešingai nei jusliniam patyrimui, iš esmės, būdinga darna (Kačerauskas, 2006).

A. W. Frank (1995, 2005) išskiria tris ligos naratyvui būdingas formas, kurios gali varijuoti viename pasakojime priklausomai nuo to, kas akcentuojama: į ateitį nukreiptas troškimas būti sveikam (atsikūrimo naratyvas), pažeidžiamumas ir nepasiteisinę veiksmai siekiant kontroliuoti savo ligą (chaoso naratyvas)

¹⁸ Rišlaus pasakojimo bruožu D. R. Baerger ir D. P. McAdams (1999) laiko vientisumo siekimą naratyve, kai atskleidžiama aiški, tarpusavyje susijusių įvykių struktūra, informacija integruojama į vieną visumą.

ar ligos, kaip vertingos patirties ir stimulo mokytis, priėmimas (iššūkio naratyvas). Atsikūrimo naratyvas ypač būdingas pasakojant ligos istorijas¹⁹.

Nuo alkoholio priklausomų asmenų blaivybės pasakojimuose dominuoja atsikūrimo ir iššūkio naratyvo požymiai. Tokie atsikūrimo naratyvai siejami su terapine naratyvo funkcija remiantis psichologinio bei dvasinio sveikimo / *atsikūrimo* (angl. *recovery*) koncepcija (Williams, 1993; Davidson, White, 2007; Mancini, Rogers, 2007), ši koncepcija plėtojama ir socialinio darbo lauke kaip į kliento įgalinimą orientuota veikla (Carpenter, 2002). Remiantis *atsikūrimo* samprata bet kokia nepagydoma / sunkiai pagydoma lėtine liga sergantis asmuo gali sveikti ir atsigausti psichologiniu bei dvasiniu požiūriu, atrasdamas ligos patyrimo prasmę. Galutinis pasveikimas nesiejamas su visišku simptomų išgydymu, suprantant jį daug plačiau – kaip kompleksinį ir nenutrūkstantį procesą. Ši koncepcija siejama su naratyvu, kuriuo remdamasis žmogus gali peržvelgti ir sustiprinti savo tapatumo jausmą. L. Davidson ir J. S. Strauss (1992) tyrimuose atskleidžia, kad savo vientiso tapatumo rekonstravimas yra svarbus žmonėms, kurie išgyvena ilgalaikius psichikos sutrikimus. Būtent kalbėjimo, pasakojimo metu asmuo ne tik turi galimybę atrasti save iš naujo, bet ir pasijusti aktyvus savo gyvenimo ir tapatumo kūrėjas, prisiimti atsakomybę už savo gyvenimą.

A. Giddens (2000) pabrėžia asmens *įgalinimą* pasitelkiant gyvenimo istorijos pasakojimą. Socialinio darbo profesijoje *įgalinimo* koncepcija ir jos praktinis taikymas ypač aktualūs (Gvaldaitė ir Švedaitė, 2005; Gvaldaitė, 2009; Dirgėlienė, 2010). Įgalinimo, kaip asmens galimybių stiprinimo bei atsakomybės už savo problemas skatinimo, samprata socialiniame darbe suteikia vertybines gaires dirbant su klientu ir nagrinėjant jo problemine situaciją. Tokiu būdu skatinant asmens gebėjimą pačiam tvarkytis su savo gyvenimu siekiama ugdyti didesnę atsparumą ir skatinti asmens atsikūrimą / sveikimą (Ališauskienė, 2005; Johnson, 2003). Lietuvoje tiriamas naratyvo, kaip prasmę atkuriančios ir įgalinančios praktikos, vaidmuo dirbant su įvairiomis klientų grupėmis: bendrai krizę išgyvenančiais žmonėmis (Wagner, 2010), vienišomis motinomis (Juodeškaitė, Mažeikienė, 2012), sergančiais psichikos ligomis (Šėdienė, 2008), neįgaliaisiais (Viluckienė, 2010, Žalkauskaitė, 2012).

¹⁹ Ne visada į sveikimą orientuotas naratyvas vertinamas pozityviai. Pasak L. C. Whitehead (2006), tai yra pagrindinis pasakojimo apie ligą būdas Vakarų kultūroje, kur sveikatos sistema yra intensyviai orientuota į sveikatos atkūrimą, todėl ji stipriai susieta su socialiniais lūkesčiais pasakoti būtent sveikimo istorijas. Viena vertus, tokios istorijos gali tapti įkvėpimo šaltiniu (ypač jei ilgai ligos metu pasireiškia pagerėjimai), tačiau gali sukelti neviltį dėl nepateisinamų lūkesčių, kai sveikata visiškai negerėja.

1.5. STIGMA PRIKLAUSOMO ASMENS TAPATUMO KONSTRUKTE

Socialinių procesų poveikis asmens tapatumui, kai žmogui priskiriamas socialiai nepageidaujamas atributas, tarp jų ir priklausomybė nuo alkoholio, atspindi *stigmatos* koncepcijoje. Stigma laikoma galingu socialinėje žmonių sąmonėje egzistuojančiu ir tapatumą veikiančiu konstruktui. Nors kai kuriose mokslo srityse, pvz., kriminologijoje, dar visai neseniai buvo galima aptikti ir nuosaikų požiūrį į stigmą, kaip socialinės kontrolės priemonę (Barber, 2002), sociologijos, socialinio darbo ir socialinės psichologijos moksluose dominuoja samprata, išryškinanti neigiamas jos pasekmes bei būdus jas įveikti.

Pasak A. Finzen (2001), remdamasis *stigmatos* koncepcija²⁰ E. Goffman atskleidė, kad daugeliui žmonių, kurių elgesys skiriasi nuo socialinės normos, yra aktuali socialinė ir asmeninė identifikacija, savo asmeninio pasaulio įtraukimas į sudėtingą socialinę sistemą. Todėl žmonės, turintys priklausomybės stigmą, atskiriami nuo jos neturinčiųjų. Tokiu būdu stigmą lydinti diskriminacija užkerta galimybes visavertiškai dalyvauti kasdieniame visuomenės gyvenime: užmezgant asmeninius santykius, ieškant tinkamo darbo ar būsto, kreipiantis dėl sveikatos priežiūros paslaugų.

E. Goffman (1986) teigia, jog sutikę nepažįstamą žmogų jau iš pirmo žvilgsnio galime nusakyti, kokiai kategorijai jis priklauso, kokie jo būdingiausi bruožai, socialinė padėtis. Jeigu žmogus su priklausomybe nuo alkoholio savo sąmonėje susiejo tam tikrus būdingus veido bruožus, būdo savybes ar aprangą, „atpažinęs“ tokias savybes, jis jas apjungia ir priskiria „priklausomybės“ kategoriją, nors nebūtinai taip yra iš tiesų. E. Goffman tokius lūkesčius pažymi kaip „virtualaus“ tapatumo priskyrimą, kuriam priešpastatomas „faktinis“ tapatumas, apimantis tas ypatybes ir požymius, kuriuos realiai turi žmogus. Būtent neatitikimas arba tarpas, skiriantis virtualų ir faktinį tapatumą, E. Goffman įvardijamas kaip *stigma*. Šis neatitikimas tam, kad įgytų socialiai aktyvią reikšmę, turi būti kolektyviai konceptualizuotas visos visuomenės. Ta pati savybė gali būti laikoma diskredituojamąja, pavyzdžiui, priklausomybė nuo narkotikų platesnėje visuomeninėje aplinkoje, o narkotikų vartotojų subkultūroje – pozityvia.

²⁰ Remiantis E. Goffman (1986), pradedant nuo XIX a. antrosios pusės *stigmatos* sąvoka, perimta iš graikų kalbos žodžio, nusakančio išdegintą žaizdą – įspaudą / nudegimą vergo kūne, pradėta vartoti perkeltine reikšme kaip paženklimas ar gėdinga žymė, o medicinoje – kaip ligos požymis. Stigma tapo socialiniu fenomenu, atskiriančiu žmones, pasižyminčius fiziniu, psichologiniu ar socialiniu nuo kultūroje nusistovėjusių normų nutolusiu požymiu. *Stigmatos* poveikis priklauso nuo jos žymumo – kiek ji matoma, kiek ją galima nuslėpti ir nuo negatyvaus poveikio – kiek stigma šokiruojanti, svarbi bendravimo metu bei reikšminga pačiam stigmatizuojamajam. Visuomenės atsakas į tokį požymį dažnai yra izoliavimas, bandymai pakeisti, nubausti ir kontroliuoti.

Taip pat pateikiami įdomūs internalizuotos stigmos aiškinimai. Padidėjęs sa-
vęs, kaip priešiško taikinio, suvokimas²¹ arba susirūpinimas tuo, kokią įspūdį
žmogus sukelia kitiems, didina tikimybę, kad gali būti dažniau aptinkama į save
nukreipta pajuoka, kritika ir kiti neigiami stimulai (Suslavičius, 2006). Panašus
yra *vidinės stigmos* mechanizmas – žmonės ne tik reaguoja į realius neigiamus
dirgiklius socialinėje aplinkoje, t. y. patirdami diskriminacinę bei stigmatizuo-
jantį elgesį su jais, bet ir gali tikėtis tokio elgesio ir vertinimų sulaukti, kai rea-
liai nėra grėsmės (Thornicroft, 2006). *Pigmaliono efektas*, kai priskiriant žmo-
gui neigiamas savybes ilgainiui jis gali imti elgtis taip, kad tas viltis pateisintų
(Suslavičius, 2006). Kalbant apie stigmos internalizavimą, šis procesas panašus
į *veidrodžio efektą*, kurį atspindi toks sakiny: „Aš esu toks, koku man kiti sako,
kad aš esu.“ Be to, kitų vertinimai yra modifikuojami remiantis savo asmeniniais
vaizdiniais apie save (Heatherton, 2003).

Tokie lūkesčiai gali „išpranašauti“ asmens elgesį ir emocijas ne tik tada, kai
yra priskiriami kitų, bet ir kai pats nuo alkoholio priklausomas asmuo, tikėda-
mas, kad yra ar bus stigmatizuojamas, tikisi, laukia žmonių atstūmimo, išvelg-
damas neigiamas reakcijas įvairiose smulkmenose, kurių greičiausiai nepastebė-
tų priklausomybės neturintys ir to nesitikintys asmenys.

Naujesniuose stigmos tyrimuose galima aptikti įvairių nuomonių: vieni au-
toriai teigia, jog stigma nebūtinai visada internalizuojama, asmuo gali to ir ne-
suvokti, tai priklauso nuo įvairių asmeninių ir socialinių aspektų. Pavyzdžiui,
stigmos internalizavimas siejamas su grupės procesais – asmuo priima neigiamą
jam priskiriamą požymį savo atžvilgiu, kai gali šia našta pasidalyti su kitais –
kai stigmatizuojama visa grupė (Crosby, 1982; Crosby ir kt., 1989; Crocker ir
kt., 1998; Crocker, 1999). Kiti autoriai priešingai, teigia, jog stigmatizuojami
asmenys jiems priskirtas negatyvias žymes linkę internalizuoti ir traktuoti kaip
objektyviai reikšmingą savo tapatumo bruožą, todėl mažėja asmens savigarba ir
pasitikėjimas savimi. Kartu sustiprinama žymė, dėl kurios asmuo buvo stigma-
tizuotas – taip sudaromos sąlygos uždaram ydingam ratui progresuoti (Sartorius
ir Schulze, 2005). Čia išryškėja dar vienas stigmatizavimo proceso aspektas –

²¹ Remiantis A. Suslavičiaus apibendrinimu (2006), šitaip pasireiškia vadinamasis neigiamas informaci-
jos apdorojimo stilius. Informacijos apdorojimo seka paprastai esti tokia: signalo aptikimas, jo įvardiji-
mas, interpretacija ir vertinimas. Signalai paprastai yra daugiareikšmiai. Suvokiant save kaip priešišku-
mo taikinį, tikėtina neigiama signalo interpretacija

sunkumai bandant atsikratyti stigmos, net jei nebėra priežasties, dėl kurios ji buvo priskirta (Corrigan, Watson, 2002). Todėl sveikstantys nuo priklausomybės ir ilgus metus blaiviai gyvenantys žmonės gali susidurti su ne ką mažesnėmis socialinio atstūmimo problemomis, kaip ir aktyvūs psichoaktyviųjų medžiagų vartotojai (Anderson, 1994), o pozityvaus tapatumo konstravimas pripažįstamas svarbiu veiksmu siekiant blaivybės (Anderson, 1993).

Stigmatizavimo mastą lemia keli veiksniai (Goffman, 1986): pastovumas, pavyzdžiui, žmonės linkę mažiau stigmatizuoti individus, kurie yra atsikratę savo stigmos (pvz., siekia blaivybės) ir kurių laimėjimas yra prognozuojamas kaip ilgalaikis, t. y. stigma eliminuota visam laikui ir daugiau neatsiras. Kitas rodiklis – stigmos negatyvumas: blogiau vertinami tie, kurių stigma yra atgrasesnė, didesnė ir akivaizdesnė. Svarbus veiksnys, formuojantis požiūrį į stigmatizuojamuosius, yra stigmos kontroliavimas arba atsakomybė už stigmą. Priklausomų nuo alkoholio žmonių stigma laikoma viena iš labiausiai galimų kontroliuoti, priklausanti nuo jų valios, todėl tokia priklausomybė neretai traktuojama kaip asmens moralinis pasileidimas, už ką ir smerkiamas toks elgesys.

Diskredituotos stigmos atveju stigmatizuojamas individas numano ją esant žinomą kitiems (arba ji yra akivaizdi), o *diskredituojama* stigma nėra tiesiogiai pastebima arba stigmatizuojamasis mano, kad ji nežinoma. Matomos stigmos atveju tenka valdyti įtampą kasdienių kontaktų metu: dedamos pastangos atitraukti dėmesį nuo stigmos ir palaikyti spontanišką įsitraukimą į oficialų sąveikos turinį. Paslėptos stigmos atveju tenka valdyti informaciją, dėl to kasdienė rutina virsta informacijos vadybos problemų sprendimu (Goffman, 1986). Sergant priklausomybe nuo alkoholio, net jei liga ir pradinės stadijos, gali būti pritaikyta paslėptos stigmos kategorija: pavyzdžiui, siekiant nuo kolegų nuslėpti nevaldomą alkoholio poreikį, vartojama tualete ir pan., makiažu slepiami veido patinimai ir kt. Blaivybės periodu būdinga tiek diskredituota, tiek diskredituojama stigma – priklauso nuo to, kiek asmuo atskleidžia savo priklausomybę. Blaivybės periodu, kai nebėra jokių akivaizdžių, fizinių stigmos atributų, ją galima lengviau nuslėpti. Lieka tik psichologiniai ir socialiniai stigmos aspektai (profesinės patirties stoka dėl priklausomybės progresavimo, priklausomam „aš“ priskiriamos charakteristikos, kurios pasireiškia kasdienybėje – emocinis nepastovumas, vadinamoji puikybė ir pan.). Kai asmuo dalyvauja draugijose,

kur renkasi ir kiti tokios pat stigos turėtojai, atviras pokalbis apie savo priklausomybę dažnai tampa normaliu elgesiu – tokiu atveju belieka pašnekovus ar kitus socialinės situacijos dalyvius įtikinti, jog stigma netrukdo, ji yra įveikiama.

Priklausomybės ligų stigmą iš kitų psichikos ligų skiria tai, kad ją lydi įvairūs su psichoaktyviosiomis medžiagomis ir jų vartojimu susiję socialiniai reiškiniai bei moralinis vertinimas. Identifikuojamos (Room, 2005) kelios psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo moralinio vertinimo priežastys. Visų pirma, psichoaktyviųjų medžiagų prekybos valdymas laikomas galios simboliu, teikiančiu didelę ekonominę naudą. Antra, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas yra socialinio pobūdžio elgesys, neretai tampantis socializacijos priemone, kuri, manoma, gali panaikinti bendravimo sunkumus ir kliūtis bendrumui kurti įvairiose socialinėse grupėse. Be to, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas yra siejamas tiek su maisto kultūra ir malonumu, tiek su potencialia žala bei nuodijimusi, todėl yra reguliuojamas įvairių socialinių draudimų ir taisyklių kompleksu. Galiausiai, psichoaktyviosios medžiagos vartojimas veikia mąstymą ir jausmus, maskuojami autentiški asmenybės ypatumai. Visi šie veiksniai turi įtakos priklausomybės nuo psichoaktyviųjų medžiagų, kaip moralinio vertinimo objekto, eskalavimui.

Nustatyta, kad priklausomi asmenys labiau smerkiami ir kaltinami dėl ligos atsiradimo, palyginti su kitomis psichikos ligomis sergančiais žmonėmis, – priklausomybė dažnai laikoma moraliniu nuosmukiu ir valios stoka (Corrigan ir kt., 2009). Kadangi individai linkę konstruoti tapatumą atsižvelgdami į visuomenės lūkesčius ir normas, priklausomybių atvejais šie visuomeniniai lūkesčiai būna susiję su tam tikrais savikontrolės, disciplinos, galios ir statuso idealais (Denzin, 1987; Reinerman, 1993; Anderson, Ripullo, 1996). O šių idealų opozicijoje dažniausiai yra tai, ką patys nuo narkotikų ar alkoholio priklausomi asmenys įvardija kaip nenugalimą potraukį.

1.6. PRIKLAUSOMYBĖ NUO ALKOHOLIO KAIP TAPATUMO KONSTRAVIMO ŠALTINIS

Mokslinėje literatūroje ir kasdieniame gyvenime yra daugybė sąvokų, atspindinčių alkoholio vartojimo fenomeną: *piktnaudžiavimas alkoholiu, alkoholizmas, priklausomybė nuo alkoholio, sveikatai žalingas alkoholio vartojimas, girtavimas*. Alkoholio vartojimo ir susijusių pasekmių identifikavimą individualiu ir socialiniu lygmenimis nemažai veikia medicinos ir psichologijos mokslų konceptai, pateikiantys *priklausomybės nuo alkoholio*, kaip biopsichosocialinio pobūdžio problemos, analizę. Disertacijoje taip pat bus remiamasi šia alkoholio vartojimo diskurse dažniausiai sutinkama sąvoka. Ja nusakomi įvairūs fiziniai, psichologiniai ir socialiniai su žalingu alkoholio vartojimu susiję aspektai, svarbūs socialiai konstruojamo tapatumo analizei.

1.6.1. Priklausomybės nuo alkoholio sampratos raida medicininiame diskurse

Priklausomybės nuo alkoholio apibrėžtis „gimė“ medicininiame diskurse, psichiatrijos moksle susiejus žalingą alkoholio vartojimą su neigiamomis pasekmėmis fizinei ir psichologinei sveikatai bei socialinei gerovei ir priskyrus šį fenomeną psichikos sutrikimų grupei. Psichikos sutrikimų samprata bei požiūris visada buvo kintantis ir prieštaringas, priklausantis nuo kultūrinio konteksto. Pavyzdžiui, ne vakarietiškose kultūrose tam tikras elgesys gali būti laikomas įprastu arba kultūros, religinio ritualo dalimi, bet ne sutrikimu. Vakarų kultūrose manoma, kad gausėjančios medicininės žinios ir didėjantis sąvokų tikslumas gerina supratimą apie sutrikimus bei padeda tobulinti jų gydymą (Perring, 2010). Psichikos sutrikimų fenomeną nagrinėja įvairios disciplinos – medicina, psichiatrija, psichologija, antropologija, sociologija, tačiau didžiausią žinojimo galią visuomenėje turi psichiatrijos mokslo šaka, kuria remiantis psichikos sutrikimai suvokiami kaip objektyvūs fenomenai²² (Scheff, 1974).

Nors medicininis „žinojimas“ yra griežtai apibrėžtas, tam naudojami konkretūs diagnostiniai kriterijai, vis dėlto jis kinta ir įsileidžia socialinių mokslų kritiką. Vieną iš esminių perėjimų nuo biologiškai determinuoto požiūrio į asmens sveikatą ir jos pokyčius prie biopsichosocialinio sveikatos sutrikimų bei ligų konceptualizavimo žymi

²² Psichiatrinei pozicijai priešinga kryptis, teigianti, kad psichikos sutrikimai yra socialinis konstruktas, kuriamas remiantis visuomenėje paplitusiais stereotipais ir priskiriant etiketes asmenims, kurie suvokiami kaip nesilaikantys bendrų, visuomenėje priimtų normų, nagrinėjama kitame poskyryje.

ir nauji klasifikatoriai. Pavyzdžiui, priklausomybės, kaip ligos, sampratos raida gerai matyti Amerikos psichiatrų asociacijos DSM²³ leidimuose, jų evoliucijoje. Dviejuose pirmuosiuose leidimuose (DSM-I, DSM-II) „alkoholizmas“ išskiriamas kaip vienintelis su alkoholio vartojimu susijęs sutrikimas ir kategorizuojamas kaip asmenybės sutrikimų pogrupis (Nathan, 1991). 1980 m. medicininėje alkoholizmo sampratoje įvyko ryški slinktis – DSM-III su alkoholio vartojimu susiję sutrikimai buvo išskirti kaip atskira sutrikimų kategorija, suskaidyta į dvi dalis: „žalingas alkoholio vartojimas“ ir „priklausomybė nuo alkoholio“ (Hasin ir kt., 1990). Atnaujintai DSM-III-R versijai įtaką padarė G. Edwards ir M. M. Gross (1976). Joje priklausomybė nuo alkoholio apibrėžiama ne tik fiziologiniais simptomais (tolerancija ir abstinencija), bet ir elgesio bei socialinėmis charakteristikomis (negalėjimas kontroliuoti išgeriamo alkoholio kiekio, gėrimas nepaisant atsiradusių sveikatos ir socialinių problemų) (Hasin ir kt., 1990). Penktojo leidimo (*DSM-5: The Future of Psychiatric Diagnosis*, 2012) atidėjimas, manoma, susijęs su vis garsiau pasireiškiančia kritika: per daug smulkmenišką bei detalizuotą psichikos sutrikimų apibrėžtys gali sąlygoti per greitą ir rimto pagrindo neturinčią psichikos ligos diagnozę²⁴. Su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimu susijusių psichikos sutrikimų apibrėžčių kriterijai analizuoti atsižvelgiant į kultūrinį kontekstą, išskiriant ir tokių apibrėžčių stigmą prielaidas (Room, 2006).

Tarptautinėje ligų klasifikacijoje (TLK-10, 1997), kuri taikoma Lietuvoje, priklausomybės sindromas apibrėžiamas kaip fiziologinių ir kognityvių reiškinių kompleksas, kuriame medžiagos arba medžiagų klasės vartojimas individui yra daug svarbesnis nei kitas elgesys, anksčiau labiau vertintas. Svarbiausias priklausomybės sindromo požymis yra stiprus / nenugalimas troškimas vartoti psichoaktyvias medžiagas, alkoholį ar tabaką²⁵. Rečiau vartojama sąvoka *rizikingas alkoholio*

²³ Psichikos sutrikimų diagnostikos ir statistikos vadovas (angl. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders). Nors ši klasifikacija daugiausia taikoma JAV, tačiau priklausomybės sampratos pokyčiai šiame leidinyje buvo labai inovatyvūs ir pirmieji tokio pobūdžio klasifikacijose.

²⁴ Rengiant naujausią leidinį taip pat buvo taikomas precedentas, kai pastabas galėjo pareikšti visi norintieji. Į jas atsižvelgiant klasifikacija buvo tobulinama.

²⁵ Tiksliai priklausomybės, kaip ligos, diagnozė nustatoma tada, kai per metus buvo patirti ne mažiau kaip trys požymiai: a) stiprus arba kompulsyvus noras vartoti; b) sunkumai valdant vartojimo pradžią, pabaigą arba intensyvumą; c) fiziologinės abstinencijos būseną, kai psichoaktyviosios medžiagos vartojimas buvo nutrauktas arba sumažintas (tada vartojama norint palengvinti arba išvengti šių simptomų); d) tolerancijos požymiai, rodantys, kad didesnės psichoaktyviųjų medžiagų dozės yra reikalingos norint pasiekti efektą, kuris pradžioje buvo pasiekiamas mažesnėmis dozėmis (gali būti vartojamos tokios didelės paros dozės, kurios sunkiai apnuodytų ar sukeltų mirtį asmenims be priklausomybės); e) visiškas nesidomėjimas alternatyviais pomėgiais ar interesais, daug laiko skiriama medžiagai gauti arba vartoti, arba atsigausti nuo jos poveikio; f) medžiagos vartojimas, nepaisant akivaizdžiai žalingų pasekmių (TLK-10, 1997).

vartojimas, kuria nusakomas toks alkoholio vartojimo lygis, kuris, alkoholio vartojimo įpročiams nepakitus, gali tapti žalingas (Gual ir kt., 2009). *Žalingas alkoholio vartojimas* suprantamas kaip medžiagos vartojimas, kenkiantis sveikatai (somatinei būklei ar psichikai, pavyzdžiui, depresinio sutrikimo epizodai dėl gausaus alkoholio vartojimo). Žalingo alkoholio vartojimo apibrėžties simptomai gali būti taikomi tik tuomet, kai asmens ligos simptomams nebuvo pritaikyti priklausomybės nuo alkoholio kriterijai (TLK-10-AM, 2008). Remiantis D. Hasisn ir kt., (1990) taip pažymima, jog šia sąvoka įvardijama lengva priklausomybės forma.

Toliau bus nagrinėjami priklausomybės, kaip asmens ir visuomenės sveikatos problemos, raidos ypatumai: moralinė, medicininė, psichologinė ir biopsichosocialinė priklausomybės sampratos.

Moralinė alkoholio vartojimo kaip socialinės ir moralinės problemos *girtavimo* traktuotė laikoma klasikine, gimusia iš religijos poveikio žmonių moralei. Ieškoti problemos sprendimo siekiant mažinti alkoholio vartojimą bandė bažnyčios institucija ir jos atstovai (Clark, 2011). Šis modelis paremtas manymu, jog žalingas alkoholio vartojimas yra laisvas asmens pasirinkimas: racionalus, apgalvotas veiksmas, siekiant maksimalios naudos arba malonumo ir išvengiant neigiamų pasekmių. Tokį vartojimą bandoma paveikti suteikiant jam kriminalinio elgesio statusą, bausmėmis, reikalavimais keisti, nutraukti žalingą vartojimą. Todėl asmenys, kurie vartoja alkoholį žalingais kiekiais, laikomi laisvais rinktis tokį elgesį, nepaisant psichoaktyviosios medžiagos sukeliama poveikio psichikai (Frankfurt, 1971).

Svarbų postūmį sprendžiant su alkoholio vartojimu ir girtavimu susijusias sveikatos ir socialines problemas davė XIX a. kai kuriose Europos šalyse ir JAV nuvilnijusių blaivybės judėjimų veikla. Šių socialinių ir religinių judėjimų idėjose jau buvo atpažįstami potraukio alkoholiui ir abstinencijos simptomai (Mann ir kt., 2000). Platinti blaivybę Europoje ragino tuometinis popiežius Pijus IX, išleidęs blaivybės brolių nuostatų²⁶. 1858 m. Žemaičių vyskupijoje prasidėjusį masinį blaivybės sąjūdį organizavo vyskupas M. Valančius. Vadovaudamiesi vyskupo raštais, kunigai steigė blaivybės brolijas, į kurias stojant buvo prisiekama nevartoti svaigalų. Istorikus stebina mastas, kurį pasiekė sąjūdis M. Valančiaus vadovaujamoje vyskupijoje: 1860 m. Kauno gubernijoje blaivybės brolijoms priklausė apie 83 proc. visų katalikų (Šenavičienė, 1999).

²⁶ Airijoje blaivybės sąjūdį katalikų bažnyčia buvo pradėjusi 1848 m., po gero dešimtmečio jis plito ir Lenkijos Karalystėje bei Lietuvoje.

Medicininis priklausomybės modelis sociologinėje analizėje laikomas antruoju priklausomybės sampratos pokyčių laipteliu, pakeitusiu iki tol vyravusį moralinį modelį (Clark, 2011). Priklausomybės nuo alkoholio, kaip ligos arba sutrikimo, samprata pradėta plėtoti nuo „alkoholizmo“ termino, palaipsniui nutolstant nuo buitinės reiškinių sampratos, vadinamos „girtuoklyste“, „girtavimu“. B. Rush (1784 m.) įvardijo „nekontroliuojamą, visa apimantį ir nenugaliamą alkoholio vartojimo troškimą“, o T. Trotter (1804 m.) savo esė apie *girtumą*²⁷ abstinencijos sindromą aprašė jau kiek plačiau²⁸ (Edwards, 1990). Etimologiniame žodyne (Harper, 2010) *alkoholizmo* termino krikštaitėviu laikomas M. Huss (1852 m.), apibrėžęs *alkoholizmą* kaip „priklausomybės alkoholiui ligą“. Galima teigti, jog socialinio pobūdžio blaivybės judėjimuose propaguojama samprata skyrėsi nuo pradėtos plėtoti medicininės *alkoholizmo* konotacijos vienu fundamentaliu aspektu – bet koks alkoholio vartojimas traktuotas kaip negatyvus visai visuomenei, o medicinoje savo ruožtu alkoholio vartojimo problema buvo individualizuota. K. Mann ir kt. (2000) mano, jog prie tokios modernios ligos sampratos prisidėjo ir tai, kad Amerikoje įvestas alkoholio draudimas nepateisino lūkesčių, o Vokietijoje baigėsi tuo, jog „sunkūs alkoholikai“ buvo viena iš genocido metu myriop siunčiamų grupių.

Trečiasis priklausomybės sampratos raidos etapas – psichologinis priklausomybės modelis, panašus į savo medicininį pirmtaką, tačiau išplėstas sujungiant asmens, elgesio ir aplinkos sąveikos poveikį ligos vystymuisi (Gifford, Humphreys, 2007). Pagrindinė šio modelio idėja yra ta, jog priklausomybė vystosi dėl nepatenkintų asmens psichologinių poreikių ir suprantama kaip vengimo strategija – konkrečios psichologinės problemos nėra sprendžiamos, veikiau ieškoma būdų „užsimiršti“ (Clark, 2011). Pavyzdžiui, E. Khantzian (1997) priklausomybę apibrėžė kaip savigydos mechanizmą, siekiant sumažinti kančią ir reguliuoti gyvenimą.

Ketvirtos priklausomybės, kaip biopsichosocialinės problemos, sampratos vystymąsi medicinoje lėmė nemaža virtinė socialinių ir istorinių įvykių. E. M. Jellinek idėjos laikomos ypač inovatyviomis tuometiniuose *alkoholizmo*²⁹

²⁷ Angl. k. pavadinimas „Essay on Drunkenness“.

²⁸ Tokių bandymų būta ir kur kas anksčiau: V–IV a. pr. Kr. Hipokratas buvo pastebėjęs alkoholio abstinencijos fenomeną.

²⁹ Tuo metu dar nebuvo vartojama priklausomybės nuo alkoholio sąvoka.

tyrimuose (Edwards, 1976). Jis pagrindė ir išskyrė *alkoholizmo* tipus bei susiejo juos su skirtingo lygio fizinėmis, psichologinėmis bei socialinėmis pasekmėmis (Jellinek, 1960). Pasaulio sveikatos organizacija leidinyje (WHO, 1955) apie alkoholizmą, kaip ligą, įtvirtino naująją sampratą, grįstą individualia, į asmens gydymą nukreipta prieiga (Edwards, 1976).

Svarbiu atskaitos tašku tokiam priklausomybės sampratos evoliucionavimui tapo *Anoniminių alkoholikų*³⁰ (toliau – AA) grupių kūrimas 1935 m. JAV. Šios grupės kildinamos iš religinio Oksfordo grupių judėjimo, kuriame savo priklausomybės nuo alkoholio problemas sprendė būsimi AA draugijos įkūrėjai³¹. Oksfordo grupių nariai siekė asmeninio augimo per savižinos ir savianalizės procesą, pripažindami savo klaidas, taip pat per maldą ir meditaciją bei savo patirties sklaidą kitiems visuomenės nariams (*Alcoholic Anonymous*, 2013). Šių grupių pagrindiniai bruožai ir instrumentai laikomi turėjusiais nemažą įtaką specializuotai AA pagalbos sau grupių veiklai. Pirmieji draugijos nariai, kurį laiką išbuvę blaivūs, nutarė prabilti apie savo patirtį³². Taip pat pasivadinusiai draugijai tuo metu priklausė apie šimtas vyrų ir moterų, o 1941 m. pabaigoje JAV ir Kanadoje jau buvo 8 000 narių. Po Antrojo pasaulinio karo tokios draugijos pamažu kūrėsi visame pasaulyje³³ (*Alcoholic Anonymous*, 2013). Panašiai, kaip blaivybės judėjimai, AA draugija reiškė susirūpinimą ir paramą nuo alkoholio priklausomiems žmonėms, tačiau skyrėsi nuo pastarųjų tuo, jog buvo skirta tik specifinei priklausomų nuo alkoholio žmonių grupei ir nesirūpino likusios populiacijos alkoholio vartojimu (Mann ir kt., 2000).

Kalbant apie institucinę priklausomybės nuo alkoholio gydymo sistemą, kitas atskaitos taškas – nuo 1940 m. JAV trijų ligoninių, kuriose buvo gydomas alkoholizmas, bendradarbiavimo procese sukurtas unikalus Minesotos modelis, pakeitęs priklausomybės nuo psichoaktyviųjų medžiagų gydymo koncepciją (White, 2003). Šis modelis ir jo filosofinis pagrindas dominavo gydant priklausomybes visą antrąją XX a. pusę, dar labiau sutvirtinęs priklausomybės, kaip „pagrindinės, lėtinės ir progresuojančios ligos“, sampratos poziciją (Cook, 1988; White ir kt.,

³⁰ Anglų k. „Alcoholics Anonymous“.

³¹ Ieškoti palengvėjimo dvasiniame patyrimė pasiūlė garsus šveicarų psichologas K. G. Jung, pripažinęs, jog alkoholizmo atvejai nėra įveikiami medicinai (*Alcoholic Anonymous*, 2013).

³² 1939 m. išleido knygą „Anoniminiai alkoholikai“.

³³ 2010 m. 180 šalių buvo daugiau nei 115 000 AA grupių, turėjusių daugiau nei 2 000 000 narių (*Alcoholic Anonymous*, 2013).

2003)³⁴. Priklausomybės, kaip lėtinės ligos, konceptualizavimas palaipsniui tapo įprasta JAV sveikatos politikos organizacijų retorika (White ir kt., 2003). Pavyzdžiui, Vokietijoje modernioji priklausomybės, kaip ligos, samprata plito XX a. antroje pusėje: nuo alkoholio priklausomi asmenys pradėjo gauti tokias pat sveikatos priežiūros garantijas, kaip ir kitomis ligomis sergantys pacientai (Jellinek, 1960).

Lietuvos valstybiniuose priklausomybių ligų centruose gydant priklausomybes taip pat remiamasi Minesotos modeliu (Tamutienė ir kt., 2008). Juose taikomas psichoterapinis gydymas, vyksta Dvylikos žingsnių programos užsiėmimai, individualus darbas su priklausomybių konsultantais, kurie patys turi sveikimo nuo priklausomybės patirtį³⁵. Šiuose centruose taip pat susipažįstama su pagalbos sau grupių veikla, sudaromos galimybės įsitraukti į palaikomojo sveikimo pagalbos sau grupes. Programa paremta visapusišku bei intensyviu gydymu, vienu metu apimančiu visus priklausomybės aspektus: fiziologinius, psichologinius, socialinius ir moralinius. Bendravimas su kitais programos dalyviais, darbas grupėse turi stiprų poveikį sveikimui. Dvylikos žingsnių programa taip pat pabrėžia dvasingumo reikšmę. Sveikstančiam nuo priklausomybės siūloma ieškoti asmeninės aukštesnės jėgos sampratos, paremtos tikėjimu. Todėl ir vienas iš dalyvavimo grupės veikloje uždavinių – padėti žmogui lengviau atrasti ir suvokti už jį didesnę dvasinę jėgą (Bulotaitė, 2009).

C. May (2001, p. 292) konceptualizuoja priklausomybės nuo alkoholio sampratą AA tradicijoje, kaip ligą su psichologinėmis ir somatinėmis pasekmėmis, laikomą nepaveikia įprastam biomedicininiam, vaistų ar psichoterapiniam (paremtam Z. Freudo tradicijos vidinių priešasčių bei konfliktų analize) gydymui. Vienintelė gydymosi forma, pasak autoriaus, konceptualizuojama kaip asmens savidisciplina, dalyvavimas grupinėje veikloje, įsipareigojimai jai bei nuolatinė vidinė savistaba. Būti priklausomam nuo alkoholio reiškia būti „perleistam“ per terapinį diskursą, kai asmeniui priskiriama neutrali klinikinė kategorija, tarsi atleidžianti nuo asmeninės kaltės: buvimas sveikstančiu nuo priklausomybės nuo alkoholio reiškia pozityvių asmens tapatumo aspektų įgalinimą ir aktyvinimą.

³⁴ Remiantis šiuo modeliu alkoholizmas gydomas pasitelkiant įvairių sričių specialistų komandą pagal specialią sveikimo žingsnių programą, kuriant savitarpio pagalbą skatinančią gydymo aplinką ir pabrėžiant pagarbą besigydančiam asmeniui. Sveikimas taip pat laikomas neatsiejamu nuo visą gyvenimą trunkančios blaivybės (White, 2003).

³⁵ Priklausomybės patirtis, greta profesinių žinių ir neretai vėliau įgyjamo specialaus išsilavinimo (pavyzdžiui, psichologijos ar socialinio darbo), pasitelkiama kaip darbo instrumentas, padedantis geriau suvokti kitų priklausomybę išgyvenančių žmonių problemas ir rasti būdus, kaip jas spręsti.

Taigi priklausomybės samprata medicininiam diskurse išplėtota siekiant išsivaduoti iš moralinio / individualistinio modelio, kuriame didžiausias dėmesys kreipiamas į pačią medžiagą – alkoholį. Ji laikoma žalinga visai visuomenei ir nevirtotina, o alkoholio vartojimas – tai asmeninė žmogaus valios ir savikontrolės problema. Medicininė priklausomybės samprata iš pradžių ligą traktavo kaip siauros grupės žmonių fiziologinio bei psichologinio pobūdžio problemą. Ilgainiui ši ligos samprata taip pat kito – iš mikrolygmens atsigręžiama į makrolygmens aspektus: socialines ligos pasekmes ir priežastis.

1.6.2. Priklausomybė nuo alkoholio sociologiniu požiūriu

Priklausomybės nuo alkoholio konceptas, apibrėžtas medicininiam, psichiatriniam diskurse, yra ir daug platesnio, su alkoholio vartojimu susijusio, socialinio reiškimo dalis. Pasak G. E. Vaillant (1995), alkoholio vartojimas laikomas viena iš nedaugelio socialinės deviacijos formų, kuri siejama su rimtomis pasekmėmis fizinei ir psichologinei sveikatai bei intensyviais asmens gyvenimo socialiniais pokyčiais. Todėl priklausomybė nuo alkoholio įgyja daugiau socialiai apibrėžtų atspalvių nei kiti psichikos sutrikimai bendrai paėmus.

Anglų kalboje priklausomybės konceptualizavimo diskusijos taip pat siejasi su sąvokų *addiction* ir *dependance* skirtumais. Abi šios sąvokos į lietuvių kalbą verčiamos tuo pačiu *priklausomybės* terminu. Mokslinėje literatūroje anglų kalba vartojama tiek viena, tiek kita sąvoka. Paskutinėje DSM klasifikacijoje vartotas *dependence* terminas naujausiame leidime planuojamas pakeisti į *addiction*. Manoma, jog *addiction* yra konceptualiai „sodresnis“, daugiau apimantis terminas, tačiau kaip neigiama savybė pabrėžiama jo biomedicininė traktuotė. *Dependence* terminui priskiriamos kultūrinio požiūriu neutralesnės, mažiau stigmatizuojamos savybės (Peele, 2010).

Pozityvistinėje sociologinėje paradigmoje, kur nekvestionuojamas priklausomybės nuo alkoholio, kaip ligos, modelis, priklausomybė priimama kaip objektyvus socialinės tikrovės faktas. Tiesa, labiau nei medicininėje perspektyvoje, sociologijos diskurse aptariama aplinkos veiksnių reikšmė ir poveikis vystantis priklausomybei, pavyzdžiui, pirminės ir antrinės socializacijos aspektai (Niv, 2007). Vėliau sociologijos tyrėjų darbuose plito idėja, jog nuo narkotikų priklausomybės „išaugama“ arba natūraliai pasveikstama, t. y. galima

„spontaniška remisija“ (Winick, 1962; Robins, 1973; Waldorf, 1983; Biernacki, 1986). Priklausomybė traktuojama kaip savęs apribojimas, kuris netenka savo svarbos prasidėjus brandai, pasiekus trisdešimtmečio vidurį. Pradėta kvestionuoti medicininė priklausomybės samprata, nes tokiu būdu ji priskiriama deviantinio elgesio kategorijai: nustatomi elgesio normalumo standartai, turintys neigiamas socialines pasekmes žmonėms, kurie tampa tokio priklausomo tapatumo turėtojais (Young, 2011). Itin kritiškai socialiniai konstruktyvistai, pavyzdžiui, H. Levine (1978), J. B. Davies (2001), priklausomybę traktuoja mitu, socialiniu konstruktą, neegzistuojančiu materialiaame pasaulyje: kontekstualia sąvoka, kurios samprata neegzistuoja daugelyje ne vakarietišku kultūrų. Jų koncepcijoje laisva valia rinktis yra svarbesnė už biologinius procesus, kuriuos sukelia vartojama medžiaga.

Dažnas priklausomybės ligas patiriančių asmenų tapatumo analizės būdas, kai kokybiniai tyrimai atliekami remiantis biografinę perspektyva, o duomenys renkami – biografinio pasakojimo/gyvenimo istorijos metodu. Tokiuose tyrimuose remiamasi *gyvenimo eigos* samprata (angl. *life course*) (Elder ir kt., 2003) ir priklausomybė analizuojama kaip dalis žmogaus gyvenimo patirties, o ne atskiras gydytinas objektas. Atskleidžiama istorinio konteksto, socialinių struktūrų ir aplinkos bei individualių skirtumų reikšmė (Rosenqvist ir kt., 2004; Hser ir kt., 2007). Pabrėžiami ilgalaikiai kaitos procesai, kurie gali būti tiek laipsniški, tiek ir radikalūs. Toks požiūris susijęs su priklausomybės, kaip lėtinio fenomeno, samprata, tačiau susitelkiama į sveikimą, pozityvius pokyčius (gerovę ar gyvenimo kokybę) vietoje prieš tai dominavusio žvilgsnio į patologiją (Hser, Douglas, 2011). Vartojamos ir *trajektorijų* bei *lūžio momentų* sąvokos, kurios atspindi esminius gyvenimo eigos aspektus. *Trajektorijos* suprantamos kaip tam tikra įvykių seka, ilgalaikiai elgesio modeliai, kuriuos nemaža dalimi lemia socialiniai aspektai – turimi socialiniai ryšiai, galimybės įsitraukti į tam tikras socialines aplinkas ir struktūras. Struktūriniai ir funkciniai santykių ištekčiai tampa individualaus „sveikimo kapitalo“ dalimi.

Daugelis autorių nagrinėja priklausomybės stadijas ir etapus, tačiau dėl jų kiekio ir turinio nėra bendro sutarimo. Visgi daugumai tyrimų būdingas gyvenimo posūkio, arba *lūžio*, kaip reikšmingo sveikimui priklausomo asmens pasakojimo aspekto, identifikavimas. Lūžis pakeičia trajektorijos kryptį ilgam laikui, tampa ilgalaikių pokyčių atskaitos momentu (Granfield, Cloud, 2001; Wheaton,

Gotlib, 1997). Tačiau tyrimuose nagrinėjami tam tikri blaivybės procesų etapai nėra griežtai atskiriami vienas nuo kito. Pavyzdžiui, P. Biernacki (1986) tyrime daugelis procesų interpretuojami kaip vykstantys vienu metu ir betarpiškai susiję, o įvykių seka pasitelkiama, kad šiuos procesus būtų galima tinkamiau analizuoti ir aprašyti.

Sociologus tai pat itin domina priklausomybės sampratoje galintys slypėti socialinės kontrolės ir negatyvaus ženklinimo – *stigmatos* – aspektai (Clark, 2011). Socialinė priklausomybės nuo alkoholio stigma gali būti internalizuojama ir priimama kaip pagrindinis tapatumą apibrėžiantis veiksnys: „etikečių klijavimo“ teorijoje tai vadinama *meistro statusu* (Thornicroft, 2006). Kai priklausomybė nuo alkoholio tampa didele asmens tapatumo dalimi, kyla pavojus, kad tiek socialiniai, tiek vidiniai / internalizuotos stigmatos aspektai darys reikšmingą įtaką priklausomo asmens gyvenime. Priklausomybės nuo alkoholio, kaip *meistro statuso*, formavimasis tapatume yra dvipusis procesas: tiek kiti yra linkę priskirti žemesnę socialinę vertę, tiek patys nuo alkoholio priklausomi asmenys gali mažiau stengtis aktyviai veikti įvairiose socialinės situacijose, manydami, jog kiti žino apie jų stigmą, nors nebūtinai taip yra.

Priklausomybės diagnozė traktuojama ir kaip procesas, ir kaip kategorija (May, 2001), kurią socialinių praktikų metu asmeniui priskiria sveikatos priežiūros darbuotojai, kartu įtraukdami asmenį į tam tikrą tapatumo bei ligos eigos trajektoriją. Tokiu būdu dėl medicininio „žinojimo“ individas tampa tam tikros „kategorijos“ asmeniu – su priskiriamomis charakterio savybėmis (pavyzdžiui, su priklausomybe nuo alkoholio siejamas nepatikimumas, bendradarbiavimo stoka, nenuoširdumas) bei galios santykių dalyviu, esančiu prastesnėje padėtyje. Be to, toks tapatumo apibrėžimas turi *save išpildančios pranašystės* pobūdį (Davies, 1998): pati priklausomybės sąvoka nurodo į valios ir galimybės valdyti savo elgesį neturėjimą. Šitaip slopinamos asmens galimybės prisiimti iniciatyvą. Biernacki (1986) tyrime taip pat atskleista, jog priklausomybės, kaip nepagydomos ligos, samprata buvo reikšmingas trukdis prisiimant atsakomybę už blaivybės pasirinkimą. Tačiau kai kurie autoriai (Giddens, 1992; Ferudi, 1997) pabrėžia, kad ir patys priklausomi asmenys, ypač atsigauçantys nuo priklausomybės, turi tam tikrą socialinę galią – blaivybėje įtvirtina socialinio laimėjimo žymę ir patys kuria tam tikrą tapatumo „politiką“.

Labiausiai kritikuojamos priklausomybės ligos aiškinimo mikroteorijos, t. y. kai problema yra individualizuojama, tampa asmens valios ir fiziologijos patologija. Manoma (Conrad, Schneider, 1980; Ben-Yehuda, 1990), jog priklausomybės nuo psichoaktyviųjų medžiagų teorijas kuria tie, kurie turi galią tai daryti – įvairios institucijos, profesionalai ir politikai. Operuodami tokiomis „ideologijomis“, jie stengiasi išlaikyti savo „akcijas“ šiame mikrolygmenyje. Tokios sampratos veikia priklausomybės konstravimo paveiktas visuomenės grupes – jos savo „tikėjimu“ neleidžia sugriūti visai ideologija parentai institucinei, teisei sistemai. Kai kurie autoriai (Denzin, 1987; Levine, Reinerman, 1991; Reinerman, 1993) kvestionuoja bet kokias moralines implikacijas psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo atžvilgiu – vartojimas siejamas su normaliu toje visuomenėje priimtinu elgesiu, pavyzdžiui, kaip tipinio amerikiečio gyvenimo dalis bei kaip galimybė kontroliuoti savo gyvenimą ir tapatumą. T. Anderson (1994) teigia, jog priklausomybės nuo psichoaktyviųjų medžiagų teorijos, kuriose priklausomybė individualizuojama, yra galios forma priklausomais laikomų žmonių atžvilgiu, padedanti įveikti prieštarą tarp vartojimo skatinimo ir per didelio vartojimo, pastarąjį marginalizuojant.

Svarbi priklausomybės sociologiniame diskurse analizė – *vartojimo*³⁶ fenomeno kontekste, kurio aktualumas itin pabrėžiamas Vakarų visuomenėje vėlyvosios modernybės laikotarpiu. Pasak G. Reith (2004), kritiškas požiūris į tam tikras vartojimo formas ir jų perkonceptualizavimas prasidėjo XIX a., sulig pirmosiomis priklausomybių apibrėžtimis. Priklausomas elgesys (apsipirkinėjant, lošiant, vartojant alkoholį ar kitas psichoaktyvias medžiagas) vartojimo procese aiškinamas kaip opozicija rinkimosi laisvei bei autonomijai. Peržengus tam tikras vartojimo normas ir išaugus suvartojamos medžiagos ar produkto kiekiui, asmens elgesiui priskiriamas sutrikimas, kitaip tariant, elgesys „patologizuojamas“.

Priklausomybės apibrėžtyse, pasak G. Reith (2004), esti tiek individualios, tiek socialinės kontrolės mechanizmai. Tokia kontrolė yra laikoma socioekonominių galios santykių ir valdymo procesų dinamikos dalimi ir savo ruožtu veikia asmens tapatumo kūrimą. Priklausomybės diskursas įgauna „*foucault* išskają“ prasmę – suprantamas kaip *priklausomų tapatumų* kūrimo procesas, kuriame priklausomybės samprata laikoma galios ir žinojimo forma, tipizavimo įrankiu.

³⁶ Angl. k. consumption.

Priklausomybės diskurso atsiradimo pradžioje ypatingas pavojus buvo priskiriamas išoriniams veiksniams – pačiai medžiagai ar tam tikroms socialinėms grupėms. O poindustrinėje visuomenėje įvyko slinktis individualios priklausomybės sampratos link: centrine priklausomybės ašimi tapo asmens vidinės kontrolės netekimas (Reith, 2004). Pagausėjo su priklausomybe siejamų produktų, prekių bei patirčių, tai kėlė grėsmę asmens laisvos valios pojūčiui (May, 2001). Tokios „vartotojų patologijos“, pasak G. Reith (2004), yra veikiamos dichotominės perskyros: viena vertus, vartotojai yra laikomi laisvais rinktis ne tik prekes, bet ir kurti savo tapatumą gausioje idėjų ir prekių pasiūloje, kita vertus, yra priversti kontroliuoti savo vidinius troškimus atsižvelgdami į kultūrinės normas bei socialinių institucijų keliamus apribojimus.

D. Bell (1976) tokią dilemą pavadino „kultūrinėmis kapitalizmo prieštaromis“: viena vertus, protestantiškosios askezės, savikontrolės ir, kita vertus, vartotojiškos, malonumo siekimu grįstos kultūros³⁷. Pasak G. Reith (2004), vienas iš mechanizmų siekiant subalansuoti šias vertybines priešpriešas yra priklausomybės samprata, kurioje laisvą pasirinkimą užgožia nekontroliuojamas poreikis arba determinuota būtinybė. Vietoj vartojimo, kai asmuo gali laisvai rinktis, ieškoti ir atrasti save, priklausomas asmuo tampa „vartojamas paties vartojimo“. Net galima teigti, jog priklausomas asmuo vartojimo procese iš vartojimą besirenkančio subjekto virsta jo objektu. Dėl šios priežasties galimybė kurti laisva valia paremtą tapatumą nyksta.

Priklausomybės sampratose gana ryškus ne tik medicininis, žalos fizinei ar psichikos sveikatai lygmuo, socialinės elgesio pasekmės, bet ir moralinis aspektas, kurio neišvengiamybę diktuoja žmogaus valios klausimo palytėjimas. Ilgą laiką apie valią svarstė filosofai, teologai, kitų socialinių mokslų atstovai. Medicinos profesionalai apie moralės sričiai priskiriamus valios klausimus tam tikrame socialiniame ir istoriniame kontekste įgijo galią kalbėti tada, kai su industrializacija augantis vartojimas pradėjo kelti vis didesnę nerimą ir jo nepajėgė išspręsti socialinių reiškinių analitikai. Išaugusio vartojimo pasekmės buvo siejamos su grėsmingomis savižudybių bei kitų deviacijų rizikomis. Toks nerimą keliantis socialinis kontekstas tapo palanki niša medicinos mokslui užpildyti moralinių klausimų, susijusių su psichine ir fizine sveikata, spragas (Levine, 1978;

³⁷ Protestantizmo šaknys siejamos su Nyderlandais, Anglija, JAV, o vartojimu grįstos buržuazinės vertybės kildinamos iš Pietų Europos (Italijos, Prancūzijos) (Bell, 1976).

May, 2001). Tai atsispindi ir priklausomybės sampratoje. Medicininėje priklausomybių sampratoje žmogaus valios aspektai buvo konceptualizuoti remiantis statistika apie priklausomybės sąsajas su žmonių sveikatos ir mirtingumo rodikliais. Pagrindinis priklausomybės, kaip „valios ligos“, apibrėžimo bruožas – sumažėjusios galimybės kontroliuoti savo potraukį. Tokius medicinoje vykusius priklausomybės nuo alkoholio sampratos pokyčius socialinio konstrukcionizmo atstovai įvardijo kaip slinktį nuo priklausomybės, kaip „proto netekimo“, iki motyvacijos netekimo (May, 2001, p. 397) arba nuo fizinės iki kognityviu pagrindu pagrįstos patologijos (Hughes, 2007).

Apibendrinant galima sakyti, kad priklausomybė nuo alkoholio, kaip medicininio žinojimo sritis, yra komplikauta, nes elgesio, kuriam priskiriama ši kategorija, priežastys ir gydymo būdai priklauso nuo socialinių, ekonominių ir politinių veiksnių. Darbe atskleidžiamas socialiai konstruojamas priklausomybės nuo alkoholio pobūdis ir tiriama, kaip šis fenomenas susijęs su asmens tapatumo konstravimo ir rekonstravimo procesais blaivybėje. Priklausomybės nuo alkoholio sąvoka reikalinga perteikiant pačių tyrimo dalyvių sampratas, paveiktas vyraujančio medicininio diskurso.

2 METODOLOGIJA

2.1. GRINDŽIAMOSIOS TEORIJS METODOLOGIJA

Grindžiamosios teorijos metodologija (GTM)³⁸ skirta ne tik socialinio ir psichologinio pobūdžio procesams bei žmonių tarpusavio sąveikoms, bet ir su tapatumu susijusioms reikšmėms (Locke, 2001) konceptualizuoti. Be to, taikoma analizuoti kaip žmonės tvarko savo gyvenimus sveikatos sutrikimų kontekste (Schreiber, Stern, 2001). Šiam darbui pasirinkta K. Charmaz GTM (2010)³⁹ leido atskleisti tapatumo konstravimo ypatumus priklausomybės nuo alkoholio kontekste ir tapatumą, kaip socialinių santykių (tiek mezo-, tiek makrolygmeniu) struktūruojamą žinojimą apie save.

K. Charmaz ontologinės ir epistemologinės „simpatijos“ juntamos nuo pat GTM ištakų genezės (Charmaz, 2010). Metodologija sukurta dviejų skirtingų paradigmų sintezės pagrindu: A. Strauss Čikagos mokyklos pragmatizmo ir B. Glaser pozityvizmo bei lauko tyrimų. Nors tai buvo atsvara vadinamosioms „didžiosioms“ teorijoms, B. Glaser pozityvistinės mokyklos aspektai jo darbuose buvo pernelyg stipriai juntami, kad pelnytų palankų konstruktyvistinės kokybinių tyrimų paradigmos atstovės dėmesį⁴⁰. Ilgainiui GTM išsiskyrė į tris metodologiškai besiskiriančias kryptis, kurios vadinamos *klasikine* (atstovaujama B. Glaser), *sistemine* (A. Strauss ir J. Corbin) ir *konstruktyvistine* (K. Charmaz)⁴¹. Pastangos susisteminti šių GTM krypčių bruožus (2 priedas) leido pasirinkti tyrimui tinkamiausią variantą.

³⁸ Grindžiamosios teorijos (GT) pavadinimas ir trumpinys vartojami 3 aspektais: pirma, grindžiamajai teorijai, kaip metodui, įvardyti; antra, taikant šį metodą gautam teoriniam rezultatui; trečia, platesnio pobūdžio metodologinei krypti, kuri apima tiek pirmą, tiek antrąjį aspektus. Siekiant išvengti šio daugiaprasmiškumo šiame darbe bus remiamasi A. Bryant ir K. Charmaz (2007, p. 2–3), atskiriant GT, kaip tyrimo rezultatą, ir GMT, kuria įvardijama metodologinė strategija.

³⁹ Šio tyrimo metodologinis pagrindas sudarytas remiantis K. Charmaz (2010) leidiniu „Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis“.

⁴⁰ Suprantama, jog dėl savo pačios mokslinės pasaulėžiūros K. Charmaz atvirai reiškia savo įspūdį apie šio tyrėjo „neaistringą empirizmą“, „griežtus kodavimo metodus“ bei „kiekybinių tyrimų atgarsius primenančią leksiką“ (Charmaz, 2010, p. 7).

⁴¹ Vis dėlto pasiremiant A. Bryant ir K. Charmaz (2007), šias tris sroves galima priskirti bendrai metodologiniu požiūriu kokybinių tyrimų „šeimai“, o ne visiškai skirtingoms metodinės priegijos grupėms.

K. Charmaz (2010), lyginant su GTM kūrėjais (Glaser, Strauss, 1967) bei plėtotėjais (Corbin, Strauss, 2008), labiau pabrėžia, kad duomenų analizėje svarbu išryškinti ne tik matomiausius psichosocialinius procesus, bet ir mažiau akivaizdžias struktūras, kuriose jie „įkūnyti“: atskleisti, kas slypi už įvardijamų procesų ir kodėl tyrimo dalyviai būtent taip pasakoja savo istorijas. Šiame darbe svarbus tiek proceso matmuo – tokiu būdu analizuojami tapatumo konstravimo ypatumai priklausomybės nuo alkoholio metu, tiek struktūrinė reiškinių analizė – siekiant atskleisti, kaip priklausomybę išgyvenantys asmenys kuria ir atkuria savo tapatumą siauresniame ar platesniame socialiniame kontekste, suteikiančiame įvairius tapatumo konstravimo „įrankius“.

Anglų kalboje autorių vartojama *Grounded theory* sąvoka šiame darbe verčiama *grindžiamąja teorija* atsižvelgiant į Lietuvos mokslo erdvėje jau gana paplitusį šį vertimą (Bitinas ir kt., 2008; Žydžiūnaitė, 2006; Jurgaitytė-Avižinienė, 2012; Petružytė, 2008). D. Petružytė (2008) įvardija ir kitas mokslinėje literatūroje vartojamas sąvokas: *panardinimo*, *pagrįsta*, *pamatinė* arba *ižeminta* teorija. Vis dėlto *grindžiamosios teorijos* vertimas labiau prigyja dėl galimai prasminio sąskambio su esmine jos nuostata, jog teorija turi būti *grindžiama* empiriniais duomenimis.

2.1.1. Epistemologinės tyrimo prielaidos

K. Charmaz GTM remiamasi interpretacine paradigma, konstruktyvistine prieiga, kurios prielaidos pabrėžia asmens konstruojamų prasmų ir patyrimų svarbą (Terre Blanche, Durrheim, 1999; Bryman, 2001). Epistemologine prasme nutolstama nuo klasikinės metodologijos pradininkų, ypač B. Glaser pozityvistinių pozicijų, kai tyrėjas turi išlikti objektyvus ir nuošalus stebėtojas. Pasak K. Charmaz (2010), grindžiamoji teorija gimsta nuolatinėje tyrimo dalyvio ir tyrėjo sąveikoje: žmonių bendravimo, socialinių santykių ir žinojimų „šokyje“ – pradedant nuo interviu atmosferos, tyrimo klausimų ir baigiant duomenų analize. Žinių kūrimas suprantamas kaip intersubjektyvus prasmų konstravimo procesas, kuris reikalauja savirefleksijos bei tyrėjo ir tyrimo dalyvio tarpusavio sąveikos analizės.

Reikšminga K. Charmaz GTM versijos epistemologijos dėmė su socialinio konstrukcionizmo teorija: P. Berger ir T. Luckmann požiūriu, žinojimas taip pat laikomas socialiai sąlygotu, nes „konkreiems socialiniams kontekstams

būdingos specifinės „tikrovės“ ir „žinojimo“ sancaupos (Berger, Luckmann, 1999, p. 12–13). Dėl to tyrime atskleidžiamos tapatumo konstravimo schemas, trajektorijos, socialinės aplinkos bei konstravimo proceso pobūdis – ne kaip tyrimo dalyvių savaime esantis tapatumas, bet kaip žinojimo, savęs suvokimo ir socialinės aplinkos poveikio pasireiškimas naraciniame veiksmo – pasakojant savo gyvenimo istoriją.

Remiantis interpretacine paradigma tyrime žmonių patyrimai yra priimami kaip realūs ir nekvestionuojamas jų tikrumas. Tyrėjo vaidmuo grindžiamas pagarba ir tyrimo dalyvių subjektyvių patirčių, kaip realios jų kuriamos tikrovės, priėmimu. Tyrėja turėjo pasitelkti savo empatiją ir gebėti įsijausti į tyrimo dalyvių patirtis, siekiant atskleisti, kaip tyrimo dalyvis supranta gyvenimą, kaip išgyvena, patiria ir konstruoja savo realybę (Terre Blanche, Durrheim, 1999).

2.1.2. Metodologinės tyrimo prielaidos

GTM, kaip kokybinė metodologinė strategija, remiasi sisteminiu teorijos formavimu konkrečiame veiklos lauke. Metodologijai būdinga induktyvioji ir abduktyvioji logika (Bryant, 2009; Charmaz, 2003). Induktyvumas būdingas daugeliui GTM procedūrų: nuolatinis duomenų lyginimas tarpusavyje analizės metu ir imties formavimas atsižvelgiant į jau turimą ir trūkstamą medžiagą užtikrina, kad suformuluota teorija būtų pagrįsta duomenimis.

Abduktyvioji logika, kuriai būdinga empirinių duomenų interpretacija įvairių idėjų, jau turimo patyrimo, kitų teorijų ir koncepcijų kontekste, šiame tyrime atsispindėjo keliose GTM procedūrose. Pirma, rašant *atmintines*, kuriomis naudojantis plėtojamos įvairios idėjos, nustatomi ryšiai ir vyraujančios temos remiantis ne tik turima patirtimi ir žiniomis, bet ir skaitant susijusią mokslinę literatūrą. Antra, *teorinio jautrumo* reikalavimas GTM tyrėjui nurodo jo žinias, supratimą, įgūdžius ir pasaulėžiūrą, kuriuos naudojant analizuojami duomenys. Tačiau tyrėjas turi turėti omenyje savąją poziciją, būti teoriškai jautrus jos buvimui, išankstiniam nusiteikimui (Bryant, 2002). Teorinį jautrumą nagrinėjamai temai sąlygojo priklausomybių srityje atlikti tyrimai. Praktinė veikla priklausomybių rehabilitacijos institucijoje padėjo atskleisti ir panaudoti pačios tyrėjos subjektyvų domėjimąsi, patirtį, darbą, susijusius su tyrinėjamu fenomenu.

Teorinės koncepcijos naudojamos siekiant „inkaruoti“ naujai tyrime kilusias idėjas – tai interpretatyvia logika grįstas procesas, suteikiantis tam tikras gaires, bet ne konkretų išankstinį planą (Charmaz, 2010). Nagrinėjant tapatumo konstravimo prielaidas ir ypatumus darbe remiamasi socialinio konstrukcionizmo teorija, kuri analizuojant duomenis pasirinkta kaip gana plataus pobūdžio teorinė sistema, dar tyrimo pradžioje leidusi identifikuoti epistemologines ir ontologines nuostatas bei suteikusi galimybę konceptualiai interpretuoti duomenis galutiniame analizės etape. Panašių pavyzdžių, kai greta GTM nuo tyrimo pradžios naudojamos bendrojo pobūdžio teorinės gairės, galima rasti tiek užsienio autorių darbuose, pavyzdžiui, taikant simbolinio interakcionizmo (Ford, 2010), kritinę (Black, 2009) teorijas, tiek Lietuvoje – A. Giddens struktūracijos teorija (Ruolytė-Verschoore, 2012).

Siekiant galutinio tyrimo tikslo analizės metu iš turimų duomenų formuojamos kategorijos, palaipsniui pereinant į vis aukštesnę abstrakcijos lygmenį ir galiausiai sukuriant vidutinio lygmens (konkrečiąją) teoriją⁴² (Glaser, Strauss, 1967). GTM leidžia sukurti dviejų tipų teorijas: konkrečiąsias ir bendrąsias. Skiriasi šių teorijų abstrahavimo lygiai: bendrosios yra generalizuotesnės, o konkrečios išlieka glaudžiau susietos su tiriamu objektu, todėl siauresnės. Konkrečiosios teorijos yra tarpinis variantas tarp kasdienio gyvenimo smulkesnio pobūdžio hipotezių ir didžiųjų teorijų (Glaser, Strauss, 1967). Šioje GTM versijoje teigiama, kad yra daugybė socialinių realybių ir visi bandymai generalizuoti yra daliniai – apriboti laiko ir vietos, kurioje jie vyksta. K. Charmaz (2010) *teorijos* sampratoje svarbu, kad teorija žadintų vaizduotę, suteiktų tam tikrą supratimą apie analizuojamą fenomeną, tačiau nepretenduotų į vienos objektyvios realybės vaizdavimą.

⁴² Vidutinio lygmens teorija pretenduoja paaiškinti ir sisteminti ne visus, bet tik tam tikros rūšies socialinius reiškinius: ja remiantis galima kurti empirines hipotezes, kurias patikrinamos pagal empirinio tyrimo duomenis (Norkus, 1997).

2.2. TYRIMO DALYVIAI IR JŲ ATRANKA

Atliekant analizę tiriamieji buvo atrenkami tikslinės atrankos būdu. Šios atrankos tikslas nėra surinkti reprezentatyvią imtį, kurią paprastai kiekybiniuose tyrimuose užtikrina dydis bei atsitiktinumas (Žydžiūnaitė, 2006). Stengtasi pasiekti tuos tiriamuosius, kurie tyrimo proceso metu suteiktų informacijos, leidžiančios nuodugniai suformuoti teoriją apie nagrinėjamą reiškinį. Tikslinė atranka buvo vykdoma remiantis ankstesnių tyrimo dalyvių pateiktų duomenų analize, kuri nurodė tolesnių tiriamųjų poreikį. Ieškota informantų, kurie galėtų papildyti turėtus duomenis taip, kad teorija būtų išsamiai formuluojama. J. Corbin ir A. Strauss (1990) tai vadina reprezentatyvumu ne tyrimo dalyvių, bet kuriamos teorijos atžvilgiu. Imties tikslas taip pat nebuvo vėliau pritaikyti duomenis visos tiriamos populiacijos atžvilgiu: naujų tyrimo dalyvių ieškota siekiant atskleisti ir papildyti pradinis konceptus, išryškinant jų ypatumus, tarpusavio ryšius ir kitus analitinius aspektus. Tyrimo dalyvių ieškota tol, kol teorija buvo „prisotinta“: nauji tyrimo dalyviai nebesuteikė naujos reikšmingos informacijos, susijusios su formuojama teorija. Kadangi duomenys rinkti giluminio biografinio interviu būdu – pokalbis truko nuo 1 iki 4 valandų (iš viso apie 35 valandos įrašų) (1 lentelė), išsamūs interviu leido pasiekti teorijos „prisotinimą“.

Norint konstruoti induktyviai grindžiamą teoriją reikalingi tiek panašūs, tiek skirtingi atvejai, kad empiriniais duomenimis būtų prisotinti atskiri tiriamo fenomeno aspektai (Corbin, Strauss, 1990). Remiantis šiuo principu buvo ieškoma pagal vienus požymius panašių, pagal kitus – besiskiriančių tyrimo dalyvių.

Imties homogeniškumo kriterijai:

- a) asmuo teigė turėjęs su intensyviu alkoholio vartojimu susijusią patirtį, dėl kurios patyrė neigiamų pasekmių sveikatai, psichologinei ir socialinei gerovei. Didelis alkoholio vartojimo potraukis virto problema, kurią reikėjo spręsti blaivybės (visiško alkoholio nevartojimo) būdu arba b) pripažįsta esantis / buvęs priklausomas nuo alkoholio⁴³;
- nevartojo alkoholio ne mažiau kaip 2 metus laiko.

⁴³ Interviu metu buvo remiamasi paties tyrimo dalyvio priklausomybės nuo alkoholio samprata, vertinimu, o ne šiame diskurse populiariausia koncepcija, jog priklausomybė yra viso gyvenimo lėtinė liga.

Imties heterogeniškumo kriterijai:

- lytis (moterys sudarė apie 40 proc., vyrai – apie 60 proc. imties);
- blaivybės patirties trukmė (nuo 5 iki 45 m.);
- amžius (nuo 25 iki 66 m.);
- gyvenamoji vieta (6 skirtingi miestai);
- aplinka ir būdai, kuriais siekiama blaivybės (specializuotos pagalbos sau grupės: AA, „Al-anon“, SAV; religinės bendruomenės bei blaivybė, nesusijusi su jokia specifine socialine aplinka).

Tyrimo dalyvavo 17 tyrimo dalyvių. Pasiskirstymas pagal lytį tikslingai planuotas, apytikriai atsižvelgiant į priklausomybės nuo alkoholio paplitimą pagal lytį: dalyvavo 6 moterys ir 11 vyrų. Interviu vyko įvairiose Lietuvos vietovėse: 4 mažesniuose ir vidutinio dydžio miestuose bei 2 didmiesčiuose (daugiausia – Vilniaus mieste). Svarbus atrankos kriterijus – pagalbos sau grupių lankymas (iš viso 13), iš jų daugiausia buvo AA grupės lankančių tyrimo dalyvių – 11, „Al-anon“ – 1, SAV – 1. Pagalbos sau grupių nelankė 4 respondentai: dviejų iš jų blaivybė susijusi su įsitraukimu į religinių bendruomenių veiklą, o 2 dalyviai nepriklausė jokiai bendruomenei.

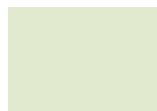
Spalvos 1 lentelėje atspindi tyrimo dalyviui tyrėjos priskirtą kategoriją pagal blaivybės trukmę, naratyvo pasakojimo patirtį, įsitraukimą į bendruomenių veiklą.

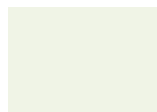
4 *profesionalūs* pasakotojai – ilgos trukmės blaivybė (8–20 m.) AA, socialinis darbas priklausomybių ligų centruose, biografinis pasakojimas – nuolatinė darbo dalis.

6 *įgudę* pasakotojai – ilgalaikė blaivybė (15–30 m.) AA.

3 *mažiau* įgudę pasakotojai – trumpesnio laikotarpio blaivybė (ir pagalbos sau grupių įvairovė AA ir kitos 12 žingsnių programos pagalbos sau grupės: „Al-anon“, SAV, taip pat vietinė miestelio bendruomenė).

2 *nepatyrę* pasakotojai – blaivybė kitose bendruomenėse: NRJ ir krikščioniška bendruomenė, biografiniai naratyvai labai reti.

2 *visai nepatyrę* pasakotojai – blaivybės siekiama nesiremiant nuolatinė veikla bendruomenėje, biografinis naratyvas nepasakojamas.

1 lentelė. Tyrimo dalyvių charakteristikos⁴⁴

Slapyvardis	Bendruomenė	Amžius (m.)	Blaivybės trukmė (m.)	Vartojimo trukmė (m.)	Interviu trukmė (val.)
Eimantas	AA	48	8	25	1,13
Heraldas	AA	56	17	25	1,05
Danguolė	AA	48	18	15	1,22
Jonas	AA	57	20	24	1,20
Leonas	AA	66	17	30	3,50
Aurelijus	AA	56	15	25	2,35
Kostas	AA	42	8	15	3,15
Zigmas	AA	46	8	15	2,30
Emilija	AA	42	7	15	1,05
Nijolė	AA	48	6	22	3,20
Dmitrijus	AA, SAV	34	4	17	2,15
Renatas	SAV	33	2	15	2,45
Vilma	„Al-anon“, „Išminties dėsniai“	31	3	10	1,20
Oskaras	NRJ	47	7	24	3,20
Milda	Krikščioniška bendruomenė	60	4	35	2,10
Janina	–	55	3	45	1,35
Saulius	–	25	3	5	1,50

⁴⁴ Kai kurios detalės šiek tiek pakeistos siekiant apsaugoti tyrimo dalyvių anonimiškumą.

2.3. DUOMENŲ RINKIMO METODAI IR INSTRUMENTAI

Gyvenimo istorijos interviu. Siekiant atskleisti priklausomybę patyrusių asmenų tapatumo konstravimo perspektyvą, pasitelkta viena iš giluminio⁴⁵ interviu formų – gyvenimo istorijos pasakojimas. Tyrime remiamasi R. Atkinson (2001) gyvenimo istorijos, kaip duomenų rinkimo metodo, koncepcija. Šis metodas svarbus siekiant atskleisti asmens tapatumo bei kitus individualius gyvenimo aspektus bei socialinį kontekstą: pamatyti tai, kas kitais metodais sunkiai matoma – holistinį problemos vaizdą. Gyvenimo istorija, paremta gyvenimo įvykiais ir patyrimais nuo gimimo iki pasakojimo momento, – tai išbaigtas naratyvas apie tyrimo dalyvio gyvenimo, kaip vienos visumos, patirtį, išryškinant asmeniškai svarbiausias vietas. Tai tinkamiausias metodas asmens išgyvenimo tam tikroje socialinėje situacijoje būdų, gyvenimo krizių bei reikšmingų įvykių tyrimui. Todėl gyvenimo istorijos pasakojimas, kaip kalbinis veiksmas apie savo gyvenimą ir save, tapo svarbiu šaltiniu apie priklausomo asmens, kaip reikšmės kūrėjo, savęs suvokimą ir jo paties kuriamas reikšmes socialiniame kontekste.

K. Charmaz (2010) nurodo, jog numatytoji interviu struktūra gali keistis, jei tai būtina tyrimo tikslams, daug svarbiau pokalbio intensyvumas ir gelmė (interviu planas pateiktas 3 priede). Todėl taikant šį duomenų rinkimo metodą svarbi tyrėjos laikysena. Svarbiausia interviu metu tapti kito žmogaus gyvenimo istorijos liudytoju: iš tiesų girdėti, stengtis suprasti ir be išlygų priimti, o ne vertinti (Atkinson, 2001). Siekiant sukurti pasitikėjimu grįstą atmosferą interviu metu vienas iš instrumentų – platūs atviri klausimai, skatinantys pasakoti asmeninę istoriją. Taip pat svarbus tyrėjos atmosferos ir santykio kūrimas interviu metu, atskleidžiant tyrimo dalyviui jo, kaip interviu eksperto, vaidmenį: sudarant galimybę pačiam nutraukti tylą, suteikti istorijai norimą formą, struktūravimo ir pasakojimo pobūdį, rinktis, ką ir kaip sakyti, išreikšti bet kokius savo jausmus ir mintis bei būti suprastam ir išgirstam. Svarbi nuostata, jog pats tyrimo dalyvis, dalydamasis reikšmingomis savo patirtimis, moko tyrėją, kaip interpretuoti duomenis (Charmaz, 2010).

Interviu intensyvumą atskleidžia tiek interviu trukmė (1-4val.), tiek interviu metu spontaniškai tyrimo dalyviu iniciatyva iškilę įvairaus pobūdžio duomenų šaltiniai: eilėraščiai, maldos bei piešinys (4 priedas). Šie duomenys taip pat analizuoti įprastos GTM procedūros metu, kaip atskira interviu dalis.

⁴⁵ Remiantis K. Charmaz (2010), giluminis interviu yra tikslingas pokalbis, kurio metu gaunama išsami medžiaga, siekiant atskleisti konkrečią temą arba patyrimą.

Tapatumo testo metodas. *Tapatumo testu*⁴⁶ vadinamas duomenų rinkimo instrumentas (Kuhn, McPartland, 1954), kurio metu paskutiniame interviu etape tyrimo dalyvių prašoma užbaigti dvidešimt sakinių apie save („Aš esu...“) (5 priedas). Priklausomai nuo klausimo „koks“ bei „kas“, atsakymai gali būti išreiškiami būdvardžiais, daiktavardžiais, įvairiais žodžių junginiais. Šis testas parengtas remiantis simbolinio interakcionizmo teorinėmis prielaidomis, siekiant atskleisti tapatumo, kaip savęs suvokimo, turinį. Testo rezultatai gali būti interpretuojami ir analizuojami remiantis tokiais aspektais, kaip pateiktų atsakymų turinys (įvairūs vaidmenys, asmeninių savybių įvardijimas ir pan.) bei eiliškumas (pvz., kurioje vietoje ir kiek kartų įvardijami su priklausomybe nuo alkoholio susiję tapatumo aspektai). Šis metodas tyrime naudotas kaip papildoma priemonė kokybiniais duomenims papildyti. Gauti duomenys buvo analizuojami tuo pačiu grindžiamosios teorijos metodu.

Interviu. Duomenys rinkti nuo 2012 m. kovo iki 2013 m. balandžio mėnesio. Duomenų analizė buvo atliekama paraleliai vykstantiems interviu, remiantis GTM principu: duomenys nagrinėti etapais ir toliau buvo vykdomi interviu siekiant kategorijų prisotinamumo. Tyrimo dalyviams sutikus interviu buvo įrašomi į diktofoną ir vėliau transkribuojami.

Tyrimo dalyvių ieškota įvairiais būdais. Tyrėja dalyvavo atviruose pagalbos sau grupių renginiuose bei atviro pobūdžio susirinkimuose: AA grupėse priklausomiems nuo alkoholio asmenims, „Al-anon“ grupėse priklausomų nuo alkoholio asmenų artimiesiems ir SAV – nedarnioje šeimoje užaugusiems asmenims (dažniausiai susiduriantiems su vieno iš tėvų priklausomybe). Keletas tyrimo dalyvių atsiliepė į išsiųstus elektroninius laiškus-kvietimus dalyvauti tyrime (AA Lietuvoje tarnybai, kelioms rehabilitacijos bendruomenėms). „Profesionalių pasakotojų“ interviu tyrėja pasitelkė iš anksčiau kitam savo tyrimui surinktų duomenų. Tyrimo dalyviai, kurie nelanko pagalbos sau grupių, buvo pakviesti į tyrimą naudojantis pažintimis bei ieškant su priklausomybe susijusių straipsnių internete (jeigu straipsnis anonimiškas, kreiptasi į žurnalistą, jeigu ne – į patį straipsnio herojų ar autorių).

Dėl interviu tariamasi gyvai, telefonu arba elektroniniu paštu. Tyrėja prisistatydavo, aptardavo tyrimo pobūdį. Visais atvejais dėl pokalbio vietos ir laiko buvo tariamasi taip, kad būtų patogiu tyrimo dalyviams. Nemažai

⁴⁶ Anglų k. Twenty statements about identity test, TST (Kuhn, McPartland, 1954).

interview vyko kavinėse. Visais atvejais tyrėja iš anksto pasirūpindavo, kad pokalbis vyktų atskiroje kavinės patalpoje. Išimtinis vienas atvejis, kai vietą rinkosi pats tyrimo dalyvis: tai buvo jam saugi aplinka, tačiau aplinkui buvo žmonių. Viename mieste interview vyko bendroje kavinės patalpoje, tačiau stalas buvo gana nuošalus. Pokalbio pradžioje apie tai pakalbėjom su tyrimo dalyve – susėdome taip, kad jai būtų saugu (nematytų salėje sėdinčių žmonių). Likę interview vyko tyrimo dalyvių namuose, darbo vietoje arba pagalbos sau grupių patalpose.

Interview ribotumai. Interview susitikimai buvo gana sklandūs. Tačiau vieno interview metu susitikimo pradžioje tyrimo dalyvė buvo suabejojusi dėl savo galimybių duoti interview ir šiek tiek baiminosi. Tyrėja smulkiau papasakojo apie tyrimą ir leido laisvai apsispręsti. Siekiant užmegzti žmogišku supratimu grįstą ryšį buvo atsižvelgta į informantės poreikį daugiau sužinoti apie pačią tyrėją: kodėl ji pasirinko nagrinėti šią tematiką, kitus gyvenimo aspektus. Šitaip pasikalbėjus interview su tyrimo dalyve buvo gana ilgas, gilus ir atviras.

Kita problema, su kuria susidurta, – tapatumo testo klausimai. Jie buvo pateikiami pabaigoje, kad šis pagalbinis interview instrumentas neturėtų įtakos pasakojamai istorijai. Šie klausimai kai kuriais atvejais nebuvo itin palankūs – tyrimo dalyviams papasakojus gana intymias ir turtingas savo gyvenimo istorijas, buvo juntamas ne tik nuovargis, bet ir atviro pasakojimo jautrumas, atsivėrimas. Nerečiau toks pildymas suvokiamas kaip sudėtingas išbandymas (viena tyrimo dalyvė prašė, kad tyrėja užrašytų padiktuotus teiginius). Testo pobūdžio metodas, kaip gana riboti atsakymai į klausimus, itin kontrastavo ilgo ir sudėtingo pasakojimo fone. Šį aspektą taip pat galima interpretuoti iš galios pozicijų perspektyvos: interview atmosfera buvo kuriama taip, jog tyrimo dalyvis pasijustų situacijos šeimininkas, o testo pildymas galėjo atrodyti kaip tyrėjos galios primetimas. Todėl, atsižvelgiant į tyrimo dalyvių būsenas ir norus, šis instrumentas taikytas ne visada. Du tyrimo dalyviai atsisakė pildyti testą ir pradėjo pasakoti apie savojo „aš“ sampratą, todėl pati situacija buvo palanki gauti gilius, tapatumą interpretuojančius atsakymus. Interview eiga:

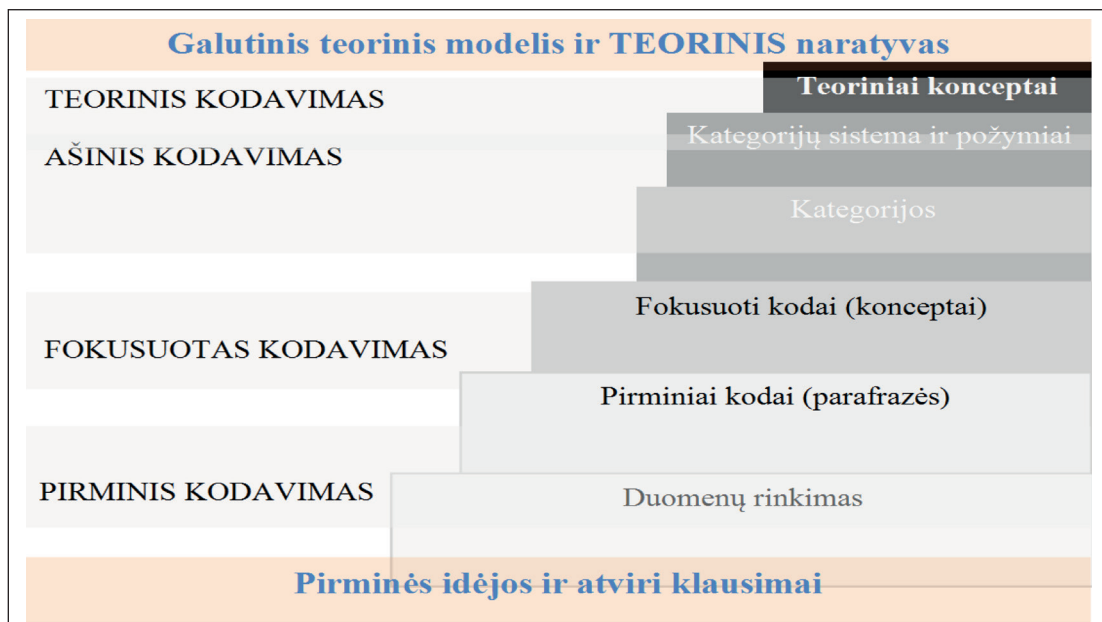
- susitikus susipažįstama, pasikalbama apie neutralius dalykus (apie kelionę iki interview vietos ir pan.) arba kitomis tyrimo dalyvių pradėtomis temomis siekiant sumažinti pradžios įtampą;

- tyrėja prisistato, dar kartą papasakoja tyrimo pobūdį bei kur ir kaip bus naudojami interviu metu gauti duomenys. Papasakojamos anonimiškumą padėsiančios išsaugoti procedūros pateikiant duomenis moksliniam darbui. Paaiškinamos galimybės pasitraukti iš tyrimo;
- pagrindinis gyvenimo istorijos pasakojimą paskatinantis prašymas: „*Prašau papasakoti savo gyvenimo istoriją nuo tada, kai buvote mažas vaikas, iki šių dienų*“;
- tyrėja turėjo parengusi klausimų, kurie suteiktų galimybę pagilinti tyrimo dalyvių pasakojimus tokiais aspektais: santykio su savimi, su savo kūnu, socialinių santykių ir dvasinio patyrimo požiūriais;
- pasakojimo pabaigoje, esant reikalui, tyrėja užduodavo keletą žaidybinių klausimų, suteikusių tyrimo dalyviams galimybę fantazuoti ir apibendrinti savo patirtis metaforų, simbolių forma;
- prašoma užpildyti tapatumo testą – užbaigti 20 sakinių apie save;
- oficiali interviu pabaiga; išjungus diktofoną pokalbis dar tęsdavosi nuo kelių minučių iki valandos priklausomai nuo situacijos.

2.4. DUOMENŲ ANALIZĖS METODAI

Duomenų analizė pradėta atlikus pirmuosius interviu. Toks analizės ir duomenų rinkimo procesų persipynimas leidžia tyrėjui išlikti jautresniam turimiems duomenims (Corbin, Strauss, 2008), suteikia tolesnio duomenų rinkimo ir tyrinėjimo kryptį (K. Charmaz, 2010). K. Charmaz metodologijos aprašyme svarbią vietą užima aiškinimas, kaip elgtis su pradiniais duomenimis, J. Mills su kolegomis (2006) tai apibendrina kaip „pojūtį, jog tyrėjas turi panardinti save duomenyse“, kad galėtų įtvirtinti ir atskleisti tyrimo dalyvių pasakojimus galutiniuose rezultatuose. Toks „panirimas“ atliekamas naudojant kodavimo kalbą, kuri yra aktyvi ir aiškiai rodanti ketinimą tyrimo dalyvių gyvenimą išlaikyti matomą arba kitaip „priekiniame plane“ (Mills ir kt., 2006, p. 31).

GTM tikslas – abstrakčiomis sąvokomis, konceptualių tekstu nupasakoti ir perteikti tai, kas svarbiausia empiriniuose duomenyse. Todėl tyrėjas, siekdamas šio tikslo, turi atlikti tam tikras kodavimo procedūras. K. Charmaz (2010, p. 44) teigia, jog GTM kodavimas suteikia analizei „kaulus“, o teoriniame duomenų integracijos etape iš „kaulų“ surenkamas „skeletas“. Todėl kodavimo procesas nėra „tik“ analitinio proceso pradžia – jo metu formuojama analitinė konstrukcija, iš kurios vėliau produkuojama galutinė analizė. Toliau bus pateikiama GTM eiga remiantis K. Charmaz (2010), aprašant ir iliustruojant atskirus etapus (1 pav.). K. Charmaz (2010) akcentuoja, jog šios procedūros turi tapti tyrėjui padedančiais, o ne trukdančiais instrumentais, todėl turi būti taikoma lanksčiai, atsižvelgiant į tyrimo situaciją.

*1 pav. K. Charmaz GTM versijos schema
(sudarė tyrėja, remdamasi K. Charmaz (2010))*

2.4.1. Atmintinės – pagalbinis analizės įrankis

Tyrėjo, kaip aktyvaus autoriaus, vaidmuo pasižymi tuo, jog pirminiai empiriniai duomenys yra atskleidžiami teorinio pobūdžio atmintinėse, tęsiant šiuos veiksmus tol, kol jos tampa kompleksiškesnės, analitinės ir perteikiančios tyrimo dalyvių „balsą“ ir reikšmes. Atmintinių rašymas lydėjo visą duomenų analizės procesą: rašomos iškart po interviu, transkribavimo ir visų analizės pakopų metu. Toliau keli atmintinių pavyzdžiai pateikiami tyrimo procese. Visų pirma, atmintinės arba dienoraštis buvo rašomos iškart po interviu susitikimo (2 pav.), siekiant užfiksuoti dar „karštas“ interviu detales, kurios galėtų tapti pagalbinais įrankiais vėlesnėje analizėje (Charmaz, 2000).

Vilma, 2012-03-09. Amžius – 31 m.

Probleminio alkoholio vartojimo trukmė – 14–24 m. (10 m.).

Blaivybės trukmė – 7 m

Pirmasis kontaktas. Vilma sutikau atvirame „Al-anon“ susirinkime, kuriame nuo alkoholio priklausomų žmonių artimieji dalijosi savo vadinamosios „netiesioginės priklausomybės“ patirtimi. Vilma buvo viena iš spontaniškai prakalbusių susirinkimo metu. Jos kalba buvo gyva, energinga ir spalvinga. Bekalbėdama apie savo patirtį grupėje ji užsiminė, kad yra priklausoma nuo alkoholio, tačiau šiuo metu alkoholinių gėrimų nevartoja. Po susirinkimo prie jos priėjau norėdama pasiteirauti apie jos patirtį ir norą dalyvauti tyrime.

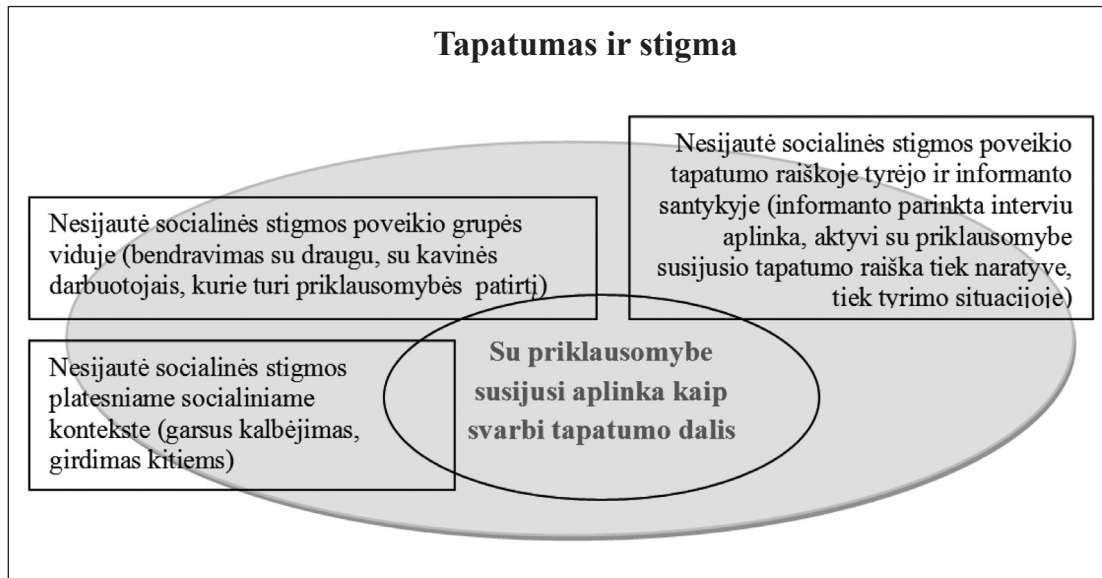
Vieta. Kaip sutarta, atvykau į miestą, kuriame moteris gyvena. Vilma buvo susitarusi su šalia jos namų dirbančios kavinukės darbuotojais dėl pokalbio jų patalpose, kuriose nėra žmonių. Tai buvo visiškai privati aplinka šalia jos namų.

Eiga. Kalbantis buvo juntama, kad Vilma jau turi patirties pasakoti savo istoriją, tik gal ne tiek vientisą istoriją, kiek jos atkarpas. Taigi dalijimasis savo praeities patirtimi jai nebuvo naujiena. Kartu visą laiką buvo toks pojūtis, kad Vilma kuria naują savo tapatumą – negeriančios, atsakingos, save prižiūrinčios moters ir motinos. Šią nuojautą patvirtino ir atsitiktiniai Vilmos pokalbiai su kavinukėje dirbančia barmene. Ši ne vieną kartą pakartojo frazę apie jos naują įvaizdį – panašu, jog Vilma eidama „duoti“ interviu atrodė svarbi ir paslaptinga. Taip pat ji prieš kurį laiką pakeitė plaukų spalvą, o apsigaubusi skraiste atrodė moteriškai ir fatališkai. Iš istorijos matyti, kad Vilma iš gana šiurkščios, agresyvokos tampa sukalbamesne, „minkštesne“. Sprendžiant iš pokalbio gyvenimo ritmą užpildžiusi draugė Rasa ir lankomos pagalbos sau grupės – Svarbi Vilmos gyvenimo ir atkuriamo tapatumo dalis, kuri stipriai veikia, keičia, ir tai mažame miestelyje greitai pastebi aplinkiniai..

Po interviu Vilma parodė savo namus. Tai kaimo tipo trobelė be vandentiekio, bet gana tvarkinga ir jauki: auginamos kanarėlės, kabo šeimos narių nuotraukos. Pokalbio namuose ir išvažiuojant metu atsiskleidė probleminiai Vilmos santykiai su vaikais. Tačiau jos atvirumas įsileidžiant į savo asmeninę erdvę ir suteikiant galimybę stebėti šeimos pokalbius liudija apie siekį naują tapatumą kurti ne tik išoriškai, (ką galima buvo stebėti sąveikose su kaimynais), bet ir šeimoje, savo asmeniniame gyvenime.

2 pav. Atmintinės pavyzdys: iš karto po interviu parašytas dienoraštis

Atmintinėse taip pat buvo braižomos pradinės diagramos, kurios nėra labai konceptualios, tačiau padėjo atskleidžiant naratyvuose kilusias kategorijas. Viena iš tokių diagramų (3 pav.) nubraižyta analizuojant tiek sąveiką su tyrimo dalyviu interviu metu, tiek interviu medžiagą pradiniuose analizės etapuose.

3 pav. Atmintinės pavyzdys: interviu sąveikos schema

Atmintinės buvo rašomos visų analizės pakopų metu, šalia parafrazių (2 lentelė), konceptų ir kategorijų pavadinimų išskiriant skiltį pastaboms. Jose buvo fiksuojamos įvairios mintys, interpretacijos, kurios iš pirmo žvilgsnio galėtų pasirodyti ir perdėm smulkios ar nereikšmingos. Duomenims konceptualėjant pravertė daugybė tokių detalių, nes jos ne tik padėjo pamatyti visumą, bet ir „nuspalvinti“ ją.

2 lentelė. Atmintinės pavyzdys: pastabos analizės metu

Nr.	Par. nr.	Parafrazės	Koncepto pav.	Atmintinė
69	265	Vietoj pagalbos kreipimosi – sprendimas nutraukti blaivybę.	Kerštas ir pyktis: <i>pirmą dieną blaivas.</i>	Kad ir kaip buvo blogai, vis tiek lankė grupes, tai leido išlikti blaiviam po atkryčio. Grupė – kaip šeima, į kurią nukreipti ir išlikti jausmai, kur yra galimybė tai padaryti.
	266	Blaivybės nutraukimas siekiant įgelti draugams.		
	267	Gėriaus vyną, kol neužlūžau.		
	268	Grupėje – <i>pilnas piktdžiugėsio.</i>		
	269	Kerštas ir pyktis: <i>pirmą dieną blaivas.</i>		

Atmintinės taip pat buvo rašomos ir analizuojant tapatumo testo rezultatus (6 priedas). Jos padėjo susieti ir papildyti interviu medžiagą ir išskylančias kategorijas. Šių duomenų interpretacija sustiprino ir leido paryškinti kai kurias analizėje išskylančias prielaidas – ryškėjančius tapatumo konstravimo elementus.

Bendro pobūdžio atmintinėms, susijusioms tiek su empirinės medžiagos analize, tiek su teorine darbo dalimi, buvo sukurtas atskiras dokumentas, kuriame rašomos refleksijos: įvairios neformalaus pobūdžio idėjos, pastebėjimai, teksto ištraukos, braižomos diagramos, užrašomos ilgesnės apimties mintys. Atsižvelgiant į atmintinių pobūdį ir įvairovę galima teigti, jog tai buvo svarbus analitinio proceso instrumentas, leidęs išsamiai ir kartu spontaniškai reflektuoti svarbias idėjas, užfiksuoti jas ir tokiu būdu išplėtoti ir pagrįsti konceptualesnio pobūdžio analizę.

2.4.2. Pirminis ir fokusuotas kodavimas

Visų pirma garso įrašas buvo *transkribuojamas*, perrašomas į tekstą (7 priedas). K. Charmaz (2010), remdamasis A. Glaser versija, išskiria *pirminį* ir *fokusuotą* kodavimą. Pirminis kodavimas, remiantis K. Charmaz (2010), gali būti atliekamas koduojant kiekvieną eilutę, žodį, arba įvykį / prasminį vienetą. Pasirinktas trečiasis variantas: prasminiai vienetai buvo susiję su veiksmis, mintimis, emocijomis ar kitais svarbiais prasminiais simboliais, kurie vadinami *parafrazėmis* (8 priedas, 1 lentelė). Šiame kodavimo etape tyrėjas lieka atviras teorinių koncepcijų atžvilgiu. Teorinės įžvalgos nėra tokios svarbios, nes šiame etape tikslas yra būti kuo arčiau informantų patyrimo ir supratimo. Tačiau tai jau yra pradinis analizavimo etapas, kurio metu duomenys siaurinami juos apibendrinant prasmes atspindinčiais pavadinimais. Todėl svarbu, kad šie kodai būtų trumpi, jų pavadinimai konkretūs ir paprasti. K. Charmaz (2010) rekomenduoja koduoti taip, jog kodas atspindėtų veiksmą. Toks kodavimas spontaniškas ir greitas – ne vien racionalus, bet ir intuityvus veiksmas.

Kitame etape visi turimi pirminiai kodai buvo analizuojami ir jungiami į abstraktesnius prasminius vienetus – fokusuotus kodus (konceptus) (8 priedas, 2 lentelė). Kadangi išskirti konceptai nebuvo pakankamo abstrahavimo

lygmens, kad būtų galima toliau atlikti ašinį kodavimą, šiame tyrime taip pat buvo atliekamas antrasis fokusuoto kodavimo etapas⁴⁷, kai turimi konceptai jungiami į bendriausius analizės vienetus (vieno interviu) – kategorijas (8 priedas, 3 lentelė). Šis etapas yra tikslingesnis ir konceptualesnis nei pirmasis fokusuoto kodavimo etapas. Jo metu sujungiami ir paaiškinami didesni duomenų kiekiai.

Siekiant kuo labiau atspindėti tyrimo dalyvių mintis ir patirtis, panaudoti kodai, kurių pavadinimuose pritaikyta interviu ištraukos frazė ar žodis (*in vivo* kodai). Ar šie kodai toliau bus naudojami analizės procese ir labiau konceptualizuojami, priklausė nuo konkrečių duomenų ir situacijos. *In vivo* kodai svarbūs *teoriniam jautrumui* užtikrinti: gebėjimui matyti aktualius duomenis ir empiriką reflektuoti teorinėmis sąvokomis (Glaser, Strauss, 1967). *In vivo* kodai yra efektyvūs kodavimo elementai keliais atvejais: a) kai vartojamos visiems žinomos bendro pobūdžio sąvokos, b) inovatyvūs žodžiai, įprasminantys ir iliustruojantys asmenines patirtis; c) specifinei grupei būdingi terminai, kuriais pažymimi grupės ypatumai, leksika ir kiti požymiai (Charmaz, 2010).

2.4.3. Ašinis kodavimas

K. Charmaz (2010) ašinio kodavimo aprašyme yra nemažai J. Corbin ir A. Strauss šiam etapui nurodytų gairių. Ašinis kodavimas pristatomas kaip analitinis procesas, kurio metu apibrėžiami kategorijų ypatumai ir dimensijos. Tai tankus ryšių tinklas, supantis kategorijos ašį. Šio kodavimo etapo tikslas yra rūšiuoti, jungti ir struktūrinti didelius duomenų blokus. Tokiu būdu duomenys tarsi „perrenkami“ į vieną bendrą visumą po pirminio ir fokusuoto kodavimo etapų, kuriame duomenys buvo daugiau išskaidyti dalimis (Corbin, Strauss, 2008). Tačiau K. Charmaz, labiau nei J. Corbin ir A. Strauss (1990), šiame etape pabrėžia aprašymo svarbą. Antras skirtumas yra tas, kad nesiūloma remtis paradigminiu ašinio kodavimo modeliu – schema, kurioje nurodomos nagrinėjamo reiškinių sąlygos, veiksmi, pasekmės ir kitos iš anksto numatytos sudėtinės dalys. K. Charmaz ragina tyrėjus leisti į nežinomybę ir nesaugumą ir remtis lanksčiomis ašinio kodavimo gairėmis.

⁴⁷ K. Charmaz (2010) šiuos du etapus sujungia į vieną fokusuoto kodavimu pavadintą procesą.

Remiantis šiomis rekomendacijomis išankstinių schemų modelio nebuvimas darbe leido atskleisti ir konstruoti tokius kategorijų tarpusavio ryšius ir jų aspektus, kurie buvo labiausiai tyrėjos matomi ir identifikuoti kaip svarbūs tiriamam reiškiniui analizuoti. Visos rezultatų dalyje pateiktos *konceptualios kategorijos* (8 priedas, 4 lentelė).

K. Charmaz (2000), kalbėdama apie interpretavimą ir rašymo stilių konstruktyvistinėje GTM, rekomenduoja labiau išreikštą literatūrinį stilių, o ne mokslinę kalbą. Ji teigia, jog tyrėjai, konstruodami GT, turi būti analitiški, tačiau jų rašymo stilius, perteikiant tyrimo dalyvių patirtis, išraiškingas. Remiantis M. Q. Patton (2002), kokybinių duomenų analizė yra meno ir mokslo sintezė. „Menas“ pasireiškia kaip kūrybiškas analizės procedūrų naudojimas, reikalingas siekiant išspręsti analitines problemas ir gebėti iš turimų duomenų parašyti vientisą ir reiškinių paaiškinančią istoriją, dėl kurios pats tyrėjas „jaučiasi gerai“, nes tekstas atspindi tyrimo dalyvių patirtis, pasakojimus. Drauge tai įpareigojimas likti lanksčiam metodologinių procedūrų atžvilgiu: mąstyti nestandartiškai, rizikuoti ir gebėti „šiaudus“ paversti „auksu“ (grynus empirinius duomenis paversti tuo, kas prisideda prie mokslinių žinių kūrimo). Moksliskumo kriterijus reikalauja duomenų „pagrįstumo“, kad teorija galėtų būti vadinama grindžiamąja. Duomenys turi būti pagrįsti iškilusiais tam tikros abstrakcijos lygio konceptais, kurie sistemiškai plėtojami atskleidžiant jų ypatybes ir skirtingas dimensijas.

2.4.4. Teorinis kodavimas

Šio etapo aprašymas pagal K. Charmaz (2010) panašus į ašinio kodavimo procesą. Panašumai didžiaja dalimi nulemti to, jog remiamasi B. Glaser šio etapo versija: fokusuoto kodavimo metu atrinkti kodai konceptualizuojami taip, kad būtų atskleidžiami jų tarpusavio ryšiai ir plėtojama teorija. Tačiau galima išskirti ir vieną esminę ašinio ir teorinio kodavimų skirtį: konceptualizuotos kategorijos jau analizuojamos ne atskirai, o sujungiami į bendresnio pobūdžio sistemą, kurioje dar stipriau išryškinama pagrindinė kategorija.

Teorinis kodavimas susideda iš kelių momentų. Visų pirma, centrinei kategorijai būdingos pasakojimo linijos identifikavimas – apie ką ir kaip bus kalbama grindžiamojoje teorijoje. Vėliau pereinama prie schemiško šios

pagrindinės kategorijos analizės modelio sukūrimo – nustatomi pagrindiniai jos ryšiai su kitomis kategorijomis. Nustačius šiuos aspektus tyrėjui siūloma pabandyti užrašyti pagrindinę pasakojimo liniją, nusakyti reiškinių esmę. Vėliau turint pradinį tekstą rekomenduojama susieti kategorijas dimensijų lygmenyje, tokiu būdu išsamiau ir giliau atskleidžiant centrinės kategorijos savybes. Ketvirtasis žingsnis skirtas kategorijų ryšiams validuoti, kai teorijoje aprašomi teiginiai tikrinami užduodant klausimą, ar jie tinka visų informantų patirtims atskleisti. Siekiama, jog teorijoje būtų aptariama patirčių įvairovė⁴⁸. Galiausiai kategorijos yra užpildomos ir peržiūrima, ar reikia toliau plėtoti ir tobulinti šias kategorijas. Šie žingsniai eina nebūtinai vienas paskui kitą, jų seka gali kisti ir būti taikoma lanksčiai (Charmaz, 2010; Strauss, Corbin, 1990).

⁴⁸ Kita vertus, vienu tyrimo dalyvių patirtys išryškėja labiau, kitų „matomos“ mažiau. Tyrėjos manymu, tai itin įtakojo interviu intensyvumas: kuo jis „sodresnis“ vaizdiniais ir informacija, tuo labiau išryškėjo ir pateikiant empirinius duomenis.

2.5. TYRIMO ETIKA

H. M. Richards, L. J. Schwartz (2002) teigia, jog su sveikatos klausimais susijusiuose kokybiniuose tyrimuose slypi pavojus tyrimo dalyviams. Vien jau savo prigimtimi siekdami intymius patyrimus atveriančio pasakojimo, susijusio su gana jautriomis emocinėmis temomis, kokybiniai tyrimai susiję su tyrimo dalyvių pažeidžiamumu interviu metu. Jautrios temos neatskiriamos nuo potencialaus nerimo ir streso. Su tuo susiję du dalykai.

Visų pirma, tai saugios aplinkos tyrimo dalyviui užtikrinimas. Saugios tiek anonimiškumo prasme, kai interviu negirdi kiti žmonės, tiek psichologine prasme, t. y. kiek tyrėjas geba sukurti pasitikėjimo ir psichologinio komforto atmosferą iki interviu, jo metu ir po jo. Šiame tyrime nuo pat pradžių buvo siekiama kurti pasitikėjimu grįstą santykį – tyrimo dalyviai pirmųjų pokalbių metu buvo supažindinami su tyrimo tema, konfidencialumo ir kitais jų interesus užtikrinančiais aspektais⁴⁹. Gavus pirminį sutikimą atlikti interviu buvo tartasi dėl tyrimo dalyviui patogios vietos ir laiko. Vienintelis tyrėjos pageidavimas, jeigu tai būdavo paties informanto siūloma aplinka, kad joje būtų galima kalbėti netrukdomiems aplinkinių. Interviu metu tyrėja stebėjo emocinę tyrimo dalyvių būseną ir kartais klausimai turiniui pagilinti nebuvo užduodami. Patikinama, jog pokalbio „šeimininkas“, nustatantis atvirumo ribas, yra tyrimo dalyvis.

Antras aspektas – terapinio pokalbio ir interviu ribų identifikavimas. Remiantis anksčiau vykdytų kokybinių tyrimų patirtimi, tai atrodė svarbus momentas. Žmonėms pasakojant jautrius išgyvenimus, tiek tyrėjas, tiek dalyvis gali norėti peržengti interviu pasakojimo ribas ir siekti terapinio kontakto. Tyrėjai buvo svarbu nustatyti tokias ribas – išklaudyti, suprasti ir nevertinti, vengti teikti grįžtamąjį ryšį apie tyrimo dalyvio elgesį ar bandyti „guosti“. Taip pat tyrimo dalyvis turėjo galimybę nutraukti interviu ar konkrečias pokalbio temas, jeigu tai nėra priimtina. Tyrėja buvo pasirengusi suteikti tiek profesionalios nemokamos psichologinės pagalbos kontaktus, tiek informaciją apie pagalbos sau grupes, tačiau to neprireikė.

Remiantis M. Hammersley ir P. Atkinson (1993), tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio visada yra galios disbalansas, nepaisant to, kad tyrėjas turi intelektualius ir emocinius įsipareigojimus tyrimo dalyviams. Tai ypač susiję su tyrimo ribotumais

⁴⁹ Tyrime laikytasi informuoto ir savanoriško tyrimo dalyvių sutikimo nuostatos: supažindinama su tyrimo pobūdžiu ir tikslu, metodologija bei kokia apimtimi pasakojimai bus panaudoti publikuojant tyrimo medžiagą. Sutikimas dalyvauti tyrime traktuojamas ne kaip vienkartinis aktas, o procesas (Halai, 2006), kaip galimybė atsisakyti dalyvauti tyrime interviu metu, o esant poreikiui, ir po jo.

(Richards, Schwartz, 2002), kuriuos nulemia tyrėjo pasirinkta empirinių duomenų nagrinėjimo teorinė perspektyva – ontologinio ir epistemologinio lygmens „įsipareigojimai“, taip pat asmeninės savybės ar išankstinės nuostatos.

Interpretacinės kokybinio tyrimo prielaidos apibrėžia, jog bet kokio tyrimo pagrindui publikuojami rezultatai tėra viena tiesos „versija“. Tyrimas suprantamas kaip socialiai konstruojamas. Tačiau tyrėjo indėlis į šį socialinio konstravimo procesą gali būti nepriimtinas tyrimo dalyviams: jie gali pajusti, jog jų išsakyti požiūriai analizuojami kitu aspektu nei tikėtasi, neatitinka jų pačių nuomonės ir požiūrio. Asmeniniai naratyvai, kuriuose išreiškiamas individualus tapatumas, tapę tyrėjo analizės objektu ypač generalizuojant, apibendrinant duomenis gali netekti tam tikrų individualių detalių, o tyrimo dalyviams tai susiję su rizika netekti galios savojo tapatumo atžvilgiu tyrimo kontekste. Šiame tyrime tyrėja, siekdama kuo labiau sušvelninti minėtą galios santykį, pasirinko interpretacinės paradigmos prielaidas, kuriose pagarba tyrimo dalyvių individualiai patirčiai siekiama išreikšti naudojant atitinkamą žodyną, stengiantis, kiek įmanoma, išvengti socialiai žeminančių terminų vartojimo. Taip pat pabrėžiama, jog galutinis tyrimo analizės produktas – grindžiamoji teorija – yra tyrėjos ir tyrimo dalyvių sąveikos rezultatas, nulemtas tyrėjos žinojimo ribotumų ir tyrimo instrumentų galimybių. Todėl tyrime pateikiamos tyrimo dalyvių patirtys nėra laikomos objektyviu informantų realybės atspindėjimu ar subjektyvios jų patirties išsamiu perteikimu – veikia tai intersubjektyvios sąveikos rezultatas, veikiamas daugybės psichologinių ir socialinių veiksnių.

Tyrime buvo siekiama užtikrinti tyrimo dalyvių privatumą – saugant asmeninius duomenis, interviu medžiagą nuo trečiųjų asmenų. Konfidencialumas užtikrintas sutariant, kokia apimtimi duomenys bus pateikiami publikuojamuose tekstuose. Anonimiškumo procedūros siekiant apsaugoti atpažįstamą informanto tapatybę buvo taikomos šiais būdais: pakeičiant informantų vardus, transkribuojant tekstą pakeisti vietovių, kiti reikšmingi pavadinimai ir detalės, iš kurių būtų galima lengviau identifikuoti asmenį. Pateikiamos tik pačios bendriausios sociodemografinės charakteristikos. Kai kurie faktai, datos, amžius ir kiti aspektai nežymiai pakeisti, siekiant išvengti bet kokių asmens identifikavimo galimybių. Be to, norint išlaikyti pagarbą tyrimo dalyviams ir galimybę juos identifikuoti per ypač asmenišką patirtis kai kurie interviu aspektai, nors ir reikšmingi tyrimui kaip iliustruojančios patirtys, nebuvo cituojami.

2.6. TYRĖJOS VAIDMUO

K. Charmaz (2000) pabrėžia, jog tyrėjas ne atranda, bet konstruoja konceptualias kategorijas, todėl nėra tikimasi apčiuopti duomenyse glūdinčios realybės – greičiau perteikti žinojimą, kaip tyrėjo ir tyrimo dalyvio bendrą „produktą“, nulemtą jų tarpusavio sąveikos. Tokia tarpusavio sąveika laikoma sąlygota laiko, kultūros ir struktūrinančių aplinkos veiksnių. Dėl šios priežasties iš duomenų gali būti konstruojama ne viena teorija: skirtingi tyrėjai nuo pat tyrimo pradžios kreipia savo dėmesį į skirtingus tiriamo reiškinių aspektus, o analizuodami kiekvienas savitai interpretuoja duomenis ir identifikuoja skirtingas reikšmes.

Atsispiriant nuo šio esminio skirtumo tarp dviejų GMT atšakų, vertėtų paminėti ir diskusiją dėl *tabula rasa* principo, kuris dėl žinojimo socialinio sąlygotumo K. Charmaz versijoje traktuojamas kaip neįmanomas. B. G. Glaser ir A. Strauss (1967) teigia, jog tyrėjas neturi būti visiškai tuščio it popieriaus lapas proto. Svarbu neturėti išankstinių nuostatų ir prielaidų, siekti išlikti objektyviam perteikiant tyrimo dalyvių patirtis. Šiuo požiūriu K. Charmaz eina toliau reliatyvumo prasme ir teigia, jog tyrėjas negali būti objektyvus stebėtojas, o vėliau tik interpretatorius, nes jis aktyviai kuria tiek tyrimo situaciją, tiek konstruoja tam tikrą požiūrį į reiškinį analizuodamas duomenis.

K. Charmaz iškelia tyrėjo, kaip aktyvaus ir matomo autoriaus, nuostatą (Mills ir kt., 2006). Toks požiūris susijęs su viena pagrindinių šios metodologinės priemonės idėjų, kurioje atsispindi tiek ontologinė, tiek epistemologinė pozicija, jog tyrėjas negali užfiksuoti objektyvios realybės, nes ji suprantama kaip socialiai konstruojama. Pabrėžiama, jog tyrėjas negali rekonstruoti ir tyrimo dalyvių žinojimo, nes tyrime sunku iki galo išgryninti tai, kas „priklauso“ informantų žinojimui, ir kas yra tyrėjo žinojimo ir intersubjektyvios sąveikos rezultatas. Šios nuostatos taip pat įpareigoja tyrėją savirefleksijai, kuri buvo atliekama rašant dienoraštį ir atmintines (Charmaz, 2000).

2.7. TYRĖJOS SAVIREFLEKSIJA

Atliekant kokybinį tyrimą tyrėjo gebėjimas klausyti ir išgirsti, būti ir suprasti, kiek įmanoma labiau „perleisti“ per savo patirtis tyrimo dalyvių pasakojamus išgyvenimus, yra vienas svarbiausių aspektų siekiant kokybiškai surinkti, o vėliau analizuoti duomenis. Šioje dalyje pateiksiu savo, kaip tyrėjos, refleksijų apibendrinimą tyrimo proceso metu. Atlikdama tyrimą ir prisiimdama tyrėjos vaidmenį taip pat buvau asmuo – su savo atėjimo į tyrimo lauką istorija, su savo galimybėmis ir ribotumais, pasireiškiančiais mano amžiaus, lyties, kitais socialiniais ir asmeniniais „žymekliais“ bei socialiai sąlygotu žinojimu.

Profesinio tapatumo poveikis: nuo socialinio darbo lauko prie sociologinio mąstymo. Šis tyrimas ir tyrėjos vaidmuo susijęs su mano profesiniu tapatumu. Tapatumo kaitos ir konstravimo aspektai patiriant priklausomybės ligas, kaip mokslinė tema, mano gyvenime tapo svarbi dėl keleto priežasčių. Visų pirma, tiek artimesnėje asmeninėje aplinkoje, tiek platesniame socialiniame kontekste priklausomybių ligos ir sužlugę žmonių likimai Lietuvoje „badė akis“. Taip ši tema į mano profesinį socialinio darbo akiratį pateko kaip praktinė ir mokslinė problema. Rimčiau šia tema pradėjau domėtis parašiusi bakalauro darbą bei atlikusi socialinio darbo praktiką viename priklausomybės ligų centre, kuriame teko kurį laiką dirbti ir su aktyviai psichoaktyviais medžiagas vartojančiais, ir su nuo priklausomybės ligų sveikstančiais asmenimis. Susidūrusi su sudėtingomis asmeninio gyvenimo istorijomis dažnai savęs klausdavau, kodėl kartais pačias sudėtingiausias gyvenimo situacijas patyrę žmonės po daugybės nekontroliuojamo potraukio svajiosioms medžiagoms metų gebėdavo pasirinkti blaivybę ir taip keisti savo itin sudėtingas gyvenimo situacijas. Kitiems, deja, to padaryti nepavykdavo – daugelis priklausomybėmis sergančių žmonių miršta nuo įvairių psichoaktyviųjų medžiagų poveikio fizinei sveikatai padarinių, patirdami su vartojimu susijusius nelaimingus atsitikimus arba prieš save pakeldami ranką. Praktikos metu apsilankiusi keliuose AA susirinkimuose supratau, kokie galingi terapiniai instrumentai yra savo istorijos pasakojimas ir socialinis palaikymas.

Šalia profesinio – socialinės darbuotojos – tapatumo aspekto pradėjo ryškėti kita svarbi interesų sritis – mano, kaip tyrėjos, kelias. Tuo metu magistro studijose iš arčiau susipažinau su kokybiniais tyrimais, kuriuos, galima sakyti, „pamilau“ dėl galimybės sistemiskai ir jautriai perteikti tai, kas glūdėjo galy-

bėje empirinės medžiagos. Pasak J. Corbin ir A. Strauss (2008), yra daugybė priežasčių, dėl kurių pasirenkama kokybinė tyrimo strategija, bet turbūt pati svarbiausia yra troškimas žengti žingsnį į tam tikrą nežinomybės sritį ir įeiti į tyrimo dalyvių pasaulį, pasistengti tą pasaulį pamatyti jų akimis. Ši metodologinė kryptis leido gyvas žmonių patirtis, socialinės realybės aktualijas perteikti moksline kalba. Tai supratau kaip vieną iš mažų žingsnių gerinant socialinę realybę, kuri tokia svarbi socialiniame darbe. Taip pat supratau, kad savo rankose turiu instrumentą, kuriuo galėsiu tęsti pradėtą temą ir nagrinėti neatskleistus jos aspektus. Tuomet prasidėjo antrasis profesinio domėjimosi šia tema etapas – atlikusi praktiką ir parašiusi kiekybinio pobūdžio tyrimą apie socialinę stigmą supratau, jog pavyko pažinti tik labai mažą problemos dalį. Rūpėjo sužinoti, kaip socialinė stigma susijusi su vidiniais socialinės identifikacijos procesais: kaip patys nuo alkoholio priklausomi asmenys patiria priklausomybę ir socialinę su ja susijusią stigmą.

Trečiasis šios temos ir tiriamojo darbo etapas buvo doktorantūros studijos ir nauja mokslo sritis. Sociologijoje buvau visiškai naujokė, na, nebent tai šiek tiek siejosi su mano kokybinių tyrimų metodo įgūdžiais. Visa kita – didžiulis kiekis teorinio ir metodologinio pobūdžio informacijos, kurią reikėjo sudėlioti į asmeninio žinojimo lentynas. Sudėtingas, bet be galo įdomus procesas, kuris suteikė dar daugiau įrankių tyrinėti socialinius procesus. Supratau dar vieną dalyką, jog sociologai, kaip ir socialiniai darbuotojai, taip pat „serga“ už socialiai apleistas, stigmatizuojamas visuomenės grupes. Šioje vietoje profesiniai socialinio darbo ideologijos aspektai ir sociologijos tyrimų objektas puikiai derėjo. Tačiau vidinio konflikto pareikalavo mėgstamų sociologinių teorijų ir išmuktų būdų fiksuoti realybę socialiniame darbe priešprieša. Juk socialinio darbo praktikoje tokia realybė man buvo daugiau vienmatė – čia nebuvo tokio poreikio suprasti socialiai konstruojamą tikrovę, socialinės problemos buvo ir jas reikėjo spręsti „čia ir dabar“, paprastai, žemiškai. Sociologijoje atradau galimybę pažinti pasaulio daugiamatiškumą, suvokti realybės konstravimo procesus, kurie turėjo didelę įtaką tyrimo dalyvių pasakojimams. Stengiausi suderinti šias dvi „priešpriešas“ – su pagarba priimti tyrimo dalyvių priklausomybės nuo alkoholio patirtis, kaip jų asmeninės tikrovės kūrimo išraišką, ir kartu atskleisti šių patirčių konstravimo pobūdį, išreiškiamą biografiniame pasakojime.

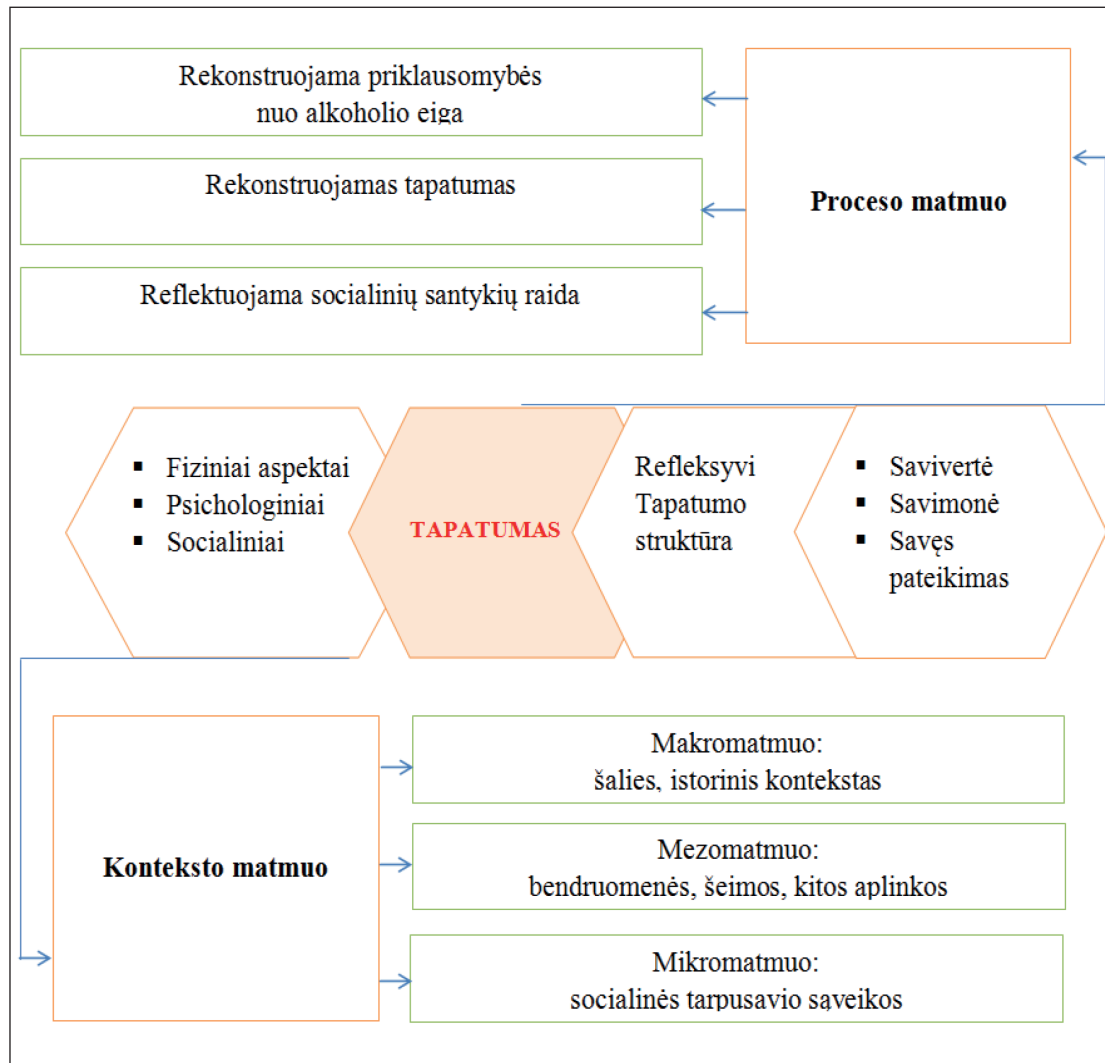
Priklausomybės ligos koncepcija kaip pozityvistinės paradigmos išraiška: buvimas diskurse. Tyrimo metu susidūriau su dilema, kaip traktuoti priklausomybės ligų problemą. Viena vertus, tiek praktinė veikla, tiek studijuojama literatūra neleido abejoti, jog tai, kas vadinama nenumaldomu potraukiu vartoti alkoholį su palaipsniui iš to išplaukiančiomis negatyviomis pasekmėmis, yra gana daug kančios visuomenei, šeimoms ir asmeniui sukeliantis reiškinys. Kita vertus, priklausomybės ligos samprata gali būti traktuojama kaip socialinis konstruktas, kuriuo visuomenė kontroliuoja, marginalizuoja ir kitaip išreiškia savo valdžią tam tikrai žmonių grupei. Taip tyrime atsirado nauja dimensija – į imtį įtraukti ir tie žmonės, kurie nėra veikiami šio priklausomybės nuo alkoholio diskurso taip intensyviai, kaip tai vyksta reabilitacijos centruose, priklausomybių reabilitacijai skirtose pagalbos sau grupėse, nėra pratę pasakoti savo istorijos ir galbūt jiems priklausomybė – joks gyvenimo iššūkis bei naratyvo procesą ir struktūrą formuojanti liga. Tuomet iškilo dilema, kaip kitaip pavadinti šį reiškinį. Po ilgų ieškojimų tai buvo išreikšta tokiu būdu: „ar jums yra tekę patirti su intensyviu alkoholio vartojimu susijusias neigiamas fizines, psichologines, socialines pasekmes, kurios nulėmė tai, jog šiuo metu visiškai nevartojate alkoholio“. Taip pavyko tyrimo situacijoje neprimesti sąvokos, kurios tyrimo dalyviai patys galbūt nenaudotų savo naratyvuose. Vis dėlto beveik visuose interviu šią sąvoką anksčiau ar vėliau pavartodavo arba patys dalyviai, arba aš, siekdama geriau atskleisti tyrimo pobūdį, kad jis būtų suprantamas. Kitaip tariant, tyrimo situacijoje vykstant tyrimo dalyvių ir tyrėjos sąveikai, kuriai įtaką darė socialiai sąlygotas medicininio diskurso paveiktas žinojimas, priklausomybės nuo alkoholio terminas būdavo pavartojamas kaip darbinė geriausiai reiškinį atspindinti ir tyrimo dalyvių suprantama sąvoka.

Daugiau tyrėjos užrašų: tyrimo ribotumų, amžiaus, lyties klausimais, bei kitų patirčių refleksijos atliekant tyrimą pateikti prieduose (9 ir 10 priedai).

3 REZULTATAI

Šioje dalyje pateikiami GTM analizės ašinio kodavimo rezultatai, kuriuose atskleidžiamos trys kategorijos: 1) tapatumo kūrimo ištakos mezo- ir makroaplinkoje „*suirutė namuose ir gatvėje*“; 2) priklausomybės vystymosi naratyvas: tarp tapatumo kūrimo ir griūties „*cheminėje beprotybėje*“; 3) nuo tapatumo rekonstravimo iki „išsitapatinimo“ blaivybėje: vidinė, socialinė ir dvasinė integracija. Nagrinėjamos įvairios šių kategorijų dimensijos – nuo proceso iki kitų struktūrinių ir prasminių aspektų. Konceptualizuodama kodus tyrėja pasirinko abstrakčius kategorijų charakteristikas apimančius pavadinimus ir derino juos su *in vivo* kodais, kurie iliustruoja ir atspindi bendrą kategorijose apibrėžtą idėją.

Kategorijoms analizuoti nebuvo taikomi unifikuoti modeliai. Todėl toliau pristatomos bendro pobūdžio gairės, kurias tyrėja naudojo šiose ašinio kodavimo schemose. 4 paveiksle pavaizduota, koku būdu kai kuriose ašinio kodavimo vietose buvo konstruojama kategorija. Svarbus pasakojimuose išryškėjęs matmuo – *proceso* – kaip tapatumo konstravimą gyvenimo tėkmėje sujungiantis aspektas. Jis svarbus atskleidžiant tokius procesus, kaip priklausomybės vystymasis bei blaivybės stadijos, rekonstruojamas tapatumo kismas bei socialinių santykių plėtotė. Kitas analizės atskaitos taškas – konteksto identifikavimas. Atskleidžiami ir skirtingo lygmens tapatumo konstravimo (makro-, mezo- ir mikrolygmens) veiksniai. Išryškėjo ir pasakojimuose prasmę įgiję psichologinio pobūdžio tapatumo struktūros elementai (savivertės bei savimonės, savęs pateikimo aspektai) bei kiti tapatumo konstrukto analitiniai – fizinio, psichologinio ir socialinio pobūdžio – lygmenys.

4 pav. Bendrosios ašinio kodavimo metu taikytos logikos gairės (sudaryta autorės)

3.1. PRIKLAUSOMO „AŠ“ KONSTRUKTO IŠTAKOS: MAKRO IR MEZO „INPRINTAI“ VISAM GYVENIMUI

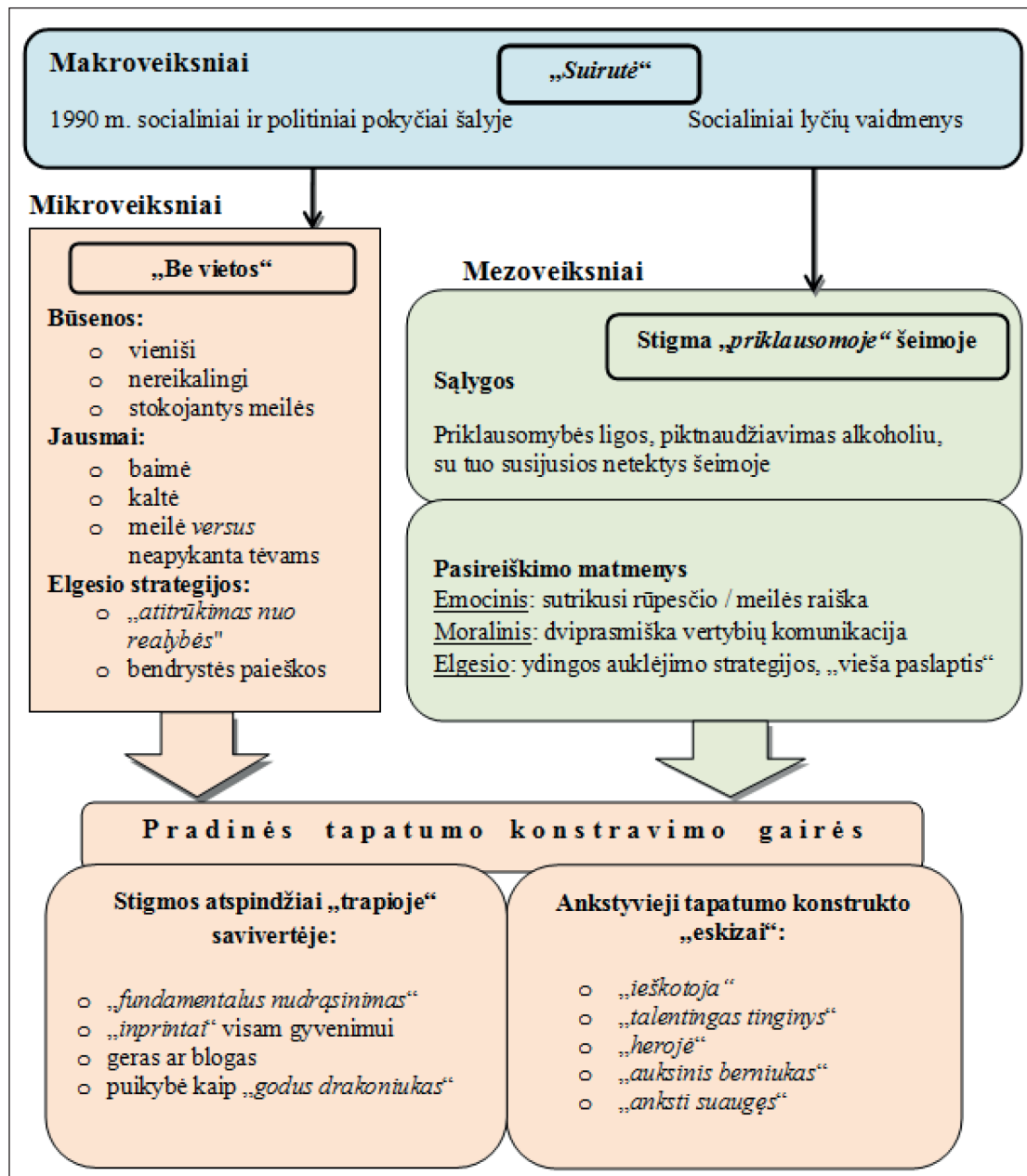
Šioje kategorijoje (5 pav.) atskleidžiamos tyrimo dalyvių pasakojimo pradžioje įvardytos makro-, mezo- ir mikrolygmens tapatumo konstravimo proceso prielaidos: šalies ir socialinių bei politinių pokyčių kontekstas, šeimos situacija, asmeninės charakteristikos ir psichologinės būsenos.

3.1.1. Makroveiksniai: „suirutė“

Platesnio socialinio konteksto įtaka priklausomybės nuo alkoholio patyrimo ir tapatumo formavimuisi labiausiai juntama dviejuose gyvenimo istorijos aspektuose: socialinės nuostatos ir lūkesčiai lyčių vaidmenims, turėję reikšmę tyrimo dalyvių auklėjimo šeimoje patyrimo, bei iki 1990 m. ir vėliau vykę socialiniai, politiniai, ekonominiai bei vertybiniai pokyčiai, susiję su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu. Kadangi pirmasis aspektas bus išsamiau aprašytas mezoaplinkos dalyje, toliau bus analizuojamas antrasis aspektas.

Iki 1990 m. ir vėliau vykę socialiniai ir politiniai pokyčiai buvo juntamiausias platesnės socialinės aplinkos veiksnys tyrimo dalyvių pasakojimuose. Beveik visi tyrimo dalyviai minėtą istorinį laikotarpį šalyje išgyveno būdami paaugliai arba jaunystės periodu. Jo reikšmė labiausiai išryškėjo jaunų vyrų, gyvenusių didmiestyje, tuo metu išgyvenusiu paauglystės bei ankstyvos jaunystės laikotarpį, istorijose.

Šis šaliai reikšmingas poslinkis iš totalitarinio režimo į demokratinę sistemą turėjo didelę reikšmę Oskarui, kuris, netekęs nuo priklausomybės alkoholiui pasekmių mirusio tėvo, liko gyventi su mama. Kadangi giminių ir jokio kito socialinio tinklo nebuvo, Oskaras teigia su mama gyvenęs „išlikimo“ sąlygomis, siekdami patenkinti būtiniausius fizinius poreikius. Šeimoje patirtas smurtas, nepriteklius ir nepakankami socialiniai įgūdžiai, autoritetų ir platesnio socialinio tinklo trūkumas sudarė sąlygas tarpti sovietinei ideologijai ir tapatumo formavimo „technologijoms“. Artimojoje aplinkoje nebuvo aiškios vertybinės sistemos, kuri galėtų suteikti alternatyvų: *„Ir iš vienos pusės dar sovietmetis suinstaliavo visą tą ideologinę pusę – aš tikrai [šypsosi], aš buvau normalus sovietinis žmogus, aš nežinojau, kad yra ne taip. Nebuvo kaip – niekas man nesakė, aš neturėjau nei giminių, kurie man kažką papasakotų, nei ką.“*

5 pav. Kategorijos „Priklausomo „aš“ konstrukto ištakos: makro ir mezo „inprintai“ visam gyvenimui“ schema

Šio laikotarpio raiška pasakojimuose taip pat siejama su antrinės socializacijos visuomenėje uždaviniais, savo vietos socialinėje terpėje paieškomis. Šalyje vyravusi atmosfera ir vertybių pokyčiai prisidėjo prie vertybinės sumaišties, kuri vyko šeimoje. Tuo metu dvylikamečio Renato gyvenimo istorijoje šis laikotarpis įvardijamas ypač sudėtingu: „Jau pradėjo gan stipriai važiuoti jau s-s-stogelis.“ Tuo metu jis ėjo į septintą / aštuntą klasę ir jau buvo susidūręs su tėvo priklausomybės nuo alkoholio progresavimu, mamos agresija bei konfliktais

namuose. Mokykloje taip pat nesisekė rasti ramybės ir palaikančių santykių. Tuo metu gatvėje radosi naujos jaunimo nusikalstamumo tendencijos – būrimasis į grupuotes, siekiant pelnytis pinigų lengvu sukčiavimu ar užsiimant kitokia nusikalstama veikla. Tokiame kontekste, pasak jo, buvo svarbu ne atrasti save, o apskritai išlikti, apsiginti hierarchinėse jaunimo kovose: „*Mokykloj irgi nepritampi prie visų, mokytojai ten irgi atrodo pikti. Nebuvo erdvės, kur visai, nu, normaliai, vat, – ten atstūmimas, ten rėkauja, čia rėkauja, čia, nu, ta ir ta suirutė ekonominė, visi ten tokių, kieme irgi prasideda gaujos kažkokios tai, anksčiau aš lygtai nepastebėdavau, ar nebūdavo taip – jau kažkas su Gariūnais, ten jau kažkas vagiliauja, kažkas kietesnis. Ar ten muštynės, žinai, ten gaujos – ten vienas negalėjo apsiginti, žinai. Tai tokia aplinka buvo man žiauri, kur aš, nu, jau biški važiuodavo ir stogelis...*“ (Renatas).

Perversmo laikotarpiu šie jauni žmonės, ieškoję savirealizacijos galimybių ir bandę suvokti save, susidūrė su pakitusiomis sąlygomis – pasirinkimai tapo daug lengviau prieinami, tačiau nebuvo vidinio žinojimo, pajautimo ir vertybinių gairių, kaip tuos pasirinkimus įgyvendinti. Atgimimo pokyčiai Oskarui atrodė kažkas labai reikšminga, nauja ir visai nepažįstama: „*Su „perestroike“ tiktai prasidėjo kažkoks tai „oo!“* [juokiasi].“ Dmitrijus taip pat jau buvo susidūręs su priklausomybės nuo alkoholio pasekmėmis šeimoje: smurtu, manipuliacijomis ir komplikuota, neaiškia vertybine sistema. Tuo metu siekdamas išvengti smurto šeimoje jis buvo „*išmokęs meluoti*“. Todėl nusikalstamas pasaulis reflektuojamas kaip patraukli galimybė ne tik ištrūkti iš namų, užsidirbti pinigų, bet ir tapti „kažkuo“ – ryškiu ir turinčiu aukštą statusą, bendraamžių pritarimą bei pagarbą: „*Ir laikas gal toks – 1991–1992 metai, tokie, vat, perversmas tas, tokie, vat, čia banditai, ane, čia geriau, nu, geresnės specialybės nebuvo negu banditas, ane. Gariūnai, pinigai lydi, ane, ten ten geriausios mašinos, geriausios merginos pas juos. Ir mes kaip ir nesusimąstydavom, ko mum reikia daryt, mes tikrai norėjom tapt banditais: jo, savo turėt kažkokią chebrą, gaują. Ir mes sau sėkmingai darėm...*“ (Dmitrijus). Reflektuojamas sovietinės sistemos ir jos žlugimo poveikis tyrimo dalyvių šeimoms, kurios neturėjo nei socialinių, nei moralinių išteklių vertybiniam sovietinio režimo pagrindui kvestionuoti, ir dar labiau – tapatumo formavimo pradžią išgyvenančioms jaunoms asmenybėms.

3.1.2. Mezoveiksniai: stigma „priklausomoje“ šeimoje

Priklausomybę patyrusių asmenų pasakojimai konstruojami taip, jog atspirties tašku pasakojime tampa vaikystės pradžios šeimoje prisiminimai. Įvardijama viena ar kelios užsitęsios probleminės situacijos, dariusios įtaką priklausomybės ir tapatumo raidai. Sąlygos šeimoje konstruojamos kaip stigmos bei negatyvaus socialinio ženklavimo ištakos asmeninio tapatumo konstrukte.

Stigmos „priklausomoje“ šeimoje sąlygos. Kai kurių tyrimo dalyvių vartojamas savo šeimos apibūdinimas kaip „priklausomos“ atspindi ir kitų tyrimo dalyvių šeimos įprasminimą pasakojime: būdingas užsitęsias psichologines ir socialines problemas, susijusias su bent vieno iš tėvų priklausomybe nuo alkoholio ar kitokio pobūdžio nuolatinę nedarną šeimoje sąlygojančiais veiksniais. Įvardijami sutrikę tiek vidiniai šeimos narių santykiai, tiek santykiai su išoriniu pasauliu – patiriamas socialinis atstūmimas, juntamas niekinamas ar kitoks negatyvus požiūris, kuris leidžia teigti apie šeimos atžvilgiu patiriamą stigmą.

Vieno iš tėvų priklausomybė nuo alkoholio arba netektis bei šių dviejų veiksmų kombinacijos tyrimo dalyvių vaikystėje tampa pamatine problemine pasakojimo gija, nuspalvinančia tolesnį naratyvą apie šeimos gyvenimą. Vieno iš tėvų priklausomybę įvardijo penki tyrimo dalyviai, abiejų tėvų priklausomybę įvardijo vienas (3 lentelė). Dar penki tyrimo dalyviai savo tėvų alkoholio vartojimą apibūdino kaip dažną ir įsimintiną, tačiau šio elgesio neįvardijo priklausomybės terminu. Penki tyrimo dalyviai kalbėjo apie tai, jog jų artimojoje aplinkoje intensyvus giminių alkoholio vartojimas ir su tuo susijusios įvairios socialinės problemos buvo priimtinas ir įprastas elgesio pavyzdys: „*gimiau šeimoj, kur alkoholis ir smurtas buvo jau ne pirmoj kartoj*“ (Dmitrijus); „*atseku tiek iš tėvo pusės, tiek iš motinos visi vyrai tai jau – alkoholikai [juokiasi], aišku, o visos moterys koalkoholikės*“ (Renatas); „*nemačiau negeriančio vyro visai*“ (Zigmas).

3 lentelė. Alkoholio vartojimo ir netekčių atvejai tyrimo dalyvių šeimose

Vieno iš tėvų netektis	5
Vieno iš tėvų priklausomybė nuo alkoholio	5
Abiejų tėvų priklausomybė nuo alkoholio	1
Vieno arba abiejų tėvų dažnas alkoholio vartojimas	5
Giminaičių alkoholio vartojimas	5

Duomenų analizės metu buvo stebimi tyrimo dalyvių pasakojimo konstravimo ypatumai. Pastebėta, jog pradėti pasakojimą nuo probleminio alkoholio vartojimo šeimoje, giminėje ar nuo tėvų priklausomybės būdinga ne tik turintiems AA pagalbos sau grupių lankymo patirtį, kur tokia naratyvo struktūra yra įprasta ir iš dalies išmokta praktika, bet ir tokių grupių nelankiusiems bei savo gyvenimo istorijos neįpratusiems pasakoti tyrimo dalyviams. Spontaniškai prabylama apie tėvų priklausomybę: „*Ai, tiesa, nu, galim pradėt nuo to, vat, man šovė mintis: mano tėvas buvo alkoholikas*“ (Oskaras).

Vieno iš tėvų netektis patiriamos priklausomybės nuo alkoholio fone – taip pat svarbus įvykis, keičiantis tyrimo dalyvių šeimų gyvenimus („*biologinis tėvas buvo alkoholikas, jisai mirė nuo alkoholio*“, Emilija). Netekties, kaip ir priklausomybės, konstatavimas tampa visą interviu pradžią stipriai „nuspalvinančia“ tema, daug pasakoma tiesiog ją konstatuojant („*Vaikystė labai šviesi buvo, kol nežuvo tėtis*“, Nijolė). Ryškios emocijos ir neverbalinis elgesys iliustruoja šio gyvenimo įvykio svarbą: „*Tai va, kai man buvo kokie šeši ar septyni metai, jisai mirė* [išraiškingas atodūsis, tarsi atskiras žodis]“ (Oskaras).

Stigmos „priklausomoje“ šeimoje pasireiškimo matmenys. Vieno iš tėvų priklausomybės nuo alkoholio bei netekties patyrimo kontekste įvardijamas poveikis visai šeimos sistemai. Šeimos nariai suvokiami kaip tarpusavyje susiję betarpiškais emociniais saitais: išgyvendami priklausomybės ligos padarinius ar netekties skausmą, savo jausmais ir elgesiu kiekvienas prisideda prie kintančios šeimos santykių dinamikos. Šių pokyčių pasekmės juntamos **emociniu, moraliniu ir elgesio** lygmenimis.

Emociniu lygmeniu užsitęsios priklausomybės problemos patyrimo pasekmės siejamos su sutrikusia jausmų raiška. Tyrimo dalyvių pasakojimuose dažniausiai išryškinamos vaikystės periodo situacijos, kai tokia sutrikusi emocijų raiška pasireiškia sunkiai apibūdinamu, tačiau nuo mažumės jaučiamu emocinio palaikymo šeimoje trūkumu („*Tai buvo viskas kaip ir iš vienos pusės tvarkoj, iš kitos netvarkoj, tai*“, Renatas) arba plačiame kontrastuojančių jausmų raiškos diapazone – nuo meilės, rūpesčio iki pykčio, kuris išreiškiamas destruktiviais būdais („*Taip kad augau tokioj šeimoj: iš vienos pusės, begalinė meilė, šiluma, iš kitos pusės, – begalinis teroras išgėrus, nerimas*“, Aurelijus).

Kitas tokioms šeimoms būdingas sutrikusios emocijų raiškos būdas – emocinis užsivėrimas. Tėvai apibūdinami kaip nelinkę dalytis jausmais bei išgyvenimais ir nesidomintys emociniu vaiko pasauliu. Emilija, praėjus kiek laiko po tėčio mirties mamos palikta auginti močiutei, tėvų globos trūkumą įvardija kaip „*tos vat nepatirtos meilės ilgesį*“. Leono pasakojime emocinio uždarmo tema iškilo kaip vyriškumo ugdytas – jo išreikšti nerimo, baimės jausmai buvo siejami su moters vaidmeniui būdingomis savybėmis, todėl už jų raišką buvo baudžiama psichologinėmis ir fizinėmis bausmėmis: „*Mano svajonės ten, mintys, nerimai nieko nedomino. Jeigu pasiguosdavau, kad man baisu, tai: „Neverkšlenk, nebūk boba, taip vyrai nesielgia.*“ Būdavo, kad guliu lovoje naktį, negaliu užmigti, man baisu, bet aššššš negaliu pašaukti mamos, kadangi žinau, kad gausiu į kailį.“ Renato vaikystėje atvirumu buvo manipuliuojama: mamos paskatintus pasidalijimus išgyvenimais lydėdavo jo patirties menkinimas („*Tokią taktiką turėjo: „Nu, tai papasakok.*“ *O kai papasakodavau: „O tai kaip tu čia taip, tpfu.*“).

Netektį patyrusių asmenų pasakojimuose išryškėjo „nebylaus“ emocinio skausmo raiška šeimoje, kai tylus gedulas išreiškiamas netiesiogiai: per pakitusius savo vyrų gedinčių moterų veiksmus, naujas namų taisykles („*Ir buvo metus laiko tokios sąlygos, kad negalima televizoriaus*“, Nijolė). Nijolei tėčio netekties patyrimo labiausiai įsiminė ne savų, bet mamos išgyvenamų jausmų pajautimas: „*Labai akivaizdžiai jutau skausmą, kad netekau tėtės – mamos.*“ Vėliau tyrimo dalyvės istorijoje išryškėjo panašios elgesio paralelės, tapusios ryškiausia tapatumo konstravimo gija – emocinė priklausomybė nuo kitų žmonių ir polinkis labiau rūpintis kitų jausmais ir poreikiais, apleidžiant savuosius.

Dviejų tyrimo dalyvių patirčių refleksijos išsiskyrė bendrame kontekste: jie neįvardijo šeimos stigmos patyrimo. Atvirakščiai, pasakojama apie artimųjų rūpestį ir meilę. Vienas užaugo su gerokai vyresne seserimi, todėl jautėsi „*vienturtis*“ šeimoje, kitas buvo ne tik vienintelis vaikas šeimoje, bet ir „*pirmas vaikas giminėj*“. Tačiau tokioje aplinkoje taip pat įvardijami tokie asmenybės vystymuisi nepalankūs aspektai, kaip dideli išskirtinio dėmesio ir lyderiavimo poreikiai, laikomi reikšmingais vėliau besivystant priklausomybei.

Moralės lygmeniu šeimai susidūrus su vieno iš tėvų piktnaudžiavimu alkoholiu ar priklausomybe tyrimo dalyvių vardijami neatitikimai, kai tėvai deklaruodavo vienokio pobūdžio vertybes, tačiau savo elgesiu rodė priešingas:

„Močiutė, tokia pamaldi jinai atrodo, savaitgaliais eidavo į bažnyčią, bet pati parduoda samagoną ir tai normaliai – ir garbingas labai žmogus kaime“ (Dmitrijus). Vaikystės autoritetai – pamaldi, tačiau alkoholį pardavinėjanti močiutė, ar vagystę, kaip pozityviai traktuojamą spekuliaciją, pateikiantis tėtis formuoja gana sujauktos vertybinės aplinkos naratyvinę giją. Šeima taip pat įvardijama kaip „manipuliacijų mokykla“ (Leonas), kurioje vaikai tapdavo tėvų pagalbininkais apgavystėse, bandymuose kontroliuoti, o tėvų atsidėkojimai nurodomi kaip galimybė gauti trūkstamos meilės ir įvertinimo. Tai skatino vidinę vertybių sumaištį, sunkumus skiriant tikra nuo netikro, gera nuo blogo: „Pradėjau meluoti labai anksti ir paskui tą melą nuo tiesos silpnai skirdavau, nu, man kažkaip nereikėjo tos skirt, man atrodydavo, kad kažkaip viskas normaliai“ (Dmitrijus).

Emilijos gyvenimo pradžioje vertybių sumaištis buvo įprasta jos aplinkoje. Svarbų vaidmenį vaikystėje užėmusios ir užauginusios močiutės auklėjimas įvardijamas „neurotišku“: kaip kraštutinis tarp didelio griežtumo ir periodų, kai „leidžiama viskas“. Toks auklėjimas Emilijai nepadėjo suformuoti vertybinio pagrindo: „Kas yra leistina, kas neleistina – tos sąvokos man vaikystėje tikrai nesusiformavo, nes tam neturėjau pagrindo, nebuvo to sistemingo požiūrio.“

Manipuliavimas tiesa ypač atsispindi kalbant apie šeimoje vyraujančios problemos – priklausomybės nuo alkoholio – slėpimą nuo viešumos. Viena vertus, reflektuojama tėvų diegiama vertybė sakyti tiesą, tačiau prireikus išlaikyti vis labiau ryškėjančią priklausomo šeimos nario problemą, aiškiai nustatomos vidinės šeimos taisyklės: viešai apie tai nekalbėti. „Tie dvigubi standartai, žinai, atrodo, nu, vat, tas slėpimas priklausomaj šeimoj: iš vienos pusės, tau visą laiką sako – turi sakyti tiesą, bet iš kitos [ironiška šypsena] – visa tai labai slegia tave“ (Renatas).

Elgesio pokyčiai, kai vienas iš šeimos narių įvardijamas kaip turintis priklausomybę nuo alkoholio arba piktnaudžiaujantis juo, susiję su paties alkoholį vartojančio asmens neprognozuojamu elgesiu, pavyzdžiui, apleistomis atsakomybėmis, smurto protrūkiais, ilgai trunkančiais vartojimo periodais: „atsimenu, kai jau tėvas nepasiimdavo manęs iš darželio, kažkokie kiti paimdavo“ (Renatas); „atėjau ne taip ir vėlai, bet jam kažkas užstrigo – jis alkoholikas ir jam kaip užstringa – mane sudaužė ir sako: „Dabar sėdėsi iki gimtadienio“ (Dmitrijus).

Šalia gyvenantis priklausomybės neturintis partneris kai kurių tyrimo dalyvių įvardijamas kaip „*netiesiogiai priklausomas*“: su savitu kontroliuojančiu elgesiu, manipuliacijų veiksmais tiek žalingai alkoholį vartojančio žmogaus, tiek kitų šeimos narių atžvilgiu: „*Aišku, pasireikšdavo ir tie gėrimai, ir motinos ta, kopriklausomybė.*“

Lyčių vaidmenims būdingų būdo bruožų skatinimas tampa dar viena svarbia auklėjimo strategija, suteikiančia pagrindą bausti už jausmų ar charakterio savybių raišką, neatitinkančią socialinio tai lyčiai priimtino bruožų rinkinio. Renatas nupasakojo abiejų tėvų jam keliamus lūkesčius būti „*sajungininku*“. Tokie situacijoje, siekiant nuoširdžiai padėti vienam, kitas likdavo nepatenkintas ir nusivylęs sūnaus „išdavyste“: „*Atsimenu, o tėvo reakcija, kad maždaug ten: koks tu vyras? Kad tu ten išdavei lyg tai tą vyriškumą tėvui.*“ Šiuo atveju manipuliatyvaus auklėjamojo elgesio pagrindu tampa socialinės su vyro vaidmeniu ir vyriškumo raiška susijusios nuostatos. Leono istorijoje išryškėjo valdingos ir itin jo tapatumą kontroliuojančios motinos portretas. Kone despotiškas auklėjimas įvardijamas kaip vyriškumo ugdymas: „*O mane auklėjo kaip berniuką, kaip vyrą. Ir kaip suprato – tai besąlygiškas paklusnumas ir fizinės bausmės. Kiek mano atmintis siekia, tiek aš, tiek aš prisimenu mušimus.*“ Fizinės bausmės ir smurtas tyrimo dalyvių vyrų istorijose traktuojami kaip viena iš auklėjimo strategijų. Dažnai tokioms bausmėms nebuvo suteikiama jokia prasmė, suvokiama kaip būtina periodiška auklėjimo priemonė: „*Nes tėvas buvo pasakęs, jau vienu momentu buvo pasakęs taip: „Aš tave lupsiu kiekvieną penktadienį.“ Vat šiaip. Jam atrodė toks auklėjimo būdas*“ (Dmitrijus).

Bendra visiems šeimos nariams elgesio strategija – šeimą varginanti vieno iš tėvų priklausomybė nuo alkoholio slepiama tiek nuo kitų žmonių, artimos aplinkos, tiek vengiama apie ją kalbėti pačiame šeimos rate. Ilgainiui tai tampa vieša paslaptimi, elgesiu, kurį perima ir probleminėje šeimoje augantys vaikai: „*Mano patėvis buvo alkoholikas, bet jis buvo negeriantis alkoholikas. Apie tai niekas tuo metu nekalbėjo (...). Tai buvo, va, tokia visiškai siena. Tai, va, su tom sienom, kas buvo dalykų, labai daug dalykų buvo pas mus šeimoj, apie ką buvo nekalbama*“ (Emilija).

Dar vienas auklėjimo būdas, suvokiamas kaip turintis nemažą įtaką tolesniam asmenybės vystymuisi, – aukšti tėvų lūkesčiai ir reikalavimai, kuriuos lydi kontrastai: kritika bei nusivylimas nepateisinus lūkesčių ir didelės pagyros bei

pastiprinimai, kai pavyksta pasiekti daugiau nei tikėtasi: „*Labai buvau kritikuojamas dėl visko – jie norėjo, kad aš būčiau tobulas, ten perfekcionistinės tos nuostatos visos: tiktai reikalavimai ir nuolatinė kritika. O iš kitos pusės – ir kritika perdėta buvo, bet ir išaukštinimas buvo, bet tie poliai tai jie buvo didžiuliai.*“

3.1.3. Mikroveiksniai: „be vietos“

Vaikystės periodu šeimoje vyravusi aplinka, kurioje pastebima vieno / abiejų tėvų priklausomybė nuo alkoholio bei su tuo susijusios psichologinės ir socialinės pasekmės šeimai, bei paauglystės ir ankstyvosios jaunystės laikotarpiu reikšmingas Atgimimo laikotarpis buvo svarbios terpės, kuriose formavosi vertybinė, emocinė ir elgesio „*suirutę*“ primenanti būseną. Tokio poveikio individualiu lygmeniu raiška analizuojama keliais pjūviais: būsenos, jausmai ir elgesio strategijos bei pradiniai tapatumo konstruktai.

Būsenos. Tyrimo dalyvių pasakojimuose gyvenimo pradžios kontekstas ir įvykiai siejami su apleistu jų emociniu pasauliu, rūpesčio stoka bei vienatve. Šios būsenos ne visada tiesiogiai atsispindi: analizuojant matomos elgesio strategijose, būde būti skausmingoje aplinkoje, iš kai kurių pasakymų ar nutylėjimų. Renato vaikystės paveiksle vienatvės tema iškilo po truputį, kaskart iš skirtingų pasakojimų vietų pridėdant po naują dalelę. Taip išplėtotas „vienišo savarankiškumo“ konceptas, kurį pagrindžia keli aspektai: a) buvimas vienu vaiku šeimoje konstatuojamas kaip reikšmingas, vienas pirmų dalykų pasakojimo pradžioje su gana ilga ir išraiškinga pauze: „*Augau vienas, buvau buvau vienas šeimoje* ⁵⁰“; b) įsimintinų patirčių prisiminimai: išgėrusio tėvo neprognozuojamas elgesys, kai jį tiesiog pamiršo pasiimti iš darželio; c) emocinio ryšio su mama nebuvimas, jos manipuliacijos; d) dažna vienatvė „išmokė“ pasirūpinti savimi, bet formavo apleistumo pojūtį: „*Tai va, buvau toks pakankamai savarankiškas. Buvo tokių įvykių, kad ten penkių metų į mokyklą vienas nueini žiemą be kojinių [šypsosi] ar ten šiaip kažkur tai šlaistydavausi.*“

Oskaro istorijoje vienatvė – itin svarbus tapatumo konstravimo pamatas. Vienatvė – atvirai reflektuojama tema, nusidriekusi per visą pasakojimą. Vienatvės reikšmingumas konstatuojamas gana išraiškingoje dialoginėje akistatoje interviu metu, kai Oskaras stengėsi išsiaiškinti interviu lūkesčius.

⁵⁰ Transkripcijoje naudojami sutartiniai ženklai – 6 priede.

„Oskaras. *Ką pasakoti toliau?*

Tyrėja. Tiesiog tai, kas labai natūraliai išplaukia...

Oskaras. *Toliau viskas tradiciškai. Čia negaliu labai išsiplėst, ar ne?*

Tyrėja. Galite, kiek norit.

Oskaras. *Ten mokykla. Ir taip toliau. Nežinau, kas jums įdomu.*

Tyrėja. Gal tiesiog apie vaikystę truputėlį plačiau, kaip...

Oskaras. *Buvau vienas visada.*“

Nijolės pasakojime meilės stygius apibrėžiamas kaip giluminė priklausomybės nuo alkoholio formavimosi priežastis – priklausomo „aš“ šerdis: „*Priklausomybė tai yra meilės stygius (...), kad tai, ko gero, man irgi tinka, kažkodėl. Atrodo, mama rūpinosi ir mylėjo, bet tas vidinis toksai tuštumos, iš kur jis – aš nežinau, nežinau.*“ Dmitrijaus kraštutiniai vienatvės patyrimai paauglystėje reflektuojami tuomet, kai bėgdamas nuo smurto namuose jis pradėjo gyventi „*landynėse*“ ir žiemos metu jose likdavo vienas. Šie vienatvės išgyvenimai kontrastuoja su laikotarpiu, kai visi draugai, prieš tai kartu leisdavę laiką gatvėse, žiemą sugrįždavo kas kur – pas šeimas ar pažįstamus. Šaltyje išgyvenama vienatvė paliko skausmingus įspaudus prisiminimuose: „*Tikrai man buvo ten prastai [šypsniš], ypač tai būdavo žiemą: prisimenu, kad šalta, nėra kur eit, visi draugai išsivaikščiojo po namus, ir lieki vienas, lieki vienas...*“

Jausmai. Neprognozuojamo ir smurtinio šeimos elgesio aplinkoje vienas jausmų – baimė padaryti kažką ne taip, ypač neblaivaus tėvo akivaizdoje. Zigmas, neįvardijęs savo tėvo kaip priklausomo, pasakojo, jog grįžtančio išgėrusio tėvo baimė buvo įprasta būseną ir skatino net iš pačių smulkiausių užuominų atpažinti, ar įėjęs pro duris tėtis bus apsvaigęs: „*Kažkokia baimė atsiranda. Atsimenu, kai durų rakinimas ten jau girto ir blaivo – kaip šuo tada atskiri. Arba įvažiavimas į kiemą – jau iš karto supranti.*“ Baimė persikelia ir į paauglystės santykių su bendraamžiais išgyvenimų nuotrupas. Dmitrijaus istorijoje ši baimė persmelkė visą jo besiformuojančios savivertės ašį – santykiuose su draugais, merginomis: „*Nu, kas su manim eis [šypsosi], kai aš toks visas, visas, nu, pats savęs bijau.*“ Kitų nepritarimo ir nepriėmimo baimė ne viename pasakojime persipina su asmeninės savivertės gija: „*Didžiulė baimė viskame: baimė bendrauti, būt nepriimtam, baimė būt nesuprastam, neįvertintam, nepaglostytam. Vat, tokia*

baimė visą laiką lydėjo“ (Aurelijus). Tačiau ši baimė tyrimo dalyvių reflektuojama kaip tuo metu neįsisąmoninta, dabarties refleksijų ir savianalizės rezultatas: „*Aišku, ta baimė buvo nepripažinta. Tikrai negalvojau, kad aš bijau, ir jeigu kažkas man pasakytų, aš duočiau į snukį*“ (Dmitrijus).

Kaltė – kita jausminė raiška, su kuria refleksyviai susiejama savivertės tema: „*Aš taip mažčiau: reiškias, jeigu aš gaunu lupti, visada prisiimdavau kaltę*“ (Dmitrijus). Kaltės formos „*priklausomoje šeimoje*“ gana savitai pasireiškia tokiose situacijose, kurios nebuvo tyrimo dalyvių valioje. Tokiais atvejais pirmama kaltė dėl kitų šeimos narių elgesio. Ypač šis aspektas susijęs su kalte ir atsakomybe už tėvų priklausomybę. Iš dabartinės blaivaus „aš“ perspektyvos reflektuojamas atrodantis iliuziniu suvokimas, jog pakeitus savo elgesį galima paskatinti artimojo blaivybę: „*Labai norėjau, kad jisai nustotų gerti, galvojau, gal jam meilės trūksta? Irgi visai. [Šypsosi.] Va, tas, žinai, kaltės ant savęs priėmimas, žinai. Kai užmigdavo, aš galvodavau, kad jei bučiuosiu jį į žanduką, nustos gert ir pradės mane, nu, tokiu būdu būt*“ (Renatas).

Meilės ir neapykantos tėvam derinyje išnyra svarbus priklausomybę išgyvenusių žmonių gyvenimo istorijose kuriamo tapatumo aspektas – dualumas, kaip besitęsiantis bandymas balansuoti tarp dviejų disonuojančių kraštutinumų tiek emocijų raiškoje, tiek savivertės atžvilgiu. Negatyvūs jausmai vienam iš tėvų sunkiai apibūdinami, suvokiami ir išreiškiami: „*Nervinti jin mane pradėjo. Tuo metu, kai tau tiek metų, tu negali to suformuluot, bet tada tiesiog toks, nu, ne ne. Sunku apibūdinti*“ (Oskaras). Komplikuotas šios jausminės situacijos aspektas yra tai, jog itin negatyvūs jausmai nukreipti į artimąjį. Toks meilės ir neapykantos derinys reflektuojamas kaip dualaus tapatumo konstrukto pagrindas: „*Aš galvoju, kas su mano psichika vyko gyvenant taip? Nu, gyveni po vienu stogu su žmogum ir praktiškai nemėgsti jo, ir tas žmogus – tavo motina. Tai turbūt irgi mane formavo kažkaip, tam tikra linkmė*“ (Oskaras).

Panaši jausmų sumaištis įvardijama ir Nijolės pasakojime. Sulaukusi vyresnio amžiaus ir pradėjusi savianalizės ir psichoterapijos procesą, ji sugebėjo pažvelgti į jausmus, kurių ilgai nesuvokė ir nepripažino, nes negatyvūs jausmai mamai atrodė nepriimtini ir „neteisingi“: „*Jisai sako: „Tai tu močiutę labiau mylėjai negu mamą“, aš sakiau: „Negali būt.“ Jis sakė: „Tu tą iškalbėjai.“ Vat, reiškias man labai – tokios, vat, taisyklės, instrukcijos, kaip turi būt.*“

Aurelijus įvardija mamos pastangas „kompensuoti“ tėvo agresiją diegiant, jog, nepaisant destruktivaus elgesio, tėvą reikia gerbti. Tai sąlygojo jo jausmų raišką tarp „reikia“ ir natūralaus emocinio atsako į tėvo elgesį: „*Aš taip buvau auklėjamas, aš jį gerbiau, mylėjau, iš vienos pusės, iš kitos pusės, nekenčiau, kad jisai menkindavo mane.*“ Renato gyvenime „*derinys lygtai meilės ir nemeilės*“ tėvui pasireiškė dar didesne ir nevaldoma agresija. Vaikystės etapus skirstydamas laiko atkarpomis, jis teigia, jog devintos klasės periodu buvo ryškiai padidėjusi neapykanta tėčiui, kuri virto atvira agresija: „*O po to pradėjo, ta neapykanta pradėjo mušti. Ir nosį sulaužiau, kai tiesiog jau nebegaliu, žinai, nu, paskutinės, jau atrodo šakės, jau, sėdi girtas nusišneka kažką.*“

Elgesio strategijos. „*Atitrūkimas nuo realybės*“ ir bendrystės paieškos – elgesio strategijos, reflektuojamos kaip atsakas į vaikystėje vyravusią aplinką.

„*Atitrūkimas nuo realybės*“. Dėl šeimoje tvyrančios destrukcijos randami būdai, kaip tam pasipriešinti („*Radau tokį būdą atitrūkti nuo realybės – per knygas: galėdavau užsiskaityti iš esmės, neišeidinėti iš kambario. Išsivystė toks atotrūkis*“, Renatas) arba pabėgti nuo skausmingos tikrovės ją pagražinant, pakeičiant prasmes („*Ta realybė, jinai man netiko ir aš ją visą laiką fantazijose arba savo priėmime pasaulio pakeisdavau, kad man būtų patogiau*“, Emilija).

Renato santykiyje su tėvu „užsidarymo“ strategija buvo išreikšta ne tik emociškai, bet ir fizine forma. Kai namuose suintensyvėdavo konfliktai ir neprognozuojamas tėvo elgesys, bandymas sukurti saugią savo fizinę erdvę Renatui tapo išlaisvinančia galimybe. Tvirtėjant kūnui didėjo galimybės pasipriešinti tėvo smurtui, vyriško tapatumo formavimosi simboliu pasakojime tampa „*barikados*“. Tai suteikė galios ir daugiau įtakos smurtinei situacijai namuose, padėjo labiau kontroliuoti savo komforto ir savisaugos zoną: „*Atsimenu, aš ten kambarį užtraukiau spintą, pristatau stalą – aišku, tėvas stiprus. Kiek aš ten buvau – dar 11 metų, ir jisai galėdavo atidaryt, bet jau dvylikos – spinta, stalas, lova, ir aš dar nugara, su kojom prisispiriu ir jau nesugebėdavo atidaryt. Jau viskas.*“

Bandymas ištrūkti iš artimosios aplinkos tampa dar viena pabėgimo nuo realybės, „*didžiulio pasipriešinimo*“ (Renatas) forma. Vaikinių pabėgimo prieglobsčiu, ypač didmiestyje, įvardijama gatvė. Jeigu Renatas leisdavo laiką gatvėse dienomis, tai Dmitrijaus gyvenime „*landynės, padvalai*“ buvo tapę nakvynės vietomis ir ilgesniam laikui. Pajutęs, jog išėjimas iš namų nieko nekeisdavo

santykije su tėvais, nes grįžęs po kelių dienų nesijausdavo laukiamas, gyvenimą gatvėje pasirinko ir ilgesniam laikui: „*ten pradėjom gatvėse truputėlį šlaistytis (...). Bėgimas nuo tos aplinkos – labai norėjosi pabėgt. Ir tas alkoholizmas tėvo suvešėjęs jau buvo*“, Renatas; „*pradėjau bėgt iš namų – nakvot visokiose landynėse jau vien dėl to, kad lupt negaudavau*“, Dmitrijus.

Mažesniuose miesteliuose galimybės pabėgti buvo kitos: arba išvažiuoti mokytis į profesinę mokyklą, arba susikurti šeimą. Vilma išvyko gyventi į internatinę mokyklą, tačiau ir gyvenimą ten pertraukdavo pabėgimai: „*Kad manęs nemušty, išvažiavau mokytis į internatą: tenais taipogi ne pyragai, bėgdavau ir iš ten, aišku [nusijuokia].*“

Bendrystės paieškos. Ši elgesio strategijų grupė susijusi su siekiu kurti santykį, gauti pozityvų grįžtamąjį ryšį. Būdai pelnyti tėvų ir bendraamžių dėmesį tampa svarbūs prisitaikymo šeimoje ir sociume mechanizmai: vėliau jie naratyvuose atsikartoja kituose gyvenimo tarpsniuose, kitais pavidalais. Šioje elgesio strategijų grupėje išryškėjo tokios elgesio formos: vyresnio autoriteto paieškos, melas, bandymas įtikti ir pritaipimo bendraamžių grupėje paieškos.

Analizuojant duomenis daroma prielaida, kad tai, jog šeimoje nebuvo reikiamo saugumo, paskatino siekį ieškoti arba atsiremti į natūraliai vaikystėje bei paauglystėje atsiradusius autoritetus. Oskaro vienatvės kupinoje vaikystėje artimojoje aplinkoje nebuvo reikšmingų autoritetų: „*Kažkaip nebuvo šalia žmogaus, kuris sudėliotų tuos akcentus, kažkokius prioritetus.*“ Tokio autoriteto poreikio išraiška buvo realizuota ieškant savo amžiumi arba statusu pranašesnių moterų dėmesio: paauglystėje savivertę sustiprino draugystė su mokytoja („*Man gi šešiolika, kas gi ten – vaikas. Bet paskui aš supratau, kad, nu, tas konkretus dalykas, jis tuo metu man suteikė, nu, tikrai žiauriai daug stiprybės.*“). Analizuojant tyrimo dalyvių patirtis matyti, jog galimybė būti savimi, būti priimtam tampa svarbiu veiksniumi formuojantis savivertei. Renato pasakojime autoritetai taip pat turėjo svarbią reikšmę: pirmasis palaikantis santykis buvo su pirmos klasės mokytoja („*Dar labai atsimenu pirmą mokytoją, kuri labai ryškų tokį pėdsaką paliko: palaikė ir priėmė, ir buvo labai labai toksai santykis fainas – išeinant iš tos šeimos, kur nuolatinė kritika, nepripažinimas.*“), o svarbios vyriškos figūros – vyresnis pusbrolis bei treneris („*Lankiau futbolo treniruotes pas tokį labai fainą, fainą trenerį. Irgi paliko pėdsaką: priėmimo prasme.*“).

Praėję „manipuliacijų mokyklas“ šeimoje kai kurie tyrimo dalyviai pasakoja išmokę ne tik meluoti siekdami išsisukti, bet ir sudėtingesnių melo „technikų“, susijusių su emocijų raiška, kurios buvo skirtos įtikinti aplinkinius, bet ilgainiui tapo ir galingais saviapgaulės mechanizmais. Leonas šeimoje teigia išmokęs ne tik „vyriškai“ slopinti, bet ir jausti ne savo jausmus („*Tai aš turėjau tokius mokytojus ir slėpiau savy ir apsimetinėjau, kad man ten patinka, aš vaizdavau, kad myliu tuos, kurių ne-nekenčiau.*“). Leono istorijoje siekis įtikti valdingai mamai tapo viso jo gyvenimo, vėliau persikėlusio į kitus amžiaus tarpsnius, pamatine tema: tai suteikė galimybę gauti pozityvaus dėmesio ir išvengti bausmių („*Labai anksti supratau tokį dalyką, kad palengvint sau gyvenimą reikia visiems įtikti ir patikti.*“). Asmeninio tapatumo atžvilgiu Leono siekis įtikti ir nepaisyti savo poreikių virto lėtiniu savęs neigimo procesu. Paauglystėje ir jaunystėje mėgstamos veiklos ir savęs paieškų kelias, veikiamas mamos norų, užsibaigė tuo, jog Leonas lankė daugybę skirtingų būrelių – nuo tikslųjų mokslų, sporto iki siuvinėjimo („*Jeigu kildavo kažkokios abejonės, kad man tai nepatinka, stengdavaus save įtikinti, kad, matyt, aš nelabai ką suprantu – man turi patikti.*“). Toks asmeninio tapatumo slopinimo procesas atsispindi ir vaikiškose profesinėse svajonėse, kurios siejamos su bandymu „nuskaityti“ arba nuspėti tėvų lūkesčius: jį žavėjo socialiai garbingomis laikomos profesijos, kuriomis galima pelnyti reiklios mamos pasididžiavimą: „*Aš supratau, kad esu vertinamas tik tada, kai manim didžiuojasi. Ir stengiausi patikti, įtikti – svarbiausia mamai, nes jinai laikė visus namo kampus.*“

Nijolės istorijoje kitų poreikiai taip pat buvo svarbesni nei asmeniniai: mamos lūkesčiai, kad stropi dukra baigtų aukštuosius mokslus, susikirto su kitais – pagalbos materialiai aprūpinti šeimą. Ji pasirinko profesinį išsilavinimą, siekdama greičiau prisidėti prie šeimos išlaikymo, o mamos troškimą baigti universitetą įgyvendino vėliau: „*Tą atpažinau, kai stojau į universitetą – tai ne tiek dėl savęs, bet galvojau: „Kokia mama dabar laiminga, jos dukra mokinsis, studijuoja.“ Sunkiai atsirenku, ko aš noriu, ko man reikia.*“

Su „trapia“ saviverte siejamos strategijos pasitelkiamos ir kitose aplinkose: paauglystėje prasidėjusio santykio su kitais paieškos tyrimo dalyvių gyvenimuose pasireiškė kaip noro įsitvirtinti, gauti grupės narių pritarimą, troškimas („*turbūt siekimas kažkoks lyderio ar dar kažko, ar pagyrimų*“, Zigmas; „*norėjosi, kad būtų mano tiesa, mano viršus*“, Kostas). Pritapimas prie grupės

pasakojimuose įgauna svarbios „išlikimo“ sąlygos pavidalą: sutvirtina savivertę ir tampa atspirtimi stigmatos šeimoje paveiktam tapatumui – galimybė matyti save stipresnio darinio dalimi. Renato paauglystėje kilęs noras įsitvirtinti tarp bendraamžių įvardijamas kaip „ištikimybė“, pasireiškusi net ir tada, kai sulaukdavo įvairių negatyvių signalų, psichologinių patyčių ženklų („Prisišliejau prie tos tokios kompanijos, su elgesio sutrikimais – vieni kitus niekina, bet vis tiek buvau su jais.“). Įvairios elgesio strategijos, kuriomis siekiama pelnyti palankų aplinkinių dėmesį, pasakojime atsiranda kaip priklausomo „aš“ tapatumo dalies atpažinimas ir retrospektyvus konstravimas remiantis įvairiomis psichologinėmis žiniomis, kurios įgyjamos psichoterapijos seansuose ar pagalbos sau grupėse („Man paaiškino, kad ištikimybė kitų žmonių ir prierašumas labai didelis, nu, kai visiškai to nevertėjo ir jau po to pradėjo lįsti.“).

Tapatumo konstravimo gairės: priklausomo „aš“ užuomazgos. Kaip tyrimo dalyvių tapatumas, priklausomo „aš“ užuomazgos konstruojamos jų socialinėje aplinkoje atskleidžia du konceptai: a) šeimos stigmatos atspindžiai „trapioje“ savivertėje ir b) ankstyvieji tapatumo konstrukto „eskizai“.

Šeimos stigmatos atspindžiai „trapioje“ savivertėje. Sudėtingos gyvenimo pradžios situacijos „priklausomose“ šeimose ir komplikuoti santykiai su tėvais pasakojime siejami su „trapios“ savivertės formavimusi. Abejonės savo verte, pasakojime atsiradusios vaikystės periode, dar labiau išryškinamos paauglystėje, o apibūdinant vėlesnius gyvenimo etapus savivertės konceptas tampa priklausoma laikomos tapatumo dalies iliustracija: „fundamentalus nudrąsinimas“, „inprintai“ visam gyvenimui, dilema „geras ar blogas?“, „godaus drakoniuko“ kaip „puikybės“ pasireiškimo samprata.

„**Fundamentalus nudrąsinimas**“. Renatas tėvų auklėjimo strategijų pasekmes savęs suvokimui įvardijo kaip „fundamentalų nudrąsinimą“, vėliau pasireiškusį baime veikti, bendrauti ir bendrąja prasme – reiškiant ir drąsiai kuriant savo tapatumą. Jo istorijoje mamos atvirai reiškiamą agresiją ir menkinimo patyrimas siejamas su savo jausmų užgniaužimu bei išlikusiu jautrumu kitų žmonių agresijai ir atvirai reiškiamam pykčiui („Ir dabar santykis su agresija yra labai toksai [šypsosi], dabar jos nemėgstu, nu, tiesioginio puolimo ir tokio agresyvaus, žinai, didelio pykčio.“). Labiausiai įsimintina tokio „nudrąsinimo“ situacija, kai po nepatikusio sūnaus elgesio tėvas rimtai grasino mirtimi („Atsimenu

grasinimą, nu, rimtą grasinimą nu-nužudyti. Aš jį labai rimtai priėmiau, ir manau, kad ir tėvas labai rimtai išsigando ir labai rimtai grasino.“). Renatas savo istorijoje visą vaikystės periodą traktuoja kaip suformavusį nepasitikėjimo savimi „bagažą“: *„Tai suformavo manyje tokį užkompleksuotą, užspaustą, žinai, bijantį savo nuomonę išreikšt, prisitaikėliško, tokį mentalitetą.“*

Dmitrijaus silpna savivertė siejama su patiriamu fiziniu smurtu. Pozityvus jo elgesys nebuvo pastiprinamas, o klaidos ir išdaigos susilaukdavo griežto atsako. Jis įsitikino tuo, jog fizinės bausmės rodo, kad jis esąs „blogas“. Šios vaikiškos nuostatos refleksijoje jis atskleidžia ir kitų vaikų skirstymo į gerus ir blogus kriterijus, kai tėvų fizinės bausmės traktuojamas kaip vertinimo žymė: *„Jeigu tėvai lupa vaiką, reiškias, vaikas blogas.“* Reflektuojamas ir vėlesnis žemos savivertės pasireiškimas kitose aplinkose, santykiuose su bendraamžiais. Pavyzdžiui, bandymuose „nusipirkti“ draugų dėmesį (*„Nu, ir kai aš toks niekam tikęs, tai kaip su manim kažkas gali draugauti? Man atrode, kad neįmanoma, ir aš pradėjau pirkt tuos draugus.“*).

„Inprintai“, kaip vidinės ir socialinės žymės visam gyvenimui. Ši savivertės subkategorija panaši į „fundamentalaus nudrąsinimo“ reiškinį. Tačiau jas skiria tai, jog pirmajame pabrėžiamas vidinis jausmas, savęs suvokimas – kaip „užkompleksuoto“ ar „blogo“. O „inprinto“ koncepcijoje slypi ir socialinė dimensija arba savęs suvokimas socialiniame kontekste, per palyginimą, kaip prastesnio už kitus, kitokio.

Oskaras stipriai paveikusią vaikystės situaciją pavadino „inprintu“, kurio pasekmės lieka visam gyvenimui ir veikia santykius su žmonėmis (*„Tėvas mūsų namus griaua, mama ten, ir žinai, kad ją ten... Tokie dalykai, aš suprantu, „inprintai“ kažkokie labai stiprūs. Tu su tuo paskui gyveni, tai niekur nedings-ta.“*). Pasakojime ryškus savo vaikystės lyginimas su kitų vaikų patirtimis: vaikai „iš normalių“ šeimų gauna kitokius psichologinio saugumo ir prisitaikymo gyvenime pagrindus, kurie ypač kontrastuoja su jo paties vienatvės, smurto ir netekties patyrimais. Oskaro vartojamas žodis „inprintai“ virsta simboline nuoroda, žyme arba stigma tiek psichologinėje, tiek socialinėje plotmėje, tampa pagrindu ne tik kitokioms elgesio strategijoms, bet ir žemesnei savivertei: *„Jisai toj situacijoj turi daugiau erdvės psichologinės kažkokios: jo psichika stabilesnė, jisai daugiau susigaušo, jo matymo kampas visai kitas. O tavo kažkoks „inprintas“: patenki į stresinę situaciją ir pas tave užsiblokuoja, tu bijai tiesiog.“*

Nijolės gyvenime panašiu socialiniu bei psichologiniu „inrintu“ tapo tėčio netektis: išgyventas skirtumas šeimos emocinėje atmosferoje bei iš mamos perimtos nuostatos ir skausmas bylojo, jog iki tėčio mirties viskas buvo kitaip – geriau. Stiprus gyvenimo kokybės pokyčio prisiminimas siejamas ir su pakitusiu visuomenės požiūriu bei šeimos statusu, kuris prilyginamas gyvybei tėčiui dar esant gyvam ir socialinio pripažinimo „mirčiai“ jo netekus: „*Kai tėtė buvo gyvas – buvom visi gyvi ir reikalingi, kai tėtis žuvo – mums niekas nenori padėti, kaip tokie kažkokie antrarūšiai.*“ Toliau vyksta šiame tyrime atskleistai „inrinto“ kategorijai būdingos socialinės ir šeimos stigmatos poveikis asmens tapatumui – perimant negatyvų savęs vaizdinį, kai šeimoje įvairiais būdais jaučiama nuostata išsiskiria kaip nepasitikėjimo savimi aspektas: „*Prisimenu, kai buvau mergaitė, kad aš kažkokia nepilnavertė, vat, kad nėra tėtės. Toks jausmas.*“

„Godus drakoniukas“: pirmieji „puikybės“ pasireiškimai. Patrauklaus bendraamžiams įvaizdžio kūrimas tapo būdu pritapti jaunimo grupėse. Tokį elgesį tyrimo dalyviai jau pradeda įvardyti kaip „puikybę“. Ši tema vėliau įvairiomis formomis ne kartą iškyla pasakojimuose. Renatas ją apibūdina kaip dėl „vidinio spaudimo“ kilusį norą išsiskirti: „*Nu, tas noras būti pastebėtam, per kažkokią, būti išskirtam. Tai, matyt, dėl dėl š-šeimos, tų tokių vidinių įtampų.*“

Kosto vaikystės periodo refleksijoje „puikybė“ – taip pat svarbus savianalizės vienetas. Nuo vaikystės akcentuojamas „vienturčio“ vaidmuo, reflektuojamas kaip poreikio dėmesiui ištakos. Tolesnis šios savybės augimas mokykloje virto itin išreikštu lyderiavimo siekiu, kurį, susidūrus su pirmais savojo „aš“ įtvirtinimo sunkumais, lydi agresija. Iliustruodamas šį savo vaikystės vaidmenį Kostas mini „*godaus drakoniuko*“ personažą animaciniame filme „*apie drakoniuką, kuriam vis buvo mažai, kuris norėjo vis dar ir dar, ir sakydavo: „Aš ne toks, aš ne toks.“ Bet iš tikrųjų toks ir buvau*“.

„Geras ar blogas?“ Vaikystės refleksijoje atsiranda pirmosios dualios savo vertės ir tapatumo suvokimo užuomazgos, kurios pasireiškia kaip nuolatinė dilema tarp pozityvių asmenybės bruožų ir tų, kurie atrodo nepriimtini, netoleruojami šeimoje bei platesniame socialiniame kontekste. Šis dualumas ryškėja reflektuojant savo elgesio strategijas. Dmitrijui tokia akistata su savimi vyko lyginant vyravusius vaizdinius apie save ir žvelgiant į save grupės tapatumo (gatvės gaujos) kontekste: „*Ir žiauriai ten gal porą metų mes kerzavus batus nešiojom ir*

duodavom visiems į galvą. Aš tada labai stebėjaus, nu, man visada atrodė, kad aš geras, geranoriškas, kad užjaučiantis, ir čia matydavau, ką aš darau: aš pakraupęs buvau, šiurpas imdavo.“ Renato pasakojime ši priešprieša pasireiškė kaip kova tarp „normalumo“ ir „nenormalumo“. Ši tėvų leksika jo elgesiui įvertinti ir sumenkinti tapo svarbia savivertės dilema: „*Labai stipriai tas nenormalumas man buvo – kai pripranti save niekinti, tai irgi tai buvo kaip ir kova.*“

3.1.4. Ankstyvieji tapatumo konstrukto „eskizai“

Ryškiais tapatumo kūrimosi pradžios „eskizais“ tampa tyrimo dalyvių pačių sau priskirti vaikystėje išryškėję vaidmenys, iškilę jų pasakojimuose. „Eskizai“, nes ne visai baigti, daugelis tik su fragmentiškomis detalėmis. Vis dėlto šie vaidmenų portretai leido iš arčiau pažvelgti į užsitęsusių problemų šeimose turinčių vaikų situaciją ir priklausomybės formavimosi pradžios kontekstą. Aprašomi vaidmenų atitikmenys būdingi ne vienam tyrimo dalyviui, tačiau pasirinkta aprašymo forma – vieno tyrimo dalyvio gyvenimo istorijos kontekste leido geriau įsigilinti į konkretaus vaidmens ypatumus. Be to, tyrimo dalyviai įvardijo ir pristatė ne vieną prisiimtą vaidmenį. Pavyzdžiui, „ieškotojo“ vaidmuo būdingas Renato ir Emilijos pasakojimams, „talentingo tinginio“ – Zigmo ir Renato, „herojaus“ – Emilijos ir Nijolės pasakojimams. „Aukštinio berniuko“ bei „anksti suaugusio“ bruožų įvardijo ne vienas, tačiau savitai, ne taip intensyviai.

3.1.4.1. „Ieškotoja“

Nepaisant to, kad netekus tėčio po kiek laiko teko atsisveikinti ir su atskirai išėjusia gyventi motina, Emilijos atspirties tašku tapo jas su seserimi užauginusi močiutė. Kad ir „neurotiškas“ buvo jos auklėjimas, močiutė tapo knygų skaitymo ir savišvietos įkvėpėja. Nuo to prasidėjo Emilijos kelias į mokslus, kurie buvo atsparos taškas formuojantis jos tapatumui. Mokykloje „lyriška“, smalsi ir „pasiutusi“ mergaitė buvo gana plataus akiračio: domėjosi ne tik literatūros mokslais, bet jai puikiai sekėsi ir piešimas bei geometrija, laimėdavusi ir biologijos olimpiadas. Tačiau biologija labiau domino dėl iš prigimties „gilus kontakto su gamta“, o ne kaip profesinis pasirinkimas. Greta linksmos ir smalsios ieškotojos vaidmens vystėsi kitas – liūdnos, užsidariusios, į gilius egzistencinius klausimus linkusios ieškotojos.

Polinkis į „gilius, egzistencinius ieškojimus“ nurungė kitus besiformuojančio tapatumo aspektus: pomėgis literatūrai virto profesinio tapatumo dalimi. „Vežė“ A. Kamiu, F. Kafka – ypač dėl blogų pabaigų: „Ypatingai procesas, kad viskas vyksta, paskui paima, nukerta galvą – ir ir man tas gerai, ir aš nuo to jausdavau pasitenkinimą.“ Po truputį viską nurungė ir retkarčiais prabusdavęs „savęs naikinimo“ noras. Savęs paieškos psichologinėje literatūroje davė konkretų atsakymą – „polinkis į neurotiškumą“. Visą laiką rūpėję tapatumo klausimai: „Kas yra mano viduj? Kaip šitas pasaulis, kurioj daly aš esu?“ persipynė su „labai rimtais nevilties priepuoliais“. Po truputį stiprėjo bėgimas nuo savęs: su alkoholiu, su nemylimais vyrais. Iki rimtų savidestruktyvių elgesio būdų. Kol galų gale, po pasiekto savinaikos „lūžio“ momento, blaivybėje prasidėjo naujas savęs atradimų ir ieškojimų kelias – grįžimo „į tikrąją save“.

3.1.4.2. „Talentingas tinginys“

Renatas augo jausmų sau ir tėvams dualybėje. Viena vertus, mylėjo ir gailėjo mamos engiamą geriantį tėvą, kita vertus, vis labiau menkinamas ir „nudrąsinamas“ pradėjo jo nekęsti. Tėvas savo destruktivių elgesiu užminė sudėtingą Renato tapatumui mišlę: „Ar aš nenormalus?“ Mama, keldama aukštus lūkesčius jo gebėjimams ir pasiekimams, vis labiau įsiūbavo kraštutinumais pagrįstą sūnaus skatinimo sistemą: „Ir kritika perdėta buvo, bet ir išaukštinimas buvo, bet tie poliai tai jie buvo didžiuliai.“ „Perfekcionistinio“ pobūdžio reikalavimai ir žeminama savivertė tapo viduje verdančio chaoso priežastimi: „Buvau makalynėj visiškai.“ Renato pasipriešinimo šiems „žiūrėk į pačius geriausius“ reikalavimams forma tapo „tikslingas nustojimas“ mokytis. Tai manifestas – išsilaisvinimas iš priespaudos, „protestas“, kuris galbūt netgi padėjo išspręsti dualistinę dilemą: tėvo pasiūlytą žemą savivertę – „nenormalumą“ ir aukštus mamos lūkesčius. „Talentingo tinginio“ vaidmeny šie du, atrodytų, nesuderinami dalykai puikiai derėjo. Dar kitaip Renatas šį vaidmenį įvardijo „vidutinioko“ epitetu, „kad žinai, kuo mažiau išlįsti ir kuo mažiau gaut į galvą dėl ko nors“. Tačiau ne visada ši strategija pasiteisindavo, nes vis pasikartodavo situacijos, kai Renato intelektualiniai gebėjimai „išlįsdavo“: „Tai, vat, tą mąstytoją, vat, kas išleisdavo ir sugebėdavo išleisti, tai jie ten gaudavo tokių rezultatų, kad jie ten apstulbę irgi žinai būdavo [šypsosi], nu nu...“ „Talentingo tinginio“ vaidmuo persikėlė ir

į kitus gyvenimo etapus, į vingiuotą universiteto baigimo kelią, į santykius bei į sveikimo nuo priklausomybės alkoholiui kelią – savianalizės ir atvirumo sau procesą, kuriame epiteta „tinginys“ būtų galima ir išbraukti...

3.1.4.3. „Herojė“

Nijolės gyvenimas skiriamas į dvi dalis: prieš ir po tėčio mirties. Mirus tėčiui jai ant pečių užvirto ne tik mamos skausmo našta, ką ji, beje, puikiai išmoko – įsijausti ir būti empatiška kitų patiriamai dvasinei kančiai, bet ir mamos keliami reikalavimai dukrai. Juk po tėčio mirties šeimoje buvo jaučiamas „antrarūšių“ visuomenėje antspaudas. To jokių būdu negalima pateisinti! Geriausia – mokytis penketais. Gautas prastas pažymys vertas dviejų parų tylos bausmės: *„Ir tave priima tik tada, reiškias, kai tu aukštai, kai tu ne, ne pagal mano viziją, aš tavęs nepriimsiu, aš tave atstumiū. Žiauriai man buvo skaudu.“* Todėl viduje slypin-tį „nepilnavertiškumą“ įveikti beliko tik labai stengiantis būti kuo „geresne“: „gera mokinė“, „gera mama“, „gera žmona“. Be abejo, tiems vaidmenims kuo geriau atlikti gelbėjo vaikystėje anksti įgytas vienas pirmųjų įgūdžių – užjausti, paguosti kitą, suprasti, „atspėti“ jo poreikius. Ir visai nesvarbu, kad savieji lieka apleisti. Negalima pailsėti, jaustis prastai, nes tai gali būti palaikyta „tinginiavi-mu“ (*„Išlindo man, kad man reikėjo kiemą šluot, labai buvo bloga ir aš atsigu-liau, o mama sakė, kad aš veidmainiauju, tinginiauju, va, guli.“*).

Galiausiai buvo visiškas savęs „pametimas“, nes norint paslėpti netobuląją savo pusę reikėjo nemažai alkoholio, priklausomybės nuo santykio su vyru, die-tų. Ir tik palaipsniui – pasipriešinus vyro smurtui, o vėliau pasirinkus blaivybę – reflektuojama rasta kelio į save pradžia. Vienu iš atradimų tapo paskaitoje suži-nota informacija (beje, paskaitoje apsilankė taip pat ne dėl savęs – dėl geresnio vaikų pažinimo). Tačiau informacija buvo skirta ne tik vaikams pažinti, bet ir netikėtai – save pačiai – labai asmeniškai ir giliai palietusi vidų: *„Ir aš pravirkstu dėl savęs, dėl savo mažosios vaikystės. Įsivaizduojat? Reiškias, atsigamina he-rojus. Kur tu už viską atsakinga, už viską turi – net pati, žinok, nustebau. Kad reiškias taip giliai.“* Nepaisant to, kad jau suaugusiojo amžiuje baigtas univer-sitetas – pasirodo, buvo ne pačios Nijolės, o mamos svajonės įgyvendinimas – „perfekcionistės“ ir „herojės“ vaidmuo jau daug labiau sąmonės paviršiuje negu bet kada kitados...

3.1.4.4. „Aukšinis berniukas“

Kostas patyrė daug meilės ir rūpesčio. Kadangi vyresnioji sesuo jam ūgte-
lėjus jau buvo palikusi tėvų namus, jis galėjo jaustis „vienturčiu“ ir gauti visą
tėvų dėmesį. Anksti įgytas įprotis būti svarbiam ir reikalingam vis dėlto nebuvo
pateisintas mokykloje – čia dėmesį iškovoti, pasirodė, ne taip ir lengva. Lyderiavi-
mo troškimas darė savo – nepasisekus pelnyti dėmesio gražiuoju, „*visada eidavo
kumščiai, agresija, kumščiai*“. Mažas „*puikybės*“ „*drakoniukas*“ darėsi vis godes-
nis: „*Ir jeigu, sakykim, mama atneša kokius saldinius ir sako: „Nu, vaikai, pa-
sidalinkim. “ Kaip manai? Vienas su šypsena džiaugiasi, laimingas, o kitas pilnas
pykčio, pagiežos – trenkia durim ir išeina. Arba man visas, arba visai nereikia.*“
Ilgainiui ir agresyvia strategija nepavykus išsikovoti norimų pozicijų teko priimti
taip nenorimus, bet vis dažniau užklumpančius jausmus: „*nepasitikėjimą, baimę,
pavydą, žiaurumą*“. O prisitaikymui mokykloje pasitelkiama nauja strategija – už-
sidarymas. Galbūt reikalaujanti mažiau pastangų, o gal suteikianti mažiau skaus-
mo. Tačiau „uždaryti“ jausmai nepradingsta. Palaiptiesniui atsiranda dar vienas bū-
das kažkiek juos paslėpti: taip šiek tiek prisitaikant mokykloje, šiek tiek namuose.
Tam pasitelkiamas „kaukių“ arsenalas: „*Ir tą apie aukšinį berniuką, kuris prie tėvų
buvo vienoks, prie mokytojų kitoks, o tarp bendraamžių buvo dar kitoks.*“ Naujoji
strategija, nors ir vedanti į vidinę sumaištį, pasiteisina, nes vaikystėje prasidėjęs
„*bėgimas nuo savęs*“ ir „*uragano širdyje*“ maskuotė, kaip vyraujantis elgesio mo-
delis, nusidriekia per gyvenimo ir priklausomybės nuo alkoholio istorijos gijas...
Galbūt vienintelis teatro būrelis ir kūrybinis rašymas buvo tie dalykai, kai „lega-
liai“ užsidėjus tam tikras kaukes, paradoksalu, bet reflektuojama galimybė būti
savimi. Ir taip kol pradėdama sveikti nuo priklausomybės alkoholiui. Blaivybėje
teatro užsiėmimai buvo „apleisti“ – gal dėl to, kad neberekėjo vietos, kurioje gali-
ma pailsėti – pabūti savimi, nes ir socialinės kaukės pagaliau buvo padėtos į šalį...

3.1.4.5. „Anksti suaugęs“

Dmitrijus žinojo, ką reiškia fizinis ir psichologinis skausmas: būti prirakin-
tam grandinėmis, mušamam, nakvoti gatvėse... Norint išlikti sudėtingomis sąly-
gomis teko anksti suaugti: ne subręsti emociškai ir dvasiškai, bet tapti „mažu“
suaugusiuoju. To reikalavo situacija: gimė jaunesnysis brolis, kuriam priskirta

„misija“ – išgelbėti yrančią šeimą, o Dmitrijaus vaidmuo – pasirūpinti jaunėliu: „Ir jau tada aš užaugau, viskas – iš vaiko tapau didelis, automatiškai tapau: aš turėjau jį auklėt, prižiūrėt kažkaip, jau visos atsakomybės man suaugusio žmogaus buvo.“ Beje, ir bausmės „suaugus“ pakito: „Jau gaudavau lupt kaip suaugęs – jau rankom, kojom...“ Kadangi priskirtas vaidmuo buvo gana rimtas ir atsakingas – teko priimti, išmokti juo naudotis: „atsakinėjau viską aš kaip ir suaugęs žmogus“, „buvau rimtas ir labai paklusnus“. Tačiau šio vaidmens našta aprėpiama iki tam tikro lygmens. Gyvenimas po truputį tapo vis „beprotiškesnis“ – labiau „nesuaugėliškas“, negu buvo galima tikėtis: alkoholis, narkotikai, neatsakingi santykiai. Santykiai su vyresnėmis merginomis, nes „atrodžiau vizualiai užaugęs“. Vienas iš daugkarčių apsilankymų kalėjime tapo lemtingu. Pradėtas naujas gyvenimas, sveikimas nuo priklausomybės ir, žinoma, savarankiškėjimo procesas. Šį kartą apčiuopiamesnė, nors ir įvardijama kaip pavėluota, branda... Išsikraustymas iš tėvų namų, svajonės apie mylimą žmogų.

3.2. Priklausomybės nuo alkoholio vystymosi naratyvas: tarp tapatumo kūrimo ir griūties „cheminėje beprotybėje“

Šioje kategorijoje aprašomas tyrimo dalyvių pasakojimuose rekonstruotas priklausomybės nuo alkoholio vystymosi periodas – nuo aktyvaus alkoholio vartojimo pradžios, priklausomybės progresavimo bei ribinių patirčių, po kurių prasidės su blaivybe susijusių pokyčių laikotarpis. Šias tris priklausomybės vystymosi stadijas lydi dvi susijusios kategorijos – socialinių santykių bei priklausomybę patiriančio asmens tapatumo dinamika (6 pav.).

Priklausomybės vystymosi refleksija		
Pradžia	Progresavimas	Ribinės patirtys
<i>Alkoholis prilipo momentaliai</i>	<i>Standartinis alkoholizmas</i>	<i>Prasidėjo žiema viduj</i>
Socialinių santykių dinamikos refleksija		
Alkoholis – bendravimo komfortui	<i>Griūvantys santykiai: alkoholis – vienatvės komfortui</i>	Pagalbos paieška
Savęs pateikimas: socialinės kaukės ir didėjanti tuštuma viduj		
Netiesioginė priklausomybė santykiuje: savęs neigimas		
Tapatumo dinamikos refleksija		
Savivoka		
Tapatumo konstravimo galimybių paieškos	<i>Alkoholinė beprotybė</i>	<i>Ryškus savęs pametimas</i>
Savivertė		
Alkoholis leido jaustis <i>kažkuo</i>	Puikybė <i>versus</i> nepasitikėjimas	<i>Interjero byrėjimo pradžia</i>

6 pav. Kategorijos „Priklausomybės nuo alkoholio vystymosi naratyvas: tarp tapatumo kūrimo ir griūties „cheminėje beprotybėje“ schema

Tapatumo tema priklausomybės nuo alkoholio pradžios etape glaudžiai persipynusi su alkoholio teikiama nauda socialinėse situacijose. Tyrimo dalyvių tapatumo formavimosi ypatumai reflektuojami kaip vykstantys ne uždaroje terpėje, bet sociume. Šioje dalyje aprašomi *savivokos*, *savivertės* bei *savęs pateikimo* socialinėse sąveikose aspektai. Pasakojimuose konstruojamam tapatumui atskleisti šios sąvokos vartojamos siekiant identifikuoti tyrimų dalyvių labiausiai reflektuojamus savo psichologinio portreto aspektus vystantis priklausomybei. *Savivoka*⁵¹ tyrime

⁵¹ *Savivokos* (angl. *self-awareness*) samprata (Duval ir Wicklund, 1972), refleksyvumo (angl. *reflexivity*) samprata (Giddens, 2000).

suprantama kaip asmens refleksyvumas, gebėjimo stebėti, pažinti ir vertinti save raiška. *Savivertės*⁵² samprata apima savęs vertinimo aspektus – pasitikėjimo savo jėgomis, pagarbos sau atžvilgiais. *Savęs pateikimas*⁵³ apibrėžiamas kaip pastangos pristatyti save ir patenkinti tam tikrus socialinius lūkesčius ir vaidmenis socialinėse sąveikose, bendravimo situacijose. Taip pat pasitelkiama *netiesioginės priklausomybės*⁵⁴ sąvoka, kuria nusakomas emocinis asmens įsitraukimas į asmenybę žalojančią santykį su priklausomu nuo alkoholio asmeniu.

3.2.1. Biopsichosocialinė ligos samprata kaip neišvengiamas tapatumo aspektas: „alkoholis prilipo momentaliai“

Potraukis vartoti alkoholį suvokiamas kaip neišvengiamas biologinių, socialinių bei psichologinių veiksnių sąlygotas tapatumo aspektas. Priklausomybė, kaip svarbi tapatumo konstrukto dalis struktūrina biografinį pasakojimą ir suprantama kaip biopsichosocialiniame poveikyje įgytas (ne paties žmogaus pasirinktas) tapatumas. Tokį įgyto arba nulemtą tapatumo rekonstravimą sudaro trys reflektuojamų priešasčių grupės: *biologiniai*, *socialiniai* ir *psichologiniai veiksniai*.

Biologiniai (genetiniai) veiksniai akcentuojami dviejų tyrimo dalyvių: lankančių AA pagalbos sau grupes, turinčių aukštąjį išsilavinimą, abiejų pasakojimuose išryškėjo „ieškotojų“ vaidmuo. Kadangi biologinių veiksnių įtaka priklausomybės susiformavimui yra biopsichosocialinės priklausomybės ligos koncepcijos dalis, pagalbos sau grupes lankantys, psichologinę literatūrą skaitantys tyrimo dalyviai turi daugiau galimybių perimti šią sampratą. Genetinių veiksnių įtaka pateikiama su ryškiu emociiniu atspalviu vartojant „*paruošto alkoholiko*“ kategoriją. Biopsichosocialinės priklausomybės sampratos internalizavimas pasireiškia tuo, kad ji susiejama su savo patirtimi, jai suteikiama svarbi asmeninė prasmė: „*Aš jau buvau paruoštas grynai alkoholikas ir tai, kad, matyt, ir per genus, kad tėvas alkoholikas, tai iš karto mane, ir motinos tėvas alkoholikas – tai genai totaliai alkoholiniai, žinai [juokiasi]*“ (Renatas).

Priklausomybės vystymasis siejamas su socialinės aplinkos – tiek elgesio, tiek nuostatų lygmeniu – teigiamu požiūriu į alkoholio vartojimą („*Nes, nu, jeigu tėvai geria, taigi kas čia, nieko blogo nuo mažumės matyti tai*“, Janina).

⁵² *Savivertės* arba *savigarbos* (angl. *self-esteem*) samprata (Leary ir kt., 2000; Legkauskas, 2008).

⁵³ *Savęs pateikimo* (angl. *self-presentation*) samprata (Goffman, 2000).

⁵⁴ *Netiesioginė priklausomybė* (angl. *co-dependency*) (Bulotaitė, 2004).

Vieniems tai susiję su neišvengiamu ir pozityviu šventės atributu („*Bet per balius – visą laiką būdavo*“, Saulius), kitiems artimųjų alkoholio vartojimas buvo kasdienis, įprastas reiškinys stebint tėvų priklausomybės eigą – vartojimo pobūdį ir dažnį („*Grynas techninis spiritas: jeigu paimti savaitę, tai iš septynių dienų penkios buvo, kad jisai grįždavo girtas*“, ///, Renatas). Įvardijama tiek artimosios, tiek platesnės socialinės aplinkos įtaka. Vieno tyrimo dalyvio alkoholio vartojimo pradžioje reflektuojama nuostata, kad alkoholio vartojimas susijęs su geru, prabangiu gyvenimu ir sėkme. Ši nuostata formavosi stebint aplinkinių autoritetingais laikomus asmenis – giminaičius, šeimos draugus. Taip pat minima žiniasklaidos padaryta įtaka („*Uspaskichą atsimenu, kaip ten jis ten sakydavo, kaip gerai išgerti*“, Saulius) bei socialinio pamėgdžiojimo veiksnys („*Tai inercija turbūt tokia, nes visi geria, mes irgi paaugliai mėgdžiojam*“, Oskaras).

Psichologinės priežastys ir alkoholio teikiama nauda – išsamiausiai analizuojamas aspektas pristatant priklausomybės vystymosi pradžią. Plėtojama neišvengiamumo tematika – tai, jog rastas naujas ir efektyvus psichologinių būsenų valdymo ir tapatumo valdymo įrankis buvo suvokiamas kaip pozityvi problemų sprendimo išeitis, kurios atsisakyti tyrimo dalyviai nematė poreikio. Kitokia pasirinkimo galimybė net nesvarstyta. Tyrimo dalyviai kalba apie alkoholį kaip apie „*begalinį atradimą*“, „*vaistą*“ nuo įvairių juos slėgusių būsenų: „*kompleksų*“, baimių, nerimo, nemeilės sau. Alkoholio vartojimas suteikė galimybę apmalšinti „*įtampą*“, patiriamą namuose, susijusią su kritika, baime: „*Kodėl aš pradėjau alkoholį, nu, todėl, kad aš nebegalėjau pakęst tos įtampos. Tai per daug sunku*“ (Leonas).

3.2.1.1. Socialinių santykių dinamikos refleksija:

alkoholis – bendravimo „komfortui“

Pasakojimuose išryškintas gyvenimo pradžios kontekstas, kurio įtaką tapatumui atspindėjo žema savivertė ir ne visai „patogūs“ (tiek savęs priėmimo, tiek santykio su kitais atžvilgiu) išmokti vaidmenys, tapo ne itin tvirtu socialinių bei psichologinių įgūdžių pagrindu, trukdančiu dalyvauti socialiniuose situose. Išryškėjo vyrams ir moterims skirtingos alkoholio vartojimo ir santykių prasmės.

Tyrimo dalyvių vyrų naratyvuose alkoholio teikiamas atpalaiduojamasis, bendravimo stresą ir nerimą mažinantis poveikis priklausomybės pradžioje konstruojamas kaip pagalbos sau būdas – priemonė, padedanti palaikyti socialinius

ryšius („draugiškumas reikalingas buvo, ane, reikėjo bendrauti“, Dmitrijus; „kai pajutau tą euforiją, tą baimių sumažėjimą, lengvesnį bendravimą – dėka to alkoholio, nu, tai atrodė „vau“!“; Kostas; „tas įtampos ir baimės nuėmėjęs, bendravimo, supratau [šypsosi], kad tai jau mano“). Šioje temoje taip pat gana dažnai vartojamos „komforto“ ir „diskomforto“ sąvokos, kuriomis atskleidžiamas kontrastas tarp bendravimo nepatogumų būnant blaiviam ir alkoholio sukkelto atsipalaidavimo socialinėse sąveikose. Įsimintina Kosto alkoholio vartojimo pradžia prasideda įžanga pasakojant apie tai, jog paauglystėje jam bendravimas buvo didelis „diskomfortas“, todėl jis pradėjo vengti situacijų, kuriose tikėtinas bendravimas („Jeigu klasiškai sustoja – trys keturi – aš nesugebėdavau bendrauti su jais. Aš bandydavau ieškoti žodžių kišenėse, bet aš jų nerasdavau, ir mane tas diskomfortas vedė iš proto. Apsisukęs tiesiog nueidavau.“).

Atsiskleidė tyrimo dalyvių poreikis vartoti alkoholį bendraujant su moterimis. Renatui alkoholis tapo „vaistu“ nuo „nesugebėjimų bendrauti su merginomis“. Oskarui alkoholis taip pat suteikdavo drąsos panašiose situacijose: „Aš atsimenu, į pasimatymą, jeigu eidavau, tai aš prisigerdavau. Turbūt nedrąsu buvo neišgėrusiam eit.“ Leonui alkoholis tapo vieninteliu jam įsivaizduojamu būdu sumažinti įtampą, patiriamą bendraujant su merginomis: „Aš prisimenu, pirmą kartą šokiuose panelė išėjo šokti, tai man gėda pasidarė, man prakaitas žliaugia, man visas kūnas dreba, (...) ir paskui galėdavau tik išgėręs.“

Visų tyrimo dalyvių moterų priklausomybės istorijose alkoholis ir santykiuose su priešinga lytimi figūravo ne tik kaip susipažinimo ar bendravimo priemonė, bet ir kaip būdas būti šalia antrųjų pusių, kurių priklausomybės nuo alkoholio reflektuojamos kaip progresuojančios. Simbolišką Mildos alkoholio vartojimo pradžią jaunystėje žymi jos pastebėjimas, jog būsimas vyras „išmokė gerti alų“. Alkoholis įvardijamas svarbia laisvalaikio leidimo kartu priemone, būdu kurti artumą. Emilijos „žiauriai nesėkmingos“ santuokos kontekste reflektuojamas alkoholio vartojimas. Nijolės manymu, priklausomybei formotis priežastis buvo polinkis į netiesioginę emocinę priklausomybę nuo alkoholiu piktnaudžiaujančio partnerio. Šios temos aspektai ryškėja pasakojant apie pirmuosius apsvaigimo kartus – alkoholis padėjo nurinti besimezgančiame santykiyje: „Su berniuku draugavom – man pasivaideno, kad jis per mažai dėmesio man skiria. Su draugėm išgėrėm sąmoningai, kad palengvinti būseną.“

Savęs pateikimas: socialinės kaukės versus didėjanti tuštuma viduj. Kalbant apie priklausomybės vystymosi pradžią kitas tapatumo aspektas – tai rastas būdas intensyviau įsitraukti į socialinius saitus vartojant alkoholį. Laikiniai „įgyjamos“ savybės suteikė galimybę kompensuoti bendraujant pasireiškusią drąsos ir pasitikėjimo savimi stoką („*Visa tai, kas manyje buvo ir slėgė: nepasitikėjimas savimi, nepritapimas prie kitų, nesugebėjimas bendrauti ir bailumas – viską atėmė iš manęs. Aš buvau laisvas, aš buvau tas, kuriuo aš norėjau būt*“, Aurelijus). Galimybė padedant alkoholiui atskleisti trokštamą ir atsikratyti slegiančių savybes sudarė sąlygas tarsi mostelėjus burtų lazdele įgyti norimą socialinį vaidmenį. Tai galima įvardyti stebuklingu persikūnijimu – išgėrus pasireiškėdavo galimybė tapti kitokiam: dingdavęs „*blokas*“ leisdavo virsti priešingu nei įprastai, pavyzdžiui, iš drovaus tapti „*netgi įžūliu*“ (Leonas). Dėl alkoholio poveikio „išlaisvinamos“ savybės, kurių reikia socialinėmis situacijomis, tačiau alkoholio vartojimas sukelia ir poreikį prisitaikyti prie skirtingų aplinkų: elgesio būdai alkoholio vartojimo situacijose ganėtinai kontrastavo su įprastais šeimoje ar kitose aplinkose, kai bendraujama neapsvaigus. Tad alkoholio vartojimas įvardijamas kaip stimulus toliau vystyti ir taikyti vaikystėje išmoktas „dvigubo“ elgesio strategijas: „*Su draugais turi gerti daug ir panašiai, kad prie jų pritaptai ir būti fainas, kaip jie, o prie tėvų turi būt labai geras*“ (Saulius).

3.2.1.2. Alkoholis – svarbus savikūros „įrankis“

Savivoka: tapatumo konstravimo galimybių paieškos. Savęs paieškose svarbią vietą užima aplinka, per kurią atsiveria savižinos galimybės. Renatas apibūdino save kaip „ieškotoją“: savęs, savo vietos tarp kitų bei grupės, su kuria galėtų susitapatinti, susieti save. Pabuvęs ne vienos „*chebras*“ ir „*gaujos*“ nariu, iš pradžių bandydavęs pritapti („*prisišlieti*“), pažinęs tą aplinką ir neatradęs savo vietos joje patraukdavo ieškoti kitur: „*[juokiasi] ieškotojo toks mentalitetas – labai keisti viską, žinai, kažkaip*“. Pačios gyvenimo situacijos „pasiūlydavusios“ naujus draugus ir užsiėmimus, tačiau šias paieškas lydėjo vartojimas: „*Chebras tokias kaip keičiau lengvai, žinai, tuos tiltus lengvai sudegindavau. Bet jau alkoholis šalia to vis tiek visada likdavo*.“

Vartojimas reflektuojamas kaip bandymas išsivaduoti iš nuolatinės atskirties nuo kitų žmonių jausmo („*niekur nė prie nieko nepritapimo*“, Leonas). Alkoholis tampa trumpalaikė, bet efektyvia priemone („*laikina iliuzija*“), sukeliančia

taip trūkstantį jauseną, jog būdamas savimi tarp kitų gali jaustis svarbus ir reikalingas („*kažkienu dalimi*“, Leonas). Renato pasakojime vienas patyrimas gerai iliustruoja, kokį vaidmenį atlieka socialinis tapatinimasis vartojant alkoholį ar atsisakant vartoti. Paprastoje gyvenimiškoje situacijoje įvykęs netikėtas suvokimas, jog jis yra panašus į kitus žmones, įkvėpė blaiviai pragyventi pusę metų: „*Atėjo tokia mintis [su nuostaba], kad „aš toks pat kaip visi“ (...) Ir taip mane, nežinau, rusiškai – „voduševilo“, kad nustojau gert, žinai, negėriau ir tokios nuotaikos bendravimo buvo.*“

Pats alkoholio vartojimas atskleidžiamas kaip savęs ieškojimas – koks socialinis vaidmuo priimtinesnis, kokių norisi save matyti viešumoje – prilyginamas iliuzinei savikūrai, nes prisitaikoma prie aplinkos ir neigiamos problemos, tikrieji poreikiai, jausmai ir norai. Alkoholis, it koks skulptūrai skaptuoti skirtas instrumentas, koreguoja tapatumą („*Gėrimas tikrai lygina tuos visus nelygumus: kas per daug jautrus – sumažina, paverčia vėl visokiu iškreiptu būdu, kad prisitaikytum, kad tau ne taip skaudu būtų.*“).

Savivertė: alkoholis leido jaustis „kažkuo“. Naujų savybių ir su jomis susijusių elgesio būdų bei jų modelių išbandymas suteikė ne tik biocheminį patvirtinimą dėl paties alkoholio poveikio, bet ir pozityvų atsaką iš aplinkos („*man reikėdavo vis kažką iškrėst, kad atkreipti dėmesį, turbūt jo trūko*“, Oskaras; „*jaučiausi tokia – labai norėjau būti dėmesio centre*“, Nijolė). Tokiu būdu siekiamas pozityvus grįžtamasis ryšys bei gaunamas aplinkinių dėmesys leido sustiprinti savo vertės pajautimą.

Alkoholio vartojimo pradžia atskleidžiama kaip siekio tapti „kažkuo“ etapas. Tapatumo prasme savęs suvokimas ir įprasminimas dar „trapūs“, prasideda pirmieji rimtesnės socializacijos momentai: mokykla, būreliai, laisvalaikis, studijos. Alkoholio vartojimo mechanizmas šiame etape tampa perėjimo į „suaugusiųjų pasaulį“, tarsi iniciacijos į kitą brandos etapą, žymė. Ypač tai išryškėja tyrime dalyvavusių vyrų priklausomybės pradžios istorijose. Kosto pasakojime tėvo leidimas išgerti alkoholio „*nudžiugindavo*“ ir „*pamalonindavo*“ – tapo pasitikėjimo ir suaugimo ženklu. Pirmas alkoholio pavartojimas savarankiškoje kelionėje paliko dar didesnę įspūdį: „*Atradau kažką naujo, įspūdingo ir faktiškai tada įvardinau, kad pasijutau suaugusiu, nes ta tradicija, kad suaugusieji gali vartot alkoholį, leido mano protui tokią prielaidą*“ (Kostas). Dmitrijaus atveju alkoholis taip pat buvo

pereinamojo laikotarpio savivertę sustiprinęs simbolis ne tik dėl atpalaiduojančio poveikio, bet ir dėl galimybės gauti vyresnių ir savo aplinkoje autoritetingais laikomų vyrų „pripažinimą“: „*Man jau atrodo, kad aš jau čia kažką reiškiu, kad kartu su jais – kad jie vyresni ir, vat, kad jie ten kaime, nu, žodį kažkokį turi.*“ Saulius vartojimo motyvu įvardijo padidėjusias galimybes bendrauti ir užmegzti santykius su autoritetingais bendraamžiais: „*Gavau labai pozityvų įvertinimą iš tokio labai kieto vyruko, kuris buvo toksai autoritetas visų. Visos vos ne mokyklos. Va, pradėjau susieti su tuo: geriu ir gaunu kažkokį pritarimą.*“

Renato istorijoje ryški tiek bandymų ieškoti santykio su kitais, tiek vienišumo linija. Alkoholio vartojimas jau paauglystėje jo paties identifikuotas kaip keliantis rimtas pasekmes ir greitai progresuojantis – viena iš tokių sutartinių kategorijų tarp priklausomų asmenų yra etapas, kai alkoholis vartojamas vienatvėje. Renato istorijoje šis etapas reflektuojamas gana anksti, tai tarsi būdas pabėgti nuo šeimoje vyraujančio chaoso: „*Žinai, ir bent jau tose vizijose, svajonėse jau alkoholinėse, nu, būti žmogumi, ir žmogumi, ir jaustis kažkuo kažkuo, nu, vertingu, žinai.*“

3.2.2. Priklausomybės progresavimas: „standartinis alkoholizmas“

Šioje dalyje analizuojamos rekonstruojamos priklausomybės nuo alkoholio progresavimo patirtys. Priklausomo pobūdžio elgesys reflektuojamas kaip vis ryškiau pasireiškiantis tapatumė. Pateikiama alkoholio vartojimo intensyvėjimo refleksija, pristatomos būsenos, elgesio strategijos ir pasekmės.

Priklausomybei progresuojant alkoholis tampa prioritetine kasdienybės dalimi ir netenka pradžios stadijoje įvardijamos stebuklingo stiprybės šaltinio reikšmės. Čia jis atskleidžiamas kaip neišvengiama kasdienybės ir išgyvenimo sąlyga. Išgėrimai dažnėja ir didėja išgeriamas kiekis, alkoholis tampa būtinu bendraujant ar laisvalaikio metu: „*Jeigu poilsis, tai eini į miestą, ir gėrimas įvairiausiom formom. Net nepasakosiu, kaip mes ten gerdavom, tiesiog gerdavom*“ (Renatas). Vartojimo intensyvėjimo refleksijose atsispindi ir socialinių nuostatų bei aplinkos elgesio stebėjimų įtaka – kiek ir kaip reikia gerti, kokias fizines pasekmes patirti, koks gėrimas siejamas su tam tikrais vyriškumo standartais: „*Vyrai geria, bet nevemia. Ir pasiekiau: 19-kos metų – tai jau geras rezultatas gėrimo prasme [juokiasi] nebevėmti, jau ten 18-kos tai jau turi kalti kiekvieną dieną iš esmės – ką ir darydavau, žinai*“ (Renatas). Alkoholis iškeliamas į prioritetinę vietą ir reguliuoja kasdienę

rutiną („*Ir tas, va, iš vakaro truputėlį alkoholio, miegi, ryte į darbą*“, Emilija), užsiėmimus, santykius, kitus gyvenimo aspektus išstumdamas į antrą planą („*Jeigu pasirodo alkoholis, jis man rūpi ir visa kita – kaip bus, taip*“, Kostas). Žargonu įvardijami požymiai, rodantys priklausomybės progresavimą: „*pachmielo darymas*“, „*trūkusi plionkė*“ arba „*stabdžių nebuvimas*“ (Zigmas). Aurelijaus interviu metu nuskambėję žodžiai liudija, kas istorijose į gražią, nuoseklią ir sąmoningą refleksiją sudėta priklausomybės progresavimo metu buvusi sunkiai nusakoma chaotiška alkoholio poreikio valdoma būtis („*Nes dabar taip, vat, gražiai kalbu, atrodo, lyg tai kas čia tokio, bet aš daug gėriau: gėrimai mano buvo ne vienadieniai – po vieną, po dvi dienas. Aš labai sunkiai išeidavau iš pagirių. Bet nežiūrint to, laiko praeina – mėnuo, du ir aš vėl girtas*“).

Pasakojime iškyla ir kitų sveikatai žalingo elgesio formų, kurios tiek ilgesnėje perspektyvoje, tiek kaip trumpalaikiai eksperimentai taikomos psichologinėms, socialinėms gyvenimo problemoms bei situacijoms spręsti arba kitokiais tikslais (7 pav.). Įvairaus pobūdžio įpročiai, kuriuose reflektuojamos priklausomo elgesio apraiškos (valgymo sutrikimai, rūkymas, netiesioginė priklausomybė, nesaikingas saulėgrąžų valgymas bei nesaikingas literatūros skaitymas), dar labiau sustiprina priklausomybės, kaip svarbaus tapatumo kūrimo mechanizmo, įspūdį. Tyrimo dalyviai priklausomybę, kaip tam tikrą biologiškai, socialiai ir psichologinių veiksnių užprogramuotą būdą būti, sustiprina pašalindami alkoholio, kaip cheminės medžiagos, svarbos „aureolę“. Svarbia laikoma ne pati medžiaga – vietoj šios galėtų būti kita, prieinamesnė. Akcentuojamas pats polinkis ieškoti substrato, kuris padėtų išgyventi save ir savo gyvenimą kitaip. Pats polinkis į priklausomybę laikomas asmenybės šerdimi.

Su daugeliu tyrimo dalyvių bendrauta rūkymo pertraukėlių metu per ar po interviu. Šių situacijų metu rūkymo tema buvo analizuojama kaip priklausomo elgesio „likučiai“, kurių nepavyko atsisakyti: kalbėta apie taikytus būdus ir pan. Mildos interviu metu rūkymo tema tapo priklausomybės aspektų tapatume valdymo pavyzdžiu. Interviu pabaigoje paaiškėjo, jog Milda prieš susitikimą nerūkiusi, kad tyrėja neužuostų rūkalų kvapo. Tačiau interviu pabaigoje atsipalaidavo ir atskleidė norą parūkyti, o bandymą slėpti įvardijo kaip sunkiai atsikratomą savybę nesijaudinti, kaip šį įprotį įvertins aplinkiniai. Priklausomo elgesio slėpimas – viena iš elgesio valdymo strategijų kuriant naują sveikstančiojo nuo priklausomybės tapatumą.

7 pav. Ištrauka iš atmintinės „rūkymo pertraukėlės“

Labiausiai reflektuojama rūkymo problema, tampanti svarbia savirefleksijos forma kalbant apie priklausomo elgesio išsakinijimą ir pradėjus blaivybės etapą (7 pav.). Rūkymo įprotis siejamas su priklausomybės aspektais tapatume – kiek tyrimo dalyvis apskritai įvardija save kaip linkusį į priklausomybei būdingą elgesį. Visą Janinos interviu aktuali rūkymo tema: interviu pradžioje – pradedant nuo konstatavimo, tabako vartojimo elgesio nėštumo metu („*rūkiu, bet negeriau*“), įvardijant vartojimo kontrolę ir atkrytį prie priklausomo elgesio („*čia susirgau, sanatorijoj du metus iš eilės buvau, virš metų nerūkiu, bet tas potraukis niekaip vis tiek*“).

Priklausomybės progresavimo pasekmės kaip nevaldomas tapatumas. Priklausomybės progresavimo stadijoje vartojimo pasekmės reflektuojamos vis matomesnėmis tiek aplinkiniams, tiek patiems priklausomiems asmenims. Pagal savo pasireiškimo pobūdį jos skirstomos į kūno, psichologinio bei socialinio lygmens.

Pasekmės kūnui reflektuojamos įvairiomis formomis: konkrečioj vietoj identifikuojamu sutrikimu – nuo mažiau intensyvaus („*man lūžo koja*“) iki galinčio grėsti mirtimi („*staiga pajutau, kad akimirksniu širdis sustojo*“, Aurelijus) ar patiriama bendra viso organizmo sutrikusia būkle („*užlūžau kažkada taip jau konkrečiai*“, Oskaras; „*buvau be galo išsekęs*“, Aurelijus).

Reflektuojami priklausomo „aš“ pokyčiai kūno lygmeniu žymi kintančio kūno, jo ribotumo ir pažeidimų savistabą, ir kartu – tuos nykstančius fizinius tapatumo žymeklius, kurie buvo svarbūs ir palaikė tyrimo dalyvių būtį ir veiklą socialinėje erdvėje. Šios vartojimo pasekmės susijusios su intensyvėjančiais fizinių simptomų kūne pasireiškimais, ypač esant abstinencijos būsenai („*Aš numirsiu, man negera, man stoja širdis, man prakaitas muša*“, Aurelijus). Šiai būsenai įveikti pasitelkiami tokie elgesio būdai, kurie leidžia kuo mažesnėmis pastangomis ir kuo greičiau gauti kokios nors rūšies alkoholio porciją. Anksčiau atrode kaip socialiai nepriimtini, siejami su stigmatizuojamu elgesiu, šioje stadijoje tokie būdai virsta įprasta rutina: „*Drebantis bėgi į parduotuvę kažkaip, į tualetą nubėgi, ten susiverti, kad greičiau u tflu... Atlėgo kažkas, žinai. Bet tas, tas gali užmušti – kuo toliau ir toliau*“ (Renatas).

Zigmui jo kintantis fizinis kūnas ir išvaizda tapo gana stipriu „grimzdimo“ rodikliu, žyminčiu nykstančius interesus ir domėjimąsi, rūpestį savimi („*Toks subeždžionėjęs, apšepęs, nu, nepatrauklus*.“). Ypač šis aspektas atsispindi socialinėse situacijose, kai po tam tikro vartojimo laiko, užsidarymo namuose tenka

išeiti į viešumą. Vienas prisiminimas liudija akistatą su augančia priklausomybės problema: gavęs žinią apie draugo tėvo mirtį, jis suvokė negalėsią nuvykti (*„Ir tu suvoki, kad geri gal jau šeštą dieną ir jau subeždžionėjęs, jau, ir kad tau reiks mažų mažiausiai kokių šešių dienų, jeigu viskas gerai, atsigausi – bet koks tu būsi atsigavęs.“*). Šioje situacijoje ypač ryškus kontrastas tarp veiklų, kurias jis darydavo anksčiau (*„Visą laiką būdavo ta tradicija mūsų – susibėgti.“*) ir augančių ribotumų (*„Tada suvokiau, koks aš bejėgis, beviltiškas.“*).

Psichologinių pasekmių pasireiškimo variantai taip pat individualūs: depresijos, nerimo, nemigos ir baimės pasireiškimai (*„Blaivia galva man labai sudėtinga, man išliko tas jautrumas, tas dėl visko pergyvenimas, kažkaip negalėdavau užmigti be kažko tai“*, Zigmas; *„Per miegus pastoviai rėkdavau, visi sapnai būdavo tokie – mane gaudo, šaudo, skerdžia, žarnas ištempia ten, vynioja aplink medžius, suka“*, Leonas). Išryškėja ir visiems bendrų požymių, pavyzdžiui, „moralinės pagirios“, atspindinčios priklausomo ir blaivaus „aš“ dualumą, nes glaudžiai siejamos su kontrastuojančiomis būsenomis apsvaigus ir išsiblavius: po išgertuvių prisiimtų „linksmintojo“, „agresoriaus“ ar kitų vaidmenų psichologinė savijauta keičiasi kardinaliai – į „liūdesį“, „gėdą“, „kaltę“, „nerimą“. Šiuos jausmus sukelia tiek pakitusi fizinė, psichologinė būseną dėl išnykusio alkoholio poveikio, tiek jaučiama kaltė dėl apsvaigimo metu nekontroliuojamo ar kitokio socialiai nepriimtino elgesio (*„prisigerdavęs gąsdindavau žmones“*, Saulius; *„vienas žmogus labai aukštose pareigose paasistavo, aš jį pasiunčiau ir paskui buvo labai negerai man ir pačiai, buvo moralinės pagirios...“*, Emilija).

Socialinės pasekmės įvardijamos turinčiomis poveikį „savęs pametimo“, silpnėjančio tapatumo jausmui. Išryškėja sutrikusios galimybės siekti užsibrėžtų tikslų – moksle, darbe, laisvalaikio užsiėmimuose, santykiuose (*„Ir iš esmės kaip ir prasideda tūšai ant tūšų, ir viskas... Dingsta toks tikslo sekimas“*, Saulius). Ir nors daugelis dar geba kažkaip laviruoti – „išsisukti“, „pralįsti“ (Renatas), „išsivynioti“ (Zigmas) – galų gale pasakojime konstatuoja etapą, kai iki tol buvusios strategijos nebeveikia, o alkoholis apriboja bet kokius iki tol buvusius fizinius ir psichologinius išteklius.

Ypač išryškinamos pasekmės darbinėje veikloje. Vieniems tai pasireiškia kaip keletas pakeistų darboviečių (*„Darbą tikrai ne vieną pakeičiau dėka alkoholio. Praktiškai – visus. Ir kuo toliau ta problema aštrėjo – aš ten prisivaidindavau“*, Kostas), kitiems – kaip nuolatinės tos pačios karjeros pozicijos lyginantis su

aplinkui karjeros prasme „kopiančiais“ kolegomis. Vieniems tenka patirti atleidimą iš darbo, kiti priartėja prie to sukaupę įvairių darbinių nuobaudų (*„prasadėjo nesusipratimai darbe, prasadėjo pravaikštos, biuletiniai, išpėjimai“*, Aurelijus), treči tiesiog išsina patys: tokį kelią, kaip tuometinio vis stiprėjančio noro gerti, užsidarymo ir pykčio ant kitų pasekmę, pasirinko Emilija (*„Ir paskui aš supratau, kad negalėsiu dirbti atsakingose pareigose: nieko daug neaiškindama parašiau pareiškimą, kad išeinu iš darbo.“*). Profesinio tapatumo gija pasakojime lieka silpna ir apleista. Ir tai siejama būtent su alkoholio vartojimu ir priklausomybės vystymusi, nustelbusiais visus kitus interesus: *„Dirbau mokslinį darbą ir perspektyvos lygtai geros, ir ryšiai, galėjau tapti gal neblogu savo srityje. Bet man neįdomu buvo visiškai. Ir dabar suprantu: matyt, alkoholis dar dadėjo asmenybės tuos pokyčius, kažkaip tai sustabdė mano vystymąsi“*, Aurelijus).

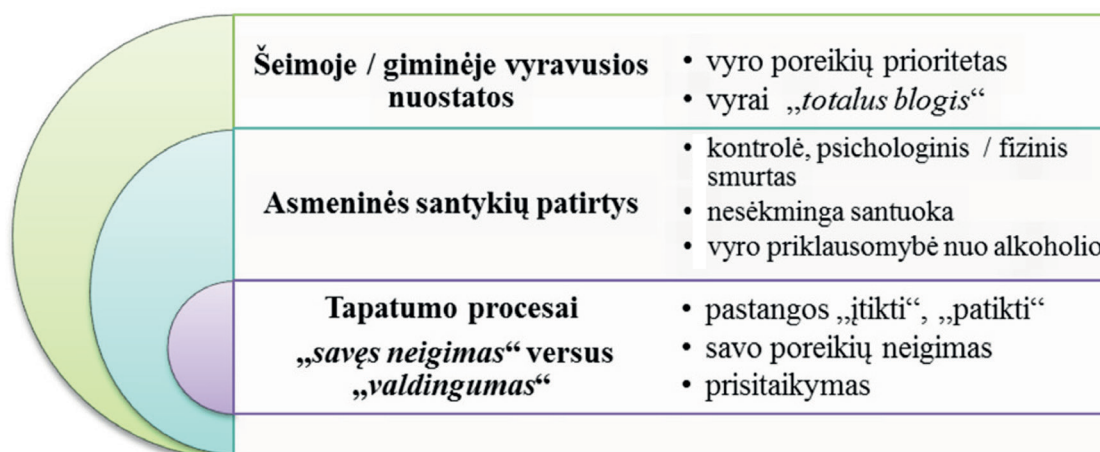
3.2.2.1. Socialinių santykių dinamikos refleksija: „griūvantys“ santykiai

Šioje dalyje atskleidžiamas santykių pobūdis ir dinamika progresuojant priklausomybei, išryškėja tokie socialinių santykių aspektai: santykiai su priešinga lytimi kaip tapatumo „ramstis“ bei savęs pateikimo aspektai – socialinis „betmenas“ ir didėjanti „tuštuma viduj“.

Santykiai su priešinga lytimi kaip tapatumo „ramstis“. Naujos pažintys ir įvairūs trumpalaikiai santykiai priklausomybės progresavimo laikotarpiu vyrų įvardijami kaip vaikystėje patirtos meilės bei savivertės trūkumo pasekmė. Keli tyrimo dalyviai pasakoja apie meilės ryšius su mokytojais – vyresnėmis ir autoritetingomis moterimis ne tik asmeniškai, bet ir mokykloje, tarp bendraamžių. Tai tapo svarbiu tapatumo kūrimo motyvu: *„padėjo išstovėti ant kojų“* (Oskaras), tapo atsvara viskam, ko trūko, tarsi tapatumo „ramsčiu“: *„Ten, kur kiti save atremia kažkur kitur psichologiškai, turiu omeny, jie ten šeimą, tas anas, gabumai, išsilavinimas, karjera, tas anas. Man kažkaip padėdavo šitas.“* Tokios draugystės suteikė stiprų išorinio, socialinio pobūdžio pastiprinimą savivertei. Tad socialiai reikšmingas kito žmogaus statusas svarbus savivokai. Toks santykis taip pat reflektuojamas kaip užpildęs tuštumą, kuri atsirado formuojantis konfliktiškiems santykiams su tėvais (*„Motina ten visiškai sumaišiau ryšius, tėvas alkoholikas, [šypsosi] to santykio aš niekur, tai, vat, toksai kažkoks tai atsirasdavo“*, Renatas). Neištikimybė santuokos metu reflektuojama kaip viena iš priklausomybės

bei savivertės stiprinimo formų – būdu „išlįsti per kitas moteris“ (Renatas). Nauji santykiai konstruojami kaip trapios savivertės ir nykstančios tapatumo savivokos iliuzinė palaikymo forma – kito žmogaus vertinimas leidžia pasisemti stiprybės ir kartu vengti žvilgsnio į svarbias gyvenimo problemas: „Kai liga jau bujoja, kitos moterys ten, atrodo, žmona nesupranta, o čia kita supranta, kita dar nemato, mato lyg ir normalų žmogų“ (Renatas).

Netiesioginės priklausomybės kaip „savęs neigimo“ tema atsiskleidė priklausomybę nuo alkoholio patyrusių moterų išgyvenimuose. Aptariama mezoaplinkos įtaka šiam reiškiniui – tėvų šeimoje vyravusios socialinės nuostatos, taip pat pačių tyrimo dalyvių asmeninių santykių patirtys kuriant šeimas bei tuose santykiuose susiformavę tam tikri asmeninio tapatumo aspektai (8 pav.).

8 pav. Netiesioginės priklausomybės konstravimas pasakojime

Nijolės pasakojime ši tema buvo aktualiausia („netiesioginė priklausomybė“, „koalkoholikė“), taip pat susieta su vėliau pradėjusia vystytis priklausomybe ir nuo paties alkoholio. Vaikystėje patyrusi stipriai sukrėtusią tėčio netektį ir sudėtingą, šaltą emocinį santykį su reiklia mama, Nijolė savo problemų priežasčių ieško meilės stokoje („priklausomybė – tai meilės stygius“). Emilijos atveju į jos asmeninius santykius buvo perkeltas kitoks, tačiau taip pat nemažą vaidmenį jos priklausomybės istorijoje suvaidinęs santykių modelis. Anksti išgyvenusi tėčio netektį ir motinos meilės stoką, ji taip pat teigia įgijusi pamatinį žinojimą, jog vyrai yra „kenkėjai“, „totalus blogis“ bei „kad jiems reikia keršyti, kad juos reikia bausti, kad jie suprastų kažką gyvenime“. Vaikystėje įsišaknijusios nuostatos reflektuojamos turėjusios įtaką kuriant asmeninį gyvenimą („jos pas mane liko ir paskui gyvenime labai keistom formom išlindo“).

Kalbama apie ankstyvas ir gana spontaniškas santuokas, kuriose santykiai pasižymi savita visai šeimai žalinga dinamika – abu sutuoktiniai, ištraukę į destruktivius nusistovėjusius elgesio būdus („*fizinis smurtas*“, „*kontrolė*“, „*žeminimas*“, „*pagarbos nebuvo*“), kūrė sudėtingą ir emociškai destruktivų santykių modelį, kurio abu nepajėgė keisti. Nutraukus santuokas arba joms nutrūkus dėl sutuoktinio netekties, naujai kuriami santykiai priklausomybei vystantis pasakojime įgauna tokį patį žalingą pobūdį, tik kitomis formomis.

Tokių santykių kontekste dar labiau ryškėja ir tyrimo dalyvių tapatumo linijos. Nijolės atveju nuo pat mažumės išmoktas elgesys nekreipti dėmesio į savo jausmus tapo dominuojančia savęs apleidimo ir „*gyvenimo neigimo*“ elgesio strategija santuokoje: „*Neigiau gyvenimą, neigiau savo būseną, nuo pat vaikystės nelabai aš ten žinojau, ką jaučiu. Žinojau, kad, va, jeigu skauda mamai, tai žinojau, kad reikėjo daryt, stengdavausi padėti.*“ Mokėjimas prisitaikyti prie kito žmogaus poreikių santykiuose pasireiškė įvairiomis formomis („*Va, ir ir stengiausi pataikauti. Daryti, kad tik būtų geriau – iš tikrųjų, visą gyvenimą norėjau, kad tik būtų geriau.*“). Emilijos atveju „savęs neigimas“ pasirenkant santykius be jausmų įvardytas kaip „*pamiršimas žiūrėti į save*“, į savo poreikius, vedantis į gilią savidestrukciją: „*Su savo tokiom kvailom vedybom, visiškai neaiškiais motyvais aš pradėjau bėgti nuo savęs, neigti save, nežiūrėti, kiek tai yra svarbu man, kaip žmogui.*“ Ši tapatumo „griovimo“ tema santykiuose lydėjo savęs „griovimą“ alkoholiu. Mildos atveju tai pasakojime atsiskleidžia kaip nepertraukiamas rūpestis savo vyru po skyrybų: „*Aš nenorėjau juo rūpintis, bet jis sugebėjo dešimt metų taip gyventi kartu.*“

Šiuos moterų pasirinktus vaidmenis, analizuojant pasakojimus, būtų galima įvardyti kaip „patogų nepatogumą“, kurio principinė gija tęsiasi nuo santykių pradžios ir kuriuos lydi, viena vertus, nuovargis palaikant destruktivius, kontroliuojančius santykius, kita vertus, tam tikras poreikis jausti emocinius svyravimus („*ekstrymą*“, Nijolė) arba patenkinti kitus svarbius poreikius („*svarbiau, kad mane mylėtų*“, Emilija). Nuo pat Nijolės santykių pradžios lydėjusio noro juos nutraukti, ypač suintensyvėjus smurtui šeimoje, neįgyvendinimas siejamas su vidinės stiprybės trūkumu („*matyt, per silpna esu*“). Tačiau paraleliai net ir emociškai įtemptoje situacijoje identifikuojamas buvęs „patogumas“, jog nieko nekeičiant nereikia prisiimti atsakomybės („*santuokoje bijojau prisiimti at-*

sakomybės, dabar kaip suprantu. Man buvo patogiu“). Tad vaidmuo, kurį Nijolė prisiėmė palaikydama santykius, perteikiama kaip strategija išbūti kiek įmanoma „patogiau“ su visais savo vidiniais „nepatogumais“ – neišreikštais poreikiais, užvertomis emocijomis bei išmoktais elgesio būdais.

Tokio pasyvaus partnerystės vaidmens prisiėmimo refleksijoje taip pat galima aptikti ir nusistovėjusių socialinių su lytimi susijusių visuomenės lūkesčių, perduodamos iš kartos į kartą, įtaką: iškeliant vyro vaidmens ir poreikių prioritetą moters norų atžvilgiu: *„Pareina vyras, tai pirmiausia – reikia duot pavalgyt, nelįst, neleist vaikam, neertzint, nes jis šeimos galva parėjo. Jis pavalgo, pavargęs. O tada jau galima ir vaikučiai, ir jau mama. Vat, tas užstrigo. Ar jinai nepasakė, kad tu irgi gali būti pavargusi, kad tau irgi reikia dėmesio – ar to neišgirdau, aš nežinau“* (Nijolė). Iš šeimos perimtų nuostatų suformuotas „idealus“ šeimos modelio paveikslas tapo svarbiu siekiniu, kuris dar labiau prisidėjo prie asmeninių poreikių ignoravimo, kartu skatino susitaikyti su smurtu siekiant išlaikyti šeimą: *„Aš labai kabinausi į tą šeimą, labai norėjau“* (Nijolė). Vilmos pasakojime taip pat juntamos nuostatos dėl moters galimybių apsiginti nuo smurto šeimoje (*„nes iš tikrųjų silpnos esam [nusijuokia], silpnos“*). Įdomu, jog tokios nuostatos stipriai kontrastavo tiek su jos fizine, tiek su psichologine stiprybe kitose srityse. Ta stiprybė buvo ne tik reflektuojama jos pačios (*„esu stipri“*) arba patvirtinama aplinkinių (*„Vilma, esi tu tokia iš stuomens, iš liemens, o, vat, vyro apeit ir negali...“*), bet ir akivaizdžiai buvo matoma interviu metu.

Ilgalaikių santykių „griūtys“. Kai kuriuose interviu santykiai tapo dar vienu pasekmių žymekliu greta darbo. Išvardijamos svarbios sritys, kuriose susikauptos problemos privertė „atsijungti“: *„Tai vienu metu žinai, gavosi tas – šeima griuvo. Ėė, verslas kaip ir griuvo (...). Atsijungiau, aš viskas jau nieko negaliu“* (Renatas). Emilijos atveju užsidarymo ir depresijos periodas prasidėjo išėjus iš darbo, o po metų nutrūkę santykiai buvo dar vienas svarbus atskaitos taškas, paskatinęs dar didesnę savidestrukciją ir grimzdimą į apatijos būseną: *„Ir po to man pasidarė baisiau už kančią – man pasidarė viskas vis viena, šiaip jau.“* Santykiai įvardijami kaip ypač sudėtingų būsenų pradžia: *„Toliau, aišku, kai išsiskyrėm ten kažkoks labai buvo sunkus metas. Čia prisidėjo ir tie alkoholiai, ir narkotikų šiek tiek. Ir kažkokia atsitiko depresija, labai gili tokia“* (Oskaras). Aurelijus savo istorijoje svarbų vaidmenį suteikia šeimai. Nepaisant linksmybių

ir audringo gyvenimo būdo, įvardijama nuolatinė vienatvės būseną, todėl šeima konstruojama kaip svarbus socialinio gyvenimo, bendrumo su žmonėmis atsakaitos taškas. Jis ne tik reflektuoja žalingą savo priklausomybės ligos įtaką artimiesiems („*Aš nuvariau šeimą į tokias tamsias lankas, kad...*“), bet ir rimčiausiu signalu, vėliau atvedusiu į blaivybę, įvardija žmonos ketinimus žudyti: „*Aš labai išsigandau, aš labai... Aš aš niekada, ne. Mane tiktai sustabdydavo, tiktai, vat, tokiom akimirkom, aš labai išsigąsdavau dėl to, kad aš galiu ją prarast...*“.

Savęs pateikimas: socialinis „betmenas“ ir didėjanti „tuštuma viduj“. Tyrimo dalyviai priklausomybės progresavimo periodu reflektuoja gebėjimą kurti tokius socialinius vaidmenis, kurie palankūs jiems konkrečiose socialinėse aplinkose – duoda tam tikrą naudą. Todėl kalbėjimo metu visada jaučiamas kontrastas, kuris sukuriamas pabrėžiant retrospektyvumą – kalbama apie buvusį, o ne apie esamą tapatumą. Ir šie du tapatumo variantai skiriasi. Reflektuojamas savęs pateikimo bei su tuo susijusių būsenų skirtumas, patiriamas apsvaigus bei išsiblaivius.

Alkoholio vartojimas pasakojime vaizduojamas kaip suteikiantis galimybę prisiimt tuos socialinius vaidmenis, kurie parankesni bendraujant, tačiau alkoholio poveikiui pasibaigus, sulig priklausomybės progresu, patiriamas gilus liūdesys ir vidinė tuštuma: „*Visą laiką linksma, energinga ir humoro prikėsdavau – smagu visiems būdavo, bet man ant rytojaus būdavo liūdna labai – ir sveikatos, ir gėda [sako lyg vaikiškai susigėdusi, kitu tonu]*“ (Milda). Progresuojant Kosto priklausomybei nuo alkoholio „*alkoholinis mąstymas*“ veikdavo taip, jog įvairūs darbai buvo gaunami melo ir pažinčių būdu. O įsidarbinęs ir užimdamas tam tikru socialiniu statusu pasižyminčias pareigas Kostas vertino patį išorinį tų pareigų poveikį ir prestižą („*viskas buvo gerai: mane tenkino tas darbas, man patiko uniforma*“) ir kartu tarsi stengėsi pritaikyti vidinę „uniformą“ – savybes, kurių reikia tam darbui („*aš laikiau save pareigingu, stropiu, sąžiningu. Bet vėlgi aš tokį norėjau matyt save, o praktika man parodė, kad aš vėl nesu sąžiningas*“). Apie panašią „patogiją“ morale jis reflektavo ir paauglystėje bei jaunystėje – kaip gebėjimą prisitaikyti prie sistemos pagal savo poreikius („*Ir šiandien spaliukas, rytoj pionierius, poryt komjaunuolis (...). Aš pasi-pasišoviau tą kelią, kuris man buvo patogesnis.*“).

Manipuliacijos artimaisiais priklausomybei progresuojant įvardijamos kaip buvimo santykių būdas, kai svarbiausia patenkinti savo poreikius, ypač susijusius su vartojimu („*bet ką daryt, kad tiktai pavartot*“, Dmitrijus). Manipuliacijos

reflektuojamos kaip pasinaudojimas santykiyje su žmonėmis, kurie neabejingi („*manipuliuot mylinčiais, nes svetimais neprisimanipuliuosi*“, Dmitrijus), arba turint galimybę daryti įtaką dėl aukštesnio profesinio statuso bei ekonominio pavaldumo („*pačiam dirbt nereikia, gali ten manipuliuot*“, Renatas). Įvardijami subtilūs psichologiniai metodai kitus žmones priversti jaustis prastai, taip siekiant pagerinti savo savijautą („*Blogai jautiesi [šypteli] ir visiškai tas pats, kaip kiti jaučiasi, arba atrodo, kad kiti irgi turi jaustis blogai – manipuliavimas*“, Renatas; „*inteligentiškai žmogų naikindavau*“, Leonas).

Manipuliacijų, apgaulių ir kitokie bandymai išvengti elgesio padarinių reflektuojami kaip pusiau sąmoningas elgesys: jis suvokiamas, tačiau tokio elgesio keitimas buvo siejamas su grėsme „trapiai“ savivertei: „*Suprasdavau, kad negerai aš elgiuos, pats sau tai pripažint galiu, bet kitiem: jeigu aš tik prisipažinsiu, kad aš ne taip darau – tai reiškia, mano autoritetas sumažėja, pseudo kažkokie įsitikinimai. Aš pasidarau silpnas, o mane nuo mažens mokė būt stipriu*“ (Leonas). Zigmąs pastebėdavęs kraštutinius destruktivius savo elgesio būdus, tačiau jautėsi neturintis įtakos elgesio pokyčiams („*Nu, tai [atsidūsta] tą žvėriškumą, pats pasibaisėdavau. Bet kuo toliau – elgiausi labai despotiškai, ir namuose iškreiptų visokių variantų buvo, ir su vaikų auklėjimu...*“).

Dmitrijaus istorijoje ryškus vaidmenų ir su jais susijusių būsenų kontrastas. Priklausomybei progresuojant, o ypač išbandęs narkotines medžiagas rado būdą, kaip jam pasijusti itin stipriam („*visagaliu*“, „*betmenu*“), galinčiam „*merginas kalbinti ir į lovą tempt, ir su draugais bendrauti, ir viską viską*“. Tačiau šios „galios“ siejamos su apsvaigimo būseną, kuriai praėjus baimės grįždavo („*šiandien aš susipažinau, permiegojom, o rytoj blaivas aš vėl jos bijau*“). Beje, šių vartojimo ir nusikaltinimo periodų tarpuose, praleistuose kalėjimo aplinkoje, jis gebėjo greitai perimti reikiamus elgesio modelius. Pirma kalėjimo patirtis lydima gebėjimo adaptuotis naujoje situacijoje, prisitaikyti prie naujo vaidmens: Dmitrijus teigia, jog kalėjime jautėsi kaip „*namuose*“, todėl ten sėdintys žmonės taip įtikėjo kuriamu vaidmeniu, jog negalėjo suprasti, kad jis yra naujokas kalėjime: „*Manim nepatikėjo, kadangi [juokiasi] aš ten dariau viską, kaip turiu. Nu, ramiai sau atėjau, pasiklojau lovą, paklausiau, ką turėjau, viską padariau idealiai, nu, kaip senas, kaip ir kalinys*.“ Gebėjimas prisiimti ir atlikti socialinius vaidmenis, teikiančius naudą konkrečioje situacijoje, pateikiamas kaip buvusiam tapatumui būdingas

gebėjimas, kuriuo tarsi didžiuojamasi⁵⁵. Dmitrijui išėjus iš kalėjimo vėl būdavo aktyvūs vartojimo periodai ir kaukės, kurių reikėjo sociume. Ilgainiui ši psichosocialinio medžiagomis pasiekiamą „betmeno“ kaukė bei sudaromas socialinis įvaizdis (įgyta mašina, apranga, pinigų turėjimas, galimybė lankytis kazino ir pan.) ir visos priklausomybės pasekmės ėmė slėgti: „*Buvau sudaręs vaizdą kažko, bet realiai viduj dar didesnė – tokia tuštuma.*“

Nepaisant to, kad vartojimo periodu tyrimo dalyviai apibūdina save kaip socialiai aktyvius, vienatvės gija išlieka kitu svarbiu tapatumo konstravimo aspektu pasakojimuose („*eigoje aš gyvenime neturėjau draugų, visada buvau vienišius*“, Aurelijus). Tai ypač pajuntama kuriam laikui nustojus vartoti, o susikaupus įvairioms priklausomybės pasekmėms bendravimas atrodo visai neįmanomas. Ilgainiui socialinis vartojimo pobūdis, buvęs stiprus priklausomybės vystymosi pradžioje, nyksta, nes alkoholio poreikis, kuris seniau buvo antrinis lyginant su noru bendrauti, pritapti, „*tapti kažko dalimi*“, reikalauja vis daugiau išteklių – psichologinių, dvasinių, fizinių. Tad ilgainiui pats vartojimas tampa pirminiu, svarbiausiu poreikiu („*Paskui net nereikėjo nieko. Vis tiek neatsimeni, bloga ir pinigų išmėtai, kai vienas gali už penkis litus pasėdėt ir irgi neatsimeni*“, Zigmas). Alkoholio vartojimas vienatvėje įvardijamas kaip priklausomybės progresavimo pakopa bei jaudinantis atradimas: „*Koks atradimas buvo, kai vakare parėjęs vienas pradėjau gerti: namo parsineši...*“ (Zigmas). Psichologiniai ir socialiniai priklausomybės vystymosi procesai įvardijami kaip ydingas uždaras ratas, kurį lydi baimė būti pasmerktam, laipsniškas atsiskyrimas nuo žmonių, dar intensyvesnis alkoholio vartojimas („*Ir, vat, pradėjau darytis labai pikta ir labai uždara: pikta, uždara, pikta uždara – alkoholis ir, va, tas ratas*“, Emilija).

3.2.2.2. Tapatumo sumaištis priklausomybei progresuojant: „alkoholinė beprotybė“

Priklausomybei progresuojant įvardijamas savirefleksijos trūkumas laikomas vienu iš ligos simptomų, dėl kurio sveikimas ar elgesio keitimas tuo metu tyrimo dalyviams atrodo sunkiai įmanomi.

⁵⁵ **Ištrauka iš tyrėjos atmintinės.** Šioje vietoje pastebima, kaip tyrimo dalyvis „užsimiršta“ ir pasireiškia priklausomas „aš“. Naujai kuriamas tapatumas konstruojamas kaip itin savirefleksyvus veiksmas, kurio metu siekiama atskleisti „tikrąjį“ save – įskaitant tiesos sakymą, emocinį nuoširdumą ir pan., todėl buvęs tapatumas vertinamas kaip moraliai neteisingas ir kontrastingas dabartiniams naujiems elgesio ir jausmų raiškos modeliams.

Savivoka. Renato istorijoje iškilo „*alkoholinė beprotybės*“ arba „*cheminės beprotybės*“ kategorija. Šiame pasakyme atsispindi savistabos ir gebėjimo įvertinti savo elgesio pasekmes trūkumas, nes mintys užvaldytos svarbiausio tikslo – palengvinti būseną chemine medžiaga: „*Kuo labiau grimzti, tuo labiau protas rodo kažką atbulai. Ir praktiškai žmogui, nu, tiesiog blokuojama pačiam susivokti*“ (Zigmas). Todėl „*beprotiškais*“ tampa visai neplanuoti, spontaniški veiksmai, negalvojant apie jų pasekmes, akivaizdus melas, kuris gali tuoj pat paaiškėti, manipuliacijos kitų žmonių jausmais.

Tačiau bene svarbiausias „*alkoholinės beprotybės*“ aspektas yra saviapgaulė – paties savęs įtikinimas, jog toks elgesys yra priimtinas ir reikalingas. Saviapgaulės mechanizmuose atsispindi reflektuojamos sumišusios vertybės, chaotiški jausmai, melas sau („*tiesiog protas, intelektas ir jausmai viens kitą apgaudinėja*“, Dmitrijus). Tokios „*beprotybės*“ išorinis pasireiškimas Dmitrijaus reflektuojamas kaip įtraukiantis chaotiškų įvykių sukūrys: „*Ten beprotybė, vėlgi alkoholinė: milicija mus gaudė, muštynės, nu, atrodė viskas gerai, bet nieko gero nebuvo.*“ Ši tema nuskambėjo ir Leono refleksijose apie savąjį tapatumą progresuojant priklausomybei, įvardijant viduje kylančią sumaištį dėl priešpriešų matant du skirtingus „aš“ – idealųjį ir realųjį: „*Taip veikė mano protelis. Kažkokia beprotybė, aš gi nesu blogas žmogus, nenoriu blogai elgtis, bet taip elgiuos.*“

Dar viena įvardijama tokio „*alkoholinio mąstymo*“ išraiška – tai savo problemos, susijusios su alkoholio vartojimu, nepriėmimas, neigimas. Įvardijamas ne tik paties priklausomo elgesio neigimas, bet dar daugiau – su priklausomybe susijusio tapatumo neigimas („*yra tokia fazė, kai jau iškart neigi savo ligą*“, Dmitrijus; „*neskaičiau savęs alkoholiku*“, Renatas; „*kad geriu per daug, tai taip, bet nesupratau, kad alkoholikė*“, Nijolė). Siekiant įtikinti save pasitelkiamos tokios strategijos, kaip pasekmių ir problemos sumenkinimas lyginant su kontrastuojančiais kitų priklausomybės pavyzdžiais („*Po darbo, taigi aš pareinu, va, algą parnešu, keturis butelius išgeriu alaus, kas čia, daug?*“). Tokiu būdu subjektyviai reikšmingoje tikrovėje, kurioje alkoholio vartojimas užima svarbią vietą, randami būdai, kaip lyginant su socialinės aplinkos pavyzdžiais palaikyti norimą savivaizdį ir atmesti tuos ženklus, kurie nėra palankūs pozityviam savęs vaizdui.

Savivertė: puikybė versus nepasitikėjimas. Po nesibaigiančia virtine veikiančiam alkoholiui vykstančių „persikūnijimų“ į stipraus ir pasitikinčio savimi vaidmenį, reflektuojamas viduje slypėjęs žemas savęs vertinimas („*jau viskas, aš buvau nusižeminęs iki, nežinau, po-pogrindžio*“, Dmitrijus) itin kontrastavo su pasireiškiančiu noru kompensuoti žemą savivertę palankiose situacijose demonstruojant savo pranašumą, siekiant jo patvirtinimo. Šis psichologinės atsvaros aspektas įvardijamas „*puikybe*“ („*aiškintis tą situaciją, nusėmus karūną, nu, nesugebėjau*“, Kostas).

Renato savivertės analizė lydima kontrastuojančių jausmų: „*Ne toks pat: arba aukštesnis, arba žemesnis.*“ Situacijos, leidusios pasireikšti „*puikybei*“, siejamos su galimybe pasijusti pranašesniam („*pats jau nori tapti „verchu“ toj mokykloj – visą laik užguitas, „užduchintas“ ir staiga to neliko*“, Renatas). Zigmui pranašumas prieš vaikus suteikė galią reikštis jo „*despotiškumui*“ („*tai, vot, ant jo atsigriebdavau: kažkas už mane galingesnis, tai aš jau zuikis, o kur atsigriebi ant mažesnio*“). Aurelijus šią priešpriešą atskleidžia karjeros kontekste: apibūdindamas save kaip nelinkusį dėti pastangų siekti karjeros, kartu įvardija norą būti įvertintu („*O iš kitos pusės, buvau be galo susireikšminęs. Norėjau nieko nedarydamas, kad mane priimtų, įvertintų – juk aš tai geriausiai išmanau. Tas vidinis konfliktas mane lydėjo visą gyvenimą*“). Oskaro pasakojime ši tema atskleidžiama kaip buvimas „*iš ego pozicijų*“, racionalių sampratų apie pasaulį rigidiškumas. Tai vadinama bandymu pasaulį priartinti prie sampratų apie jį, nepaliekant erdvės netikėtumams, kurie neatitinka sudaryto proto „*konstrukto*“: „*Per tokį buvimą – iš ego, iš koncepcijų – daeini iki kažkokio taško, kur tu užlūžti gerai. Kažkokia situacija atsitinka, kur tu su tokiu, vat, kirpimu savo proto, tu tos situacijos negali įveikti, nes ji reikalauja sveiko proto, o ne koncepcijų, kurių prisikrovei. Kažkada visa tai pradeda byrėti, nes ta konstrukcija pasidaro per didelė – tu ten prikrauni per daug.*“

3.2.3. Ribinių patirčių refleksija: „*prasadėjo žiema viduj*“

Šioje kategorijos ašyje aprašomos priklausomybei progresuojant tyrimo dalyvių patirtos ribinės būsenos, ryškūs ir įsimintini patyrimai, kurie naratyvuose išryškėja kaip lūžio, skatinančio pokyčius, momentai. Taip pat pateikiami juos lydėję socialinių santykių bei tapatumo dinamikos procesai.

Pasakojimuose vartojami emociškai ryškūs žodžiai, kuriais apibūdinamas pokyčio arba „įėjimo“ į ribinę būseną atskaitos momentas („atsijungiau“, „lūžau“, Renatas; „*pradėjau lūžti labai staigiai*“, Emilija; „*gyvenimas konkrečiai pradėjo risti žemyn*“, Kostas; „*prasadėjo žiema viduj*“, Dmitrijus).

Galutiniame kančios patyrimo taške taip pat vyksta gana ryškus priklausomybės pasekmių įsisąmoninimas ar įvardijimas, kuris progresavimo stadijoje nebuvo taip pabrėžiamas. Dažniausiai vienu sakiniu, gana glaustai ir konkrečiai konstatuojami įvairaus lygmens padariniai: „*pats bejėgis, be sveikatos, pinigų, be darbo jau praktiškai*“, (Zigmas); „*tas supratimas, kad šeimos nėra, verslo nėra*“ (Renatas); „*tada pirmąkart gyvenime atsisėdęs susimąsčiau: neturiu pinigų, darbo, manęs niekas nelaukia ir aš visiškai nemoku gyvent*“ (Kostas).

Po intensyvios kančios ir skausmo išgyvenimų („*kol skaudėjo dar kažkaip tai jaučiau tas emocijas, kažkurias tas*“, Emilija) šiame pasakojimo lūžio taške ryškus emocinis, jausminis abejingumas: Emilija save tuo metu įvardija kaip „*emociškai mirusią*“, Renatas kalba apie „*didžiulę depresiją*“ – du mėnesius „*visiškai out ‘e’*“. Dmitrijaus priėtą ribą priklausomybei progresuojant žymi „*prasadėjusios žiemos viduj*“ būseną, kai nupasakojamas mirčiai prilyginamas patyrimas, kurio šalčio pojūtį jis teigia jautęs ir pasakodamas: „*Ta mirtis man neatrodė baisiai [išstėtai], nu, jokia, buvo nulis, vat, toks pilnas nulis, aš tai galėčiau palyginti su visata – kur yra tamsu, šalta, tuščia... Dar visata gal turi prasmės, o čia beprasmiška, tokia beprasmybė, išvis nulinė ir kas svarbiausia šalta – tas šaltis, iki šiol nugaroj jaučiu tą tokį*“ (Dmitrijus).

Daugelis tyrimo dalyvių šiame naratyvo etape kalba apie suicidines mintis arba ketinimus: noras atimti sau gyvybę tampa viso savęs naikinimo proceso – priklausomybės vystymosi – apogėjumi. Mirtis atrodo lengviausias išsilaisvinimo iš kančios kelias, negąsdinantis savo baigtimi („*Nu, tokia būseną vidinė, kad jau šakės, jau viskas, nenoriu ir negyvensiu*“, Renatas). Apibūdinami dėl įvairių priežasčių (sutrukdydavo visiškas jėgų neturėjimas, trūkusi virvė, į vonią užėję vaikai ar išgertas didelis alkoholio kiekis) nepavykę bandymai („*priėmiau tokį greitą sprendimą (...), net nežinau, išsigandau ar kažkas sutrukdė*“, Zigmas; „*aš vis galvodavau, kad man vienintelė išeitis – išeit. Ir bandžiau, bet nepavykdavo*“, Leonas; „*aš ten žudžiausi keletą kartų, aš jau nebeatsimenu, kiek. Tik tai dar spėdavau prisigerti ir tas mane praktiškai ir išgelbėjo*“, Emilija). Šie ketinimai paliko kūne žymes, priminusias kančią („*tiktai tą virvės mėlynumą nešiojau savaites dvi*“, Zigmas; „*liko ant kaklo dešra įspausta*“, Leonas).

Mistinės patirtys. Mistinius patyrimus tyrimo dalyviai neretai stengiasi racionalizuoti ar neigti jų reikšmingumą („*ir taip mažiau, nu, nesąmonė*“, Vilma), tačiau kartu įvardija, jog ir sunkiai protu paaiškinamos šios patirtys turėjo lemiamą reikšmę svarbiais momentais. Tokių patirčių pasakojimuose yra nemažai, tačiau kelios jų susijusios būtent su pokyčių momentu: Vilmos istorijoje įsimintinas sapnas („*kaip šiandien aš jį atsimenu*“), kurio turinys sukretė taip, jog ji nustojo vartoti alkoholį: „...*aš guliu vidury kelio ir angelas taip nusileidęs man sako: „Tu mirsi, jeigu dar vartosi alkoholi“, bet jis pabrėžė man daugiau alų. „Ne, aš dar mirt nenoriu, mano gi dar vaikai nedideli“. Tai sako: „Nustok!*“.

3.2.3.1. Kraštutinės vienatvės refleksija

Galima teigti, jog viso priklausomybės progresavimo metu naratyve plėtota vienatvės gija ir su ja susijusių patirčių refleksija šioje vietoje pasiekė aukščiausią tašką. Užsidarymas nuo aplinkos reflektuojamas kaip dvipusis procesas – alkoholio vartojimo vienatvėje linkme juda ir patys priklausomi asmenys, ir trūkinėjančius saitus lemia artimųjų pasitraukimas iš santykių. Ribinių patirčių refleksijoje užsidarymas gana akivaizdus tiek fiziniu, tiek bet kokios komunikacijos su išore prasme („*nuo visų dingau, žinai (...), ir tuomet jau nei, nei, jau nei užsakovai, nei darbdaviai, nei šeima, viskas – „out*“, Renatas; „*atneša tik sriubos į kambarį ir uždaro duris*“, Aurelijus).

Bejėgiškumas būdingas beveik visų tyrimo dalyvių ribinėms patirtims. Tai tarsi virsta simboliniu atsisveikinimu su nuolatinėmis pastangomis kontroliuoti ne tik savąjį ar kitų elgesį, priklausomybės pasekmes, bet ir savo „aš“ vaizdą („*nuvežė vėl į tą priklausomybių ligų centrą: baisų visą tokį, bejėgį*“, Zigmas). Bejėgiškumas traktuojamas kaip nesibaigiančios kovos su aplinka ir pačiu savimi nutraukimas – įsileidžiant pagalbą, pokyčius ir suvokimą, jog alkoholis kontroliuoja tyrimo dalyvių gyvenimą („*tai po tiek metų realiai pamačiau, kas su manim vyksta. Kad viskas, man reikalinga pagalba*“, Leonas). Toks pasidavimo priklausomybei momentas tampa dideliu vyravusio elgesio ir mąstymo strategijų pokyčiu: „*Aš turiu prašyt pagalbos! Man visi aiškino, kad nieko neprašyk, nes būsi skolingas, reiškia, pažeidžiamas, tavim naudosis*“ (Leonas). Pagalbos šiais momentais kreipiamasi į artimiausius šalia esančius žmones („*nuėjau pas žmoną ir sakau: „Daryk su manim ką nori, aš nebegaliu, aš gyvent nebegaliu, numirt negaliu, daryk tu ką nori*“, Leonas) ir Dievą („*Dieve, padėk: vesk, ištrauk, nes aš pati nieko negaliu*“, Milda).

3.2.3.2. Dėka „byrančio“ kūno suvokiamas tapatumo nykimas

Savivoka: ryškus savęs pametimas. Priklausomybei progresuojant įvardijamas suintensyvėjęs savęs pametimo jausmas, kurį bandoma slopinti alkoholiu, tokiu būdu siekiant užpildyti savąjį „aš“ jausmą fiziniu turiniu, o kartu nuslopinti ignoruojamas ir nenorimas tapatumo dalis (*„tas savęs pametimas prasidėjo, kai pradėjau pametinėti save taip jau ryškiai, ne tik asmeniniam gyvenime, bet ir darbiniam – aš jau pradėjau pildyti grynai alkoholiu“*, Emilija). Priartėjus prie ribinių patirčių šie tapatumo procesai įgauna kraštutines prasmes tyrimo dalyvių naratyvuose: „aš“ identifikuojamas kaip išnykęs arba, tiksliau, – sunaikintas žalingu elgesiu. Aurelijus akcentuoja, kad visos kitos pasekmės nebuvo tokios ryškios ir visa apimančios, kaip priklausomybės paskutinėse stadijose prarastas bet koks savojo „aš“ jausmas: *„Bet aš pračiau save visiškai.“* Kitaip tai dar įvardijama psichologinėmis sąvokomis: *„beprotystė“* (Dmitrijus) arba *„pamišimas“*. *„Ta prasme, tai buvo pamišimas, aš nebesusivokiau, nei kur aš esu, nei ką darau – šiaip tai konkrečiai tai tikrai buvau pamišusi“* (Emilija). Vystantis priklausomybei identifikuojamas lyčių aspektas ir jo poveikis tapatumui, pabrėžiantis alkoholį vartojančios ir priklausomybės liga sergančios moters savasties pokyčius, itin ryškius santykiuose: *„Ir jisai pradėjo, aš jį suprantu šiaip tai – nu, neįmanoma mylėt geriančio žmogaus, tuo labiau gerianti moteris ir visiškai besikeičianti asmenybė, nu, visiškai kita aš pradėjau darytis“* (Emilija).

Ribiniai patyrimai ryškūs ir fiziniais potyriais. Šie priklausomybės „*dugno*“ patyrimai buvo konkrečioje fizinėje aplinkoje, visiškame užsidaryme patirta akistata su savimi, galutinis patvirtinimas sau, jog fizinis kūnas turi ribas ir nėra daugiau pajėgus pakelti destrukcijos. Kūnas artėja prie nykimo, mirties ribos. Tokiu būdu sumišusio tapatumo fone, proto ir jausmų chaose kūnas tampa reikšmingu problemos kulminacijos liudytoju.

Emilijos atveju po vieno bandymo žudyti kūnas „privertė“ išeiti iš namų ir ieškoti pagalbos. Teko gipsuoti lūžusią koją. Tokiu būdu ji pateko ir pas psichiatrą. Zigmui „*apšepęs*“ ir „*subeždžionėjęs*“ kūnas, vystantis priklausomybei virtęs įkalinančia kliūtimi, trukdančia išeiti iš namų, tapo svarbiu savivokos lūžio tašku: *„Bet tada suvokiau save tokį, beviltišką padėtį. Jei tik po dviem kaldrom, pagalvę tik ant galvos dediesi, kad pasikavot, bet kur tu*

pabėgsi. Va, tada pirmą sykį, musiet, susimąsčiau taip giliai, kad ragas turbūt.“ Aurelijui paskutinis „liudininkas“ buvo akistata su stojančia širdimi. Tai privertė jį galutinai įsąmoninti „griūvantį“ gyvenimą: *„Ir po dviejų savaitių aš atsibudęs – trys paros bemiegęs visiškai (...). Atsimenu, po trijų dienų taip galvojau: „Viskas man.“ Išėjau į svetainę, atsisėdau į sofą ir staiga pajutau, kad akimirkai širdis sustojo. Tiesiog ir fi-fiziškai ju-jutau, kad tą akimirką buvo sustojus širdis. Staiga vėl pradėjo plakt.“*

Leono paskutinis bandymas žudytiis truko keletą savaitių, sąmoningai nusprendus apnuodyti save alkoholiu. Tai buvo nuolatinis gulėjimas lovoje ir alkoholio gėrimas, kuris užsibaigė jį patį nustebinusia „šviesaus proto“ akistata su savimi, savo situacija šios fizinės destruktijos kontekste (*„Aš gulėjau paslikas, pasmirdęs savo prakaitu, visas drebant, pilnas baimės. Pajutau visą tą smarvę: guli tuose pataluose visas tokiu lyg gličiu skysčiu padengtas, patalynės dvokas, susimaišę ten vėmalai, šlapimas, smarvė, nu, siaubas“*).

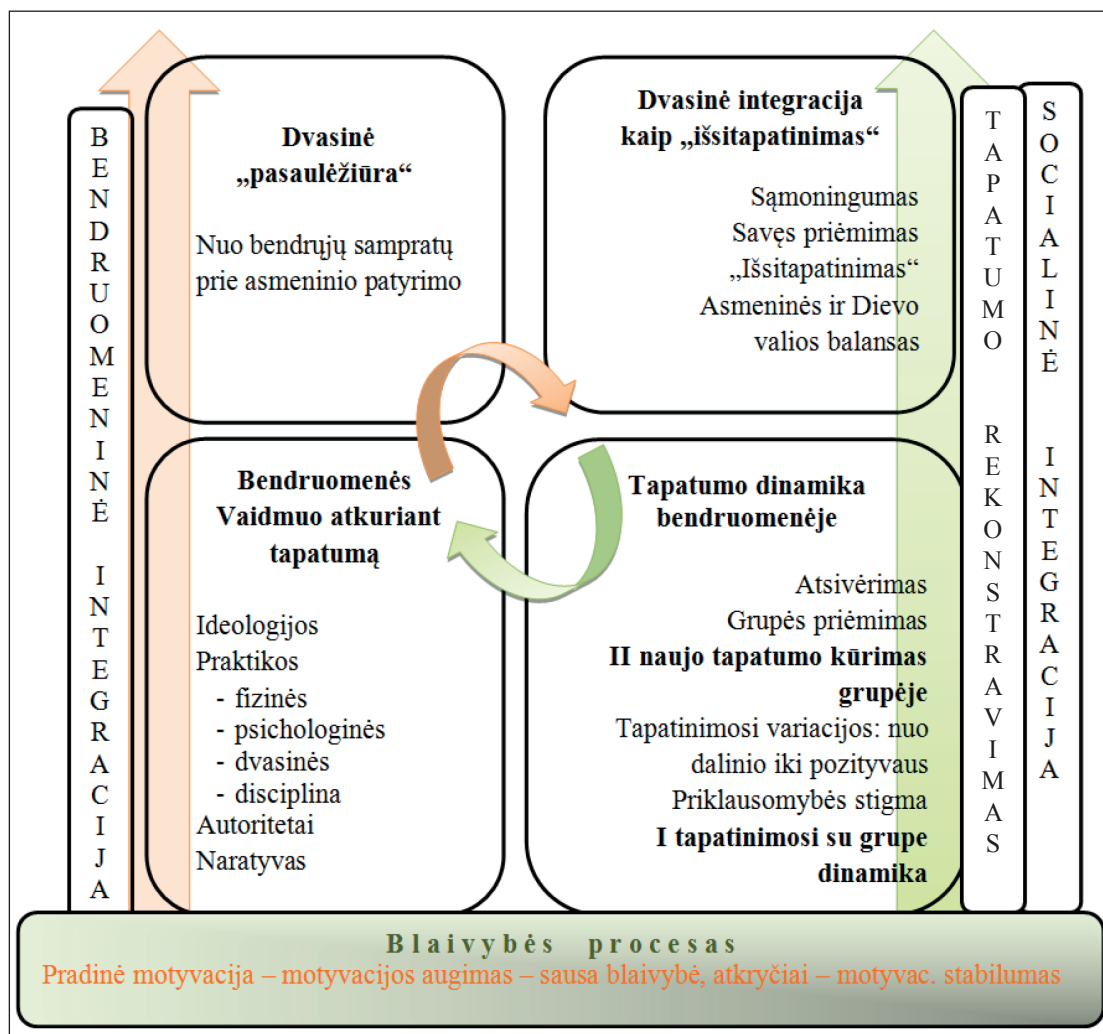
Oskaro pasakojime istorijoje kūnas tapo svarbiu savistabos ir savižinos – pranešė apie galutinę destrukciją: *„Pabendrauji su žmogum, įsitempi ir ta įtampa laikosi, gali laikytis ten savaitę, dvi.“* Reflektuojamas kontrastas tarp ankstesnių kūno galimybių ir to, kaip kūnas ilgainiui pradėjo reaguoti į išorinį stresą: jeigu anksčiau tai „nenueidavo į kūną“, tai vėliau: *„Nuo kažkurio laiko tai pradėjo rasti kūne. Ir jeigu aš taip leisdavau sau susinervinti, pavyzdžiui, tai po to pasekmės gali būti savaitę, dvi: kažkoks spazmas skrandyje, įsitempęs sprandas – ir tai nepraeina, ir tu toks ir gyveni, ir tai žiaurus diskomfortas.“* Tad Oskaro istorijoje vartojimo pasekmių kūnui įsąmoninimas tapo svarbiu problemos ir savivokos stimulu: *„Nu, ką, čia viskas normaliai, kol kūnas veža – viskas gerai. Kažkaip nesuvoki savęs (...). Nu, tai vat, užlūžau kažkada taip jau konkrečiai – kūnas pradėjo byrėti ir... Nu, buvo labai blogai. Buvo po tų skyrybų, ten ne iš karto, bet ten kažkaip.“*

Savivertė. Pasakojimo lūžio momente taip pat priartėjama prie neapykantos sau kulminacinio taško. Tyrimo dalyviai stipriai išreiškia abejingumo, bejėgiškumo ir mirties patyrimus, kuriuose neapykanta ir nemeilė sau savime yra sudedamoji dalis, o kartais šie žemos savivertės žymekliai išreiškiami ir tiesiogiai – kaip *„kančia, neviltis, baimė, graužatis“* (Aurelijus), *„savigaila, kaltė, savinieka“* (Renatas) ar savo amžiaus ir pasiekimų įvertinimo verdiktas

(„ką, keturiasdešimt metų tau nėra, bet tu beviltiškas“, Zigmąs), „Man keturiasdešimt vieneri metai ir gyvenimas baigiasi...“ (Aurelijus). Oskarui paskutinės narkotinių medžiagų vartojimo patirtys tapo skausmingu tapatumo išbandymu. Socialiniai tapatumo aspektai, kurie buvo svarbūs bendravimo ir socializacijos kontekste, buvo skausmingai pastebėti ir išryškinti kartu vartojusių žmonių („Nu, tai yra jausmas toks, kad jie pas tave galvoj, tie žmonės, nu. Jie viską apie tave žino, jie iš visko juokiasi, šaiposi“). Tokios socialinės akistatos psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo ritualuose atvedė prie savivertės, pridengtos tam tikrais socialiniais saugikliais (vaidmenimis, elgesio modeliais) griūtis: „Tai labai žiauru, bet nuo to ir prasidėjo, aš galvoju, kažkoks ten to viso interjero mano byrėjimas po truputį. Nes jie, jie labai aiškiai ir labai tiksliai. Labai žiauriai, bet labai tiksliai parodo tau, kas tu esi. Iš blogos pusės, aišku.“

3.3. TAPATUMO REKONSTRAVIMAS BLAIVYBĖS PERIODU: VIDINĖ, SOCIALINĖ IR DVASINĖ INTEGRACIJA

Šioje kategorijoje atskleidžiama priklausomybę nuo alkoholio patyrusių asmenų blaivybės proceso refleksija: a) atskleidžiami blaivybės proceso ypatumai remiantis motyvacijos ir savivokos dinamikos refleksija blaivybės periodu; b) analizuojama pasakojimuose pateikiama bendruomenės aplinka ir ypatumai, kurie veikia blaivybės pasirinkimą ir palaikymą; c) dvasinės „pasaulėžiūros“ ašyje aprašoma tyrimo dalyvių dvasinio gyvenimo ir tapatumo refleksija: nuo perimtų tikėjimo simbolių iki asmeninio patyrimo svarbos; c) galiausiai, aprašomas pasakojimuose išryškėjęs rekonstruojamo tapatumo „perkėlimas“ į platesnį socialinį kontekstą (9 pav.).

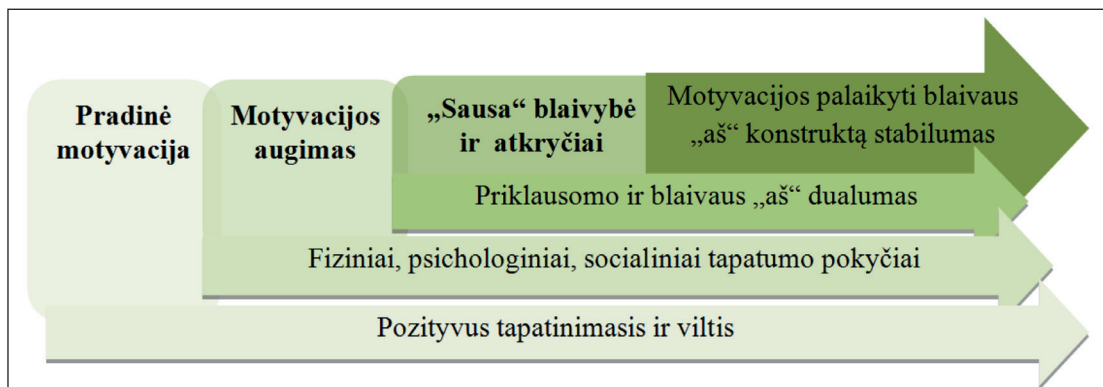

9 pav. Socialinių ir asmeninių tapatumo procesų blaivybėje schema

3.3.1. Blaiviojo „aš“ atkūrimo pradžia – viltis tapti kitokiu

Šioje kategorijos dalyje motyvacijos bei savivokos dinamikos pagrindu atskleidžiama pasakojimuose rekonstruojama blaiviosios tapatumo dalies atkūrimo samprata (10 pav.). Pasakojimuose atskleidžiama, kas ir kaip prisideda prie atkuriamos blaivaus „aš“ koncepcijos. Remiantis tyrimo dalyvių pasakojimais, pateikiami bendro pobūdžio motyvacijos vystymosi bruožai: pradinė motyvacija, jos augimas, „susa blaivybė“ ir atkryčiai bei pasakojimuose reflektuojami susiję tapatumo pokyčiai.

Tyrimo pradžioje buvo daroma prielaida, jog pagalbos sau grupėse taikoma pasakojimo praktika, veikiama grupėse egzistuojančių tradicijų, formuoja asmens pasakojimo struktūrą. Tikėtina, jog tokios pasakojimo praktikos neįgiję tyrimo dalyviai naratyvą apie blaivybės patyrimą gali konstruoti kitaip. Tačiau, lyginant skirtingas blaivybės patirtis turinčių asmenų interviu, išryškėja panaši pasakojime konstruojama blaivybės patyrimo eiga. Skirtumai yra tiek vienos, tiek kitos grupės viduje, tiek ir tarp grupių, o bendrosios tendencijos panašios.

10 pav. Motyvacijos ir savivokos blaivybėje dinamika⁵⁶

Pradinė motyvacija: pozityvus tapatinimasis ir kitokio tapatumo viltis. Priklausomybės progresavimo metu pasakojime identifikuojamas lūžio momentas, kurio metu patiriami sukrečiantys fizinio, psichologinio ir socialinio lygmens išgyvenimai paskatina tyrimo dalyvių savivoką ir įsisąmoninti priklausomybės pasekmes bei atsivėrimą pagalbai, traktuojamas vienu iš pradinės motyvacijos veiksnių. Reflektuojami šiame etape reikšmingi blaivybę skatinantys socialinio palaikymo veiksniai: asmeninis dėmesys, informacijos apie gydymosi būdus su-

⁵⁶ Schema – bandymas bent iš dalies perteikti blaivybės proceso patirtis, tačiau nurodytos stadijos nėra baigtinės ir atskirtos viena nuo kitos. Išdėstymu perteikti tie tapatumo reflektavimo aspektai, kuriems skiriamas didesnis dėmesys konkrečiose pasakojimo apie motyvaciją siekti blaivybės dalyse.

teikimas (nuo literatūros iki siuntimo į gydymo įstaigas, pagalbos sau grupes) ar paskatinimas nevertoti kitokiais būdais – žodiniu paraginimu, psichologiniu palaikymu. Galima teigti, jog pradinės motyvacijos veiksnių pagrindas yra viltis, kadangi apčiuopiamų pokyčių rezultatų ir blaivybės patirties dar nėra („*kabinausi visom išgalėm ir patikėjau, ir įtikėjau*“, Leonas). Šią viltį paskatina stebimi priklausomybės patirtį turėjusių žmonių gyvenimo pokyčiai, liudijantys blaivo gyvenimo vertingumą, tokiu būdu pasakojime identifikuojamos pozityvaus tapatinimosi užuomazgos.

Pasakojimuose minimas stebėjimas asmenų, su kuriais buvo susietas priklausomas „aš“, kartu vartojama svaigioji medžiaga, tapatumo pokyčiai liudijo apie viltį gyventi kitaip, paskatino imtis veiksmų: lankyti pagalbos sau grupes ar kitas bendruomenes, užsiimti ten taikomomis dvasinėmis, psichologinėmis praktikomis („*žiūriu, kad blaivūs, ir kitaip mąsto, kitaip kalba: apie jausmus, apie problemas, nu, apie baimes savo. Nu, ir taip laisvai kalba, kad aš apie tai net negalvoju, o jie jau kalba*“, Dmitrijus). Kosto atveju žmogus, su kuriuo praeityje drauge vartodavo, pasiūlė savaitę išlikti neapsvaigusiam ir apsilankyti pagalbos sau grupėje. Nuostabą ir smalsumą kėlė tai, jog žmogus, su kuriuo anksčiau galėjęs tapatintis dėl panašaus priklausomo elgesio, elgėsi priešingai: „*Ne kartą gėrėm, mačiau jį girtą – kaip atrodo turintis problemų. Ir, vat, tas smalsumas – nu, vat, kas ten tokio vyksta, kad, vot, jis negeria.*“ Leonas pirmą kartą atsidūręs pagalbos sau grupėje sutiko pažįstamą žmogų, tačiau identifikacija įvyko ne dėl priklausomybės, bet dėl tokių bendrumų kaip amžius ir siejusi veikla, nes pats Leonas tuo metu nemanė turįs problemų dėl alkoholio vartojimo. Susitapatinimas įvyko būtent tuose tapatumo sąlyčio taškuose, kuriuos savyje buvo pripažinęs: „*Ir svarbiausia, kad ten buvo mano klasiokas, su kuriuo mes ir sportuodavom, mes vienoj gatvėj gyvenom, aš ir mačiau visą jo prasigėrimą, bet aš nemačiau savęs...*“.

Motyvacijos augimas: fiziniai, psichologiniai, socialiniai tapatumo pokyčiai. Apčiuopiama blaivybės nauda pasakojimuose išryškinama praėjus ilgesniam alkoholio nevertojimo periodui – nuo poros mėnesių iki kelerių blaivybės metų. Vieniems šis laikotarpis prasideda su įsitraukimu į palaikančios bendruomenės veiklą, kitiems – individualiai, nes įvairiose pagalbos sau ar kitokio pobūdžio socialinėse grupėse pradedama lankytis vėliau. Šiuo laikotarpiu atskleidžiamos įvairios fizinio, psichologinio, socialinio bei ekonominio pobūdžio pasekmės, kurios stiprina motyvaciją siekti pasirinkto blaivybės elgesio modelio ir tapatumo atkūrimo

Apibendrinant šį laikotarpį juntamas tyrimo dalyvių entuziazmas ir reflektuojamas pradinių pasekmių džiaugsmas („gyvenimas iš tikrųjų pradėjo keistis į gerą pusę, pradėjo gerėti“, Kostas; „aš be galo džiaugiausi blaivybe, ašėjau į susirinkimus, ašėjau namo, aš buvau ant bangos. Mane blaivybė vežė“, Aurelijus).

Fizinio ir psichologinio pobūdžio pasekmės (pagerėjusi bendra psichologinė savijauta, nemigos, nerimo sumažėjimas) konstatuojamos pirmiausia. Tiek lankant NRJ, tiek AA reflektuojami pirmieji psichologinės savijautos pokyčiai, susiję su geresniu savęs pajautimu („praktikos šitos, apskritai sritis – kažką transformavo prote, smegenyse“, Oskaras; „nuo pat pirmo susirinkimo aš pajutau, kad man po susirinkimo yra daug geriau. Aš ten tą vakarą, kai užmigau naktį, aš pramiegojau pusantros paros, po dešimtmečio sudarkyto miego“, Leonas). Individualiais būdais siekiant blaivybės taip pat reflektuojami teigiami fiziniai pokyčiai, ypač blaivybę paremiant įvairiais individualiais elgesio modeliais (sportu, specialia mityba) arba fragmentišku įsitraukimu į saviugdodos bendruomenių veiklą („viskas beveik kaip ir susitvarkė (...) ir negerdamas jau ilgą laiką tokius kursus dar praėjau – asmeninės laisvės, tai ten kaip ir su asmeninėm emocijom susitvarkyt“, Saulius). Šiame etape taip pat konstatuojamos įvairaus pobūdžio socialinės pasekmės, susijusios su darbu, partnerystės ar šeimos santykiais – blaivybė tampa svarbiu postūmiu tvarkyti tas gyvenimo sritis, kurios buvo apleistos vartojimo periodu.

„Sausa“ blaivybė ir „atkryčiai“, kaip priklausomo ir blaivaus „aš“ dualumo raiška. „Sausos“ blaivybės identifikavimas, kaip socialinio tapatinimosi bei darbo su savimi nepakankamumas, bei „atkryčiai“, kuriuose susigrumia du konfliktuojantys „aš“, tampa nauju žymos tašku kelyje į tapatumo rekonstravimą su naujais blaivybėje aktualiais savasties aspektais. Naujojo tapatumo išbandymai įprasminami kaip padedantys dar labiau įsigilinti į savo su priklausomybe susijusio elgesio prasmę, įsisenėjusius elgesio modelius, pasitikrinti vertybes bei giliau pažinti psichologines problemų priežastis.

„Sausos“ blaivybės sąvoka AA pagalbos sau grupės lankantys asmenys įvardija periodą, kai alkoholio jau nebevartojo, tačiau dar nepakankamai intensyviai dirbo su savimi (nelankė grupių, psichoterapijos užsiėmimų, neatliko psichologinės savianalizės bei kitokio pobūdžio tapatumo „darbo“). Įspėjimus apie jos pavojų ir žalą galima apibrėžti kaip pagalbos sau grupių ideologijos dalį, kuria

dalijamasi siekiant narius įtraukti į socialinės pagalbos tinklą, nebūti vienišiams ir pasyviems savo tapatumo atkūrimo procese („*kiek tu išbuvai sausas be programos, aš nebūčiau tempęs*“, Kostas).

„Sausos“ blaivybės įvardijimas daugiau ar mažiau būdingas daugeliui pasakojimų. „Sausa“ blaivybė apibūdinama kaip po pirmųjų blaivios tapatumo dalies atkūrimo pasiekimų visu smarkumu pasireiškiantys priklausomos tapatumo dalies bruožai: žema savivertė, nepasitikėjimas savimi („*nieko negali pakeisti, nu, įsivaizdavau, kad kvailas, neprotingas*“, Saulius), chaotiškos emocijos („*pagrindė baimė tokia, apatijos jausmas*“, Saulius; „*negebėjimas gyvent*“ ir „*tvarkytis su savo vidumi*“, Zigmas; „*išsibalansavimas, diskomfortas, pragaras*“, Kostas) bei kompensuojamosios elgesio strategijos – savęs pervertinimas menkinant kitus žmones („*puikybės, ta prasme, nu, geresnis už kitus. Jinai pakilo pradžioj, o po to dingo*“, Saulius).

Blaivybės pradžioje gerokai pakitus santykių su artimaisiais kokybei, įvardijamas susidūrimas su naujais iššūkiais: santykiai tampa įtempti, daugėja nepasitenkinimo ne tik savimi, bet ir kitais („*man jų reikia, jie į grupę neina, aš pas juos einu į namus, jie pas mane neateina, dėmesio man nerodo*“, Kostas). Konstatuojami įsisenėję santykių modeliai, kurie būdingi priklausomam „aš“ – aplinkinių reakcijos padeda atpažinti „šešėlinę“ savo tapatumo dalį, kuri ir prasidėjus blaivybei nepakito („*ta euforija greitai visiems išsisklaidė. Bet kaip jinai neišsisklaidys, jeigu aš girtas visus į rėmus įstatydavau ir blaivas pradėjau, va, taip sustatinėt*“, Leonas; „*visi sakydavo, kad „tu, Vilma, kažkokia ne tokia, tu, vat, negeris, bet pas tave psichiškai paveikta esi labai*“, Vilma; „*žmona sako: „Tu gi piktas visą laiką ir buvai, dabar kas nors kas – tu iš karto rėki, kas nors – tu suirzęs*“, Aurelijus). Gebėjimas manipuluoti palaikant santykius šiame blaivybės etape pasireiškia naudojantis sergančiojo priklausomybe, kaip „ligonio“, vaidmeniu. Šis vaidmuo suteikia galimybę ir toliau taikyti įsisenėjusius elgesio modelius, kurie nepriimtini ir nepalankūs kitiems. Blaivējantis žmogus tokiu būdu naudojami artimųjų baime, jog jis gali „užgerti“ („*aš galiu būt nervuotas, kadangi aš ligonis, sergu alkoholizmu*“, Leonas; „*eikit jūs visi velniop, kaip noriu, taip gyvenu, svarbu aš nebegeriu*“, Vilma).

Dar viena ryškiai reflektuojama priklausomo „aš“ sugrįžimo forma įvardijama „*atkryčiu*“, kuris naratyvuose pasireiškia kaip dar intensyvesnis dialogas tarp dviejų tapatumo konstrukto dalių – priklausomo ir blaivaus „aš“. Analizuojant pasakojimus matyti, jog įvairūs kintantys tapatumo aspektai, susieti su blaivybės

pasirinkimu, tampa stiprėjančia atsvara vartojimo pasirinkimui, tačiau naujieji tapatumo pokyčiai dar tik formuojasi, dėl to yra gana „trapūs“. Kai kuriuose interviu ši skirtingų pasirinkimų dilema išreiškiama kaip į dvi dalis skylančios asmenybės tarpusavio kova („*vėl buvo labai stiprus konfliktas tarp ausų. Vienas „aš“ sako: „Kostuk, tu neišdrįsi. Tris su puse metų blaivas.“ O kitas: „Hm, išdrįsi, išdrįsi“ [su ironiška šypsena]“*, Kostas) arba dialogas, kaip įprastas saviapgaulės mechanizmas, bandant įtikinti save, jog toks pabandyimas nepadarys žalos („*man gal dar ne: šeima yra, darbas yra, ir, va, tas eksperimentas kažkoks tai nedavė ramybės“*, Zigmąs). Vienatvė traktuojama kaip palanki aplinka vidiniam dialogui, konfliktui tarp dviejų tapatumo dalių. Jeigu socialinėje aplinkoje (šeimai, draugams), jau pozicionuojamas naujas su blaivybe siejamas tapatumas ir vengiama vartojimo situacijų, tai likus vienumoje priklausomos tapatumo dalies aspektai labiau išryškėja. Zigmui ir Kostui alkoholio vartojimas po vidinių dialogų įvyko vienumoje, tai įvardijama kaip „*eksperimentai*“ su savimi („*važiuodamas eilinį kartą relaksuot su dviračiu prisiminiau butelį“*, Kostas; „*būtent, nuvažiavau žvejot, žiemą ant ledo vienas, toli, nė gyvos dvasios aplink ir toks virpuliukas užėjo“*).

„*Atkrytis*“ įprasminamas kaip grėsmė naujai kuriamam tapatumui. Kyla baimė, jog bus sudėtinga atkurti tai, kas buvo pasiekta blaivybėje („*kažkaip vat sugriovei visą savo namelį“*, Zigmąs). Tačiau ilgainiui atkryčio patyrimas nustoja atrodyti kaip asmeninė gėda, tam įtakos turi pagalbos sau grupę lankančių asmenų atkryčiai, taip pat šio reiškinių normalizavimas, priėmimas kaip neišvengiamo, grupės naratyvuose („*bet atėjo ta diena, kada, sakykim, pradėjo vienas kitas iš anonimų grįžt se-senų anonimų po užgėrimų“*, Kostas; „*tai, va, ir tada jau priėmė, nuramino: „Nei tu pirmas, nei paskutinis, čia ne pasaulio pabaiga“*, Zigmąs).

3.3.2. Bendruomenės vaidmuo atkuriant tapatumą: antrinės socializacijos terpė

Siekiant elgesio, susijusio su priklausomybe nuo alkoholio, pokyčių svarbiausias vaidmuo naratyvuose tenka socialinės aplinkos palaikymui. Daugelio tyrimo dalyvių gyvenimo pokyčiai prasideda kokios nors bendruomenės aplinkoje: nuo įvairių pagalbos sau grupių (Anoniminių alkoholikų, „Al-anon“, „Suaugę alkoholikų vaikai“), savanoriškų saviugdos grupelių iki naujųjų religinių judėjimų bei krikščioniškojo pobūdžio bažnytinių bendruomenių. Tačiau socialinės aplinkos

parama pokyčių pradžioje ir blaivybės palaikymo procese keliuose interviu išryškėja ir mažesnių socialinių grupių kontekste – bendradarbių terpėje bei keliose skirtingose grupėse, kurias nebūtų tikslu priskirti bendruomenės kategorijai.

Galima teigti, jog bendruomenės aplinka svarbi antrinės socializacijos požiūriu. Tai iliustruoja bendruomenėje atrastos „gyvenimo mokyklos“ tema. Daugelio interviu metu vis nuskambėdavo frazė „nemokėjau gyventi“ (Aurelijus, Emilija, Kostas, Zigmąs), įprasminanti alkoholio gyvenimo „pamoką“, padėjusias išlikti „kažkuo“ tuomet, kai atrodė, jog esi „niekas“. Šis nemokėjimas gyventi tyrimo dalyvių naratyvuose pasiekė kulminaciją lūžio momentais, kai destruktivus elgesys įvardijamas kaip daugelį privedęs prie mirties patyrimo. Po šių kritinių gyvenimo momentų tyrimo dalyviai daugiau ar mažiau sąmoningai rinkosi gyventi, tačiau šį pasirinkimą lydi aiškus „nemokėjimo gyventi“ įvardijimas („*Ne tai, kad aš turiu negert, bet kad aš turiu gyvent. Jeigu aš turiu gyventi, ir čia jau kaip ir ne mano kompetencijos reikalas, nu, taip tiesiog yra – aš turiu gyvent. Tada man atėjo klausimas kitas: kaip gyvent?*“, Emilija).

Įvairiose socialinėse grupėse atrandama būtent tokia tapatumo kūrimo mokykla, kurioje yra galimybė išmokyti gyventi naujai, be alkoholio. Vienas svarbiausių aspektų, suteikiančių pagrindą kurti naują tapatumą, yra bendruomenės ideologijos, kuriose aptinkamos asmeniškai svarbios vertybinės gairės, padedančios suvokti tolesnę tapatumo kūrimo kryptį. Antrinės socializacijos procesai ypač atsispindi pagalbos sau grupių kontekste. Grupės pristatomos kaip terpė, kurioje mokomasi pažinti save, peržvelgti savo praeities tapatumo gaires, esamu metu pasireiškiančius tapatumo aspektus bei mokytis kuo patogiaus savo bei kitų atžvilgiu išreikšti save. Toks mokymasis laikomas nuolatinio, savirefleksijos reikalaujančiu procesu: savęs pažinimas grupėse ir naujų elgesio būdų praktinis taikymas reflektuojamas kaip mokymasis ir „darbas“ visam gyvenimui („*šiandienai suprantu, kad manęs laukia, tas darbas, kurį aš pradėjau, visą likusį gyvenimą, jeigu aš noriu gyventi*“, Kostas; „*išmokyti teisingai gyvent, aš bijau net įsivaizduoti, kiek tų metų reikia mokytis*“, Zigmąs).

3.3.2.1. Bendruomenių ideologijos – naujojo tapatumo kūrimo vertybinis pagrindas

Pagalbos sau grupių bendruomenių ideologijoje ryškiausios nuostatos susijusios su blaivyste. Šių bendruomenių tikslas – narių blaivybės (AA), laisvės nuo santykių priklausomybės („Al-anon“) bei gijimo nuo nedarnioje šeimoje

įgytų patirčių (SAV) palaikymas. Šios pagalbos sau grupių bendruomenės remiasi „12 žingsnių programa“, tampančia nuorodomis į blaivybės pasirinkimą, palaikymą bei naujojo tapatumo kūrimą. Analizuojant naratyvus galima teigti, jog programa siekia nukreipti žmogaus veiksmus, vertybinius pasirinkimus nuo žalingo elgesio, pripažįstant bejėgiškumą tokio elgesio atžvilgiu bei naujomis nuostatomis, paremtomis tikėjimu „aukštesniąja jėga“, užpildant tuštumą, kurią paliko priklausomybės progresavimas. Toks tikėjimas reflektuojamas kaip leidžiantis įveikti senus elgesio modelius, kuriuose vyravo savo galios prieš gyvenimo įvykius pervertinimas. Kiti etapai skirti savo vertybėms peržiūrėti ir senojo tapatumo likučiams pertvarkyti. Taip „žingsniai“ tampa nesibaigiančiu procesu: nuo savęs – prie tikėjimo kažkuo galingesniu, nuo savianalizės – prie maldos, nuo rūpesčio savimi ir savojo tapatumo atkūrimo – prie to tapatumo įprasminimo dvasiniame kontekste (*„Tam yra alkoholikų „12 žingsnių programa“: Ji yra dvasinė ir padeda suprast, kodėl aš toks tapau: priežastys, kokie mano būdo trūkumai, ydos privedė mane prie alkoholizmo, ir jeigu aš tų būdo trūkumų ir tų ydų neatsikratau, tai aš toliau gyvenu vaikščiodamas peilio ašmenim“*, Leonas).

Dar vienas svarbus grupės ideologijos aspektas – tai priklausomybės ligos samprata, pagrįsta medicininiu, psichologiniu požiūriu, tai yra, jog priklausomybė nuo alkoholio yra progresuojanti lėtinė liga, susijusi su įvairiomis biologinėmis, psichologinėmis bei socialinėmis priežastimis ir pasekmėmis. Dėl jos lėtinio pobūdžio pagalbos sau grupėse akcentuojama viso gyvenimo abstinencija, kaip būtinas ligos remisijos veiksnys. Ši ligos samprata laikoma viena svarbiausių sveikimo sąlygų, tad jos internalizavimas lankantis bendruomenės susirinkimuose yra neišvengiamas (*„...nes apie ligą aš labai greitai sumečiau, kas čia yra per reikalas, aš įsikirtau, kas tai yra. Labai greitai supratau, kas tai yra, kaip tai veikia. Na, visą tą iš medicininės pusės, kad tai biopsichosocialinis susirgimas, tai iš tikrųjų tą aš puikiausiai įsikirtau“*, Emilija). Priklausomybės koncepcijos priėmimas siejamas su AA programos pirmaisiais žingsniais, kuriuose kviečiama pripažinti bejėgiškumą prieš šią ligą ir svyruojama nuo neigimo ir nepripažinimo iki laipsniško ligos modelio suvokimo ir „perleidimo“ per savo patirtį.

Krikščioniškosios bendruomenės, kuriai priklausė viena tyrimo dalyvė, ideologija pagrįsta religine doktrina, kurioje blaivybės siekį labiausiai įprasmina askezės, pavyzdžiui – pasninko praktikose. Be to, išpažįstamos kitos blaivybės procese

tyrimo dalyvei svarbiomis tapusios vertybės ir praktikos, susijusios su tikėjimo puoselėjimu. Priklausomybė suprantama kaip piktosios dvasios pasireiškimas asmenybės atžvilgiu, o įveikimas siejamas su Dievo valia (*„jeigu mane ištraukė iš tokios praeities, išlaisvino mane, kaip sakau – nuprausė, numazgojo. Tyrina, šviešina, šveičia ir veda, veda, veda, veda ir nepaleis tos rankos“*, Milda).

NRJ pasaulėžiūros, kuri paremta Rytų religinėmis sistemomis (hinduizmo ir budizmo), kontekste vegetarizmo bei alkoholio abstinencija yra sudėtinės pasaulėžiūros dalys. Bendruomenės narių pokyčiai vyksta perimant tam tikras fizines, psichologines bei dvasines praktikas. Akcentuojama, jog svarbiausia yra paties žmogaus įgyta patirtis, asmeniniai išgyvenimai (*„ta ideologija, jeigu galima tokį žodį naudoti, jinai tokia ant kažkokių praktinių dalykų stovi“*, Oskaras). Sąmoningumo siekimas tampa svarbiu pasaulėžiūros perėmimo momentu (*„Ir nu, situacija yra gerai, ypač jeigu tu joje būni sąmoningai, jeigu tu – o tai ir yra mano tas interesas gyvenimo“*, Oskaras). Taip pat tyrimo dalyvio refleksijoje dominuoja principinė „išsitapatinimo“ iš savo „ego“ nuostata ir tai, jog asmeninė valia tėra kitų asmenų valios bei energijų sraute, todėl daugelis dalykų gyvenime tiesiog „atsitinka“ ir mažai priklauso nuo žmogaus pastangų. Šios nuostatos tampa svarbiomis tapatumo kaitos procese – „išsitapatinimas“ iš įvairių socialinių vaidmenų ir savojo „aš“ tampa svarbia siekiamybe.

3.3.2.2. Bendruomenės praktikos – tapatumo rekonstravimo priemonės

Bendruomenėse, kuriose buvo siekiama blaivybės, tyrimo dalyvių buvimas įprasminamas veiklos praktikose, kurių dėka galima pažinti save ir konstruoti naujas savojo tapatumo gaires. Praktikos skirstomos į fizinio, psichologinio bei dvasinio lygmens veiklos pasireiškimus.

Fizinio lygmens praktikos nėra itin dažnos refleksijose, o ir esančios didžiaja dalimi siejamos su siekiu reformuoti psichinius bei dvasinius tapatumo aspektus. NRJ bendruomenės veikloje fizinio lygmens praktikos yra sudarytos iš pratimų kūnui rinkinio – tam tikri jogos pratimai bei kvėpavimo technikos, skirtos tiek kūno suvokimui, tiek dvasiniam sąmoningumui ugdyti. Šiam tyrimui svarbu tai, jog visos su tam tikrų medžiagų, kaip mėsos ar tabako, nevartojimu susijusios praktikos skatina ir palaiko tyrimo dalyvių blaivybės pasirinkimą. Krikščioniškosios religinės bendruomenės narės pasakojime pasninkas

išskiriamas kaip svarbi ritualų ir kitų dvasinių praktikų dalis. Sauliui, kuris blaivybės siekė individualiai, vegetarizmas yra glaudžiai susijęs su jo pagrindiniu dvasinės „pasaulėžiūros“ pamatu – pagarba gamtai. Leonui, kurio pasaulėžiūra nesusijusi nė su viena religija, greičiau kuriamas individualus įvairių religijų bruožų turintis asmeninis lydinys, vegetarinė mityba – svarbus blaivybės proceso aspektas ir visų tapatumo pokyčių pagrindas, kuriuo paremtas naujos – sveikos – gyvenamos būdas („*tai va, mėsos nevalgau jau 6 metai, žuvies, kiaušinių – 4 metai, nerūkau jau 10 metų, alkoholio nevartoju jau 17-iktus*“).

Psichologinės praktikos: „kaip“ ir „kur aš esu“. Pagrindinė psichologinė pagalbos sau grupių veikla yra susijusi su savianalize. Ši praktika yra svarbus tapatumo „revizavimo“ instrumentas, siekiant peržvelgti senojo priklausomo „aš“ likučius ir raiškos formas tiek praeityje, tiek esamuojų metu. Kadangi iki tol bet kokie savęs pažinimo būdai, tebuvo fragmentiški ir inertiški bandymai, tai įsitraukdami į bendruomenių veiklą tyrimo dalyviai, siekdami realių savivokos ir tapatumo pokyčių, yra priversti rasti drąsos pažvelgti į save. Todėl po daugelio savęs neigimo metų tenka po truputį pradėti lipdyti savąjį portretą, vėliau leisiantį tapti pagrindiniu blaivybės palaikymo šaltiniu („*o kaip paskui – neanalizavau, neigiau, gal neigiau gyvenimą. Neigiau savo būseną, nuo pat vaikystės nelabai aš ten žinojau, ką aš čia jaučiu. (...) Pas mane tik atėjus į grupes, kada analizę pradėjau*“, Nijolė; „*o tai reikia laiko – save pamatyti, reikia laiko. Nesinori [sukioja galvą], žinokit – nes ten dar yra visko – nesinori*“, Milda).

Tapatumo analizavimas atskleidžiamas kaip kitų pavyzdžiu per asmeninius naratyvus perduodama praktika, tad įgūdis lavinamas ne tik analizuojant save, bet ir klausant kitų žmonių pasakojimuose perteikiamos savianalizės. Tyrimo dalyviai apibūdina ir mechanizmus, susijusius su save patį linkusiu apgauti protu, „*alkoholinio mąstymo*“ problemos įveikimu savianalizėje. Savęs pažinimas vyksta psichologinių projekcijų metu, kai tyrimo dalyviai įvardija emocingai reaguodavę į kitų grupės narių pasisakymus ar kitokią saviraišką – ilgainiui šios reakcijos padėjo pažinti save pačius, pavyzdžiui, atpažįstant, jog kitų žmonių būdo aspektai sukelia audringas emocijas, nes atspindi nepripažintas tapatumo dalis: „*Grupėj – kažkas supykde, ne ginčydavausi – ne, aš taip neturiu, ne. Tai, vat, vat, būtent ir ta savianalizė labiau prasidėjo per kitų žmonių analizes [juokiasi]. Nes labai sunku buvo atpažinti, nu, kai nepažįsti savęs [šypsosi]*“ (Nijolė).

Ilgainiui daugeliui tyrimo dalyvių savęs nagrinėjimas ir savistaba tapo kasdiene daugiau ar mažiau atskirais ritualais apibrėžta praktika, padedančia palaikyti svarbius sąmoningo buvimo savimi – tapatumo refleksijos procesus. Kartu tai svarbi priemonė siekiant išvengti vidinės sumaišties, kuri gali būti atkryčio blai-vybėje priežastis (*„Bet praktiškai per tą laiką nebuvo nė vienos, kad aš nebūčiau skyrus jos sau nors truputėlį. Pažiūrėti, kaip aš esu, kur aš esu, ką aš veikiu, kokie yra mano santykiai su aplinkiniais“*, Emilija; *„ir po šiai dienai mokinuosi pažinti save“*, Nijolė). Tai, kad savianalizė tampa svarbiu tapatumo kūrimo instrumentu, perkeliama už grupės ribų, liudija ir reflektuojamas kitų žmonių grįžtamasis ryšys (*„Draugė sako: „Tu tiek analizuoji“, man tikrai įdomu yra“*, Nijolė).

Visose bendruomenėse savianalizės instrumentu yra literatūra, perteikianti bendruomenės ideologiją ir vertybes. Ji suteikia galimybę dirbti su savimi ne tik grupės aplinkoje, bet ir kasdieną. Susitapatinimas su kūrinio herojais reflektuojamas kaip galimybė geriau pažinti save, priimti skausmingus priklausomo „aš“ aspektus. Atrasti bendrumai su kitais išlaisvina nuo kaltės ir gėdos naštos – tokie teigiamo socialinio tapatinimosi per sudėtingas, negatyvias gyvenimo patirtis rezultatai (*„Perskaičiau kai ką apie save, pirmą kartą, tai kad ne, nelabai aš supratau, ten tiesiogiai perskaičiau savo mintis, tas košmariškas naktines mintis, kai tau – prabundi pirmą nakties, tau reik šestą keltis į darbą, tau dega, kartis norisi, padaryt nieko negali...“*, Zigmąs).

Dvasinės praktikos: tapimas „negrįžtamai kitokiu“ per „išsitapatinimą“. Jeigu fizinėmis ir psichologinėmis praktikomis siekiama „grįžimo į save“, kūno pajautimo ir savo tapatumo pažinimo, tai dvasinės praktikos skirtos asmeninio tapatumo riboms peržengti, „išsitapatinti“ iš savo kūno, socialinių vaidmenų, iš savo asmeniškumo.

NRJ kontekste tokios darbo su savimi technikos – tai meditacija ir tylos praktikos, visų pirma skirtos koncentruotos savistabos būdu „sugrįžti“ į savo kūną, savo sąmonę, siekiant „nutildyti“ įvairias mintis, socialinius vaidmenis bei reikalavimus sau ir kitiems kuriantį „protą“, arba kitaip – vadinamą „ego“. Po tokio grįžimo į save gilesnių meditacijų metu siekiama patirti vienybę su supančia aplinka, „išsitapatinti“ iš „ego“ vadinamos tapatumo struktūros. Tokiu būdu jaučiama bendrumo su aplinka būsena reflektuojama kaip leidžianti atsipalaiduoti, pailsėti ne tik nuo išorinių trikdžių socialiniame pasaulyje, bet ir nuo savęs paties ir proto

kuriamų konstruktų – „koncepcijų“. Tokios praktikos ir gilesnės meditacijos patirtys, taikomos grupės aplinkoje, reflektuojama kaip negrįžtamai transformuojanti tapatumą („meditacijos kursai: tai ten kažkas su protu atsitinka, daug tų meditacijų, visokių procesų ir tu ten taip būni panardintas – tylos praktika. Tai, vat, po šitų aš pasijusdavau kitoks. Ir nors per tiek, bet jau negrįžtama“, Oskaras).

Krikščioniškoje bendruomenėje dvasinės praktikos, tokios kaip malda, tylos dienos, Šventojo Rašto skaitymas, rožinis, dalyvavimas Mišiose (Komunijos priėmimas, išpažinties atlikimas) ir kt., yra svarbiausi grupės narius vienijantys ritualai. Šios praktikos yra drausminantys savojo tapatumo stiprinimo ritualai, vadinami „nuolatinu darbu su savimi“, reikalaujantys valios ir reiklumo sau. Tyrimo dalyvių savirefleksijoje atsispindi spontaniška įdėtų pastangų į praktikas įvertinimo ir savęs motyvavimo naracija („vakare Šventąjį Raštą paskaitau. Bet būna, kad su rožančium šiąnakt miegojau, ir toliau nubudus vėl tęsiu, vėl užmiegu. Ir jau ne vieną kartą taip praktikuoju – negerai. Reikia suimt save, paklupdyt prieš miegą, sukalbėt tą, ką tu nori“, Milda). Tokie su praktikų taikymu susiję elgesio modeliai yra perimami bendruomenės aplinkoje, dalijantis savo patirtimis su kitais nariais („Žinau, yra moterys, kurios į šaltą vandenį kojas deda ir kalba maldas tam, kad neužmigtų“). Šios dvasinės praktikos suprantamos kaip neišvengiama tapatumo rekonstravimo ir pakitusio tapatumo palaikymo dalis, be kurių kyla grėsmė sugrįžti prie priklausomo „aš“ ir su juo siejamų destruktivių elgesio modelių. („Darbas su savim – nuolatinis. Man nuolatinis. Svarbu tam tinginiui nepasiduot (...). Nes kitu atveju tu krisi į duobę ir tau reiks medikų pagalbos, artimųjų pagalbos, kančia pačiam“, Milda).

Mildos atveju itin svarbus tikėjimo išpažinimas Mišių apeigų bei su jomis susijusių ritualų metu. Dvasinės praktikos tampa prioritetu kasdieniame gyvenime, gana svarbia tapatumo dalimi, kuriai skiriama daug laiko dienos režime – priderinant darbo pobūdį taip, jog tikėjimo išpažinimas per asmeniškai svarbius ritualus būtų prieinamas kiekvieną dieną: „Laisvesnį režimą, kad būt arčiau prie Dievo, nes man yra stipru būti Mišiose, man jų reikia.“ Be to, šios bendruomenės kontekste ar bent jau diadiniame santykiyje su šios bendruomenės nare, kuri naratyve įvardijama „dvasine mokytoja“, Mišioms suteikiama simbolinė galia ne tik asmeninio dalyvavimo jose atvejais, bet ir tuomet, kai už tyrimo dalyvės gerovę aukojamos Mišios jai nedalyvaujant. Šis ritualas taip pat įprasminamas

kaip turėjęs svarią reikšmę su priklausomybe nuo alkoholio susijusiuose tapatumo pokyčiuose. Mišios buvo aukojamos tuo metu, kai Milda patyrė kritinį savo priklausomybės periodą, todėl Mišių ritualui suteikiama simbolinė nuo priklausomybės vaduojanti reikšmė: „*Bet kas įvyko – Linutė buvo vienam Lietuvos miestelyje ir aukojo atlaidus ir Mišias už mane, aukojo Mišias visą savaitę. Ir čia, vot, manyje ta atgaila buvo stipresnė negu ta priklausomybė, kuri mane pakėlė*“ (Milda).

Pagalbos sau grupių kontekste dvasinės praktikos sutampa su kai kuriomis krikščioniškomis praktikomis. Apsilankymai bažnyčioje ir su tuo susiję ritualai varijuoja nuo visiško atmetimo iki palaiptiesiems vykstančio proceso, šių ritualų „jaukinimosi“ ir įprasminimo („*Turiu laiką, nueinu ten, viduj užsidega kažkas – einu, nebeužsidega – per prievartą nesibruku*“, Zigmas). Neretai akcentuojama, jog tyrimo dalyviai savo tikėjimo pagrindžia bažnytiniais ritualais, tai jiems nėra svarbi tikėjimo raiškos dalis („*Nesu religingas – bet aš tikiu*“, Kostas). Maldos praktikos taikymo tendencijos daugelyje pagalbos sau grupės lankusių asmenų pasakojimų yra gana panašios – maldos, kaip kreipimosi į Dievą būdas, įvardijamas dar priklausomybei vystantis – išgyvenant kritines būsenas malda tampa spontanišku nuolankumo ir bejėgiškumo proveržiu („*Aš tiek nusigandau, kad aš net nepajutau, kaip aš atsidūriau ant kelių [balsas dreba] ir maldavau, kad visa tai liautųsi*“, Kostas; „*gėriau ir meldžiau Dievą, ištiesai meldžiau: „Viešpatie, leisk man nudvėsti*“, Leonas). Malda pasakojimuose įprasminama kaip svarbus dvasinis veiksmas, atliekantis įvairias psichologines funkcijas: suteikia galimybę paveikti būsenas, išgyventi sudėtingas situacijas ir priimti save su visais savo trūkumais ir negebėjimais („*Bet žinau, čia pat liūdesys, čia pat ir džiaugsmas bus. Tuoju kažkas išsiverš, tuo kažkaip Dievas padės – visur prašyk: „Dieve, padėk, matai, kokiam dabar varge esu, padėk. “ Ir nuoširdumu, va, tuo tikrumu prašyk, ir tikėt*“, Milda). Ilgainiui blaivybės procese malda perauga į vis sąmoningesnę veiksmą, kuriame atsispindi ir naujai atrandamas bei plėtojamas santykis su Dievu: „*Tai sakau, kai jau būdavo bėda kreipdavausi, bet toks, nu, nežinau, ar ten nuoširdžiai (...) Bet paskiau vis tiktai susimąstydavau vis tankiau ir tankiau, (...) sako tą pačią „Tėve mūsų“ , žodis po žodžio, pažiūri, kad, blemba, žiūri, ten patys, patys tikriausi žodžiai, kokie tik gali būt. Nieko ten lišno nėra. Ir tada vėl kitaip, nebe kaip žirnius į sieną, bet tu arba tu nekalbi, ko nereikia, arba jei jau pradėjai tai...“ (Zigmas).*

Dvasinės praktikos yra neatsiejamos ir nuo psichologinių. Pagalbos sau grupės kontekste malda tampa vienu iš įrankių asmeniniam tapatumui pažinti. Siekiant būti kuo atviresniam prieš patį save, atlikti nuoširdžią savianalizę, vietomis tenka stabtelėti ir susidurti su vidiniais pasipriešinimo mechanizmais, skaudžiomis tapatumo vietomis, praeities klaidomis, kurias sunku pažinti ir pripažinti. Tokiais atvejais malda reflektuojama kaip išėjimas už asmeninio tapatumo ribų, siekiant pabūti vienovėje su Dievu prašant jo pagalbos: „*Be Dievo pagalbos suvokiau, kad aš nepraeičiau tais žingsniais iš viso – kai aš norėjau prisiminti praeitį ketvirtam žingsny, man nieko nesigavo, visiškai. Aš viską užmiršęs. Globėjas sakydavo – melskis. Aš meldžiausi – po truputį grįžo viskas, ranka po to pradėjo rašyti pati*“ (Aurelijus).

Pasakojimuose pabrėžiama disciplina, kaip būtina darbo su savimi sąlyga, skatinanti nuolat atlikti praktikas ir palaikanti tapatumo atkūrimo procesą. Tai asmeninė valios ir pastangų išraiškos samprata, be kurios neįsivaizduojamas naujasis tapatumo konstruktas blaivybėje. Disciplinos, kaip tam tikros dienotvarkės, blaivybę palaikančios bendruomenės veiklos atlikimas, įvairių praktikų vykdymo režimas priešpastomas disciplinos trūkumui priklausomybei progresuojant, kai visą kasdienį laiką buvo užvaldęs alkoholio vartojimo prioritetas. Tokia disciplina vartojimo periodu atrodė kaip sunkiai įveikiama, tarsi bausmė. Blaivybėje ji perkuriama į „*meilės sau*“ išraišką, leidžiančią per išorinę veiklą ir jos ritmą subalansuoti vidinį pasaulį. „*Žiūriu televizorių – man atrodo – oi, įdomu! Bet paskui galvoju, kas čia įdomaus, tą filmą, nei aš jį prisiminsiu, nei aš kažką gausiu iš jo ir realiai. Bet man šeštą reikia keltis – tai man reikia jungt teliką ir eit miegot – nu, meilė sau (...) reiškias, reikia save kartais suveržt, daryt kaip nesinori, bet taip reikia, ane – aš turiu pailsėt. (...) Kad jausčiausi gerai, aš turiu du-tris kartus nueit į susirinkimus per savaitę*“ (Dmitrijus).

3.3.2.3. Autoritetas – naują tapatumo konstruktą inspiruojanti figūra

Tyrimo dalyvių tapatinimosi procesuose išryškėjo autoriteto reikšmė bendruomenės ir platesniame socialiniame kontekste. Toks autoritetas šiame tyrime žymi ne tik formalų bendruomenės veidą, pavyzdžiui, naujajame religiniame judėjime ar pagalbos sau grupėse formalizuotą autoriteto vaidmenį „globėjo“ pozicijoje, bet ir neformalius autoritetus, kurie, blaivybės siekiant individualiai, tampa svarbiomis naujo tapatumo palaikymą skatinančiomis ir blaivybei motyvuojančiomis figūromis tyrimo dalyvių naratyvuose.

Visų be pagalbos sau grupių nuo priklausomybės sveikstančių moterų naratyvuose išryškėja svarbios moteriškos figūros – ir draugės, ir kartu autoriteto vaizdinį atitinkančios asmenybės, kurios lydi visų pokyčių metu. Krikščioniškosios bendruomenės kontekste Mildos naratyve gana dažnai figūravęs žmogus buvo jos draugė, bendražygė dvasinėje bendruomenėje, kurios portretas ilgainiui darėsi vis ryškesnis ir svarbesnis. Draugė, su kuria aptariami buitiniai, asmeniniai klausimai, vėliau pristatoma kaip „*dvasinė vadovė*“ religinės bendruomenės kontekste. Interviu metu nebuvo atskleista, kiek šis vaidmuo yra formalizuojamas ir praktikuojamas tos bendruomenės aplinkoje, tačiau diadiniame santykiyje jis buvo aiškiai įvardytas kaip dualus – tarp draugiško, lygiavertiško santykio ir autoriteto – nukreipiančio, paskatinančio ir motyvuojančio dvasinio vedlio, į kurį kreipiamasi iškilus dvasiniams klausimams, sunkumams. Viename – neformalus draugiškas santykis, kurį atskleidžia tokios pasakojimo detales, kaip bendri draugai, kartu leidžiamas laisvalaikis bei atliekamos grožio procedūros. O kitame poliuje – dvasinė globa, kai dalijimasi svarbiais dvasiniais patyrimais, pavyzdžiui, po įsimintinu lūžio momentu įvardijamos „gyvenimo išpažinties“ („*Tada skambinau Linutei (...). Mano skambutis, su džiaugsmu, su ašarom: „Skrendu nosinukų pirkti!“ Ir viskas, aš išpažinau, laisva*“), vykimas kartu į religinio pobūdžio keliones, atsivėrimo apie savo priklausomybę paskatinimas. Ji taip pat suvaidina svarbų vaidmenį disciplinuojant Mildos dvasinį gyvenimą („*Bet aš Gavėnios metu jokių įsipareigojimų nedaviau. Linutė nustebusi: „Kaip tu čia taip, sese, kodėl tu neįsipareigojusi?“*). Jos, kaip dvasinio autoriteto, asmens, į kurį lygiuojamasi, svarus vaidmuo atskleidžiamas apibendrintame apibūdinime („*Esu įsitikinusi šimtu procentų, kad mano draugė Linutė ne vieną dešimtmetį ne šiaip sau duotas žmogus – tai Dievo angelas sargas, pagalbininkas didžiausias, dvasios vadovas. Viskas, kas gali būti*“).

Vilmos istorijoje toks svarbus žmogus buvo draugė, atvedusi į priklausomybės nuo alkoholio artimiesiems skirtas pagalbos sau grupes ir kitus pagalbos sau užsiėmimus, kuriuos pati įkūrė ir palaikė jų gyvavimą. Vilmos naratyve ši moteris taip pat dalyvavo visame blaivybės procese: palaikė ir motyvavo. Rasos vaidmuo Mildos gyvenime gerai atsispindi jos perteiktame dialoge su savo vyru: „*Jisai visą laiką rėkia, kad „tau Rasa smegenis praplauna“, aš sakau: „Man nepraplauna, tiesiog prašviesina mintis, man jų neišplauna.*“ Galų gale, Vilmos

naratyvo pabaigoje formuluojamas apibendrinimas, kuriuo įvardijamos svarbiausios blaivybės palaikymo ir naujojo tapatumo atspirties taškai: „*Jeigu* [nusijuokia] *aš dabar nebūčiau tam „Al-anone“, vat, šituose „Išminties dėsnuose“ nesilankyčiau, išvis Rasos nepažinočiau, būčiau kitoks žmogus.*“

Individualus blaivybės siekimas neįsitraukiant į bendruomenės veiklą taip pat turi bendruomenės kontekstui būdingus bruožus: nors ir ne toks intensyvus, tačiau socialinėje aplinkoje atsiranda panašią patirtį turinčių žmonių palaikymas – Janinos ir jos vyro gyvenime – tai blaiviai gyvenanti draugų pora, turinti panašias priklausomybės nuo alkoholio patirtis. O autoritetu, lydėjusiu ir motyvavusiu keistis, tapo moteris iš darbo aplinkos. Jos vaidmuo Janinos gyvenime atskleidžiamas per įvairias naratyvo detales: „*Būdavo, Rima sako: „Mesk“, galiu mest ir mečiau gert. Ir Rima sako – kieno čia buvo gimtadienis – tai ji sako ir vyrui: „Palaikykite jus jį.*“ Ryškus Rimos vaidmuo siekiant blaivybei suteikti prasmę: inspiruojant ir plėtojant su tikėjimu susijusias temas („*Rima sako: Dievas ištiesia ranką*“).

NRJ bendruomenėje blaivybės siekti pradėjusio Oskaro pasakojime taip pat išryškėja autoriteto svarba keičiant savo tapatumą ir gyvenimo būdą. Priskirdamas save prie „*tam tikrų*“ žmonių kategorijos, kurių „*jautrumas kažkur labai giliai pa-pakastas*“, jis įvardija, kad tęstinis kito žmogaus asmeninio pobūdžio dėmesys ir rūpestis jam buvo labai svarbus tapatumo pokyčiuose: „*Tai jo neišmuši taip – gali, jeigu skirsi jam, vat, tokio asmeninio dėmesio ten, nu, nežinau daug metų arba tiek, kiek reikės. Kaip kaip daro ten dvasiniai mokytojai – tu ten visam gyvenimui...*“. Oskaro istorijoje tokiu autoritetu tapo draugė, kuri jau buvo įsitraukusi į bendruomenės veiklą. Būtent asmeninis santykis su moterimi, kuri turėjo ilgametę gyvenimišką ir dvasinių praktikų patirtį, ir paskatino pokyčius – psichologinius, dvasinius, o vėliau – ir socialinius virsmus: „*Iš tikrųjų pats net negali, aš dabar suprantu, kad kol nėra tos iš šalies kažkokios ė jėgos – nežinau, mokytojas, kažkas pačiam nelabai yra šalta, nu, realiai, bent jau mano gyvenime.*“ Judėjimo lyderis, kuris yra fiziškai toli, taip pat reflektuojamas kaip tapatumo rekonstravimo įkvėpėjas: kiek galima pasiekti vidinės ir išoriškai pasitebimos „*komforto*“ būsenos atžvilgiu. Santykis su šiuo autoritetu yra simbolinio pobūdžio – per knygas ir kitų perduodamus pasakojimus, tačiau jo vaidmuo rekonstruojant tyrimo dalyvio tapatumą juntamas iš neverbalinių ir verbalinių

nuorodų į portretą, kabantį ant sienos („*nu, matyt žmones taip, kaip šis centras, jis konkrečiai* [parodo į besišypsantį indų kilmės dvasinį centro lyderį portrete, kuris kabo ant sienos]“).

Autoritetinga figūra tampa svarbiu tapatinimosi objektu ne tik dvasinėje, psichologinėje plotmėje, bet ir perimant neverbalinius bei verbalinius elgesio modelius. Pavyzdžiui, Mildos naratyvo „užkulisiuose“⁵⁷ išryškėjo, jog ji stengiasi pamėgdžioti, būti panaši į savo dvasios vadovę laikomą draugę – panašiai kalbėti, elgtis. Kartu šioje tapatinimosi naracijoje įvedamas ryškus kontrastas, vėliau atsispindėsiantis ir tyrimo dalyvių dualiame tapatumo konstravimo pobūdyje – dvasios vadovas suvokiamas kaip visų pozityvių savybių turėtojas, o pačios Mildos tapatumo linijoje identifikuojama daugiau kančios, nuodėmės ir „tamsos“ tiek netiesiogine prasme, tiek tiesiogine – kuriant vizualų įvaizdį. Blogesnės jos savybės tarsi priešpastatomos priešingiems tapatinimosi subjekto bruožams, tapusiems siekiamybe – tapatumo krypties nuorodomis.

Pagalbos sau grupėse autoriteto vaidmuo įprasminamas „globėjo“ vaidmenyje. Globėjo paskyrimo arba pasirinkimo situacijos sutampa su reflektuojamu stagnacijos pojūčiu tapatumo „darbe“. Dažniausiai ši stagnacija įvardijama „sausos“ blaivybės terminu. Naratyvuose plėtojama mintis, jog pasiekus tam tikrus darbo su savimi sunkumus ir grįžtant į psichologinio diskomforto būsenas atsiranda postūmio iš šalies reikmė. Aurelijus tokią situaciją apibūdina kaip svarbų lūžio momentą: „*Staiga pajaučiau per susirinkimą, kad manyje viskas kyla: begalinė baimė, neviltis, vidinis protestas – susirinkimo pabaigoj aš buvau įkaitęs iš vidaus. Ir tada supratau – išgirdau vieno žmogaus balsą, pasižiūrėjau į jį, pakėliau akis į lubas: „Dieve, aš tave supratau.“ Ir priėjau prie to žmogaus, paprašiau globos.*“

Pašymas būti globojamam yra neišvengiamai susijęs su globotinio vaidmens prisiėmimu. Šis vaidmuo tyrimo dalyvių pasakojimuose siejamas su savivertės pokyčiais: tie patys priklausomybei progresuojant vyravę kontrastai – tarp visiško nepasitikėjimo savimi ir „puikybės“ – išlieka ir neretai įvairiomis formomis pasireiškia „sausos“ blaivybės metu. Todėl kai kurių dalyvių prisiimtas globotinio vaidmuo yra akivaizdus žingsnis darbo su „puikybe“ link („*Na, ir tą dieną aš paprašiau jo globos, aš nusimečiau savo tą šešiolikos metų aureolę ir nuo to laiko prasidėjo, kažkas tai tokio prasidėjo. Aš visiškai paklusau jo valiai, nes aš*

⁵⁷ Neįrašinėjamame pokalbyje, interviu sąveikos metu.

paprašiau jo globos, jis man jos neprimetė, man reikėjo jo pagalbos“, Aurelijus). Toks globotinio vaidmuo siejamas su nuolankumo ugdymo paspartinimu tapatumo keitimo procese, kai nesipriešinama naujoms žinioms ir naujam suvokimui. Ilgainiui plėtojantis santykiui ir savianalizei globėjas virsta lygiaverčiu grupės nariu. Jo pagalba skirta tam tikram laikotarpiui, kol globotinis „ūgteli“ („*Dabar mes praėję žingsniais, dabar jisai man pa-tarėėjas įvairiais klausimais, mes praktiškai jau lygiaverčiai. Jis vėl taps mano globėju, jeigu aš vėl norėsiu eiti žingsnius“*).

Globėjo vaidmuo reflektuojamas kaip tarpininko tarp tyrimo dalyvio „aš“ ir jo „ego“. Kitaip tariant, vadinamoji „*puikybė*“, arba „*ego*“, kuris suprantamas kaip vienas iš vidinių, vėliau išorines problemas sąlygojančių šaltinių, reflektuojama kaip nepavaldi asmeninei savižinai – tam reikia pasitikėti nešališku kito žmogaus požiūriu. Be to, tokiu atveju globėjas laikomas kartu ir tarpininku tarp asmens ir tos jo tapatumo dalies, kuri reflektuojama kaip galinti susijungti su Dievu. Būtent šiai sąjungai su „*aukštesniajja jėga*“ įvardijamas svarbus „*puikybės*“ mažinimo procesas, leidžiantis išeiti už savo „ego“ ribų: „*Aš supratau taip, kad – dabar aš supratau globėjo vaidmenį – esu aš ir mano begalinis ego. Begalinis, įvairiom formom – jis tiek veidų turi. Ir atsistoja globėjas tarp manęs ir manojo „aš“, atsistoja programa kartu su globėju – realiais žingsniais jisai pasitraukia ir į jo vietą atsistoja Dievas, va. Jo tikslas yra pravest mane“* (Aurelijus).

Kita santykio su autoritetingu palydovu blaivybės kelyje pasekmė reflektuojama galimybė pasijusti grupės dalimi. Globėjas per asmenišką santykį su savianalizę atliekančiu žmogumi tampa tarpininku, padedančiu palaikyti glaudesnį santykį su pačia grupe, suteikia postūmį sustiprinti grupinį tapatumą: „*Iš tikrųjų šiai dienai aš džiaugiuos – aš patenkintas, kad aš ryžausi, išdrįsau, kad aš dirbu su globėju ir tai, ką aš atrandu, tai, ką aš pradedu suprast – aš dėkingas. Aš pradedu jaust dėkingumą, aš vėl pradedu jaustis anonimu“* (Kostas).

Santykis su autoritetu yra nevienareikšmis. Neretai tai vienintelis žmogus, kurio pasirinkimas susijęs su galios tikram, nuoširdžiam grįžtamajam ryšiui suteikimu. Tai žmogus, kuris turi galimybę tyrimo dalyviams sakyti skausmingą tiesą apie jų elgesį. Todėl pats autoritetingos figūros pasirinkimas neretai trunka ilgą laiką: pavyzdžiui, pagalbos sau grupėse naujas tapatumo rekonstravimo etapas yra „globėjo“ pasirinkimas, nes gerai suvokiama tokio pasirinkimo prasmė ir po to eisiantis darbas su savimi. Santykio su autoritetu dinamikoje gausu prieštarų

jausmų. Kai kuriais atvejais bendruomenėje pasirinktos autoritetingos figūros reflektuojamos kaip tam tikra prasme atstojusios tėvus, šeimą („*Tas įgūdis, kurio aš šeimoj neturėjau, tiesiog bendravimo kažkoks tai – ir, nu, matyt žmones taip, kaip kaip išmokė Jogos centras* [konkrečiai lyderio pavyzdys, rodo į portretą ant sienos]“, Oskaras). Kitais atvejais jausmai, svyruojantys nuo meilės, pagarbos iki pykčio ir neapykantos, turbūt neatsitiktinai tampa tokie intensyvūs – santykis su globėju neretai yra intensyvesnis, artimesnis nei su kitais bendruomenės nariais, todėl jame pasireiškia ir įvairūs psichologinės terapijos momentai, pavyzdžiui, jausmų, kurie susiję su tėvais, perkėlimas „globėjo“ atžvilgiu: „*Tai yra didžiausias lobis man – jinai duota. Nors ne visada myliu, ne visada geranoriška jai. Ir kai pagalvoju: „Viešpatie, kodėl aš tokia – aš kalbu taip gražiai apie ją, visiems pasakoju – o pati nejaučiu tos meilės!*“ [susigraudinus]. *Būna ta tokia tamsa*“ (Milda).

3.3.2.4. Pasakojimas: tapatumo rekonstravimo ir raiškos būdas

Remiantis pasakojimais, bendruomenėje, kurioje siekiama blaivybės ir vyksta tapatumo pokyčiai, grupės nariai dalijasi patirtimi, gyvenimo istorijomis, išryškėja svarbus tapatinimosi momentas. Būtent per pasakojimus apie save grupės nariai perduoda žinias apie priklausomybės įveikas, apie blaivybės patirtis ir kartu – labai ryškius tapatumo pokyčius. Blaivybės pradžioje tyrimo dalyviai šiose istorijose aptinka savo priklausomybės apimto tapatumo atvaizdus – panašias patirtis, kurias paskatino ieškoti pagalbos. Šis bendrumas tampa visus grupės narius vienijančiu motyvu. Todėl pirmieji apsilankymai bendruomenėje neatsiejami nuo stebėjimo ir klausymosi („*Bet, sakykim, grįžtant į tą pirmą, į tą pirmą susirinkimą, tai dėka tų atvirų pasakojimų apie save, savo nuopolių, savo atėjimus į tą, į tą blaivybę, dėka jų pasakojimų aš pamačiau savo tikrąjį gyvenimą*“, Kostas; „*aš nuėjau tenai į pirmas grupes, aš tada į šią grupę pirmą kartą ir atėjau, pasiklausiau kaip žmonės kalba*“, Emilija).

Po truputį nauji pagalbos sau grupių nariai prabyla atverdami savo visai neseną, nuo skausmo „atvėsti“ dar nespėjusias patirtis. Įsimintinu tampa ir pirmas priklausomybės pripažinimo kartas. Pavyzdžiui, Mildai šis prisipažinimas, kainavęs daug pastangų, virto išlaisvinančia patirtimi. Pirmasis pasipasakojimas apie priklausomybę įvyko krikščioniškos bendruomenės susitikime („*Ir aš laisva. Ir vėl aš verkiu iš palaimos*“). Milda kalba apie atsivėrimo ir problemos įgarsinimo

naudą ne tik bendruomenės kontekste, bet ir bendrąja prasme: „*Kol esi nelaisvėj – tai tu slepiesi, nes tai vargas, kad šitą suprasti, reikia išsakyti visada, kas tave slegia. Nesvarbu gėda, ne gėda – tu turi išsakyti. Tu turi pasakyti – garsiai, išrėkti. Kiekvienam skirtingos ir vietos, ir... Bet turi tai padaryti, kad pasitrauktų. Tai va.*“

Naracinė atsivėrimo galia slypi ne tik grupės kontekste, kiekvienam dalijantis savo istorija, bet ir diadiniame santykiyje su žmogumi, kuris globoja blaivybės ir savianalizės procese. Šiame santykiyje išdrįstama pasidalyti dar asmeniškais dalykais, kurių slegiantis pobūdis trukdo blaivybės procese, todėl dalijimasis išlaisvina nuo šio perteklinio negatyvaus psichologinio krūvio: „*Nukrito našta didelė, tie akmenys, kurie buvo prisikaupę, – ant kupros nešiojau. Kai išsipasakojau – toks palengvėjimas kažkoks tai: galų gale, vienas žmogus žino viską. Tai jau ne paslaptis, aš ne išskirtinis kažkoks tai, esu toks pat*“ (Aurelijus).

Ne visada atviras naratyvas apie save reflektuojamas kaip pozityvus ir naudingas. Tyrimo dalyviai, kurdami naująjį tapatumą, stipriai įsigyvena į naujus elgesio būdus ir jausmą, jog esi priimtas, suprastas – pozityvų grįžtamąjį ryšį naracijoje konstruojamo tapatumo atžvilgiu. Šiuos patyrimus siekiama „perkelti“ ir į platesnę socialinę terpę, tačiau pajuntama, jog ne visos aplinkos ir ne kiekviena situacija yra tinkama itin asmeniškam naratyvui. Todėl toks tapatumo „perkėlimo“ į platesnį sociumą būdas imamas reflektuoti ir atidžiau kontroliuoti: „*Bet aš, nu, vienu žodžiu, trukdo man tai – nežinau, bet ten mergina kokio – susipažįsti, ir ką? Ir aš papasakoju viską apie save: ir bėga ji, bėga iš kart, ane [šypsosi]*“ (Dmitrijus).

Naratyvo metu asmuo tarsi gali geriau pažinti save patį, nes naratyvas reikalauja daugybės kognityvių procesų – savianalizės, gebėjimo iš šalies stebėti savo elgesį, jį reflektuoti. Įdomu tai, kad tokią naratyvo funkciją pastebi ne tik pagalbos sau grupės nariai. O refleksyvioji naratyvo funkcija pabrėžiama ir įvardijant tyrėjos ir tyrimo dalyvės pokalbį, interviu kaip veiksmą, įgalinantį veikti ir keistis („*Matot, kokios man rekolekcijos, čia. Vat, šitas mano atsivėrimas, pasikartojimas. Tai yra didžiulė pagalba man pačiai ir man skambės ilgai ir aš pradėsiu veikti, vykdyti*“, Milda). Naratyvas gali būti interpretuojamas ir kaip terapinis proto nuraminimo procesas, padedantis nuosekliai seka sudėlioti savo gyvenimo įvykius ir pajusti ramybę tiek dėl paties naracinio proceso, tiek dėl įvykių įprasminimo („*Ir šiandien aš pradėdu suprast, kad būtent, vat, dėka savo minčių, kaip aš vadinu, mėgstu vadint bičių aviliu – visa ta žodžio prasme – bičių avilys dūzgia*“, Kostas).

Savianalizė atskleidžiama kaip pamatinis naratyvinis procesas tapatumo rekonstravimo darbe. Galima identifikuoti tris šio proceso matmenis – individualųjį, diadinį ir grupei pateikiamą savianalizės naratyvą. Kiekvienas tapatumo nagrinėjimo lygmuo skiriasi viešumo atžvilgiu, o drauge – tapatumo analizės pateikimu. Tai, ką tyrimo dalyviai pripažįsta sau, nėra lengva pasakyti kitam žmogui ar atverti per susirinkimus. Vis dėlto akcentuojami atvirumo prieš save patį ir kitus prioritetai: atvirumas vertinamas kaip tapatumo kaitos ir įprasminimo būdas („*Ne, aš bijodavau net pagalvoti, nes įsivaizdavau, kad bent trečdalį tos informacijos išsinešiu su savimi į kapus, nu, baimė, gėda įvardinti, pripažinti kitam, ką esu pridirbęs*“, Kostas).

Individuali savianalizė – pradinis darbo su savimi būdas – reikalauja valios ir nuoširdumo sau. Daugelį metų neigti įvairūs savasties aspektai, naudoti būdai, kaip paslėpti, užmaskuoti ir kuo gražiau visuomenei pateikti savo tikrąjį „aš“, apsunkina būdo bruožų analizę ir tikrųjų elgesio motyvų paieškas. Asmeninis tapatumas reflektuojamas kaip daugiasluoksnis, sudėtingas darinys, kuriam suvokti reikia laiko ir nuoseklaus darbo su savimi, drauge sandūra su giliais egzistenciniais klausimais apie savo būtį ir gyvenimo prasmę: „*Aš esu sudėtingas, kadangi aš pasimetęs, man sunku suprasti, kam aš, dėl ko, kodėl toks? Ir pradėti kaip svogūną lupti, vienas sluoksnis, kitas, nu, ir vis kažką randi*“ (Leonas).

Diadinio pobūdžio naratyvas, analizuojant save pagalbos sau grupių kontekste, yra vystomas „globėjo“ ir „globotinio“ santykiyje: kai globotinis dalijasi savo patirtimi, o globėjas suteikia grįžtamą ryšį, apsaugo nuo per sparčios savianalizės pavojų ar paskatina procesui sustojus. Krikščioniškoje bendruomenėje toks naratyvinis savianalizės instrumentas yra išpažintis, suvokiama kaip būdas atsigręžti į tą savo tapatumo pusę, kuria asmuo nėra patenkintas: jaučiasi skolingas, kaltas ar atranda savo elgesyje kitokių moralinių trukdžių. Tokiu atveju išpažinties forma įpareigoja pasiruošti, apgalvoti, kaip pateikti savąjį tapatumą, būti išgirstam: „*Bet kai reikėjo visa tai pasakyti – mėnesį ruošiausi, susirašiau (...) ir turim visi galimybę iš to išsivaduoti per išpažintį – pripažinti sau ir paleist visa tai. Būtina yra per kunigą, sau – mes visi galim, pasakai – ir po to vėl pamiršti*“ (Milda).

Trečiasis naratyvinės savianalizės viešumo matmuo – tai tam tikrų savianalizės aspektų įvardijimas grupių susitikimų metu. NRJ atveju svarbus visų praktikų rezultatas, įgūdis, kurio mokomasi grupinių užsiėmimų metu, – suprasti, pažinti savo būsenas ir jausmus. Ilgainiui šis gebėjimas tampa svarbiu tapatumo

pažinimo instrumentu, įgyjamu per santykį su kitais ir konkrečias patyrimines ir naratyvines praktikas („*Buvo labai geras „treiningas“, visi tie metai. Stebi save, situacijoje – kaip ta mano būseną, kaip ji persiduoda tam kitam žmogui, ane. Kaip... Vienas dalykas apie tai knygoj paskaityt, bet mažai kas lieka. Jeigu nėra, vat, tokio tokio – diena iš dienos. Nu, tai va“*, Oskaras).

Taigi naratyvas atlieka svarbų vaidmenį bendruomenės tapatinimosi procesuose. Tai ne tik būdas perduoti patirtį, ugdyti kitus grupės narius – suteikti žinių, kaip įveikti sunkias situacijas, bet ir išreikšti savąjį tapatumo unikalumą bei bendrumą su kitais. Naratyvas tampa pagrindiniu simboliniu aktu, leidžiančiu suprasti kitus grupės narius, suvokti kuriame taške jie šiuo metu yra bei papasakoti apie save. Per naratyvo konstravimą ne tik formuojamas ir keičiamas asmeninis tapatumas, bet ir mezgamas ryšys su grupės nariais. Todėl tyrimo dalyvių refleksijoje vietomis pastebimas išreikštas nuoširdaus naratyvo poreikis, o jo trūkumas, pastebimas lyginant su kitų narių kalbėjimais, tampa postūmiu aktyviau dirbti su savimi, kad būtų kuo pasidalyti, drauge šitaip sustiprinant grupinį identitetą: „*Ir manyje kovojo, visą laiką paskutiniu metu kovojo, aš labai dažnai sugaudavau save èè, kad aš neturiu ką pakalbėt, aš tiek metų – ir neturiu, ką kalbėt, neturiu. Mane taip pradėjo griaužti, galų gale aš sau pasakiau, sau atsakiau, kad „Aurelijau, nustok kalbėti, nes tu nežinai, ką kalbėti“* (Aurelijus).

3.3.3. Blaiviojo „aš“ atkūrimas bendruomenėje: nuo stigmos iki pozityvios žymės

Po destruktivių priklausomybės nuo alkoholio pasekmių, vedusių prie psichologinio, fizinio bei socialinio savęs naikinimo, blaivybės pradžią tyrimo dalyviai reflektuoja kaip naują gyvenimo etapą, kuris tapatumo atžvilgiu apibūdinamas kaip „*vakuumas*“. Nustojus save „*pildyti*“ alkoholiu, o savivertę stiprinant saviapgaulės psichologiniais mechanizmais išmoktais manipuliatyviais elgesio būdais bei ne visai „*patogiais*“ socialiniais vaidmenimis, tenka susidurti su žiojinčia tapatumo praraja. Net ir bendruomenės aplinkoje taikomų praktikų ne visada pakanka šiai tuštumai užpildyti („*Kitaip negalėjo būt, kad aš nieko nepasikeitęs, kad atsiradęs vakuumas. Tie susirinkimai buvo du kartus į savaitę po dvi valandas, tai jie man negali kompensuot viso to laiko, kur aš gerdavau. Yra vakuumas didelis ir aš jo ne-neužpildau“*, Leonas).

Pasakojimuose atskleidžiama bendruomenės, kaip erdvės tapatumui pažinti, „vakuumui“ identifikuoti ir tapatumui rekonstruoti, reikšmė. Kaip jau buvo minėta ankstesnėse dalyse, vienas iš pradinių blaivybės motyvacijos šaltinių yra tapatinimasis su panašią patirtį turinčiais žmonėmis. Tačiau pirmieji apsilankymai grupių, bendruomenės susirinkimuose tapatinimosi prasme yra lydimi dvilypių išgyvenimų, kuriuos galima suskirstyti į kelias kategorijas: *stigmatizuoto tapatumo atmetimas* bei *dalinis tapatinimasis* – vieni bendruomenės aspektai (ideologija, lankantys žmonės) nuvertinami ir atmetami (pvz., priklausomybės stigma), kaip keliantys grėsmę tapatumui, kiti tampa tapatinimosi objektu (lyderis, kitas asmeniškai svarbus žmogus).

Stigmatizuoto tapatumo atmetimas. Toks tapatumo dinamikos procesas būdingas dar prieš patenkant į pagalbos sau grupes arba pačiuose pirmuosiuose susitikimuose. Kai kurie tyrimo dalyviai pasakoja apie situacijas, kai gydytojų arba kitų norinčių padėti žmonių pasiūlymai kreiptis pagalbos į AA bendruomenę buvo netikėti ir interpretuojami kaip savigarbos įžeidimas. „Alkoholiko“ kategorija tyrimo dalyvių sąmonėje žymėjo socialiai atstumtas grupes, kurių priklausomybė buvo itin akivaizdi fizine bei socialine prasme. Naratyve tokios savo reakcijos vertinimas reflektuojamas kaip ligos „*neigimas*“, nenoras pripažinti savo problemos ir jos pasekmių. Po pirmųjų susirinkimų šis stigmatizuoto tapatumo atmetimas transformuojasi į kitas tapatinimosi formas.

Dalinis tapatinimasis. Bendruomenės aplinka ir joje besilankantys žmonės priimami kaip neverti tapatinimosi pastangų, tačiau lankoma dėl kitų paskatų, pavyzdžiui, pažįstamo, su kuriuo įvyksta susitapatinimas dėl tam tikrų bendrumais laikomų aspektų, arba dėl formalaus / neformalaus lyderio, kuris motyvuoja savo pavyzdžiu. Pavyzdžiui, Oskarui netradicinio religinio judėjimo aplinka ir žmonės iš pradžių atrodė sunkiai suprantami, jų elgesio būdai ir emocinis grupės fonas neįprastas, tačiau įsitraukti į bendruomenės praktikas bei kitas veiklas paskatino artimi ryšiai su viena bendruomenės nare („*Nu, aš gyvenu su mergina, kuri ten irgi (...) Aš norėjau būt su ja ir negalėjau, va, taip „dropint“ viso šito, nors mane nervino žiauriai*“).

Kai kuriais atvejais tyrimo dalyviai, nors ir tapatinasi su priklausomybės patirtį turinčiais žmonėmis, lankančiais pagalbos sau grupes, turi ypač marginalizuojamas – socialiai neigiamomis laikomas patirtis ir tampa pavyzdžiais, ko pavyko išvengti priklausomybei vystantis. Tokiu palyginimu pažymima geresnė startinė

padėtis (socialiniu, psichologiniu, ekonominiu bei kitais atžvilgiais) gydantis priklausomybę: „*Žmonės pasakoja tokias baisias istorijas, kad aš ten palyginus su jais angelas esu. Ten žmogžudžiai, po kalėjimo, narkomanai ten. Atrodo, nieko ten pas juos švento nėra ir **jie susitvarko**. Tai gal ir man padės?*“ (Leonas).

Pagalbos sau grupėse kai kurias pradžios situacijas (Vilmos, Nijolės) žymi nepatiklumas ir abejojimas priklausomybės, kaip ligos, samprata, neigimas ir nenoras tapatintis su žmonėmis, save vadinančiais „*alkoholikais*“. Su priklausomybe nuo alkoholio susijusi socialinė stigma tampa tapatinimosi pagalbos sau grupėse kliūtimi („*Kokie ligoniai? Kokia nesąmonė, taigi galit sustot patys, aš gi sustojau, aš gi didvyris*“, Vilma; „*nuvertinimas tų pačių alkoholikų (...) Būna, sako, ateinam – ir va – „tarp savų“*. *Bet man taip neįvyko, bet man palaiptisniui vyko*“, Nijolė). Kitais atvejais (Emilija, Leonas) pirmuosiuose susidūrimuose su pagalbos sau grupių bendruomene atmetami tam tikri ideologiniai aspektai, pavyzdžiui, literatūra, pati programa ir jos tikslai („*stilistiškai nevienalytė gan sektantinė literatūra. Va, taip aš tai priėmiau, va, su tokiu tam tikru atstumu*“, Emilija; „*ten kalbėjimas apie Dievą, apie kažkokius žingsnius, ten programą, man tas visas kėlė įtarimą*“, Leonas).

Be to, kai kurie naujosios grupės ideologijos aspektai suvokiami kaip pasikėsinimas į asmeninį tapatumą. Leonui ypatingą reikšmę turėjo grupėje deklaruojama priklausomybės ligos samprata, ypač nuolatinės abstinencijos aspektas, kuris kėlė socialinės stigos baimę, siejamą su vartojimo nutraukimu. Kadangi iki tol alkoholis buvo svarbus identiteto kūrimo ir palaikymo instrumentas, o jo griaunamasis poveikis dar nebuvo suvoktas, vartojimo atsisakymas visam laikui pajudino svarbią tapatumo dalį („*grupėj išgirdau, kad „negalėsi visą gyvenimą gert“, kad sergu. Tuo metu aš buvau pats nelaimingiausias žmogus. Tuo metu galvojau: viskas, raupsuotasis, paženklintas, ant kaktos išdeginta žymė*“).

Abiem atvejais (Leono ir Emilijos) įvyksta gana ryškus socialinės stigos, susijusios su priklausomybe nuo alkoholio, atmetimas ir kuriasi palanki asmeninio susitapatavimo su ten esančiais žmonėmis erdvė, nes jie priimami itin palankiai. Leonui buvo svarbu suprasti, jog priklausomybės problema būdinga ne tik žmonėms, kurie gyvena gatvėje ar turi kitų itin ryškių socialinių ir fizinių problemų. Todėl grupės susirinkime dalyvavę žmonės, kuriuos jis identifikavo kaip aukšto socialinio statuso, paneigė šį mitą, ir atsivėrė palanki erdvė jo

asmeniniam susitapatinimui: „*Kas įdomiausia, kad tai buvo du gydytojai, technikos inžinierius, buhalterė – buvo tikrai tie žmonės – išsilavinę, su padėtim ir ne taip, kaip aš įsivaizdavau: ten nuo konteinerio, ten prasigėrę, nudriskę, pamėlę. Ne, tai buvo normalūs žmonės.*“

Pozityvus tapatinimasis. Pozityvus tapatinimasis vienu įvardijamas kaip daugiapakopis, ilgalaikis procesas – nauja bendruomenės aplinka ir jos nariai palaipsniui tampa „savi“, kitiems tai ilgai neužtrunka. Kai kuriais atvejais pozityvus tapatinimasis akcentuojamas nuo pat pradžių, neįtraukiant „dalinio tapatinimosi“ sampratų. Tyrimo dalyviai priima be išlygų bendruomenės aplinką, elgesio praktikas ir žmones. Netgi abejojama, ar bus galimybė pritapti aukštai „reitinguojamoje“ grupėje. Toks tapatinimosi su grupe atvejis pateikiamas Kosto pasakojime. Nupasakojama tarsi sustabdyta akimirka, kai Kostas nuošaliau esančiame automobilyje stebėjo grupės narių elgesį, tarp jų ir buvusio savo draugo neverbalinę kūno kalbą, kurioje atsispindėjo šilti tarpusavio santykiai. Ši viena pirmųjų grupės santykių dinamikos „nuotraukų“ buvo svarbus tarpusavio santykių modelio pavyzdys, kurio pats Kostas labai norėjo, tačiau jautėsi nevertas turėti: „*Stebėjau, kaip jisai sveikinas su kitais anonimais. Džiaugiausi ir pavydėjau, nes tas jausmas – noriu aš irgi to, visa ta žodžio prasme, bet aš netikėjau, kad taip įmanoma ir tas vaizdas buvo toks, tarsi sveikintųsi su artimais giminaičiais... [susigraudino, nusišypsojo]. Protas man vis tiek sakė tada: „Nu, Kostuk, tu tokių draugų niekada neturėsi.*“

Kituose pasakojimuose atskleidžiama, jog priklausomi asmenys nevertinami nei neigiamai, nei teigiamai – tyrimo dalyviai į reabilitacijos aplinką patenka tokios būsenos, kad įvairioms socialinėms reikšmėms tuo metu yra abejingi. Pavyzdžiui, Emilijai stigmatizuotas tapatumas, nors ir suvokiant jo negatyvią socialinę reikšmę, nebuvo svarbus dėl priklausomybės progreso metu užklupusios depresijos ir abejingumo būsenų („*Nu, pasakė „tu alkoholikė“ – oi, galiu būt „alkoholikė“, galiu būt, ai, bile kas: kad ir ta kabykla. Man vis vien šiaip buvo. Ir aš emociškai kažkokio lūžio, nors socialiai tai žiauriai nepatraukli liga*“). Vėliau emocinį sąstingį ir abejingumą tapatinimosi objektui pakeitė entuziazmas ir noras būti šalia savo patirtimis, socialiniais vaidmenimis labai skirtingų žmonių, kuriuos vienijo viena priklausomybės problema. Emilija susižavėjo skirtingais likimais, kurie tapo seniai jaustos meilės žmonėms įkvėpimo šaltiniu. Be to,

Emilija pati nurodo įvykusį „*susitapatinimą*“, kuris šiame skirstyme įvardijamas pozityvia kategorija: „*Ir jie, pasidarė tie žmonės įdomūs, nes ten buvo ir kunigų, ir iš stoties, man pasirodė įdomu. Ir, vat, per tuos žmones, stebėdama, kokie jie, kad neeilinės asmenybės šitokioje vietoje – psichiatrijos skyrius, bet visi man labai faini pasirodė. Ir aš tame, matyt, ir įvyko susitapatinimas kažkuria prasme.*“

3.3.4. Dvasiniai tapatumo aspektai

Blaivybės laikotarpiu yra reflektuojami dvasinio lygmens tapatumo pokyčiai. Visos bendruomenės, kuriose vyksta tyrimo dalyvių pažintis su tam tikromis dvasinėmis „pasaulėžiūromis“, formuoja jų asmenines dvasines koncepcijas. Šioje dalyje aprašomi dvasinės pasaulėžiūros pokyčiai skirtingose bendruomenių aplinkose, sąsajos su vertybių pokyčiais bei tapatumu.

3.3.4.1. Dvasinė pasaulėžiūra: nuo bendrųjų sampratų prie asmeninio patyrimo

Tyrimo dalyviams būdingą dvasinių patirčių ir sampratos refleksijos pradžią – protu suvokiamų „*koncepcijų*“, kaip tam tikrų nuasmenintų religinių normų, bendrųjų Dievo ir dvasinio gyvenimo sampratų, konstatavimas. Šios normos dažniausiai atmetamos arba perimamos pirminės ir antrinės socializacijos metu kaip savaime suprantamos. Perėjus chaotišką priklausomybės vystymosi laikotarpį blaivybėje šis procesas kinta į skirtingose bendruomenėse atrandamų dvasinio gyvenimo ir jo raiškos sampratų suvokimą, permąstymą ir įprasminimą savo kasdieniame gyvenime. Tokiu būdu dvasinis matmuo tampa svarbia tapatumo dalimi.

Pagalbos sau grupėse blaivybės siekiančių asmenų naratyvuose išryškėja trys svarbūs su dvasingumo pokyčiais susiję momentai. Visų pirma, šių tyrimo dalyvių naratyvuose didelę dalį užima dvasinių nuostatų, „pasaulėžiūros“, Dievo sampratos įvardijimas. Antra, iš bendruomenės ideologijos perimta „aukštesniosios“ arba „galingesniosios jėgos“ kategorija perteikiama krikščioniškosios religijos kontekste, kalbant tiek apie tos jėgos įprasminimą per Dievo sąvoką, tiek apie atliekamas praktikas ir kitus tikėjimo aspektus. Trečia, apibendrintą santykio su Dievu apibūdinimą šiuose pasakojimuose atspindi reflektuojama dinamika nuo Dievo, kaip „*baudėjo*“, prie „*draugo*“ sampratų.

AA pagalbos sau grupėse santykis su „aukštesniąja jėga“ ir individualia jos samprata, kaip tai įvardijama „12 žingsnių programoje“, tampa vienas svarbiausių pokyčius palaikančių veiksnių bei pačius pokyčius liudijančių rodiklių. Šiame etape santykio su tikėjimu transformaciją taip pat galima suskirstyti į porą etapų: tai pažintis su „aukštesniosios jėgos“ samprata, perteikiama grupės narių naratyvuose, pokalbiuose su globėjais, grupės nariais. Tai, kas iš pradžių atrodo ne visai priimtina ar atstumia bendrame pirmųjų grupės susirinkimų fone („*ir man ta ten kalbėjimas apie Dievą, ten jo pagalbą, ten programą, man tas visas kėlė įtarimą*“, Leonas), po truputį pradeda transformuotis į smalsumą ir bandymą pažinti („*ir vieno, iš ten besigydančių, vieno anonimo dėka, jis man padėjo pama-tyt, pajust, pačiupinėt tą aukštesnę jėgą...*“, Kostas). Būtent „aukštesniosios jėgos“ samprata – galimybė kažkam iš dalies patikėti savo gyvenimo sunkumus, sumažinti dideles pastangas kontroliuoti įvairius savo gyvenimo aspektus – tampa svarbiu blaivybės momentu: „*Man kažkaip prisimenu, čia priartėjau prie tos aukštesniosios jėgos, ne kiek tą alkoholizmą išnagrinėjau, savo jausmus ar tas bėdas, pridarytas kitiems žmonėms, bet bent jau apie tą aukštesnę jėgą nebetapau toks prieš*“ (Zigmas).

Tyrimo dalyviai reflektuoja atrandantys asmeninį, savo patirtimi grįstą santykį su tikėjimu bei Dievu. Šiuose procesuose nemažą vaidmenį suvaidina lankymasis grupėje, dvasiniai programos aspektai, kitų grupės narių inspiracijos bei tiesiog buvimas šalia tikėjimą išpažįstančių žmonių, tačiau vis dėlto pasakojimuose pabrėžiama ir kita šio proceso pusė – sąmoningo asmeninio pasirinkimo veiksmas. Ir nors tas santykis su Dievu gana skirtingas, visur tai tampa įprasmin-tu asmeniniu pasirinkimu. Tai atsispindi posakiuose, apibendrinančiuose tokio santykio identifikavimą: „*bet tikėjimas grįžo pas mane*“ (Emilija), „*dabar jis man draugas toksai [šypsosi]*“ (Dmitrijus), „*gerai viena senbuvė sako: „Nesuten labai religinga, bet sako, jeigu liepia špygą į dangų rodyt, tai nerodau.“ Tai ir aš galvoju, maždaug gal ir toks*“ (Zigmas).

Ne visi pagalbos sau grupių nariai sustoja vienoje religinėje konfesijoje. Leono istorijoje be pagalbos sau grupių savęs blaivybėje ieškoma ir kitų bendruomeninių tapatinimosi šaltinių įvairiose religinėse bendruomenėse („*Iš kiekvieno to tikėjimo, religijos galima rasti daug pliusų, bet ir yra daug kur minusų*“). Jo dvasinėje pasaulėžiūroje gana svarbi Dievo, kaip jo paties tapatumo ir jo

gyvenimo gerovės šaltinio, samprata. Tačiau dvasinės bendrystės jis ieško ne tik krikščioniškose bendruomenėse ar ritualuose, bet ir rytų religijos sistemas išpažįstančiose grupėse (*„Aš labai ilgą laiką eidavau į vieną bažnyčią. Užteko, kad kelis kartus kunigai pradėtų kalbėti prieš jogą, meditaciją, prieš krišnaistus, kitus tikėjimus – man viskas, tai perbraukė“*, Leonas).

Krikščioniškosios religinės bendruomenės narės Mildos dvasinės pasaulėžiūros ir tikėjimo dichotomija negali būti prilyginama aprašytiems pagalbos sau grupės lankančių asmenų dvasingumo aspektams, nes dominuojant priklausomam „aš“, santykis su tikėjimu įvardijamas neutraliu arba sumišusiu, o blaivaus „aš“ konstruktui būdingas tikėjimas aukštesniąja jėga. Mildos istorijoje šiek tiek kitaip: reflektuojamas tikėjimas kaip atsiradęs ir sustiprėjęs priklausomybės laikotarpiu, o vėliau, augant šiam tikėjimui ir įsitraukus į bendruomenę, auga ir motyvacija siekti blaivybės. Tikėjimo puoselėjimas ir dvasinės praktikos užima gana daug vietos Mildos kasdienybėje, bet vis dėlto nuoširdumas pačiame tikėjime ir jo raiškoje yra griežtai revizuojamas net ir blaivybės periodu (*„Pažiūrėjau filmuką apie Eucharistiją – žinojau, bet aš netikiu, kad ten gyvas Dievas yra. Dar nėra tokio suvokimo – žinojimas, kad čia širdis, čia viskas – meldžiuosi, bet tai yra poza, tai yra poza. Ir vėl nenoriu aš tos pozos, noriu to tikrumo“*). Dvasinė bendruomenė ir pačios tyrimo dalyvės tikėjimas bei dvasingumo siekimas yra labai svarbi tapatumo dalis, ypač blaivybėje (*„Šventėti – tai, kaip sakau, šventėti – tai taip ir troškimas auga, šven-tė-ti“*). Dvasiniame gyvenime daug vietos skiriama disciplinai – kaip būdui ugdyti ir auginti savo tikėjimą. Kadangi tikėjimo puoselėjimas tuo pat metu suvokiamas kaip atsvara žmogiškosioms silpnybėms, tarp jų ir priklausomybei nuo alkoholio bei kitoms, Mildos tikėjimo „*treiniravimas*“ gali būti traktuojamas kaip intensyvus naujo tapatumo kūrimo instrumentas (*„Tikėt – man šito labai reikia. Kiekvieną dieną turiu save treniruot, čia kaip sportas. Nes aš tokia esu, kuriai šito reikia. Yra tokių žmonių, kurie tiki – mažai kalba, ir taip. Aš esu kitokia. Kiekvienas mes kitoks – bet taip, šitą [kad reikia kiekvieną dieną treniruoti savo tikėjimą] jau suprantu. Tai va...)*).

NRJ yra į dvasios puoselėjimą nukreiptas judėjimas, todėl dvasiniai aspektai yra svarbi bendruomenės identiteto dalis. Oskaro pasakojime ši tema taip pat sulaukia daug dėmesio, atskleisdama dvasinių aspektų svarbą asmeniniam tapatumui. Kalbant apie pačią pasaulėžiūrą, ji gali būti priešpastatoma krikščioniškajai Dievo

sampratai, kuri išryškėja kituose pasakojimuose, kai nepripažįstama jokia personifikuota ar kitokio pobūdžio aukštesnioji jėga. Dvasinio gyvenimo ir pasaulėžiūros dinamika naujojo religinio judėjimo kontekste įvardijama kaip procesas nuo protu sukurto konstrukto ar sampratos „į patyrimą“. Vaikystėje Oskaras neturėjo jokio sąlyčio su religija („Nu, jo. Pas mane tai kažkokio religinio to nebuvo auklėjimo. Nu, ta prasme, šeimoj nebuvo. Ir paskui nebuvo. Nu, Dievas, nu, dievas...“). Vystantis priklausomybei dvasiniai ieškojimai naratyve atsiskleidė kaip domėjimasis dvasinio pobūdžio literatūra, rytų religijomis („Man kažkada pasimaišė tos knygos – ten Ošo, Kastaneda. Kastaneda mane žiauriai užvežė – atsimenu, aš ten visą perskaičiau. Ne vieną kartą. Ten Krišna Murti toksai, Čitas paskui jau kiek metų“). O blaivybės periodu dvasinio gyvenimo proceso kaita įvardijama kaip priartėjimas prie asmeninio patyrimo („Nu, tai keitėsi kaip – nuo koncepcijos į kažkokį patyrimą, nuo kažkokio komplikuoto dalyko į labai paprastą, nuo kažkokio tokio atsieto nuo manęs keitėsi į tokį, į ką aš galiu „relate ‘int“, pats asmeniškai ir kas vyksta manyje“).

Oskaro dvasinėje pasaulėžiūroje išryškėja iš bendruomenės ideologijos perimta mintis apie visuminį aplinkos sąsajumą, kurioje reikšmingas vaidmuo atitenka meilei, kaip pagrindinei dvasingumo, dvasinio gyvenimo ir visa ko prielaidai: („Kursuose tau papasakos, kad meilė – kad viskas yra meilė. Tu esi meilė, ir aš – ir nieko kito apskritai nėra. Ir kad tai yra ne emocija, o tai, iš ko tu sukurtas“, Oskaras). Oskaro dvasinės pasaulėžiūra refleksija nuo kitų skiriasi kitokių vertybių identifikacija: reflektuojamos pastangos atsisakyti vertybinės dichotomijos arba kažkokių prioritetinių elgesio gairių – išsivaduoti nuo „patinka“ ir „nepatinka“ kontrastų, kurie traktuojami kaip „nelaisvės“ šaltinis, trukdantis reaguoti į realias situacijas („Nes šiaip paprastai žmogus, kol nesusivokia, visas gyvenimas tai yra – arba žmogus vengia, kas jam nepatinka, arba siekia kažkokių dalykų, kur atrodo jam, kad patinka. Praktiškai tarp tų dviejų visas gyvenimas. Tai, vat, tai ir yra didžiausia nelaisvė, ane?“). Dar kitokiu būdu kalbama apie kraštutinę dvasingumo sampratą, kurią tyrimo dalyvis supranta kaip dvasingumo kaukę – nenuoširdų, bet demonstratyvų norą visose situacijose išlikti „geru“. Šio vaidmens prisiėmimas tarsi siejamas su viename vertybiniame dichotomijos krašte atsidūrusiomis kultūriškai geromis laikomomis savybėmis („kaip jie sako ten „ženkit dvasiniu keliu“, tai nereiškia, kad jie ten pasidaro geručiais ir, jei pasidaro, tai tuo blogiau. Nes tada jau vee [šypsosi]“).

Sauliaus, siekusio blaivybės individualiomis priemonėmis, naratyve dvasinė pasaulėžiūra pasireiškia kaip gamtos sudvasinimas. Jo dvasinės pasaulėžiūros naracijoje išryškina meilės gamtai linija, prasidėjusi nuo pat vaikystės. Vartojimo periodu ši tema pasakojime lieka nebyli, tačiau blaivybėje ji įgauna naują prasmę kaip svarbus vertybinis pagrindas („*Po to aš kažkaip pradėjau, tas suvokimas, pradėjau galvoti, kad galbūt šiek tiek kitaip gamta yra, kažkas yra, pabūni gamtoj*“). Ir nors galima teigti, jog Sauliaus blaivybė jo pasakojime nėra glaudžiai siejama su jokia bendruomenės veikla, socialinio palaikymo ir socialinių grupių poveikio motyvai atsispindi pasakojime kitokiomis formomis: pirma, blaivybės kelyje atkuriant tapatumą buvo remiamasi fragmentišku dalyvavimu socialinio pobūdžio grupėse – mokymų, saviugdos forma. Antra, vėlesniame blaivybės etape pasakojime atsiranda būtent visuomeninio ir politinio pobūdžio socialinė grupė, kuria galima laikyti bendruomeninio tipo erdve, kurioje įprasminamos, išreiškiamos vertybės ir dvasinė pasaulėžiūra: siekis rūpintis ir prisidėti prie gamtos išsaugojimo („*Priklausau vienai partijai. Tai dabar kažkaip jaučiuosi atradęs savo vietą ir labai gerai gyvenu*“).

3.3.4.2. Dvasinių asmens tapatumo aspektų ir grupės tapatumo sąsajos

Dvasinio gyvenimo atradimas blaivybėje betarpiškai susijęs su atsidūrimu bendruomeninėje terpėje. Ir nors dvasinė pasaulėžiūra yra reflektuojama kaip asmeninio tapsmo proceso dalis, bendruomenės aplinka čia taip pat figūruoja ir kaip formuotoja, ir kaip dvasinės pasaulėžiūros nuostatas palaikantis veiksnys. Todėl dvasiniai asmens tapatumo aspektai nemaža dalimi susiję su grupiniu identitetu – tapatinimusi su konkrečia bendruomene.

Bendruomenė reflektuojama kaip ilguose savęs ieškojimuose atrasta dvasinė bendraminčių terpė, kurioje per socialinio ir dvasinio tapatinimosi procesus po truputį rekonstruojamas ir asmeninis tapatumas („*Nu, negalima sakyti, kad tik tai, bet kažkaip išėjo taip, kad aš į tą pasinėriau. Jau kiek čia – aštuoni metai gal*“, Oskaras). Šiose naratyvo vietose taip pat galima apčiuopti svarbią asmens tapatumo formavimosi prielaidą – saugią aplinką būti savimi: dalytis svarbiomis idėjomis, būti suprastam ir priimtam. Oskaro pasakojime tokio bendrumo („*rezonanso*“) paieškos buvo nusidriekusios per visą gyvenimo istoriją. NRJ bendruomenės atradimas prilyginamas po kelionės „*dykuma*“ numalšintam troškuliui: „*Ir man čia*

buvo įdomu. Savo vietoj jaučiausi (...). Aš šnekėdavau labai daug iki šio centro su visais – bambėdavau labai daug, pasakodavau. (...) Bet vienokie kitokie draugai, jie geriausiai atveju paklauso, palinksi galva, bet taip, kad surezonuotų iš tikrųjų... Ir to labai trūksta. (...) Jei tu su kažkuo negali šituo pasidalinti – savo tais atradimais ar supratimu, tai dykuma iš tikrųjų“ (Oskaras).

Pagalbos sau grupių kontekste tikėjimas atrandamas per kitų grupės narių pasakojimus apie save, savo dvasines patirtis bei per asmeninį santykį („Vieno anonimo dėka, jis man padėjo pajusti, pačiuopinėt tą aukštesnę jėgą... Vėlgi tokiais paprastais patarimais, pasiūlymais bebendraujant, kada kartais išeidavom pasivaikščiot į parką“, Kostas). Dvasios vadovų paieškos vėliau persikelia ir į kitas bendruomenes, tiek krikščioniškas, tiek kitų religijų išpažinėjų. Blaivybės ir dvasiniame kelyje padeda kunigai, vienuoliai, kiti dvasiniai autoritetai: „Nu, daug tokių pavyzdžių. Turėjau tokių Dievo dovaną daug bendraut su amžiną atilsį tėvu Stanislovu. Nu, tai, nu, mokytis ir mokytis ramybės, pakantumo. Pačio tikėjimo, jo tikėjimas kame: vištos kudakavime, obelų žydėjime, žolės... Man patiko viena jo mintis apie tikėjimą, kai jisai sako, kad „tie žmonės, kurie sako, kad labai tiki, man“, sakė, „įtartini, nes aš manau, kad jeigu žmogus tiki – jam nieko įrodinėt nereikia“ (Leonas).

Tapant bendruomenės, išpažįstančios konkretų tikėjimą ar dvasinį kelią, dalimi, tyrimo dalyviai atranda galimybę susitapatinti su grupe: pasijusti savi būdami tarp bendraminčių, panašiai mąstančių žmonių bei įprasminti dvasinius savo tapatumo aspektus („Nedalyvauju apeigose, neinu ten į bažnyčias, bet jeigu turiu šansą prisišliet prie tokių žmonių – mielai, mielai. Ir svarbiausia, nesijaučiu ten kaip svetimas“).

3.3.4.3. Dvasinė pilnatvė: nuo savęs priėmimo iki siekio „išsitapatinti“

Šioje dalyje atskleidžiama tyrimo dalyvių dvasinių procesų ir tapatumo pokyčių dinamika bei sąsajos. Dvasiniai pokyčiai blaivybėje pateikiami kaip „vainikuojantys“ tapatumo rekonstravimą – jiems teikiama ypatinga reikšmė tiek jausminio intensyvumo atžvilgiu, tiek pasakojimo apimties prasme.

Savivokos pokyčiai – sąmoningumas kaip buvimas „čia ir dabar“. Sąmoningumas atskleidžiamas kaip būtina dvasinių praktikų dalis, pavyzdžiui, pastangos išlikti budriam maldoje, kad tai nevirstų tiesiog rutininu įpročiu („Tada vėl kitaip, nebe kaip žirnius į sieną, bet tu arba tu nekalbi, ko nereikia, arba jei jau pradėjai, tai...“, Zigmas). Sąmoningo ryšio su Dievu siekį atskleidžia

tyrimo dalyvio pateikta maldos ištrauka („*Pažinę Dievą, maldoje ir apmąstymuose stengėmės atnaujinti savo sąmoningą ryšį...*“, Dmitrijus). Sąmoningumas traktuojamas svarbiausiu dvasinio gyvenimo tikslu, dvasingumo rodikliu – ypač NRJ kontekste („*Situacija yra gerai, jeigu tu joje būni sąmoningai – o tai ir yra mano tas interesas gyvenimo*“, Oskaras).

Sąmoningumo samprata taip pat siejama su buvimu realiu momentu – „*čia ir dabar*“. Buvimas dabartyje traktuojamas pagrindiniu dvasinio gyvenimo įrankiu Oskaro pasakojime: „*Kai pradedi į tai žiūrėt ir sąmoningai per tai eit situacijoje, nu, žiūrėt, kas su tavim vyksta realiam laike.*“ Kiti tyrimo dalyviai akcentuoja „*čia ir dabar*“ svarbą kaip akimirką, įkūnijamą laike bendraujant su Dievu, kai stengiamasi išreikšti ir atskleisti dvasinius savo tapatumo aspektus: „*Dievas niekada pas mane neateis, jeigu užimta galva. Jis sėdi, laukia. „Vot, apsiraminsi, tada aš ateisiu pas tave, pabursiu biški, tau bus geriau.“ Per prievartą jis niekada neateis. Apsiramink*“ (Aurelijus).

Savęs priėmimas. Santykis su Dievu, kalbant apie krikščioniškąją dvasinę pasaulėžiūrą, tapatumo požiūriu pristatomas kaip suteikiantis galimybę būti savimi. Šiame santykiyje tyrimo dalyviai gali būti visiškai autentiški – išreikšti save taip, kad viduje neliktų melo sau pačiam. Toks santykis siejamas su draugiškojo – visa priimančio ir palaikančio – Dievo traktuote: „*Ir man labai smagu, kad būtent jis mane pažįsta visokią, kokia esu, ir jis mane priima. Man šitas yra labai smagu: nereikia veidmainiaut, pataikaut, rodytis – galiu išpažint viską ir man labai gerai*“ (Nijolė).

Akistatą su saviapgaule nulemia ir sampratos, jog Dievas yra visa suvokiantis ir matantis, perėmimas. Tai padeda atsisakyti paskutinio melo sau, perimtų socialinių ar naujųjų, bendruomenėje išmuktų vaidmenų likučių. Tokiomis akimirkomis tarsi įvyksta akistata su pačiu savimi, su savo kintančiu tapatumu, su senjojo tapatumo liekanomis („*Bet yra situacijų, kad turi pripažint, kada stovi prieš Dievą ir jau nieko negali nuslėpt, turi pasakyti, kad tokia esu, bet nenoriu būti*“, Milda).

Naujojo religinio judėjimo kontekste toks buvimas savimi momentas taip pat išreiškiamas, pavyzdžiui, Oskaro vartojamoje „*komforto*“ sąvokoje: per įvairias dvasines praktikas ir dvasinę bendrystę pasiekama komforto būseną traktuojama kaip išskirtinis patyrimas, kuris gali būti palyginamas su kvaišalų vartojimu priklausomybės vystymosi pradžioje, kai alkoholis dar teikdavo tapatumo „*komfortą*“ – stiprino pasitikėjimą savimi, saviraiškos galimybes („*Kad tau nereikia*

siekt, kad tai patirt, tau, atvirščiai, reikia paleist viską, ar ne: paleist, paleist ir atsipalaiduot. Nu, kai patiri, pasirinkimo išvis nelieka“ , Oskaras).

„**Išsitapatinimas**“. Galutinis etapas, arba siekiamybė, kurios link einama santykyje su Dievu krikščioniškosios pasaulėžiūros atstovų pasakojimuose, o rytų religinėms sampratoms atstovaujančiųjų – pagrindinis atliekamų praktikų, ypač meditacijos, tikslas yra atsiskirti nuo savojo „ego“. Šiame etape „ego“ jau suprantamas ne tik kaip „puikybės“ ir kitų žmogiškųjų silpnybių, ypač aktualių vystantis priklausomybei ir blaivybės pradžioje, raišką atspindinti tapatumo dalis, bet kalbama ir apie siekiamybę atsiskirti nuo bet kokio savo tapatumo konstrukto – bet kokių vaizdinių apie save, savo savybes, socialinius vaidmenis. Šis procesas prasideda nuo sąmoningumo santykyje su aplinka, Dievu ir savimi siekimo, savęs priėmimo ir, galiausiai, – savęs atsižadėjimo. Aurelijaus interviu tai traktuojama kaip „išlindimas“ iš savęs, kad tą vietą užimtų Dievas, jo valia: „*Aš vėl grįžtu į save, grįžtu į save. Aš turiu išlįsti iš savęs, nes begalinis ego. Jisai tokiom formom. Negražus. Ir aš vienas nesugebu šito padaryt, niekaip – man reikia iš savęs išlįst. Jeigu aš tik į save įlendu, savyje pradedu virt, iš karto tada Dievas pasitraukia...*“.

Šis poreikis „išsitapatinti“ ypač juntamas dviejų interviu metu, kai, paprašyti užpildyti tapatumo testą du tyrimo dalyviai atsisakė motyvuodami siekiamybe „išsitapatinti“. Leonas savo atsakymą pradėjo nuo minčių apie „išsitapatinimo“ poreikį ir po truputį per įvairius palyginimus bei metaforas atskleidė spontaniškus savojo tapatumo identifikavimo aspektus: „*Nes niekad nesi tas, su kuo susitapatini. Taip, aš siela esu, bet, nu, tai tik žodis. Jeigu sielą su kažkuo sutapatini, tai viskas. O, o visa kita – tai arba pareigos, statusas, amžius ten, nu, tai yra tiktai apibrėžimai – o kas esi? (...) Dulke buvai, dulke pavirsi. Bet dulkės, būna, kokius vulkanus padaro! [Šypsosi]*“.

Interviu su Aurelijumi šis prašymas taip pat paskatino nuoširdų ir spontanišką pasisakymą apie save. Atradimai, kurių jis pasiekė atlikdamas globotinio vaidmenį, virto asmeniškai svarbiu atsakymu, jog „aš“ padėjimas į šalį („*Ir aš stengiuosi kažkaip tai vat išeit iš savęs*“) gali būti lydimas labai svarbių pokyčių. Todėl poreikis atskleisti savąjį tapatumą siejamas su senojo tapatumo liekanomis: „*Nu, kas aš esu?.. /// Aš stengiuosi, kad mano „aš“ ir nebūtų, nes mano „aš“ mane ir pražudė [atsiduso]. Jeigu į mane žmogus kreipdavosi normaliai, tai buvo man įžeidimas, į mane reikėdavo ypatingai kreiptis, ypatingai bendraut – visur buvau „aš“. Dabar „aš“. Man nepatinka žodis „aš“. Jeigu iš kitos pusės perskaitysi – tai yra „ša“ – aš.*“

NUO ALKOHOLIO PRIKLAUSOMŲ ASMENŲ TAPATUMO REKONSTRAVIMO

4 BLAIVYBĖJE GRINDŽIAMOJI TEORIJA

Šioje dalyje formuluojama duomenimis grįsta teorija apie priklausomybę nuo alkoholio ir ilgalaikės blaivybės periodą išgyvenančių asmenų tapatumo konstravimo ypatumus, išryškėjusius jų gyvenimo istorijų pasakojimuose. Šis GT duomenų apibendrinimo etapas yra konceptualiausias, jo metu duomenims suteikiama teorinį modelį aiškinanti struktūra. K. Charmaz (2010), remdamasi B. Markovsky (2004) teorijos, kaip retorinio kalbėjimo, samprata, teigia, jog pozityvistinio pobūdžio teorijų kūrėjai siekia įtikinti skaitytojus, kad tyrimo išvados, teorija kyla iš prielaidų rinkinio. Tokiai retorikai būdingi neutralūs ir trumpi teiginiai, šitaip pabrėžiant jų įtikimumą. Darbo autorė savo tyrime rėmėsi priešinga, interpretacine, pozicija, ir teorijos elementai – abstrakčios sąvokos ir teiginiai susiejami su tyrimo dalyvių pasakojimais, *in vivo* kodais, siekiant konceptualius teiginius pagrįsti empiriniais duomenimis, juos kontekstualizuoti. Tokiu būdu siekiama pabrėžti, jog ši duomenis atskleidžianti teorija nėra neutrali – tai tyrimo dalyvių ir tyrėjos sąveikos ir prasmų kūrimo rezultatas.

Aptariami centriniai teorijos komponentai – tapatumo konstrukto *ašis* ir jos *dualumas* bei kiti visiems tyrimo dalyvių pasakojimams bendri šiuos tapatumo konstruktus vienijantys principai. Pagrindiniai šios teorinės struktūros aspektai aprašomi ir iliustruojami schemomis.

4.1. DUALUS BLAIVYBĖJE ATKURIAMO TAPATUMO

KONSTRUKTAS: „ANGELAS ŠIKŠNOSPARNIO SPARNAIS“

Dualaus tapatumo tema atmintinėje išryškėjo nuo pirmųjų interviu analizės dienų. Iš pradžių kilusi kaip gana apibendrinta priklausomybės personifikacija per „velnio“ metaforą, susiejant blaivybę su dieviškumo atributais, po truputį ši tema remiantis tyrimo duomenimis plėtota į vis apčiuopiamesnę ir daugiau sudėtinių dalių turintį darinį. Tačiau ilgai tapatumo dualumas tebuvo viena iš latentinių temų, kuri plėtojama paraleliai atliekant fokusuotą ir ašini kodavimus. Tyrėjai nemažai metų nagrinėjama tema tapo gerai žinoma, todėl asmeninis „ekspertiškumas“ suponavo tam tikrą žiūrėjimo kampą ir ilgai trukdė duomenis pamatyti naujai.

Bandydama atsakyti į klausimą, ką empirinė medžiaga byloja apie tyrimo dalyvių kuriamą tapatumą ir priklausomybės vaidmenį šiame procese, tyrėja pradėjo atidžiau nagrinėti atmintinėse plėtojamą tapatumo dualumo temą. Ji pastebėjo, jog tai viena bendra visus interviu daugiau ar mažiau išreikštai siejanti gija, aplink kurią „sukasi“ visos su įvairiais tapatumo aspektais susijusios temos: priklausomybė ir blaivybė, vienatvė ir bendrystė, kontrolė ir nekontroliuojamumas, taip pat su demoniškumu ir dieviškumu susijusios metaforos. Dualumas, paremtas kontrasto principu, pasakojimuose atlieka nemažai svarbių, tapatumo konstrukta įprasminančių, formuojančių ir palaikančių funkcijų, kurios ir bus aprašytos šioje dalyje. Tokiu būdu tapatumo dualumo tema iš latentinės prasmės virto atskira kategorija, o vėliau ir karkasu grindžiamajai teorijai formuoti.

Kalbant metaforiškai susidarė įspūdis, jog būtent tokio dualaus konstrukto kūrimas naratyve tarsi užpildė tyrimo dalyvių tapatumą turiniu. Panašiai kaip sūrumas ir saldumas suformuoja patiekalo skonį, šie kontrastuojantys tapatumo aspektai išliko „gyvi“ ir svarbūs iki pat pasakojimo pabaigos, suteikdami jam reikiamą įtampą, fabulą bei it juodos ir baltos spalvų derinio ryškumą.

Siekiant atskleisti visuose pasakojimuose kuriamą tapatumą vienijančią jungtį svarstyta ir *dvilypumo* sąvoka. Tačiau pastaroji ne iki galo atitiko logiką, kuri buvo esminė tyrime. Ši sąvoka apėmė neigiamą vertinimo atspalvį, nes vartojama ir veidmainiškumui apibūdinti. Šiuo atveju buvo svarbu atskleisti

ne asmens dviveidiškumą, bet skirtingais tarpusavyje susijusiais reikšminiais kontrastais kuriamą pasakojimą apie save – tokiu būdu išreiškiant du asmenybės polius, kurie konstruojamame tapatume egzistuoja kartu.

Kalbant apie tapatumo dualumą, atmetamos bet kokios psichiatrinės sąvokos konotacijos, susijusios su asmenybės susiskaidymo samprata. Tyrime išryškėjęs tapatumo dualumas analizuojamas kaip socialinis konstruktas, tam tikras savosios patirties ir gyvenimo įprasminimas. Skirtingomis reikšmėmis, kontrastuojančiais vertybiniais, dvasiniais, socialiniais poliais konstruojamas tapatumas atlieka daugybę svarbių funkcijų tyrimo dalyvių gyvenime: padeda įprasminti save, apibrėžti savo tapatumą ir pateikti save visuomenei, įprasminti bei suteikti „veidą“ priklausomybės ligai – tokiu būdu su ja susigyventi ir įveikti.

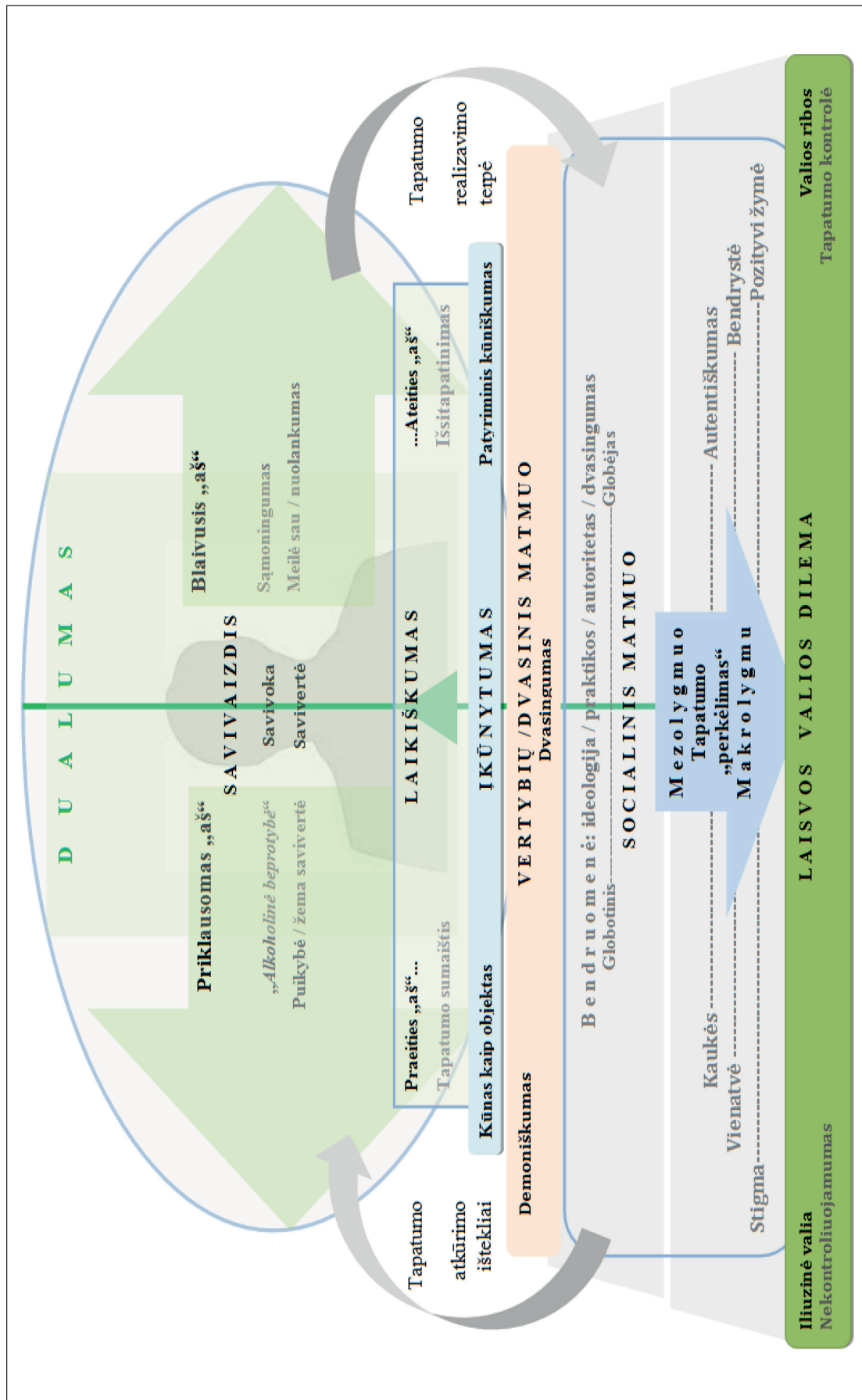
Tapatumo rekonstravimo blaivybėje grindžiamąją teoriją sudaro keletas analitinių dimensijų – teorijos elementų (11 pav.). Vertikalioji tapatumo konstrukto ašis kuriama remiantis *dualumo* principu ir sudaro naratyvuose atskleisto tapatumo vienijantį prasminį matmenį. Šis pagrindinis principas pasakojimuose pasireiškia kaip *priklausomo* „aš“ ir *blaivaus* „aš“ naratyvinė dialektika. Duali tapatumo konstrukto ašis turi daug „sluoksnių“, nes jungia visus kitus tapatumo konstrukto elementus, kurie pasakojimuose taip pat atskleidžiami kaip dualūs, turintys du kontrastuojančius prasmų polius.

Antrasis elementas – *savivaizdis*, kurio ypatumai atskleidžiami remiantis tyrime išryškėjusiomis *savivokos* ir *savivertės* kategorijomis. Trečiasis elementas – *laikiškumas* – suteikia tapatumo konstruktui struktūrą ir atskleidžia procesinį rekonstruojamo tapatumo pobūdį. Ketvirtas elementas – *įkūnytumas* nurodo į tapatumo, kaip įkūnyto patyrimo, rekonstravimą. Penktasis elementas – *vertybinis / dvasinis matmuo* įprasmina tapatumo pokyčių vertę ir suteikia tikslą tolesnei rekonstrukcijai. Šis matmuo atskleidžiamas remiantis kontrastuojančiomis metaforomis.

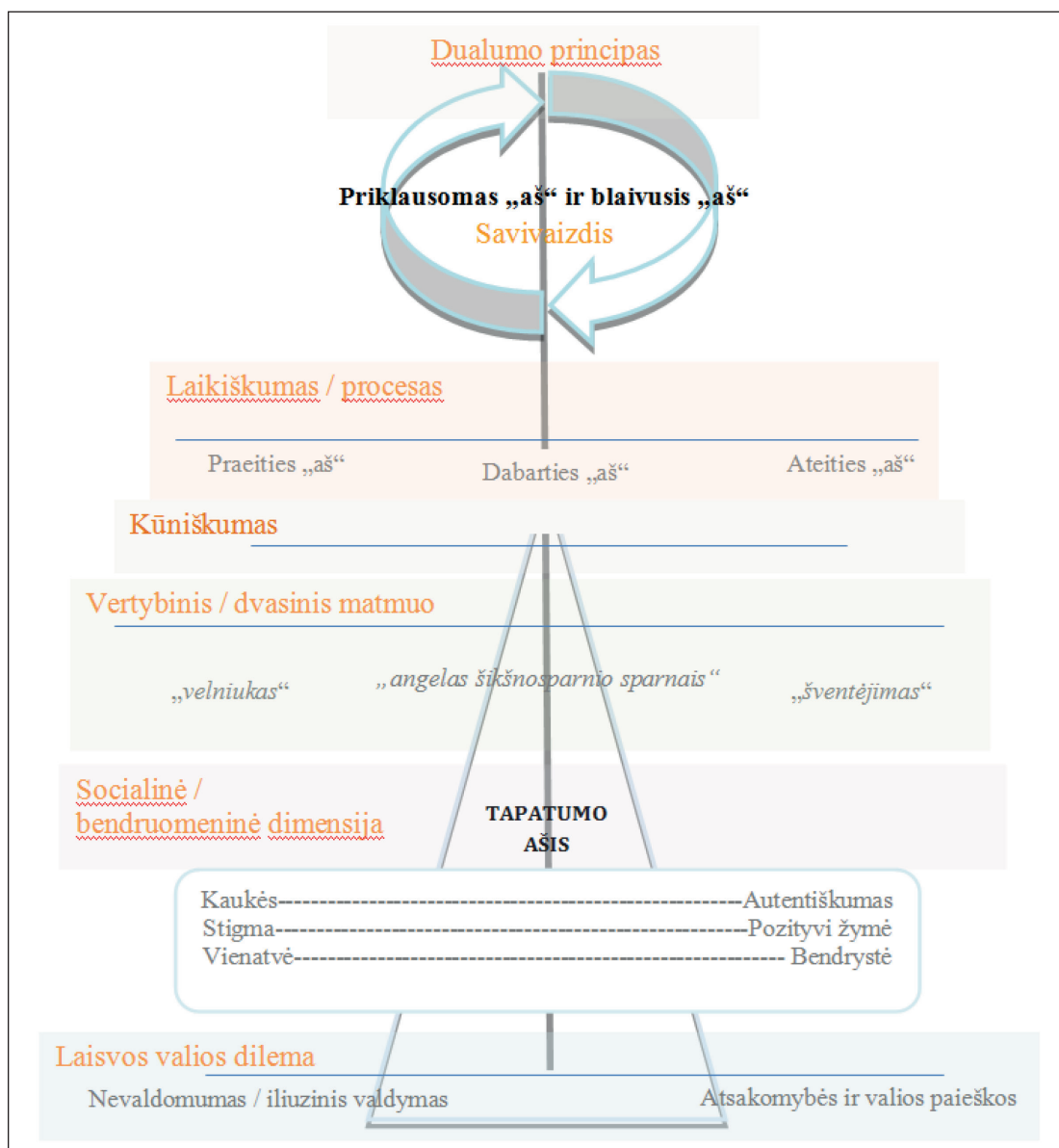
Šeštasis – *socialinis* – matmuo schemeje atlieka du vaidmenis. Tai ketvirtoji tapatumo konstrukto dimensija ir kartu tapatumo kūrimo ir realizavimo pagrindas – terpė, iš kurios semiamasi išteklių ir kuri sąlygoja tapatumo kūrybos procesą; kita vertus, tai yra ir tapatumo raiškos vieta. Šiuos procesus atskleidžia mezolygmens, t. y. bendruomenėje identifikuojami tapatumo atkūrimo, veiksniai (*ideologijos, praktiku, autoriteto, globotinio ir globėjo vaidmenų dualumas*). Bendruomenė tampa saugi aplinka tapatumui atkurti, tačiau šį procesą lydi sudėtingesnis vyksmas – naujai kuriamo tapatumo konstrukto realizavimas. Tai jo „perkėlimas“ į platesnį socialinį kontekstą – makrolygmenį, kuriame išryškėja trys tapatumo konstrukto dualumo matmenys: savęs pateikimo skirtumai – *kaukės* ir *autentiškumas*, taip pat susietumo su kitais žmonėmis matmenys – *vienatvė* ir *bendrystė* bei *stigma* ir *pozityvi žymė*.

Paskutinis latentinis tapatumo konstrukto elementas – *laisvos valios dilema*, vienijanti nuolatinio po tyrimo dalyvių pateiktomis prasmėmis slypinčiu klausimu „Kur mano atsakomybės ir laisvės ribos?“. Atsakymo paieškos virsta nebylia asmeninės laisvos valios ir atsakomybės filosofija, kuri suteikia blai-vybėje kuriamam tapatumo konstruktui specifinį atspalvį.

Tapatumo konstrukto vertikalioji ašis ir horizontaliosios dimensijos pa-vaizduotos 12 paveiksle. Ši schema yra 11 paveikslo atitikmuo, tačiau pasi-telktas kitoks vaizdavimo pobūdis leidžia išryškinti ne atskirus dimensijų as-pektus, bet bendrą konceptualų vaizdą: „griaučius“ (11 pav.), kurie galiausiai apaugo „mėsa“ (išsamesnis ryšių ir sąsajų tinklas 12 pav.).

11 pav. Blaivybės atkuriamo tapatumo konstruktas

12 pav. Daugiasluoksnė dualumo principu pagrįsta tapatumo konstrukto ašis

4.1.1. Dualumas – tapatumo konstrukto ašis

Vertikali tapatumo konstrukto *ašis* naratyvinio rekonstravimo procese palaikoma remiantis dualumo principu, kuris sujungia skirtingus tapatumo polių į vientisą darinį. Tyrimo dalyvių pasakojimuose kalbėjimas apie savo gyvenimą, priklausomybės patyrimą ir save šiame kontekste susijęs su dviejų tapatumo portretų – *priklausomo „aš“* ir *blaiviojo „aš“* – išryškinimu. Toks dualus tapatumo konstravimas remiasi kontrasto principu: priklausomam „aš“ priskiriamos negatyviomis ir nepageidaujamos savybės, o blaiviam „aš“ – pozityviosios. Pasakojime šios tapatumo dalys nuolatos tarpusavyje sąveikauja ir yra išryškinamos skirtingose gyvenimo istorijų vietose.

Priklausomas „aš“ – tapatumo dalis, kuri laikoma pažeidžiama ir neatsparia įvairių cheminių medžiagų, taip pat ir veiklų (azartiniai žaidimai) ar žmonių (netiesioginė priklausomybė) poveikiui. Pasakojimuose daugiausia reflektuojama priklausomybė nuo alkoholio, kuri traktuojama kaip formavusi gyvenimą ir asmenybę. Visų pirma, priklausomas „aš“ retrospektyviai atkuriamas vaikystės periode pabrėžiant biopsichosocialinę priklausomybės sampratą – biologinius, socialinius ir psichologinius veiksnius. Ypač akcentuojamos sudėtingos psichologinės sąlygos šeimoje: tėvų priklausomybės, psichologinis ir fizinis smurtas. Šios sąlygos šeimoje siejamos su vėliau kilusiu poreikiu ieškoti savęs destruktiviais būdais: renkantis komplikuotus santykius, nusikalstamas veikas ir vartojant alkoholį.

Ši tapatumo dalis reflektuojama kaip palaipsniui dominuojanti ir užvaldanti visas gyvenimo sritis: santykius su žmonėmis, savęs suvokimą, įprasminimą bei pateikimą visuomenėje. Priklausomas „aš“ labiausiai išreikštas pasakojimo lūžio momente, kai priartėjama prie visiško tapatumo bei savo fizinio kūno nykimo ribos ir tuo pat metu – prie šios tapatumo konstrukto dalies suvokimo kaip nepageidautinos, žalingos ir turinčios stigmatų žymę. Tačiau blaivybėje priklausomas „aš“ įgyja naują prasmę ir traktuojamas kaip pozityvus tapatumo kūrimo ir palaikymo šaltinis: tampa pagrindu socialiai pageidautinam tapatumui formotis kuriant blaivųjį „aš“.

Blaivusis „aš“ pasakojime reflektuojamas kaip pasireiškiantis vaikystėje, paauglystėje ir labiausiai blaivybės periodu, kai tyrimo dalyviai pradeda intensyviau gilintis, analizuoti save. Apibūdinant šią tapatumo dalį svarbi autentiškumo kategorija – tikrasis „aš“, iš dalies sutapatinamas su blaiviuoju „aš“. Kalbama apie vaikystėje pasireiškusias savybes (polinkį į savęs bei dvasinius ieškojimus, smalsumą, kūrybiškumą, valią siekti, aukštą intelektą ir kitas savybes): jos interpretuojamos iš dabartinio požiūrio taško ir suprantamos kaip sugrąžinamos blaivybėje, jas iš naujo puoselėjant ir stiprinant. O priklausomybei vystantis šios savybės pasakojimuose išnyksta, užgožiamos priklausomo „aš“.

Tokiu būdu reflektuojama blaiviojo „aš“ stagnacija kaip asmenybės nesivystymo, „*sustojusios brandos*“ periodas. Asmeninės brandos proceso atžvilgiu priklausomybės metai suvokiami kaip „išaldyti“. Pavyzdžiui, blaivybės siekti pradėjusiam keturiasdešimtmečiui tenka spręsti įvairias asmeninės brandos ir

socializacijos užduotis, būdingas dvidešimtmečiui: kurti santykius, imtis atsakomybės darbe, gyvenimą su tėvais iškeisti į savarankišką būstą. Vis dėlto vystantis priklausomybei blivusis „aš“ nėra tarpstantis kažkur atskirai. Ši tapatumo konstrukto dalis taip pat reflektuojama kaip besiformuojanti, tačiau silpnai išreikšta ir bręstanti priklausomybės „šešelyje“. Ji pasakojime reflektuojama kaip Pasireiškianti per pozityvius santykius, profesinius pasirinkimus, pastangas realizuoti save.

Kodėl tyrimo dalyvių tapatumas yra atkuriamas (rekonstruojamas), o ne perkuriamas? Kadangi sąvoka „perkuriamas“ suponuoja visiškai naują aspektą (tapatumas iš vienokio virsta visai kitokiu), ji negalėtų atspindėti tapatumo konstravimo proceso ypatumų, kurie atskleisti šiame tyrime. Tapatumo konstravimo procesas apima kokybinį pokyčių šuolį nuo praeityje stipriau išreikšto priklausomo „aš“ iki dabarties tapatumo darinyje vyraujančio bliviojo „aš“. Ir nors šie „aš“ portretai yra skirtingi, abu jungia visą praeities patirčių ir naujai įgytų prasmų giją į vientisą visumą – tapatumo konstrukto ašį. Todėl autorės pasirinktas atkuriamo tapatumo terminas labiau atspindi tai, jog pasakojimuose tapatumas nėra visai „iškonstruojamas“ ir kuriamas naujai, o veikiau dedamos pastangos palaikyti tapatumo konstrukto tęstinumą ir vientisumą. Toks tęstinumo palaikymo procesas remiasi dualiu konstravimo principu kuriant pasakojimą apie asmeninę transformaciją, kai reflektuojami bliviojo „aš“ bruožai remiasi priklausomu „aš“, kaip naujai kuriamo tapatumo karkasu. Be to, priklausomas „aš“ tampa atspirties tašku matuojant pasiektą naujai kuriamo tapatumo kokybę.

Dualaus tapatumo konstrukto raiška ir reikšmė. Dualumo raiška pasakojime atskleidžiama kalbant apie skirtingas gyvenimo užduotis ir temas. Pavyzdžiui, gyvenimo kokybės skirtumai atskleidžia tapatumo dualumą *kenčiančio „aš“* ir *patenkinto gyvenimu „aš“* priešpriešoje. Būsenoms išryškinti pasitelkiamos metaforos, susijusios su gyliu bei aukščiu. Priklausomybei progresuojant daugelis tyrimo dalyvių įvardija gana ryškius emocinius nuosmukius, įvairaus pobūdžio depresines būsenas – „*kančios*“ periodus. Vis dėlto tokie vaizdiniai esant priklausomybei kontrastuoja ir nuolat kinta – pakilias, momentinės laimės būsenas keičia kančia ir nepasitenkinimas savo gyvenimu ir savimi. Ilgainiui įsivyrąja bendra būseną, traktuojama kaip „*duobė*“, „*buvimas apačioj*“. Blivybės laikotarpį galima vaizduoti kaip svyruojančią, bet stabiliai aukštyn kylančią įsivaizduojamą kreivę, tuo būdu parodant pasitenkinimą savo gyvenimu, savimi ir santykiais.

Kontrastuojančių būsenų refleksijoje jausenai nusakyti tyrimo dalyviai naudoja spalvas – visa tamsių ir niūrių spalvų paletė iliustruoja liūdnas, prislėgtas ir skausmo kupinas akimirkas. Aurelijus visą savo aktyvaus vartojimo periodą apibūdina kaip „*pilką gyvenimą*“. Mildos istorijoje šis laikotarpis apibūdinamas kaip buvimo „*tamsoje*“ laikas bei įvardijamas metafora, kurioje ji save mato kaip arklį, sunkiai tempiantį kupinai prikrautą vežimą. Renato pasakojime šis laikotarpis įvardijamas kaip „*juoda duobė*“. Zigmas taip pat užsimena apie intensyvaus vartojimo periodui būdingą tamsą: „*Žiūri, kad jau antrą savaitę geri – mintys vis tamsesnės.*“ Ir atvirksčiai, blaivusis „aš“ konstruojamas skaidrėjančiu, „*šviesėjančiu*“ tonu, šitaip pabrėžiant pakitusius vertybinius siekius ir dvasinę būseną.

Kokią reikšmę toks dualumas gali turėti nuo alkoholio priklausomam asmeniui, siekiančiam blaivybės? Visų pirma, remiantis tapatumo konstrukto dualumu, struktūrinama ir perduodama esminė informacija apie save, atsakant į klausimus sau ir klausytojui: kokia / koks aš buvau, kokia / koks esu ir koks pokytis įvyko („*nebemoku rékt, keiktis, įžeidinét, nu, man tiek nebeįdomu tai... Aš gi nebe ta Vilma, kuri buvau [nusijuokia]. Taip*“, Vilma). Tačiau pokytis pasakojime identifikuojamas ne siekiant parodyti, jog neliko priklausomos tapatumo dalies, blaivybės metu ją transformavus ar pakeitus su blaiviuoju „aš“ siejamu tapatumo aspektų rinkiniu. Anaiptol, tarp priklausomo „aš“ ir blaiviojo „aš“ išlieka nuolatinė dialektika istorijos pasakojimo laiku – atskirais atvejais vis kitokiu atstumu ir intensyvumu.

Priklausomas „aš“ konstruojamas kaip permanentinis tapatumo būvis, užimantis emocinę bei kalbėjimo srauto prasmę didžiausią pasakojimo dalį. Tokiu būdu visame tapatumo paveiksle kuriama vientisa tapatumo konstrukto gija, kuri sustruktūrina daugelį biografinių pasakojimų. Ši pasakojimo tema padeda įprasminti gyvenimo tėkmę ir tampa atspirties tašku, pagrindine fabula, kuria remiantis kuriama naracija apie save pasaulyje: gyvenimo pasirinkimus, santykių modelius ar socialines aplinkas (pavyzdžiui, priklausomybės ligų centrus, pagalbos sau ir religines bendruomenes), kur vyksta asmeniškai svarbūs procesai. Blaivybės laikotarpiu, kai tyrimo dalyvių gyvenime sumažėja priklausomybės dominavimas, priklausomas „aš“ pasakojime neišnyksta. Jo manifestacija įvardijama įvairiai: nenoru eiti į pagalbos sau grupių susirinkimus, negatyvių emocijų eskalavimu („*savęs gailėjimas*“, „*impulsyvumas*“, „*pyktis*“ ir kt.). Žaidybinio pobūdžio klausimas apie stebuklingą lazdelę padėjo atskleisti tai, jog priklausoma

tapatumo dalis priimama kaip neišvengiama ir nuolatinė, o jos įveika – kaip svarbus blaivybėje kuriamo tapatumo išteklius:

„O! Jeigu aš nebūčiau toks, koks buvau, nenugyvenčiau savo gyvenimo, aš negaučiau tos programos, tikrai nebūčiau laimingas: būčiau neištikimas žmonai, kentėčiau nuo to, gal daryčiau, ką tėvas daro... Gal ir norėtusi, bet realiai palikčiau viską ir išmesčiau tą lazdelę [šypsosi]“ (Dmitrijus).

Priklausomo „aš“ priėmimas tyrimo dalyvių pasakojimuose pasireiškia ironizuojant bei su humoru konstatuojant šios tapatumo dalies neišvengiamumą ir ilgalaikiškumą. Kartu jaučiamas pasitenkinimas gebėjimu ją įveikti, susilpninti. Vartojamos metaforos, kuriamos religiniais motyvais paremto kontrasto principu:

„Nes nieko tikrai nekeisčiau, nes nežinau, kokia tada aš būčiau, be alkoholio dabar. Jeigu nebūčiau niekada gėrus, jeigu būtų mano tėvai negėrę. Jeigu būtų buvęs gyvenimas, kaip vienuolių, tai ačiū, vienuolynan [juokiasi]“ (Vilma).

Blaivybėje puoselėjama tapatumo dalis pasakojime pateikiama kaip dominuojanti priklausomo „aš“ atžvilgiu – tai atsispindi gebėjime stebėti ir netgi pasijuokti iš pastarojo. Tokį pasakotojo veiksmažodį galima traktuoti ir kaip siekį atskleisti blaivybėje augantį sąmoningumą. Pavyzdžiui, humoras savo priklausomo ir blaivaus „aš“ dualumo atžvilgiu atsispindi perteikiamuose kito žmogaus žodžiuose: *„Tėti, tu tikras angelas, tik tavo sparnai šikšnosparnio“ (Leonas).* Metafora tampa svarbiu tapatumo dualumo simboliu: viena vertus, blaivybėje pasiekta ryški tapatumo transformacija, kita vertus, priklausomo „aš“ požymiai neišnyksta.

Vieni iš dažniausiai vartojamų terminų priklausomo „aš“ suaktyvėjimui įvardyti yra „sausos“ blaivybės ir „atkryčio“ sąvokos. Po pirmųjų pasiekimų blaivybėje pasireiškia įvairūs priklausomo „aš“ aspektai, kartu įvardijamas nepakankamas darbas atkuriant blaivųjį „aš“: apleidžiamas lankymasis bendruomenėje, savirefleksija bei fizinės, psichologinės, dvasinės praktikos ir atskleidžiami bandymai eksperimentuoti su alkoholio vartojimu. Kitaip tariant, priklausomas „aš“ pateikia išbandymus blaiviajam „aš“. Šis dualumas išreiškiamas kaip dviejų tapatumo konstrukto dalių tarpusavio kova:

„Grižus namo vėl buvo labai stiprus konfliktas tarp ausų: vienas „aš“ sako: „Kostuk, tu neišdrįsi. Tris su puse metų blaivas – tu neišdrįsi“, o kitas: „Hm, išdrįsi, išdrįsi“ [su ironiška šypsena]“ (Kostas).

„Žinojau, kad aš galiu gurkšnį išgert – ar tai mane tamsa gundė, ar gavau leidimą iš tikro: vieną gurkšnelį“ (Milda).

„Atkrytis“ įprasminamas kaip kova tarp sąmoningos, racionaliosios tapatumo dalies (blaiviojo „aš“), kuri pateikiama kaip galinti valdyti vartojimo eksperimento situaciją ir suteikti loginius paaiškinimus bei – instinktyvios, vartojimo troškimo apimtos tapatumo dalies (priklausomo „aš“). Kai kuriais atvejais ši blaivaus „aš“ kuriam laikui pralaimėta kova dar labiau sustiprina norą išlikti budriam priklausomo „aš“ atžvilgiu: „akryčio“ galimybės suvokimas padeda užtvirtinti blaivybėje atkuriamą tapatumą ir su juo susijusius pasirinkimus – visiškai nevertoti alkoholio, „užrišti“ ir tęsti blaivybėje pradėtą darbą su savimi.

Apibendrinant galima teigti, jog dualus pasakojimas – svarbus tapatumo konstrukto tęstinumo, jo „ašies“ palaikymo būdas. Tyrimo dalyviai blaivybės pradžioje susiduria su kitų žmonių pasakojimais, kuriuose aptinka savo priklausomybės apimto tapatumo atvaizdus ir kartu naujojo blaivaus „aš“ tapatumo konstravimo gaires. Toks dualus pasakojimo pobūdis tampa efektyvia priemone perduoti daugiau ar mažiau nuoseklų pasakojimą apie savo naująjį tapatumo konstrukta bei kontrastą tarp priklausomo „aš“ ir blaivaus „aš“. Tokiu būdu tapatumo refleksija tampa ne tik socialinio ugdymo priemone bendruomenės ar kitame kontekste, bet ir būdas realizuoti save, įprasminti savo socialinį tapatumą bei plėsti blaivybėje kuriamą socialinį tinklą.

4.1.2. Savivaizdis

Blaivybės siekiančių nuo alkoholio priklausomų asmenų pasakojimuose atskleidžiamas psichologinio pobūdžio portretas, kurį sudaro keli dualaus tapatumo konstrukto savianalizės „pjūviai“: *savivokos* ir *savivertės* refleksija. *Savivaizdžio* sąvoka pasirinkta siekiant konceptualizuoti šiuos du savirefleksijos matmenis.

Savivoka. Priklausomybės nuo alkoholio vystymosi pradžioje alkoholio vartojimą tyrimo dalyviai sieja su sumišusiu tapatumo jausmu, kurį bandoma suvaldyti alkoholiu. Įvardijamas nepasitenkinimas savimi, intensyvios savojo tapatumo paieškos, bandymai išpildyti skirtingus socialinius vaidmenis. Alkoholio vartojimas atskleidžiamas kaip savęs ieškojimo būdas, tačiau, atvirksčiai nei siekiama, tampa savęs pametimo priežastimi: „*alkoholinės beprotybės*“

kategorija įvardijami saviapgaulės procesai ir savirefleksijos trūkumas laikomi ligos simptomais, apsunkinančiais asmeninio vystymosi galimybes. Tai gebėjimo stebėti save, įvertinti savo elgesio pasekmes trūkumas, kai mintys užvaldytos tikslo – palengvinti būseną alkoholiu. Elgesio mechanizmuose reflektuojamos sumišusios vertybės, chaotiški jausmai ir saviapgaulė. Su alkoholio vartojimu susijusių problemų ir pasekmių „neigimas“ pabrėžiamas kaip sutrikusios savivokos dalis, būdinga priklausomam „aš“.

Blaivusis „aš“, atvirksčiai, konstruojamas kaip pasižymintis stiprėjančia savivoka. Bendrąja prasme visas pasakojimas yra šio augančio gebėjimo pažvelgti į save ir savo gyvenimą rezultatas. Gebėjimas reflektuoti savo būsenas, vertybes, gyvenimo įvykius tampa viena svarbiausių blaivybės palaikymo formų – pagalbos sau grupėse tai atliekama bendruomenės veikloje apibrėžtomis formomis diadiniame globos santykiyje, perteikiant savo naratyvą grupės susirinkimų metu ar pokalbiuose po jų. Krikščioniškojo bei NRJ atvejais refleksija atskleidžiama kaip vidinio pobūdžio procesas, nuolatinė savistaba arba savirefleksija, išreikiama ritualizuota religine forma – atliekant išpažintį. Individualų sveikimo kelią pasirinkę asmenys taip pat dalinasi savo blaivyste su bendraminčiais – ar tai būtų kartu blaivybės siekiantis sutuoktinis ar draugai, kurie taip pat pasirinko abstinenciją. Bendruomeninėse aplinkose įgyjami savirefleksijos ir savistabos įgūdžiai „perkeliami“ į kitas sritis – santykius šeimoje ir su draugais.

Blaivybėje savivoka susijusi ir su tapatumo dualumu: geresnis savęs pažinimas ir suvokimas pasakojimuose prasideda nuo priklausomos tapatumo dalies pripažinimo ir nuolatinio sąmoningo šios tapatumo dalies stebėjimo. Tad blaivusis „aš“ konstruojamas kaip sąmoningoji asmenybės dalis, kuri stebi ir pažįsta kitą savo tapatumo pusę. Galima teigti, jog dėl to blaivusis „aš“ traktuojamas kaip dominuojantis ir kartu valingasis, galintis veikti ir rinktis „aš“.

Savivertės prasme priklausomybės vystymosi pradžia atskleidžiama kaip gyvenimo etapas, kai tyrimo dalyviai siekia tapti „kažkuo“. Tapatumo požiūriu savęs suvokimas ir įprasminimas yra silpnas, o alkoholio vartojimas tampa perėjimo į „*suaugusiųjų pasaulį*“, iniciacijos į kitą brandos etapą žymę. Priklausomybei progresuojant žemos savivertės problema stiprėja, reflektuojama sudėtinga jos raiška: šalia nepasitikėjimo savimi atskleidžiamos noro puikuotis tam tikrais savo tapatumo aspektais ir egoizmo apraiškos. Ir atvirksčiai, dominuojant

bliviajam „aš“ įvardijamas augantis pasitikėjimas savimi, siejamas su rūpini-
musi savo kūnu, puoselėjamu dvasiniu pasauliu bei disciplinos laikymusi. Jeigu
priklausomo „aš“ požiūriu rūpestis savimi atsispindi trumpalaikio malonumo
siekyje, tai blivusis „aš“ numato ilgalaikę perspektyvą, orientuodamasis į sudė-
tingesnius tikslus ir aukštesnę gyvenimo kokybę.

4.1.3. Laikiškumas

Laikas – svarbus matas, kuriuo remiantis konstruojami pasakojimai apie save.
Pasakojimo struktūra stipriai susijusi su gyvenimo eigos, nuo vaikystės iki esa-
mo momento bei priklausomybės vystymosi, kūrimu. Šį laikiškumą atspindi ir
trys ašinio kodavimo metu išskirtos kategorijos, paremtos priklausomo tapatumo
konstrukto priešistorės, vystymosi periodo ir blivybės kuriamo tapatumo etapais.

Laikiškumas pasakojimuose padeda atskleisti dualų tapatumo konstrukto pobū-
dį. Laikas struktūrinamas remiantis skirtingomis socialinėmis reikšmėmis ir emo-
cijomis nuspalvintais etapais: sudedami atskaitos taškai, žymintys vieno pabaigą ir
kito pradžia. Pirmasis prasideda nuo pat pirmųjų vaikystės prisiminimų ir tęsiasi
iki priklausomybės progresavimo kulminacijos – biografinio lūžio. Šis laikotarpis
pateikiamas kaip sudėtingiausias, žymintis priklausomo „aš“ dominavimo pabaigą.

Antrasis etapas trunka nuo biografinio lūžio / blivybės pradžios iki pasakojimo
laiko. Blivusis „aš“ iki biografinio lūžio identifikuojamas kaip latentinis, o priklaus-
omas „aš“ – dominuojantis, o po šio lūžio – priešingai. Tokiu būdu pasakojimuose
pateikiama svarbi žinutė apie bliviojo „aš“ dominavimą atkuriant tapatumą.

Skiriami trys tapatumo konstrukto aspektai – praeities, dabarties ir ateities „aš“.
Jų išskyrimas yra sąlyginis, pasakojimuose visi šie aspektai betarpiškai susiję. Ta-
čiau toks skirstymas padeda geriau pažinti tyrimo dalyvių tapatumo konstravimo
gaires kaip evoliucionuojantį ir dualų procesą, nes tapatumas naratyve pateikiamas
kaip augimas iš vienos kokybės būvio į kitą: iš priklausomybės „tamsos“ – į blai-
vybės „šviesą“. Kalbant metaforiškai – „iš šikšnosparnio“ būsenos į „angelo“ būtį.

Praeities tapatumo konstruktas nemaža dalimi sutampa su priklausomam
„aš“ būdingomis savybėmis: chaotiška dvasine būkle, tapatumo kaip kaukės iš-
gyvenimu, žema saviverte, tačiau nėra analogiškas šiai tapatumo daliai. Praeities
aspektas apima ir bliviajam „aš“ priskiriamas savybes, kurios buvo įvardytos
vaikystėje, paauglystėje ir rečiau – vystantis priklausomybei. Tačiau tapatumo

kūrimo vientisumo ir socializacijos požiūriu visas laikas iki blaivybės pradžios vertinamas kaip „*sustojusios brandos*“, asmenybės stagnacijos laikotarpis. Jam priskiriami nekokybiški, nesėkmingi arba destruktivūs socialiniai saitai bei tapatumo sumaištis būseną.

Dabartyje kuriamas tapatumo konstruktas yra dualumu – priklausomo ir blaiviojo „aš“ sinteze bei jų naratyvine sąveika – paremtas darinys, kuris ir sudaro visą tapatumo konstrukto pagrindą – ašį, aplink kurią „lipdomi“ svarbūs tapatumo aspektai. Galima teigti, jog esamasis laikas padeda realizuoti tapatumo autentiškumą – esamu momentu susiejant rekonstruotą praeitį ir ateities tikslus tapatumo atžvilgiu. Šio dabartyje kuriamo konstrukto galutinis tikslas yra socialinio pobūdžio: savęs įtvirtinimas ir realizavimas visuomenėje atkuriamo dualaus tapatumo konstrukto pagrindu. Kitaip tariant – tai savęs įtvirtinimas, sukuriant ne marginalinei „alkoholikų“ grupei priskiriamą stigmatizuotą, bet „normalų“ („*gyvenu kaip normalus žmogus*“, Vilma) arba pozityvia prasme išskirtinį tapatumą („*galiausiai džiaugiesi, kad, vat, toks esu alkoholikas*“, Dmitrijus).

Kai kurių tyrimo dalyvių pasakojimuose ryškėja ir *ateities* „aš“: vizijos ir naujų tikslų išsikėlimas tapatumo atžvilgiu. Jeigu dabarties „aš“ tikslas yra socialinio pobūdžio (blaiviuoju „aš“ paremto tapatumo atkūrimas ir įtvirtinimas), tai ateities „aš“ yra siejamas su dvasiniais tikslais ir visišku socialiniu „*išsitapatimu*“. Ši vizija glaudžiai susijusi su dvasine pasaulėžiūra, kurioje kalbama apie poreikį visiškai „išeiti“ už savo, kaip socialinės būtybės, ribų. Tai yra nutraukti bet kokį naratyvą ir tapatumo konstravimo procesą – įskaitant įvairių reikšmių jam priskyrimą, priklausomo ir blaiviojo „aš“ dualumą ir viską, kuo paremtas dabarties tapatumo konstruktas. Toks tikslas išryškėja kai kurių pasakojimų pabaigose, kaip ideali, siektina savęs įprasminimo vizija:

„*Galiu pasakyti: taip, aš siela esu, bet, nu, tai yra tik žodis. Jeigu tą sielą su kažkuo sutapatini, tai viskas, jinai nebe siela yra. O visa kita – tai arba pareigos, arba statusas, amžius ten, geografinė padėtis, nu, tai yra tiksliai apibrėžimai – o kas esi?*“ (Leonas).

Kitas laikiskumo aspektas – „*čia ir dabar*“ matmuo, kuris tampa svarbus tapatumo realizavimo pagrindas, nes intensyvus esamo momento išgyvenimas įvardijamas kaip galimybė iki galo realizuoti save, būti savimi tiek, kiek įmanoma tuo metu. Kartu identifikuojamas svarbus dvasingumo aspektas – savo sąmonės

įtvirtinimas esamajame laike, dabarties akimirkos pojūčiuose suteikia galimybę susiliesti su vienu, Dievu, išgyventi nuoširdžių pokalbių, maldų ir meditacijų teikiama vienybės su supančia aplinka jausmą. Toks dvasinis vienovės su aplinka jausmas per įvairias dvasines praktikas ir „čia ir dabar“ filosofiją tampa alternatyva momentiniam susitapatinimui ir vienovei, kuriuos teikė alkoholis.

4.1.4. Įkūnytumas

Kūniškas lygmuo naratyvuose mažai atskleidžiamas, todėl buvo užduoti papildomi klausimai. Kūno matmuo gali būti pavadintas „užmirštąja“ tema, prie kurios tyrimo dalyviai buvo priversti tarsi „sugrįžti“ nuo abstrakčių psichologinių ir dvasinių tapatumo temų. Perėjimą prie kūno temos lydėjusios, nors ir nedrąsios, bet teigiamos emocinės reakcijos sustiprino įspūdį, jog kūno tema traktuojama kaip apleista, bet potencialiai svarbi tapatumo atkūrimo atžvilgiu. Dualus kūno matmuo rekonstruojant tapatumą apima perėjimą nuo kūno, kaip objekto sampratos prie asmeniškai prasmingo kūno patyrimo.

Priklausomybės laikotarpiu kūnas traktuojamas kaip objektas, kurio atžvilgiu nereflektuojamas joks patyriminis santykis. Kūnas tarsi nutylimas – iš naratyvo eigos ir kitų ypatumų galima spręsti, jog vartojimo metu jis buvo suvokiamas kaip savaimė suprantama „talpykla“, kurios galimybių ir ribotumų nepaisyta. Kraštutinis tokios sampratos pasireiškimo laikotarpis yra priklausomybės progresavimas, kai kūnas identifikuojamas remontuotinu objektu. Kūno funkcijoms atkurti taikomos įvairios medicininės priemonės: nuo abstinencijai pasiekti skirtų vaistų iki organizmo detoksikacijos. Į šias priemones žvelgiama kaip į funkcinę problemos pašalinimo veiksnį arba „servisą“, po kurio toliau galima vartoti alkoholį.

Kūno kančios signalai tarsi ignoruojami – „plyštanti“, „stojanti“ širdis, negalėjimas „supilti“ alkoholio, kūno nevaldymas, fizinės traumos ir įvairūs kiti apie žalojamą kūną liudijantys naratyvo aspektai leidžia teigti, jog kūno pojūčiai ir patyrimai tarsi išbraukiami iš kasdienybės kaip beverčiai, palyginti su intensyviu poreikiu toliau vartoti alkoholį. Viename pasakojime taip pat išryškėja valgymo sutrikimų bei plastinių operacijų tema, kai kūno suobjektinimas atskleidžiamas dar kitu aspektu – jis suvokiamas kaip fasadinė tapatumo „talpykla“, kurios atžvilgiu imamasi kontrolės. Panašiai kaip alkoholis vartojamas psichologiniams tapatumo aspektams perkonfigūruoti, taip ir kūnas naudojamas it kaukė siekiant pakeisti

formas, svorį ir suteikti norimą vaizdą. Priklausomybės laikotarpiu destruktivias savęs paieškas kūno matmeny atspindi alkoholio, kaip „vaisto“, samprata. Alkoholis padėdavęs trumpam „pataisyti“ kūną po stresą keliančių įvykių, beatodairiško darbo ar kitų įtemptų gyvenimo momentų, kurie liudija apie kūno – kaip turinčio savo ribas, pavargstančio ir persipildančio – neigimą.

„Jeigu užsispyriau, tai ir varau iki tikslo: atsipalaidavimai, visokie ten užgėrimai iki mirties, ir po to, reiškia, automatą pataiso, atstato – ir vėl tas pats...“ (Eimantas).

„Alkoholį dar pasirinkau – kaip dar vieną priemonę, kaip dietą. Nes labai kompleksavau dėl neproporcingos figūros (...). Pastebėjau, kad kai išgėri, tai visi sijonai praplatėja“ (Nijolė).

Lūžio momentų patyrimuose kūnas rekonstruojamas kaip svarbus susikauptųjų fizinių pasekmių rodiklis, kuriame tarsi „nebetelpa“ visos priklausomybės laikotarpiu sukauptos save žalojančio elgesio pasekmės. Priartėjimas prie fizinės mirties pažadina tyrimo dalyvių sąmoningumą ir norą keistis, todėl būtent biologinė, fiziologinė būtis gali būti identifikuojama kaip svarbus laikinumo ir baigtinumo įsisąmoninimo stimulus, kuris paskatina tolesnius elgesio pokyčius.

Blaivybėje kūno matmuo atsiskleidė „meilės sau“ temoje: siekyje pasirūpinti savo sveikata, išvaizda, suvokiant laiko svarbą ir kūno baigtinumą. Pavyzdžiui, reguliarius lankymasis pas odontologą įvardijamas kaip nauja blaiviajam „aš“ būdinga rūpesčio savimi išraiška. Kitu atveju priklausomas „aš“ blaivybėje suvaldomas atsisakant „priklausomybe“ vadinamo saulėgražų valgymo, pastebėjus to pasekmes – akivaizdžius dantų pakenkimus. Vienos tyrimo dalyvės pasakojime dantų netekimas tampa labai ryškia savo senstančio kūno priėmimo refleksija. Viena vertus, santykis su savo atvaizdu veidrodyje padeda įsisąmoninti bėgantį laiką, ir dantų netekimas tampa svarbiu pokyčių liudytoju, su kuriuo tenka susitaikyti, priimti. Kita vertus, reflektuojamas santykis su „auditorija“ arba sociumu, į kurį tenka išeiti su akivaizdžiais senėjimo požymiais:

„Aš pamačiau save močiutę – be dantų. Jėtau, aš negalėjau savęs priimt parą laiko. Ir jau kažkaip paskui susitaikiau: „Dieve, man svarbu, kaip tau – taigi aš ta pati. Siela mano.“ Bet, vat, aplinkui žmonės: ir maldos grupelėj, ir Komuniją imti nepatogu... Bet aš išmokau priimt save tokią. Ir dabar kartais prieš veidrodį paglostau: „Nuostabi tu, senutė. Į mamytę tu panaši“ (Milda).

Vis dėlto kūno tema pati savaime traktuojama kaip antraeilė „aukštesniųjų“ tapatumo aspektų atžvilgiu. Blaivybėje pasitelkiamos fizinio lygmens praktikos – sportas, mankšta, rytų kovos menų ar jogos užsiėmimai – suprantamos kaip svarbios technikos ne tik rūpinantis kūnu, bet ir ugdant sąmoningumą – siekiant įvairių psichologinių ir dvasinių tikslų. Nors kūnas liudija savo reikšmę per ribinius gyvenimo lūžio momentus, patyriminis kūniškasis sąmoningumas ir savęs, kaip įkūnyto, suvokimas atskleidžiamas kaip laipsniškas procesas, kurį tyrimo dalyviai įvardija apleidę lyginant su kitais tapatumo klausimais.

4.1.5. Vertybinis ir dvasinis matmuo

Dvi kokybiškai skirtingos tapatumo konstrukto dalys pasakojimuose atskleidžiamos remiantis moralės ir religinėmis reikšmėmis. Priklausomas „aš“ siejamas su negatyviuoju tapatumo poliumi. Vartojami tokie apibūdinimai ir personifikacijos kaip „*tamsa*“, „*dvasia*“, „*velniukas*“, „*gyvulus*“, „*šikšnosparnis*“. Blaivusis „aš“, priešingai, siejamas su pozityviomis savybėmis, dvasingumu ir „*šventėjimu*“.

Tokios personifikacijos ir palyginimai suteikia pavidalą priklausomai tapatumo konstrukto daliai bei sukuria ribas, padedančias skirti su priklausomybe siejamus tapatumo aspektus nuo tų, kurie susiję su blaiviuoju „aš“. Krikščioniškosios bendruomenės kontekste priklausomą „aš“ įprasminanti būtybė traktuojama kaip išorinis veikėjas, kurį galima įsileisti ar išprašyti. „*Dvasia*“, kuri atlikus tam tikrus ritualus pasitraukia, gali sugrįžti apleidus dvasines praktikas, kaip ir pati priklausomybė. Pagalbos sau grupės lankančių asmenų pasakojimams būdinga samprata, jog priklausomas „aš“ laikomas nuolatos esančiu asmens viduje. Tokiu būdu perteikiama priklausomybės, kaip viso gyvenimo ligos, samprata. Todėl šis blaivybėje latentinis tapatumo aspektas gali iškilti tokiu pavidalu kaip noras bei mintys nutraukti blaivybę ar ją palaikančias praktikas. Priklausomo ir blaivaus „aš“ sąveika suprantama kaip nuolatinis dialogas arba kova tarp skirtingų tapatumo polių.

Toks dualus tapatumo konstravimo būdas atskleidžiamas kaip vertybinės gairės, kuriomis vadovaudamiesi tyrimo dalyviai gali įvertinti savo praeities „aš“ bei įprasminti ir numatyti ateities planus – siekiamą „aš“ vaizdą. Šios vertybinės gairės yra kontekstualios, didžiąja dalimi nulemtos socialinės terpės, kurioje siekiama

blaivybės, ir pasakojimuose išskyla kaip reikšmingas vertybinis pagrindas atkuriant tapatumą. Pavyzdžiui, pagalbos sau grupėse didelę įtaką turi identifikuojama „*aukštesniosios jėgos*“ samprata ir neretai krikščioniškasis jos įprasminimas.

Priklausomo „aš“ personifikacijų ir metaforų, susijusių su „*velnio*“ simbolika, galima rasti vieno iš AA nario, dirbančio priklausomybių ligų gydymo įstaigoje, pasakojime. Tokiu būdu simbolika, perteikiama blaivybės „profesionalo“ pasakojimu – kaip darbo įrankiu – perduoda konkrečias reikšmes ir vertybines nuostatas, kurios daro įtaką naujokų tapatumo konstravimo procesams sveikimo metu.

„Tas velniukas vis dar gyvas manyje, priklausoma asmenybė, jis yra gerokai susilpnėjęs... Bet aš žinau, kad jis yra ir dėl to, kad aš kartais vis pagaunu jį dirbant. Bet šį vakarą, 19 valandą, velniukas įteiks sąrašą gerų priežasčių, kodėl man nereikia eiti šiandien“ (Jonas).

Pavyzdyje matyti, jog priklausomo „aš“ personifikacija suteikia galimybę priklausomą savo tapatumo dalį stebėti iš šalies, tuo pačiu ir mokantis valdyti savyje „*velniuką*“ – potraukį alkoholiui. Įtvirtinamas žinojimas apie viduje tūnantį priklausomybės „*velniuką*“ suteikia galimybę išlikti budriam, jam iškilus į paviršių. Potraukio alkoholiui personifikacija į blogio pavidalo būtybę padeda priklausomybę suvokti kaip priešpriešą blaivybės siekiamams – vidinį „maištininką“, su kuriuo, esant reikalui, svarbu būti pasirengus susiremti (apsilankant susirinkime, paskambinus kitam pagalbos sau grupės nariui, malda).

Galiausiai, priklausomo „aš“ kontrolė suprantama kaip įmanoma tik palai-
kant dvi nuostatas. Pirmoji, yra ta, jog priklausomybės liga yra laikoma neat-siejama tapatumo dalimi – ligai būdingi bruožai gali suintensyvėti ir po ilgo blaivybės laikotarpio. Antroji, jog išpėjamieji priklausomybės ligos signalai ke-
lia pavojų naujam tapatumo konstruktui. O „*velniuko*“, kaip priklausomo „aš“ pasireiškimo, simbolika padeda užtvirtinti šią vertybinę poziciją.

„*Velnio*“ personifikacijos atskirais atvejais iliustruoja itin asmeniškus paty-
rimus, bet jų pobūdis yra socialinis. Tai atskleidžia paties tyrimo dalyvio įvardi-
jimas, jog pirmojo apsilankymo reabilitacijos programoje metu pažintas priklausomas „aš“ yra patyrimas, kuriam suteikiamas „*velnio*“ pavidalas – dabartinėje situacijoje interpretuojamas remiantis žinojimo apie priklausomybę, kitų sociali-
nių lūkesčių ir normų „bagažu“, neretai atrandamu bendruomenės ideologijoje.

„Atrodo, jau aprimau, nuėjau į prausyklą praustis, bet vėl viskas, vidus veržėsi lauk: visos tos emocijos, visi tie užslėpti nepasitenkinimai, baimės, pavydai, kaip aš suprantu. Nes visą gyvenimą, kas mane skaudino, nepatiko – tas problemas tiesiog stengiausi grūst į tolimiausius kampus ir kuo greičiau pamiršt, nesugebėjau tvarkytis su visu tuo. Atėjo diena ir visa tai pliūptelėjo lauk. Bet kaip šiandien aš suprantu, žiūrėdamas toj prausykloj sau į akis aš mačiau to velniuko akis žibančias, kuris pasiliko šansą“ (Kęstas).

„Velniuko“ simbolika paranki patiriant itin intensyvius emocinius sukrėtimus, kaip ir šiuo atveju – tapatumo transformacijos pradžioje, tik pradėjus blai-vybę. Ji, perimta iš kitų priklausomybę patyrusių asmenų pasakojimų, padeda įprasminti ir perteikti savąją patirtį, kuri sunkiai „išsitektų“ senajam suvoki-mui – priklausomam „aš“ – būdingame žinojime.

Panašią metaforą savo patyrimui apibrėžti pritaiko tyrimo dalyvė, siekusi blai-vybės religinėje bendruomenėje. Žemiau pateikiamas dialogas dar ryškiau ilius-truoja socialinio poveikio svarbą kuriant reikšmes, kai draugės, tapusios svarbia figūra biografinio pasakojimo kontekste, pasiūlyta interpretacija pasitelkiama mis-tiniam, religiniam patyrimui apibūdinti ir įprasminti. Iš bendro interviu konteksto galima aiškiai suprasti, jog „šitas“, dar kitaip vadinamas „tamsa“ arba blogi įkūni-jančia „dvasia“, yra būdas priklausomybei, kaip negatyviam ir kompulsyviam, su išorine kitų būtybių valia siejamam elgesiui, apibrėžti. Metafora tampa religinio, dvasinio ugdymo priemone. Ją pasitelkęs daugiau dvasiškai pažengęs ir autoritetu laikomas asmuo savo naratyve perduodamomis simbolinėmis reikšmėmis įverti-na mokinio pozicijoje esančio asmens elgesį: nurodo tolesnes vertybines gaires, orientuoja į tikslus, susijusius su priklausomo elgesio keitimu.

„Marija apsireiškia, žinau, kad mato, – jinai jau čia stovi! Ir aš tokį sprigtą gavau... Tokį skausmingą: „Linut, tokį sprigtą gavau skausmingą.“ Ji paskui vakare sako: „Aš kai pamačiau tavo akis – ten šitas išsigandęs visas dreba.“ Va, štai kas. O aš čia šventa jau – man Marija kažką palies, pasakys“ (Milda).

Toks priklausomybės suasmeninimas pasakojimuose atskleidžiamas itin gy-vai, jis tarsi susijęs su jutiminiu patyrimu: vaizdais, garsais ir kitais pojūčiais. Abiem cituotais atvejais svarbų vaidmenį atlieka asmens atvaizdas: tiek sa-vęs stebėjimas veidrodyje, tiek kito žmogaus, kaip atspindėtojo, refleksi-ja rodo, jog priklausomybei suteikiamas tam tikras pavidalas, kurį galima

pajusti ar pamatyti, pavyzdžiui, nerimo, baimės ir kitokių intensyvių emocijų apimtose akyse. Šis atspindys siejamas su išaugusiu gebėjimu geriau suvokti save nekasdienių emocinių bei mistinių patyrimų kontekste. Mildos akistata su priklausomybe nuo alkoholio, kuri traktuojama kaip viduje glūdinti „*dvasia*“, vyko religinio pobūdžio išvykose. Priklausomybei suteikiama kūne slypinčios destruktuvios jėgos arba būtybės forma.

„Jūs neįsivaizduojat, man ten iš dešinės pusės, va, toks šuchhh garsas [išraiškingai mosteli ranka prie galvos] – ir viskas. Ta dvasia buvo išspirta – su garsu. Aš galbūt tik girdėjau tą garsą, bet aš jo nepamiršiu – tas švilpimas. Ir viskas, aš laisva. Ir vėl aš verkiu iš palaimos“ (Milda).

Įvertinant savo blaivųjį „aš“, kai kuriuose pasakojimuose aiškiai pabrėžiamas dualusis tapatumo konstravimo pobūdis: blaivusis „aš“ suprantamas kaip vertingesnis, geresnis, tarsi galutinis „*Dievo plano*“ rezultatas, siejamas su dvasingumo savyje atradimu ir gebėjimu pasitarnauti žmonėms. Tačiau abejojama, ar jis toks būtų be priklausomo „aš“ – be praeities patirčių.

Daugelyje pagalbos sau grupės lankančių asmenų pasakojimų, o ypač tapatumo teste, Dievas traktuojamas kaip tapatumo šaltinis: „*Dievo kūrinys*“ (Renatas), „*Dievo vaikas*“ (Zigmas), „*Dievo tvarinys*“ (Leonas). Todėl tapatumo rekonstravimas siejamas su grįžimu į tokią būseną, kokia suprantama it Dievo duotybė gyvenimo pradžioje. Toks tapatumo rekonstravimo aspektas traktuojamas kaip savo komfortiškos būties susigrąžinimas, kuri patogi ne tik dėl socialinių ir psichologinių aspektų, susijusių atitinkamai su naujais socialiniais vaidmenimis ar savivertės pokyčiais, bet ir vertybių požiūriu bei dvasiškai komfortiška būseną, leidžianti atmesti visus nereikalingus tapatumo konstravimo būdus.

„Džiaugiuosi, kad tai tikros ašaros, tikros emocijos, kad jos iš gerumo. Jeigu, vat, manęs paklausia, per metus laiko aš jau galiu pasakyti, kad aš grįžau, kaip aš vadinu, į savo pirminę idėją, Dievo idėją, kokia aš turėjau būti“ (Emilija).

Blaivybės periodu santykio su Dievu dinamika nuo vaikystės ar priklausomybės progresavimo laikotarpių skiriasi tuo, jog Dievas vietoje „*baudėjo*“ imamas laikyti „*draugu*“. Tokioje Dievo sampratoje išryškėja kitas tyrimo dalyvių tapatumo pokyčių aspektas – savęs priėmimo procesas: jeigu „*baudžiantis*“ Dievas buvo susijęs su kaltės, neapykantos sau pačiam jausmais, tai draugiškame

santykiyje jis įvardijamas kaip patarėjas: ne smerkiantis, bet užtariantis, ne kaltinantis, bet padedantis. Kinta ir bendravimo su Dievu forma: nuo prašymo iki dėkingumo. Tai siejama su naujomis galimybėmis priimti ir susitaikyti su kasdieniais iššūkiais ir problemomis, kas atrodė sunkiai įmanoma priklausomo „aš“ dominavimo laiku. Blaivaus „aš“ santykis su aplinka grįstas aplinkybių ir savęs jose priėmimu, pasitikėjimu Dievo valia.

Dar viena tapatumo rekonstravimo ir tikėjimo paralelė – Dievas įvardijamas kaip naujų tapatumo aspektų šaltinis, suteikiantis galimybę pakeisti senojo tapatumo likučius. Šie tapatumo aspektai siejami ne tik su priklausomybe, bet ir su trūkumais, kurie savo prigimtimi laikomi būdingi žmonijai apskritai. Tokie trūkumai – tai universaliosios silpnybės, kurias keičiant savyje transformuojamas asmeninis tapatumas. Silpnybių ir stiprybių dichotomija perimama iš bendruomenės aplinkos ir joje komunikuojamos tikėjimo sistemos, kuriose identifikuojamos pozityvios asmens charakterio ir elgesio savybės.

4.1.6. Socialinis matmuo

Socialinis tapatumo konstrukto matmuo analizuojamas skaidant jį į kelis lygmenis: *mezolygmens* aspektai susiję su tapatumo konstravimo procesais bendruomeninio pobūdžio ar kitoje nedidelėje socialinėje terpėje, *makrolygmuo* – tai visuomenė bendraja prasme, apimanti tiek mezolygmens sąveikas, tiek platesnį socialinį kontekstą. Tokiu būdu socialinis matmuo analizuojamas kaip dar vienas dualaus tapatumo konstrukto elementas bei kaip tapatumo kūrimo erdvė, išteklių šaltinis ir, galiausiai, realizavimo terpė.

4.1.6.1. Bendruomenė – antrinės socializacijos terpė

Bendruomenė pasakojimuose atskleidžiama kaip tapatumo kūrimo „mokykla“, kurioje atrandama galimybė išmokti gyventi be alkoholio. Bendruomenėse vykstantys antrinės socializacijos procesai ypač atsispindi pagalbos sau grupių kontekste. Grupės – tai terpė, kur mokomasi pažinti save, peržvelgti savo praeities ir dabartinio tapatumo gaires bei išreikšti save nekenkiant sau ir aplinkiniams. Toks mokymasis laikomas nuolatinio savirefleksijos reikalaujančiu procesu: savęs pažinimas grupėse ir naujų elgesio būdų praktinis taikymas reflektuojamas

kaip mokymasis ir „*darbas*“ visam gyvenimui. Tačiau toks pat tapatumo kūrimas vyksta ir kitose – religinėse bendruomenėse (NRJ ir krikščioniškoje). Visose šiose terpėse tapatumo kūrimo darbas vyksta remiantis keturiais veiksniais – ideologijomis, konkrečiomis praktikomis, autoriteto atradimu ir naratyvo pasakojimu.

Vienas svarbiausių aspektų, suteikiančių pagrindą naujam tapatumui kurti, yra bendruomenės ideologijos, kurios atlieka kelias svarbias funkcijas. Bendruomenės ideologijoje glūdinčio priklausomo elgesio įprasminimo reikšmės padeda perimti priklausomo „aš“, kaip negatyvaus tapatumo konstrukto, sampratą: pagalbos sau grupių kontekste tai būtų plėtojamas priklausomybės, kaip biopsichosocialinės ligos, supratimas, krikščioniškoje bendruomenėje – su piktosios dvasios, priešingos Dievo valiai, apsėdimu susijusi traktuotė, o NRJ – kaip nušvitimui trukdančio, sąmoningumą mažinančio elgesio samprata. Šios ideologijos tampa atliekamų praktikų ir kitų veiksmų motyvu. Jose atrandamos vertybinės gairės, padedančios suvokti tolesnę tapatumo kūrimo kryptį.

Praktikos tampa svarbiu naujo tapatumo atkūrimo ir įtvirtinimo veiksmu, leidžiančiu užpildyti „*vakuumą*“, kuris atsiranda nustojus vartoti alkoholį. Fizinės praktikos aktualiausios NRJ aplinkoje, jos stiprina kūną, palaiko fizinę ir dvasinę pusiausvyrą. Apskritai fizinės praktikos pasakojimuose minimos retai (pvz., sportas, rytų kovos menai, fizinis darbas ir pan.) ir yra antrinės, palyginti su psichologinių ir dvasinių tikslų blaivybėje siekimu. Psichologinės pagalbos sau praktikos yra susijusios su savianalize: padeda atsakyti į klausimus „*kaip*“ ir „*kur aš esu*“. Jos yra svarbus tapatumo „revizavimo“ instrumentas, siekiant peržvelgti priklausomo „aš“ likučius ir pasireiškimo formas praeityje ir esamuoju laiku. Tapatumo analizė yra kitų pavyzdžių per asmeninius naratyvus perduodama praktika, tad įgūdis lavinamas ne tik analizuojant save, bet ir klausant kitų žmonių pasakojimuose perteikiamos savianalizės.

Jeigu fizinės ir psichologinės praktikos nukreiptos į sugrįžimą į save, savo kūno pajautimą ir savo tapatumo pažinimą, tai dvasinės praktikos skirtos asmeninio tapatumo riboms peržengti, „išsitapatinti“ iš savo kūno, socialinių vaidmenų bei asmeniškumo. Ar tai būtų meditacija, tylos praktikos, maldos, rožinis, ar individualaus blaivybės siekimo atvejais, tokie asmeniniai dvasingumo ritualai – kaip buvimas gamtoje, pokalbiai su Dievu, artimųjų kapų lankymas – suprantami kaip neišvengiama tapatumo rekonstravimo ir blaivaus „aš“ palaikymo dalis.

Galiausiai visų tyrimo dalyvių pasakojimus sieja disciplinos, kaip šių praktiškų įgyvendinimo prielaidos, samprata. Disciplina, kaip asmeninės valios išraiška, – tai pastangos palaikyti blaiviojo „aš“ atkūrimo veiksmus, užtikrinti jų tęstinumą ir reguliarumą.

Autoriteto reikšmė bendruomenės ir platesniame socialiniame kontekste tyrimo dalyvių tapatinimosi procesuose reflektuojama kaip viena stipriausių. Autoritetinga figūra tampa svarbiu tapatinimosi objektu dvasinėje, psichologinėje plotmėje, mokantis iš neverbalinio ir verbalinio elgesio. Kadangi toks asmuo iš dalies prisiima tėviškos / motiniškos figūros vaidmenį, reflektuojamas santykis yra intensyvus, dinamiškas ir kupinas prieštaringų jausmų, kurių paralelės gali būti siejamos su prieštaringais jausmais tėvams. Tai dar labiau sustiprina bendruomenės arba kitos socialinės aplinkos, pavyzdžiui, vienu atveju – darbovietės, kaip resocializacijos terpės, vaidmenį.

Dvasingumas – tai religinėmis tradicijomis paremtas ar su jokia tradicija nesusijamas tapatumo konstravimo šaltinis, atrandamas bendruomenės aplinkoje ir perimamas aktyviai sąveikaujant su kitais grupės nariais, pažįstant ideologiją bei asmenines grupės narių perteikiamas reikšmes, susijusias su tikėjimu, Dievo ir dvasingumo samprata. Dviejų tyrimo dalyvių, kurie blaivybės siekė individualiais būdais, pasakojimai taip pat įtraukiami konceptualizuojant empirinius duomenis – jų naratyvuose išryškėja platesniame socialiniame kontekste figūruojantys anksčiau minėti, nor ir ne visi, bendruomenės, kaip antrinės socializacijos terpės, elementai. Pavyzdžiui, vieno tyrimo dalyvio atveju ryški ideologija, kuri atrandama Rytų religijos doktrinos, o kitos tyrimo dalyvės naratyve neišreikšta jokia ideologija, tačiau reflektuojamos atskiros sampratos, veikiančios blaivaus „aš“ konstrukto atkūrimą, pavyzdžiui, priklausomybės kaip ligos koncepcija. Autoritetais taip pat įvardijami žmonės iš artimo socialinio tinklo – blaivybę propaguojantis giminaitis, sveikuolių klubas, žalingo elgesio atsisakiusi draugų pora arba darbdavys. Jie skatina blaivybės pasirinkimą savo pavyzdžiu. Net ir naratyvas apie blaivybės pasirinkimą tampa sudėtine šių tyrimo dalyvių naujojo tapatumo kūrimo priemone: perteikiant jį geriančiai kaimynei, partijos narių susirinkime ar viešame sveiką gyvenimo būdą propaguojančiame straipsnyje. Pasakojimas tampa svarbus būdas ne tik formuoti savo tapatumą, užtvirtinti jo pokyčius, bet ir plėsti socialinį tinklą, palaikantį blaiviojo „aš“ pasirinkimus.

4.1.6.2. *Globotinis versus globėjas: atkurto tapatumo patvirtinimas bendruomenėje*

Buvimas „*globotinio*“ / „*mokinio*“ pozicijoje susijęs su savo priklausomo „aš“ identifikavimu ir siekiu rasti išteklių tapatumui kontroliuoti. Atsidavimas kito žmogaus valiai ir vedimui pateikiamas kaip būdas pažaboti priklausomo „aš“ dominavimą. Be to, šis vaidmuo reflektuojamas kaip suteikiantis galimybę kurti blaivųjį „aš“: išmokti naujų elgesio, mąstymo būdų per santykį su kitu blaiviai gyvenančiu žmogumi.

Kita vertus, blaivybėje kuriamam tapatumui suteikiamas ir moralinio autoriteto / globėjo vaidmuo, kurį galima prilyginti kitam dualaus tapatumo konstrukto socialinio lygmens poliui. Priklausomas „aš“ suvokiamas kaip įrankis šiame pagalbos kitam procese: ne tik skatinant nuolatinę naujoko savianalizę, bet ir padedant blaivybės siekiančiajam geriau suprasti savo būsenas. Tokiu būdu nuolatinis ryšys su savo priklausomu „aš“ tampa jungtimi su kitų blaivybėje esančių žmonių priklausomomis tapatumo dalimis. Globėjo vaidmuo suteikia progų pozityviam atsakui ir įvertinimui, bet drauge ne tik įpareigoja pateisinti šį vaidmenį sąveikoje su bendruomenės nariais, bet ir iškelia aukštesnių reikalavimų sau kartelę. Tai įsipareigojimas budėti ir sergėti, jog atliekant sudėtingą, patirties ir žinių apie blaivybę reikalaujantį globėjo vaidmenį jis pats neprarastų budrumo savo priklausomo „aš“ atžvilgiu.

Globėjo vaidmuo reflektuojamas ir kaip naujos prasmės savo egzistencijoje atradimas – atrodo, jog šis tapatumo konstruktas tampa asmeniškai reikšmingas ir motyvuojantis veikti dėl pozityvaus grįžtamojo ryšio – kitų žmonių patvirtinamos kompetencijos. Tokiu būdu, jeigu priklausomybės laikotarpiu nepavyko tapti kažkokios srities „profesionalu“, šis vaidmuo suteikia galimybes tapti kompetentingu sveikimo nuo priklausomybės žinovu. Šis „profesionalo“ vaidmuo ypač būdingas tiems, kurie dirba socialinį darbą priklausomybių ligų srityje (4 papildomi tyrimo dalyviai) – tokiu būdu „meistro“ statusas yra įtvirtinamas instituciniu lygmeniu. Be to, atsiranda galimybė kiekvieną dieną dalytis savo patirtimi su kitais blaivybėje esančiais asmenimis ir už tai gauti visus profesiniam statusui būdingus atributus: atlyginimą, socialines garantijas. Tačiau „profesionalo“ kategorija sąlyginė – apima pasakojimus ir tų tyrimo dalyvių, kurie nedirba socialinio darbo, tačiau yra ilgamečiai AA grupių lankytojai.

„Kązkada sakiau, kad nenorėjau būti alkoholiku ir, jei būtų tabletė, išgerčiau. Su viena sąlyga – kad neatimtų iš manęs šitos programos (...). Bet esu įsitikinęs, kad Dievas pasirinko mane, nes turim vienintelį talentą, kiti žmonės neturi jo – padėt kitam žmogui, kenčiančiam. Nieks negali padėt, apart mūsų. Matyt, toks tikslas yra jo – kad aš padėčiau. O man tai patinka, mane tai veža [šypsosi]. Kovoja manyje viskas – ir tinginys, ir viskas, bet nugali visiškai kiti dalykai. Nėra taip, kad aš bac ir nušvitau, bet toks gyvenimas man patinka. Atsiranda prasmė“ (Aurelijus).

4.1.6.3. Tapatumo perkėlimas iš bendruomenės

„laboratorijos“ į platesnį socialinį kontekstą

Bendruomenė – gana saugi aplinka pažeidžiamiausiu laikotarpiu, kai po priklausomybei progresuojant patirtų lūžio momentų tyrimo dalyviai pradeda iš esmės keisti savo gyvenimus. Šiose pagalbos sau bei religinėse bendruomenėse pagrindinis atspirties taškas naujam gyvenimo etapui yra pasaulėžiūros keitimas. Tai skatina ryškius tapatumo pokyčius: pradedant nuo savivertės, savivokos, vaizdinių apie save, vaidmenų, prisiimtų grupėje, ir baigiant dvasinių tapatumo aspektų transformacijomis ir savęs priėmimu. Bendruomenės aplinką galima laikyti tam tikra tapatumo kūrimo „laboratorija“, kurioje yra saugios ir palankios sąlygos „eksperimentams“ su tapatumu. Tačiau vėliau savuosius „aš“ tenka perkelti ir išreikšti platesniame socialiniame kontekste, kur daugiau egzistencinio nerimo ir nežinomybės, o santykiai sudėtingesni. Įsisenėję santykių modeliai ir priklausomo „aš“, kaip asmens tapatumo pagrindo, vaizdinys kitų žmonių sąmonėje palaipsniui keičiamas. Naujas tapatumo konstruktas su kliūtimis ir nesėkmėmis imamas perkelti į savo artimąją aplinką, kitas socialines erdves (plačiau 11 priede).

Bene svarbiausias vaidmuo šiame procese atitenka naratyvui arba pasakojimui, kaip tapatumo perdavimo, komunikavimo priemonei, kuria perteikiamas pozityvia socialine žyme paženklintas tapatumo konstruktas, siekiant paneigti su priklausomybės ligomis siejamą stigmą. Naratyvas apie blaivybėje atkuriamą tapatumo konstruktą padeda įtikinti aplinkinius dėl socialiai pageidaujamų blaiviojo „aš“ pasiekimų ir jų tęstinumo bei įsipareigojimų bendruomenei – kaip už naują tapatumo darinį laiduojančiam socialiniam institutui.

4.1.6.4. Savęs pateikimas: „kaukės“ versus autentiškumas

Sumeluoto, arba „kaukės“ pavidalo, tapatumo išgyvenimas yra pabrėžiamas priklausomybės vystymosi periodu. Savęs paieškų procesai, eksperimentai su savęs pateikimu vartojant alkoholį reflektuojami kaip laipsniškas atitolimas nuo savo tikrojo, didžiąją dalimi sutampančio su blaiviuoju, „aš“. Galiausiai susvetimėjimas savo paties atžvilgiu konstruojamas kaip priklausomybės nuo alkoholio progresavimo centrinė ašis, sujungianti socialines, fizines bei psichologines ligos pasekmes. Sukrečiančios patirtys, kai tyrimo dalyviai identifikuoja priartėję prie savojo „aš“ mirties ir po to einanti pagalbos paieška, tampa blaiviojo, autentiškesnio „aš“ pasirodymo vieta pasakojime.

„...nuėjau į psichoterapinę grupę, paprašė papasakot apie save. Ir aš pradėjau: kiek aš ten esu visko nuveikęs, išgriovęs, sukūręs ir taip toliau – taigi ten žmonėm padėjęs! „Ne, ne, – sako: – tu papasakok apie save, kaip apie žmogų.“ Ir aš užsikirtau, nes negalėjau nieko apie save pasakyti... Pradėjau tokiu žvilgsniu peržiūrėt savo gyvenimą ir aš savęs neradau, faktiškai aš pasimečiau... Ir po to atradau save giliai giliai toli toli vaikystėje, tokiam kampe: mažą vaiką, drebantį iš baimės, pasislėpusį, va, susigūžusį; ir aš supratau, kad manęs nebuvo tam gyvenime [vos virpantis balsas]“ (Eimantas).

Gebėjimas itin lanksčiai prisitaikyti skirtingose socialinėse situacijose, melas sau rekonstruojamas kaip priklausomam „aš“ būdingas bruožas, kontrastuojantis su blaivybėje dedamomis pastangomis kurti didesniu vientisumu grįstą tapatumą.

„Sugrįžimas į save“ suprantamas kaip visą gyvenimą truksiantis procesas, reikalaujantis daug pastangų ir įvairių socialinių, bendruomeninių praktikų, padedančių pažinti, kurti ir perteikti save: nuo naujos kokybės santykių kūrimo, dienos režimo, maldų iki nuolatinės savistabos ir savianalizės. Ši tapatumo dalis priešpastatoma priklausomam „aš“, kuri daugiau siejama su netikro tapatumo kūrimu, „kauke“, nes blaivusis „aš“ siejamas su pastangoms nusiimti tą kaukę – gilintis į save ir ieškoti tikrumo. Tam naudojamos įvairios psichoterapinės priemonės, pasakojimas – nuo kalbėjimo prieš bendrą problemų turinčių žmonių grupę iki kalbėjimo pasirinktam autoritetui ar dienoraščiui.

„Nes kaip tai nevartoji, va, bet pilka tarsi... Ir po to tokį atsakymą gavau, na, kaip supratimą tokį, tiesiog vaikštai – kaip tam Einšteinui vonioj – ir supranti, kad nieko nereikia – tik būk savimi, daugiau nieko... Ir man

taip kažkaip, na, nukrito svoris, nes nereikėjo įsitempti teen vai-din-ti, kad patikti kažkam, įtikti, pagal kažkieno muziką groti, pagal vaidmenį. Tiesiog prasidėjo kitoks gyvenimo etapas. Ir, aišku, kad labai padėjo psichoterapija, nes dar metus laiko vaikštinėjau į ją, bet po to pajutau, kad man to per mažai ir pradėjau lankyti AA“ (Eimantas).

„Nes kaip man dabar draugė ir sūnus sako: „Tu pasikeitei.“ Ir aš galvoju, gal keičiuosi. Bet šiaip galbūt tokia ir buvau. Supranti? Tiesiog aš kažkaip bandžiau save priderint prie to, prie to. Iš tikrųjų, aš dabar ir grįžtu į tą savąją aš, kokia aš esu – aš pagaliau pradedu būt savimi. Man nereikia kažkuo tai būt“ (Nijolė).

Šios autentiškumu grįstos tapatumo dalies išskyrimas nėra visada tiesiogiai išreiškiamas kaip „sugrįžimas į save“ ar „tikrasis aš“. Kai kurie tyrimo dalyviai nekalba apie „sugrįžimą“ į save blaivybės periodu, tačiau jų duomenys įsikomponuoja grindžiamojoje teorijoje, nes autentiškumo ir tapatumo kaip „kaukės“ išgyvenimai pateikiami kaip dvi kontinuumo kryptys, leidžiančios įprasminti visų tyrimo dalyvių refleksijas apie artėjimą prie blaivybėje atkuriamo tapatumo autentiškumo, nebūtinai maksimaliame kontinuumo taške (plačiau 12 priede).

4.1.6.5. Stigma versus normalumas ir pozityvus išskirtinumas

Tapatumo konstruktui būdinga stigma nėra vienareikšmė. Ji pasakojime iškyla ne tik priklausomybę, kaip socialiai nepageidaujamą būvį, apibrėžianti charakteristika kalbant apie pirmąsias priklausomybės pasekmes ar jau pripažinus turint šią problemą. Stigmos aspektas būdingas ir priklausomam „aš“, rekonstruojamam nuo vaikystės. Pirmojoje kategorijoje tyrimo dalyvių būsenas apibendrinantis teiginys „be vietos“ atskleidžia daugelį stigmos patyrimui būdingų, su psichologine ir socialine situacija šeimoje susijusių jausmų – kaltę, gėdą, baimę. Daugeliu atvejų buvimas šeimoje ir pati šeima identifikuojama kaip kito-kia. Žymės, dėl kurių šeimos apibūdinamos kaip izoliuotos arba nepatiriančios „normalios“ socialinės bendrystės, yra labai įvairios. Visų pirma, tai vieno iš tėvų priklausomybė nuo alkoholio ir daugelis su tuo susijusių pasekmių, kai aplinkiniai žino apie patiriamą smurtą, barnius. Antra, pati šeima linkusi užsidaryti nuo aplinkos ir slėpti akivaizdžiai matomas problemas, o tai dar labiau sustiprina stigmos poveikį. Ypač socialinės stigmos poveikį šeimai pabrėžė tyrimo

dalyviai augę su vienišomis motinomis, kurie tėvų skyrybas ir netektis sieja su priklausomybės pasekmėmis. Kalbėjime juntamas kitoks požiūris į šeimą: ji mažiau vertinama, susiduria su siauru socialiniu tinklu.

„Tie lūžiai vyko jau kažkur ketvirtoj-šeštoj. Iš pradžių buvo ta bendrystė su draugais – jie ateidavo į svečius pas mus, mes ten žaisdavom, o tėvas pradėjo girtas grįžinėt ir jau viskas, man pasakė: „Nu, nevesk.“ Tai kažkur ir tie patys draugai išeidavo, žinai, ir jau tas atskyrimas jau pradėjo tuo metu jaustis“ (Renatas).

Iš šeimos perimta stigma atsispindi ankstyvojo gyvenimo periodo tapatumo konstrukte kaip vidinė savivertės žymė – *„fundamentalus nudrąsinimas“*, identifikuojantis priklausomo „aš“ priešistorę, psichologinius formavimosi mechanizmus, susijusius su nepasitikėjimu ir baime būti savimi. *„Inprintų“*, kaip ne tik asmeninėje sąmonėje, bet ir socialinėse sąveikose veikiančių įspaudų, sąvoka, įgarsinusi daugelio tyrimo dalyvių mintis, atspindi pamatinį stigmatizuoto tapatumo aspektą. Tai pojūtis esant iš kitokios, *„nenormalios“*, šeimos, vėliau pačiam sau priskiriamas *„nenormalumas“*. Apibendrinant galima teigti, jog tyrimo dalyviai nuo pat mažumės jaučiasi daugiau ar mažiau paženklinėti negatyviomis socialinėmis žymėmis, kurios laikomos trukdžiais prisitaikant socialinėse situacijose, atskleidžiant savo autentiškumą. Kai kuriuose pasakojimuose slypi užuominos apie kitus latentinius galimai stigmatizuoto tapatumo aspektus – negalią, etninę kilmę.

Vystantis priklausomybei iš šeimos perimta stigma įvardijama kaip veikianti savivertę ir savęs pateikimą. Alkoholis suteikė galimybę bent trumpam numalšinti *„fundamentalus nudrąsinimo“* bei socialinių *„inprintų“* žymes. Pavyzdžiui, pasakojime vartojimo metu reflektuojamas kurtas kitoks savęs vaizdas įvardintas kaip leidęs ne tik geriau atlikti santykių, profesinius ar kitus vaidmenis, būti socialiai patrauklesniems, bet ir pabūti ramybėje ir taikoje su savimi, be viso praeities „bagažo“. Tačiau progresuojančios priklausomybės pasekmės pasakojimuose atskleidžia ir kitą alkoholio poveikio pusę – didėjančią vienatvę, prastėjančią sveikatą, apleistą kūną, augančias socialines problemas ir priklausomo „aš“ keliamos destrukcijos akivaizdumą aplinkiniams. Šio laikotarpio rekonstravimas pasakojimuose apibendrintai gali būti pavadintas kaip veiksmo, bet ne mąstymo laikotarpis – kaip būsenu, jausmų išgyvenimo, bet ne

jų reflektavimo laikas. Savęs, savo gyvenimo ir problemų suvokimo galimybės traktuojamos kaip sumažėjusios iki minimalaus lygio. Vidinis chaosas, didelis potraukis ir nuolatinis nestabilumas gyvenime sutelpa į „*alkoholinės beprotybės*“ kategoriją, kuria taip pat deklaruojama, jog priklausomybės įsisąmoninimas nebuvo įmanomas. Dėl šios priežasties priklausomybės ligos socialinė stigma yra beveik nebyli – ją pradedama įvardyti priklausomybės progresavimo ribinėse stadijose, tačiau ji nėra traktuojama kaip esminė problema. Tai vyksta ir dėl vieno dažniausiai tyrime minėto psichologinės gynybos proceso – „*neigimo*“, kurio metu atmetamas stigmatizuotas „*alkoholiko*“ ar „*alkoholikės*“ tapatumas.

Pasakojimuose netiesiogiai galima apčiuopti ir pozityvų priklausomybės ligų stigmos aspektą – negatyvus aplinkinių požiūris ir atstūmimo pojūtis veda į greitesnę priklausomybės pasekmių suvokimą. Tai ypač atsiskleidžia „*dugno*“ arba ribinėje priklausomybės stadijoje – ji suvokiama kaip atspirties taškas į blaivybę. O priartėjimas prie šios situacijos tapo įmanomas, be kūno „*byrėjimo*“, sukaupus daugybę kitų socialinių ir psichologinių pasekmių, tarp jų ir socialinę izoliaciją.

Aktualiausia priklausomybės nuo alkoholio stigma tampa blaivybės periodo pradžioje. Būtent tada, pripažinus savo priklausomybę, tenka priimti ir negatyvius „*alkoholiko*“ vaizdinio socialinius atributus. Kalbėtojai ironiškai vertina savo pačių stereotipus ir sieja juos su bandymais neigti savo ligą. „*Alkoholiko*“ vaizdinys dažniausiai siejamas su priklausomybės ligos sąlygotais kraštutinumais – darbo, artimųjų netekimas, benamystė ir pan. ligai progresuojant leisdavo palaikyti apgaulingą normalaus alkoholio vartojimo vaizdą ir tikėjimą, jog kol kas viskas yra kontroliuojama ir socialiai priimtina. Tyrimo dalyvių nenorą tapatintis su stigmatizuojamomis grupėmis lydi jų pačių blaivybės periodu nerealistiškais laikomi savivaizdžiai, susiję su savo statuso ir socialinių vaidmenų identifikacija, priešpastatoma stigmos palies-tam „*alkoholiko*“ vaizdiniui.

„*Vienintelį pasiūlė: „Nueikit pas „Anoniminius“, jie tokiems kaip jūs padeda.“ Man buvo šokas. Man, baigusiam du aukštuosius, apsiskaičiusiam, išsilavinusiam žmogui, kuris nepragėręs nei darbo, nei šeimos, siūlo eit pas alkoholikus ir dar aiškina, kad jie man gali padėt?“* (Leonas).

Blaivybės bendruomenėje pradžią galima pavadinti tyrime įvardytu *dalinio tapatinimosi* terminu, kai visa bendruomenės aplinka ir joje besilankantys žmonės priimami kaip neverti tapatinimosi pastangų. Vis dėlto lankymąsi joje

ir tapatinimasi palaiko vienas ar keli asmeniškai svarbūs asmenys. Pavyzdžiui, formalus ar neformalus lyderis, motyvuojantis savo pavyzdžiu, pažįstamas ar draugas, su kuriuo randama bendrumų praeities patirtyse. Kitais atvejais tyrimo dalyviai, nors ir tapatinasi su priklausomybės patirtį turinčiais žmonėmis, lankančiais pagalbos sau grupes, tačiau tie žmonės, kurie turi itin marginalizuojamas ir socialiai negatyviomis laikomas patirtis, tampa priešingais pavyzdžiais – ko pavyko išvengti priklausomybei vystantis. Tokiu palyginimu pažymima geresnė „startinė“ padėtis (socialiniu, psichologiniu, ekonominiu bei kitais atžvilgiais), kuri gydantis priklausomybę taip pat tampa motyvu siekti blaivybės.

Įsitraukus į bendruomenės veiklą įvyksta gana ryškus socialinės stigmatos, susijusios su priklausomybe nuo alkoholio, atmetimas ir susidaro palanki erdvė tapatinimosi procesams. Naujas supratimas, jog priklausomybės problema būdinga ne tik gyvenantiems gatvėje ar turintiems kitų ryškių socialinių ir fizinių problemų – besilankantys identifikuojami kaip aukšto socialinio statuso – paneigia šį mitą ir atveria palankią erdvę asmeniniam susitapatinimui.

„Kas įdomiausia, kad tai buvo du gydytojai, technikos inžinierius, buhalterė – buvo tikrai tie žmonės – išsilavinę, su padėtim ir ne taip, kaip aš įsivaizdavau: ten nuo konteinerio, nudriskę, pamėlę. Tai buvo normalūs žmonės“ (Leonas).

„Ir jie pasidarė, tie žmonės įdomūs, nes ten buvo ir kunigų, ir iš stoties. Ir, vat, per tuos žmonės, stebėdama, kokie jie, kad neeilinės asmenybės šitokioje vietoje – psichiatrijos skyrius: bet visi man labai faini pasirodė. Ir aš tame, matyt, ir įvyko susitapatinimas, kažkuria prasme“ (Emilija).

Ilgainiui pozityvus tapatinimasis su pagalbos sau bei religinių grupių nariais tampa svarbia tapatumo konstrukto dalimi. Vienas svarbiausių tapatinimosi ypatumų yra tas, jog savo problemos atpažinimas kitų panašiose patirtyse sudaro sąlygas nusimesti socialinės stigmatos našta („*suvokiau, kas aš: kad aš ne nusikaltėlis, kad aš ne prakeikimo kažkokia auka*“, Zigmąs) ir priimti savo priklausomybės problemą kaip neišvengiamybę, kurią reikia spręsti. Tokia pozityvaus tapatinimosi galimybė tampa dar viena prielaida, kuriančia saugią aplinką savo tapatumui ir probleminiams jo aspektams pažinti, o vėliau – keisti. Stigmatizuoto tapatumo transformavimas leidžia atsikratyti iš „*priklausomos*“ šeimos perimtos stigmatos, lydėjusios visoje gyvenimo istorijoje. Stigma, didžiąją gyvenimo dalį buvusi paslaptimi, galiausiai „*nusėdusi*“ vidiniame pasaulyje, kaip įvairios psichologinės problemos, pasakojime buvo išreikšta

priklausomo „aš“ konstrukte ir galiausiai turėjo galimybę virsti viešai aptariamam tapatumo aspektu. Toks pasakojimas suteikia galimybę laisvėti nuo stigmatos poveikio, ją konstruoti ir pačiame pasakojime keisti – tokiu būdu rekonstruojant savo tapatumą.

Kalbant apie dabartyje kuriamą tapatumo konstrukta, kuris paremtas priklausomo ir blaivaus „aš“ dualumu, priklausomybės patirtis vertinama kaip pozityvus išskirtinumas – stigmatos antipodas. Priklausomybės patirtis pasakojime ryški ir matoma, atvirai deklaruojama – tokiu būdu kuriamas tapatumo unikalumas. Nors neretai ištariamai tokie žodžiai, kaip „*normalus gyvenimas*“, „*kaip kiti žmonės*“, tačiau bendras pasakojimo pobūdis atskleidžia, jog vis dėlto priklausomybė tampa ryškiu išskirtinumu, kuriuo remdamasis asmuo pasakojime pozicionuoja save, kaip pasiekusį svarbių laimėjimų ir turintį pranašumų, lyginant su tokios patirties neturinčiais („*ar daug žmonių pažįstu laimingų, tokių be programos? Mažai...*“, Dmitrijus).

Blaivybės periodu priklausomas „aš“ naratyve atskleidžiamas kaip permanentinis ir latentinis būvis. Tačiau kelių „profesionalių“ pasakotojų naratyvuose junta ma ir didaktinė bei ideologinė priklausomo „aš“ fiksavimo pasakojime priežastis: tai tarnauja kaip šviečiamoji ir prevencinė priemonė. Svarbi jos funkcija – apsaugoti kitus nuo alkoholio vartojimo. Tačiau kartu lanksčiai žiūrima į savo, kaip lėtinę ligą turinčiojo, tapatumą. Esant ilgalaikiai blaivybei reflektuojamas ligai būdingų simptomų, išnykimas, išskyrus vieną – alkoholio vartojimo grėsmę. Tokiu būdu iš dalies peržengiama ir priklausomybės, kaip viso gyvenimo ligos, samprata.

„Aš laisvai prisistatau kaip alkoholikas, bet savęs nelaikau jokių ligonių. AA knygoj šimtą kartų parašyta, kad mes pasveikstam. Nežinau, ar aš šimtą procentų pasveikęs, bet esu žymiai geresniam stovy, nei buvau prieš pradėdamas gert. Man atrodo, jeigu atsikratai visų simptomų ir atsirandi vietoj geresnėj – tai, greičiausiai, esi pasveikęs. Aš save iki šiol laikau alkoholiku dėl nepagydomo fizinio šios ligos aspekto – niekada negalėsiu saugiai vartoti alkoholio“ (Jonas).

4.1.7.6. Vienišumas versus bendrystė

Priklausomo ir blaiviojo „aš“ dualumas pasižymi socialinio gyvenimo intensyvumo ir kokybės skirtimi, kurią atskleidžia priklausomam „aš“ priskiriamas vienišumo bei sutrikusių, konfliktinių santykių patyrimas, o blaiviajam – bendrystės bendruomenėje, šeimoje, kituose artimuose ir apskritai socialiniuose santykiuose, išgyvenimai.

„Nuo vaikystės buvau labai uždaras, nekalbus, jaučiausi toks vienišas ir, kiek šiandien suprantu, augau gan disfunkcinėje šeimoje. (...) Ta aplinka, matyt, taip suponavo ir mano toks pasirinktas reagavimo būdas į tą aplinką, jog pasidariau uždaras, nekalbus ir kartu – vienišas, va“ (Eimantas).

Vienišumas, kaip viena pagrindinių vaikystėje patiriamų būsenų, tampa svarbiu ankstyvojo tapatumo konstrukto bruožu, atskleidžiančiu nedarnius santykius su tėvais. Vienišumas įvardijamas tiek kaip būtinybė, kurią nulemia tėvų užimtumas, emocinis atstumas, tiek kaip reakcijos, „*protesto*“ forma prieš psichologinį, fizinį smurtą ir kitus nedarnių santykių aspektus. Vėliau priklausomybės pradžios laikotarpiu ši tapatumo gija plėtojama kaip vienas svarbiausių tapatumo konstrukto aspektų. Socialine prasme savęs ieškojimai lydimi bendrystės paieškų: autoriteto, grupės ar artimų santykių, kurie naratyve neretai identifikuojami destruktiviais, nelygiaverčiais ar būdu kompensuoti vaikystėje patirtas problemas. Viena vertus, komplikovata santykio su savimi, savojo tapatumo, kita vertus, sudėtingos santykio su kitais paieškos – tai du momentai, apie kuriuos pasakojime „*sukasi*“ priklausomo „*aš*“ savidestrukcija. Alkoholis suteikia galimybę intensyviau bendrauti, pajusti bendrumo jausmą ir būti grupės ar santykio su kitu dalimi. Tačiau atskleidžiamas ir kitas šio savęs ir bendrumo jausmo paieškų su alkoholio pagalba proceso aspektas – gilėjantis nepasitenkinimas savimi ir dar didesnis vienišumo jausmas priklausomybei progresuojant. Priklausomybės ribiniame taške patiriant pačias intensyviausias byrančio kūno ir tapatumo būsenas, vienišumas iškyla kaip kraštutinis susidūrimo su savimi ir savo problemomis kontekstas, kaip skausminga bejėgiškumo būseną, akistata su savo gyvenimu ir priklausomo „*aš*“ dominavimu („*Aš negalvoju nė apie mirtį, nė apie metimą. Norėjau prarast sąmonę, nenorėjau matyt tos realybės, kuri per daug baisi – buvau vienišas, niekam nereikalingas...*“, Kostas).

Blaivybės pradžioje šalia rekonstruojamo tapatumo neišvengiamai atkuriami socialiniai jo aspektai. Todėl blaivusis „*aš*“ yra suprantamas ne tik kaip santykio su savimi, savojo tapatumo rekonstravimas, bet ir kaip socialiai aktyvus tapatumo darinys – esantis daroje arba pakeliui į didesnę darną ir autentiškesnius santykius su svarbiais žmonėmis. Blaivybės pradžioje svarbiausia tapatumo atkūrimo vieta identifikuojama bendruomenė, kurioje tyrimo dalyviai jaučiasi priimti ir suprasti. Ten po truputį kinta santykis su savimi ir su kitais. Bendruomenėje išmoktos naujos blaivaus tapatumo pamokos laipsniškai perkeliamos ir

į kitas erdves. Bandantis ir klystantis blaivusis „aš“ pasakojime įprasminamas kaip įgyjantis vis daugiau socialinių kompetencijų. Be to, ir buvimas vienatvėje traktuojamas kaip pozityvus naujos kokybės išgyvenimas (plačiau 13 priede).

4.1.7. Laisvos valios dilema

Laisva valia – dar vienas svarbus rekonstruojamo dualaus tapatumo aspektas. Laisva valia, kaip atsakomybės prisiėmimas ir savo gyvenimo, priklausomo „aš“ bei tapatumo kontrolės pojūtis, išryškėja kaip vienas svarbiausių blaivybėje vykstančių tapatumo procesų, suteikiančių subjektyviai pagerėjusią gyvenimo kokybę. Asmeninės valios dilema sprendžiama keliais aspektais – priklausomybės ligos ir tapatumo atžvilgiais.

Laisva valia ir priklausomybės samprata. Pats priklausomybės terminas – priklausyti nuo kažko, būti nelaisvam bei juo įvardijamas ligos pasireiškimas yra glaudžiai susiję su laisvos valios klausimu. Kur prasideda ir kur baigiasi asmeninė valia susidūrus su priklausomybe nuo alkoholio? Ši problema sprendžiama viso pasakojimo metu. Laisvos valios problema pasakojimuose pasireiškia netiesiogiai išreiškiamu klausimu tiek priklausomo „aš“, tiek blaivaus „aš“ atžvilgiu. Galima teigti, jog netiesiogiai pasakojime išreiškiama asmeninė filosofija šiuo klausimu padeda įprasminti savo dualaus pobūdžio tapatumo konstrukta ir rekonstruoti blaivųjį „aš“ sveikimo nuo priklausomybės procese.

Laisvos valios problema reiškiamą nuo pat pirmųjų pasakojimo fragmentų – vaikystės, tėvų šeimos apibūdinimo. Juose po truputį konstruojama priklausomybės nuo alkoholio – kaip biopsichosocialinės problemos – samprata. Tokiu būdu stengiamasi atskleisti priklausomybės priežastis ir jas paaiškinti. Alkoholio vartojimo intensyvėjimas nuo pat pradžių konstruojamas ne kaip valingas pasirinkimas, o kaip būtinybė išgyventi su tam tikromis asmeninėmis (biologinis priklausomybės paveldimumo faktorius, psichoemocinis portretas siejamas su žema saviverte, impulsyvumu ir pan.) bei socialinėmis (priklausomybė nuo alkoholio ir nedarna šeimoje, ekonominė, politinė ir vertybinė suirutė šalyje) duotybėmis.

Nors biopsichosocialinė ligos samprata dominuoja pasakojimuose, tyrimo dalyviai ne visada nuoseklūs šio klausimo atžvilgiu. Nors interviu pradžioje neretai pabrėžiamas biopsichosocialinis atsakomybę už ligą išskaidantis į įvairias

veiksnių grupės modelis, vėliau grįžtama prie svarstymų apie valingumą kaip asmeninę savybę, kuri glaudžiai siejama su priklausomybe.

Valingumas viena ar kita forma priešpastatomas priklausomybei: valios stoka labiau siejama su priklausomu „aš“, o jos pasireiškimas – su blaiviuoju „aš“. Pavyzdžiui, vienas tyrimo dalyvis pasakoja apie savo priklausomybę sirgusį tėvą pats besistebėdamas, jog profesinėje srityje šis buvo labai valingas žmogus: „*Jisai buvo alkoholikas, bet jisai, mano akimis, buvo be galo valingas žmogus*“ (Aurelijus). Toks kontrastas svarbus toliau plėtojamam pasakojimui apie save, kai iš tėvo paveldėtas polinkis į priklausomybę priskiriamas sau, o valingumas – kaip kita tėvo asmenybės pusė – blaiviai gyvenančiam ir karjeros aukštumas pasiekusiam broliui. Tokiu būdu savo tapatumo portrete išryškinta valios stoka priešpastatoma broliui priskiriamai savybei – valingumui („*Brolis pasakė nuo aštuonerių metų: „Aš būsiu lakūnu. “ Taip ir tapo. Aš nuo pat vaikystės ėjau lengviausiu keliu: vat, kur lengviau, linksmiau, be pastangų*“, Aurelijus).

Panašų tapatumo konstravimo būdą galima rasti ir pavyzdžiui, „*talentingojo tinginio*“ ar „*godaus drakoniuko*“ portretuose pabrėžiant greito malonumo siekį, orientaciją į trumpalaikius tikslus, negebėjimą susikoncentruoti mokantis, dirbant ar kitose veiklose. Tokiu būdu priklausomo „aš“ konstruktas kuriamas nuo pat vaikystės prisiminimų apie save. Tačiau ne visada priklausomas „aš“ naratyvuose apibrėžiamas kaip stokojantis valios. Dalyje pasakojimų priklausomas „aš“ kontrastuoja su pasakojančiojo asmens aukštais akademiniais, sporto ir karjeros pasiekimais – pabrėžiant valios pastangų reikalaujančias savybes. Ir tik vėliau konstatuojama, jog nevalinga tapatumo konstrukto dalis – priklausomas „aš“ – ima dominuoti blaiviojo „aš“, kuriam priskiriamas gebėjimas reikšti asmeninę valią, atžvilgiu.

Laisva valia ir tapatumas: nuo iliuzinio tapatumo valdymo iki realios asmeninės savikūros. Alkoholis identifikuojamas kaip iliuzinis laisvos valios „instrumentas“ – alkoholio vartojimo įpročiams dar tik besiformuojant ir priklausomybei beprasidedant tyrimo dalyviai reflektuoja jį vartoję su tikslu kurti save kitokius – drąsesnius, gablesnius, komunikablesnius. Todėl alkoholiui priskiriama apgaulinga laisvės būti tokiais, kokiais norima, galia. Apgaulinga, nes ilgainiui identifikuojamas atotrūkis tarp išgyvenamų jausmų, poreikių, būsenos ir savęs pateikimo socialinėse situacijose. Tai prilyginama socialinei „kaukei“.

Asmeninė filosofija laisvos valios klausimu neretai atskleidžiama metaforomis. Leonas, kalbėdamas apie save kaip apie „*plaukiką*“, kuris iki blaivybės plaukė prieš srovę, konstatuoja savo gyvenimo ir tapatumo valdymo iliuziškumą, kurio apogėjus atskleidžiamas priklausomybei progresuojant.

„Aš esu plaukikas – tai į vieną pusę plaukiu, tai į kitą. Penkiasdešimt metų [šypsosi]. Keturiasdešimt metų atėjau pas anoniminius. Keturiasdešimt metų prieš srovę visais įmanomais būdais, nuo pat mažens. O dabar kai kada vėl sugalvoju prieš srovę plaukti“ (Leonas).

Tačiau požiūris į patį alkoholio vartojimo potraukį ir visą sveikatai žalingą elgesį pasakojime atsiskleidžia kaip mažai nuo asmeninės valios ir pastangų priklausantis elgesys, pabrėžiant nevaldomumą, „*beprotybę*“. Nevaldomumas konstruojamas naudojant „*velniuko*“ metaforą ir suprantamas kaip sudėtinė tapatumo dalis, o kartu kaip išorinė jėga, kuriai atsispirti yra gana sudėtinga.

Dėl tų pačių priežasčių vėliau naratyve pateikiami kovos su asmeninei valiai nepasiduodančiu priklausomu „aš“ būdai, taip pat susiję su išorinėmis jėgomis – socialine, bendruomenine parama ir Dievo valia. Alkoholio vartojimo pertrūkiai, kurie siejami su asmeniniu apsisprendimu, yra trumpalaikiai ir neveiksmingi. Tai atspindi priklausomo „aš“, kaip nemažai priklausančio nuo išorinės jėgos, kurios įveikimas taip pat siejamas su asmeninės valios ribas peržengiančiomis priemonėmis, traktavimą. Ir tik vėliau, išjudėjus iš „*lūžio*“ taško, kai pradėdamas naujas blaivybės etapas, kalbama ir apie asmenines pastangas, valią – sudėtinę blaivybės dalį ir blaivaus „aš“ savybę.

Blaivaus „aš“ konstruktui būdingas kur kas reikšmingesnis asmeninės valios vaidmuo. Vis dėlto ji nesuabsoliutinama: asmeninės valios ribos apibrėžiamos ieškant kompromiso su pasitikėjimu bendruomene bei dvasinių jėgų šaltiniais. Sąlyginė schema, kaip naratyve konstruojamas šių jėgų santykis, atrodytų šitaip: visų pirma, blaivybė įvardijama kaip prasidedanti visiškai susitaikius su savo bejėgiškumu: gyvenimas patikimas aukštesniajai jėgai bei žmonėms, kurie suteikia asmeninio ir bendruomeninio pobūdžio paramą blaivybės pradžioje. Blaivybei įsibėgėjus akcentuojama asmeninių pastangų svarba, disciplina, užsibrėžtų tikslų siekimas bei nuolatinis „budėjimas“ prie priklausomo „aš“. Galiausiai daugelis interviu užsibaigia pamąstymais apie aukštesnės jėgos, tikėjimo sampratą. Grįžtama prie minties, jog asmeninė valia nėra begalinė:

svarbi blaivybės dalis yra atsidavimas galingesnio pobūdžio valiai – socialinei, bendruomeninei, dvasinei. Apie tai kalbama ir metaforiškai (*„Kas esu? Pienės pūkas toks – a, pakelia šiltos srovės, kažkokia užaina šlapdriba, vėjo gūšiai kažkur nutrenkia, vėl šiltos, aš sau skrajoju“*, Leonas). Pusiausvyra tarp asmeninės valios ir bendruomenės bei dvasinių galių įprasminama vieno tyrimo dalyvio sukalbėtoje maldoje: *„Dieve, suteik man stiprybės pakeisti tai, ką galiu, drąsos – susitaikyti su tuo, ko negaliu pakeisti, ir išminties tą skirtumą suprasti.“*

Tačiau yra išimčių: du dalyviai, kurių blaivybė nesusijusi su įsitraukimu į bendruomenę, rečiau vartoja patį priklausomybės terminą ir jų asmeninė valia siekiant blaivybės atlieka reikšmingesnę vaidmenį nepaisant to ir jie identifikuoja tokius socialinės pagalbos šaltinius, kaip draugų paramą bei galimybę tapatintis su blaivybėje esančiais žmonėmis (plačiau – 14 priede).

5 DISKUSIJA

Šiuo tyrimu siekta atsakyti į klausimą, kaip priklausomybę nuo alkoholio ir blaivybę patiriantys asmenys rekonstruoja savo gyvenimo ir priklausomybės patirtis bei kaip šiuose gyvenimo istorijų naratyvuose priklausomybės nuo alkoholio kontekste išreiškiamas ir konstruojamas asmens tapatumas. Atsakant į šį klausimą bus aptariami šie grindžiamosios teorijos elementai: naratyvinė rekonstruojamo tapatumo *ašis* ir ją užpildantis *dualumas*, taip pat *savivaizdis*, *laikiškumas*, *įkūnytumas*, *vertybinis ir dvasinis*, *socialinis matmuo*, *laisvos valios dilema*. Šie elementai analizuojami remiantis P. Berger ir T. Luckmann socialinio konstrukcionizmo teorinėmis prielaidomis, o siekiant detaliau perteikti blaivybėje atkuriamo tapatumo aspektus, taip pat pasitelkiamos A. Giddens refleksyvaus tapatumo ir H. Hermans dialoginio tapatumo koncepcijos bei E. Goffmann stigmos samprata. Taip pat duomenys aptariami lyginant su šioje srityje atliktais giminingais tyrimais.

Duali tapatumo konstrukto ašis kaip naratyvinis procesas

Remiantis A. Giddens, šio tyrimo kontekste vienu iš svarbiausių priklausomo asmens, išgyvenančio blaivybės periodą, tapatumo formavimo veiksnių ir procesų apibrėžiamas – pasakojimas. Blaivybę išgyvenantis asmuo suprantamas ne tik kaip „turintis“, bet ir „gyvenantis“ biografiją, kuri refleksyviai organizuojama pagal socialinės ir psichologinės informacijos srautus. Kiekvieną dieną į klausimą „Kas aš ir kaip gyvenu?“ jis atsako kasdieniais sprendimais, susijusiais su maistu, apranga, elgesiu ir pan. Remiantis A. Giddens tai, kuo asmuo tampa, labiausiai siejama su naratyvu ir „rekonstrukcinėmis pastangomis“⁵⁸ – (at)kurti aiškų ir patenkinimą teikiančią tapatumo jausmą (2000, p. 100).

Tokia A. Giddens naratyvo samprata padeda paaiškinti pasakojimo, kaip psichologinės pagalbos sau, savianalizės arba tapatumo „revizavimo“ instrumento – siekiant peržvelgti senojo priklausomo „aš“ likučius ir pasireiškimą formas praityje

⁵⁸ A. Giddens (2000) neneigia psichologinių savęs formavimo procesų ir poreikių, kurie veikia tapatumo reorganizavimo parametrus. Tačiau tapatumo konstravimo pamatiniu procesu laiko pasakojimą.

ir esamuoju laiku – svarbą. Tokiu būdu priklausomi nuo alkoholio asmenys išmoksta tapatumą rekonstruoti pasakojimo būdu. Toks pasakojimo vaidmuo nuo įvairių psichoaktyviųjų medžiagų priklausomų žmonių tapatumo pokyčiams blaivybėje pagrindžiamas ir atskleidžiamas ir kituose kokybinio pobūdžio sociologiniuose tyrimuose (Irving, 2011; McIntosha, McKeganeyb, 2000; Hanninen, Koski-Jannes, 1999).

O kaip su pasakojimo tikrumu? Pasak A. Giddens (2000) ir kitų (Bruner, 1991; Irving, 2011) naratyvas gali būti tikras arba įsivaizduojamas, nuo to nepriklauso jo kuriamoji galia tapatumo atžvilgiu. Tačiau tokia „naratyvinės tiesos“ traktuotė turi kritikų. Pavyzdžiui, G. Strawson (2004) teigia, kad vargu ar įmanoma tikėtis pagerėjusios gyvenimo kokybės, jeigu vystomas melagingas pasakojimas apie save. Be to, kuo daugiau žmogus pasakoja tokį melagingą naratyvą, tuo didesnė tikimybė atitrūkti nuo gyvenimo tikrovės ir tikrojo tapatumo. Tokiu būdu, pasak G. Strawson (2004), asmuo atranda galimybę perrašyti ar perpasakoti „nepatogius“ savo gyvenimo aspektus. Dar daugiau, jis teigia, jog ne visi yra „istorijų pasakotojai“ – kai kurie gyvena fundamentaliai kitaip – nepasakodami jokių istorijų (angl. *in a fundamentally non-storytelling fashion*). Naratyvinio tapatumo šalininkai (Giddens, 2000; Irving, 2011) nesutiktų su tokia pozicija teigdami, jog ir vidinis dialogas su savimi, mąstymas yra pasakojimo formos. Šio darbo autorė, palikdama tokias diskusijas nuošaly, siekia įrodyti, jog vis dėlto priklausomybės nuo alkoholio atveju naratyvas tampa viena iš praktikų keisti savo gyvenimą ir tapatumą iš priklausomo nuo alkoholio į tą, kuriam būdinga blaivybė – ir tai yra svarbus pasiekimas nepaisant to, kiek sumeluotas yra naujasis tapatumas. Pasak tyrėjos, atkuriamas tapatumas turi daug potencialo ne tik suteikti ryškų gyvenimo kokybės pagerėjimą asmeniui, bet ir jo socialinei aplinkai bei visai visuomenei.

Nemažai panašumų su autorės atliktu tyrimu galima rasti J. McIntosha ir N. McKeganeyb (2000) darbe, kur nagrinėjami nuo narkotinių medžiagų priklausomų asmenų tapatumo rekonstravimo blaivybėje pasakojimų ypatumai. Atskleidžiama, jog „*nepriklausomas*“ tapatumas (disertacijoje gali būti prilyginamas blaiviajam „aš“) naratyve konstruojamas trimis būdais: perinterpretuojant vartojimo periodo gyvenimo būdą, rekonstruojant tapatumą ir suteikiant įtikinamus paaiškinimus apie blaivybę.

J. McIntosha ir N. McKeganeyb (2000) darbe tyrimo dalyvių vartojimo periodo perinterpretavimas susideda iš priklausomo nuo alkoholio elgesio peržvelgimo „naujoje šviesoje“: su priklausomybe siejamas elgesys imamas laikyti negatyviu, o psichoaktyviosios medžiagos teiktas malonumas – naiviu tikėjimu trumpalaikę žalingos medžiagos nauda. Panašiai perinterpretuojamas netikras pasitikėjimo savimi jausmas, santykiai. Tapatumo arba savojo „aš“ jausmo rekonstravimas šiame tyrime susideda iš trijų elementų: a) „aš“ iki narkotikams tampant centrine gyvenimo dalimi, b) „aš“ priklausomybės periodu ir c) siekiamas „aš“. Pabrėžiami skirtumai tarp šių tapatumo dalių – „aš“ priklausomybės periodu traktuojamas kaip nepageidautinas, atmestinas, o autentiškumas siejamas su kitais dviem tapatumo aspektais. Tokiu būdu atrandama galimybė keisti save iš priklausomo nuo narkotikų – į buvusį narkotikų vartotoją. Trečioje tyrimo dalyje pateikiami paaiškinimai, jog blaivybė buvo būtina: pasitelkiamas negatyvių pasekmių („dugno“ patyrimas) ir pozityvių patirčių (kūdikio gimimas) kaip *lūžio taškų* rekonstravimas. Atskirai analizuojamas ir „reikšmingo kito“ vaidmuo šiame procese.

Apibendrinant galima teigti, jog nagrinėtas ir darbo autorės tyrimai turi bendrumų, nes abiem atvejais analizuojami rekonstruojamo tapatumo naratyviniai ypatumai. J. McIntosha ir N. McKeganeyb autorių aprašyto tyrimo reikšmingas privalumas, jog į imtį įtraukiamos kitos tiriamųjų grupės: naratyvai palyginti su šioje srityje dirbančių darbuotojų ir priklausomybės tyrinėtojų pasakojimais ir padaryta išvada, jog panašumų tarp šių grupių naratyvų yra ne dėl pačios blaivybės ypatumų, bet dėl pasakojimo ir tapatumo, kaip socialinio konstravimo proceso, pobūdžio. Tačiau kai kurių tapatumo rekonstravimo ypatumų blaivybėje šis tyrimas neapėrija – giliau neaptariama naratyvinė skirtingų priklausomo asmens tapatumo konstrukto polių sąveika, visai neatsispindi laiko bei laisvos valios aspektai. Socialiniai aspektai atskleidžiami tik remiantis „reikšmingo kito“ kategorija, neapėpti makro- bei mezolygmenys, kaip tapatumo atkūrimo terpė, bei stigmos aspektai priklausomo asmens tapatume.

Teoriniai dualumo matmenys

Vienas pagrindinių naratyvinės komunikacijos apie savąjį „aš“ struktūrinių bruožų yra dualus tapatumo konstravimo pobūdis. Tokiu būdu į naratyvą integruojami du kontrastingi gyvenimo būdo aspektai – priklausomybės ir blaivybės patirtys, tampantys dvipoliu tapatumo konstrukto pagrindu.

- Priklausomybės ir blaivybės patirčių integracijos pastangos kaip dviejų *kasdienio gyvenimo tikrovių* sandūra pagal P. Berger ir T. Luckmann

Toks dualiais kontrastais paremtas blaivybėje rekonstruojamas tapatumas tampa būdu perteikti savo pakitusią *kasdienio gyvenimo tikrovę*. Remiantis P. Berger ir T. Luckmann (1999), *kasdienio gyvenimo tikrovė* laikoma savaime suprantama ir akivaizdi, o bet kokios abejonės dėl jos realumo nėra dažnos, nes jos atitraukia nuo rutininio dalyvavimo kasdieniame gyvenime. Susilaikymas nuo abejonių leidžia ramiai gyventi savo gyvenimą, todėl bet koks perėjimas į religinio ar teorinio abejojimo būseną reikalauja nemažų sąmonės pastangų. Panaši savo kasdienės realybės kvestionavimo būseną tyrimo dalyvius užklumpa patiriant ribines priklausomybės nuo alkoholio patirtis ir galiausiai blaivybės pradžioje – perimant savo problemų įprasminimo socialinę reikšmę, kurią sufleruoja aplinka, t. y. priklausomybę nuo alkoholio. Kaip atsitinka, kad kasdienė gyvenimo tikrovė tampa „nevalidi“ ir ją reikia iš esmės keisti? Ir kaip su tuo susijęs tapatumo konstrukto dualumas?

Priklausomybei vystantis tyrimo dalyviai reflektuoja savo įprastą kasdienybę, kuri, nepaisant šeimoje patirtų, įvairių kitų socialinių problemų bei tapatumo sumaišties, buvo lydima ir teigiamų patirčių – intensyvaus alkoholio vartojimo metu kuriami santykiai, šeimos, baigiami mokslai. Tačiau ilgainiui balansavimą tarp teigiamų ir neigiamų patyrimų išstumia susidūrimas su negatyvių pasekmių ir patyrimų sanakaupa. Jos tyrime įvardijamos kaip lūžio, kraštutiniai tapatumo „*byrėjimo*“ momentai. Priartėjus prie realios fizinės mirties, priklausomybės nuo alkoholio koncepcija padeda įprasminti iki tol vyravusį gyvenimo būdą ir paaiškinti jo nesėkmes.

Darbe remiamasi kategorija, kuri naudojama lėtinėmis ligomis sergančių asmenų tapatumo tyrimuose, kai toks lūžis suprantamas kaip tam tikra *kritinė situacija*, susijusi su pakitusia nusistovėjusia rutina kasdienybėje ir *ontologine grėsme*, kai supurtomos pamatinės egzistencinės gyvenimiškos nuostatos (Giddens, 2000.) Tokios kritinės situacijos metu „individualus žmogaus gebėjimas prisitaikyti pasidaro nebegalimas, nes įveikos strategijos, kurias jis turi, yra arba išsemtos, arba nepakankamos“ (cit. Rauchfleisch, 2001, p. 63, iš Wagner, 2010). Tad biografiniuose naratyvuose susidūrimas su liga, sukeliančia *lūžį biografijoje*, suprantamas kaip iššūkis asmens tapatumui (Bury, 1982).

Tyrimė atskleista, kad toks *biografinis lūžis* tampa svarbiu realybės pasikeitimu – intensyviai išgyvenami tapatumo „byrėjimo“ momentai sužadina sąmoningumą ir tampa tarsi „koridoriumi“ priklausomo asmens sąmonėje. Jame atsiranda vietos naujai savo gyvenimo ir elgesio interpretacijai, nuo kurios prasideda ilgalaikiai tapatumo atkūrimo procesai blaivybėje. Pavyzdžiui, 14 tyrimų apie priklausomybės vystymąsi metaanalizė naudojant GTM (Kearney, O’Sullivan, 2003) taip pat atskleidžia, jog blaivybės procesas prasideda nuo vertybinio konflikto, kurį inspiruoja stresą keliantys susikaupę priklausomybės įrodymai, tampantys „mažu žingsniu“ į priklausomybės pripažinimą ir blaivybę. Tačiau kas atsitinka, kad vieną iki tol galiojusią realybės paaiškinimo versiją išstumia kita, tampanti vis tikresne ir validesne?

Pasak P. Berger ir T. Luckmann (1999), kol kasdienio gyvenimo rutina nėra sutrikdoma, ji suvokiama kaip įprasta ir neproblemiška. Kai įprastą suvokimą ir rutiną sutrikdo iškilusi problema, problemiškąjį sektorių tenka integruoti remiantis įvairiomis kasdienio žinojimo instrukcijomis. Tokiomis instrukcijomis tampa socialinėje aplinkoje (pagalbos sau grupėse ar religinėje bendruomenėje, iš draugų) perimamos ar išmokstamos blaivaus gyvenimo gairės.

Priklausomybė nuo alkoholio, kaip objektyvizuotas (Berger, Luckmann, 1999) kasdienio gyvenimo aspektas, tampa iki tol vyravusios kasdienės gyvenimo tikrovės perinterpretavimo ir naujosios – apibrėžimo pagrindu. Priklausomybės nuo alkoholio objektyvacija vyksta pradedant nuo ligos apibrėžimo psichikos ligų klasifikacijose, atitinkamos priklausomybės sampratos sklaidos mokslinėje ir populariojoje spaudoje iki įvairių savanorystės pagrindais sukurtų organizacijų, nevalstybinių draugijų ir valstybinių institucijų bei jose dirbančių profesionalų – slaugytojų, gydytojų, socialinių darbuotojų, kurie „aptarnauja“ šios problemos sprendimą.

Tokios objektyvuotos tikrovės internalizavimas yra daugiapakopis procesas, kurio dinamika prasideda dar prieš biografinio lūžio momentus, susiduriant su priklausomybės nuo alkoholio samprata. Tuo metu ši samprata nesiejama su asmeniniu tapatumu, taikoma kitiems problemiška alkoholį vartojantiems asmenims ir dažniausiai identifikuojama kaip stigmatizuotas ir nepageidautinas tapatumo aspektas. Blaivybėje šis sampratos pasikeitimas reikalauja daug pastangų ir laiko, nes keičiasi visa iki tol subjektyviai prasminga laikyta kasdienybė: priklausomybės

progresavimo laikotarpiu asmuo įsitraukia į tam tikrą pasaulį su savo taisyklėmis, kuriose svarbūs su alkoholio vartojimu susiję įpročiai, santykiai su kitais žmonėmis, elgesio modeliai, įvairūs ritualai. Tai tampa kasdienio gyvenimo tikrove, ir kuo labiau žmogus į ją įtraukiamas, tuo labiau ji skiriasi nuo blaivybėje gyvenančių žmonių įprastos kasdienės tikrovės – jos normų, taisyklių. Todėl, kalbant metaforiškai, perėjimas į „blaiviųjų kasdienybę“ reikalauja daugybės mentalinių pastangų – perkurti savo kasdienio gyvenimo sampratą, elgesio būdus.

Priklausomybės, kaip lėtinės ligos, samprata ir patyrimas turi savitumą. Pavyzdžiui, susirgus somatinio pobūdžio liga jos simptomai, vystymosi eiga ir diagnozė yra labiau siejama su fiziniais simptomais, kurie apčiuopiamesni ir lengviau identifikuojami. Priklausomybės diagnozavimas ir jos sampratos priskyrimas savo situacijai įvardyti vyksta kaip visus tapatumo lygmenis apimantis procesas – nuo fizinio kūno (drebulio, prakaitavimo, išsekimo) iki psichologinių (žema savivertė, nepasitikėjimas savimi, impulsyvumas, depresijos simptomai ir suicidiniai ketinimai) bei socialinių aspektų (sutrikęs funkcionavimas visose srityse – nuo artimiausių iki profesinių santykių). Biopsichosocialinė ligos samprata susijusi su ligos rekonstravimu nuo pat vaikystės, todėl priklausomybės ligos gija apima ne tik fizinius simptomus, kaip somatinių ligų atveju, bet ir viso gyvenimo scenarijaus retrospektyvų peržiūrą siekiant atkurti ir pažinti savo priklausomą „aš“. Todėl galima teigti, jog priklausomybės ligos samprata ne tik sukelia lūžį biografijoje, bet ir turi galios kvestionuoti visą iki tol buvusį tapatumą.

Patiriant fizinio pobūdžio sutrikimus taip pat lygiagrečiai randami psichologiniai ir socialiniai tapatumo kaitos procesai. Pavyzdžiui, J. Viluckienė (2010) savo tyrime teigia, jog fizinės negalios, kaip biografinio lūžio, įsiveržimas į individo gyvenimą gana drastiškai transformuoja jo subjektyvią tikrovę, todėl siekiant resocializacijos jam tenka konstruoti priimtina negalios atsiradimo paaiškinimą ir pritaikyti jį gyvenime, reinterpretuojant praeities ir dabarties biografinius įvykius negalios perspektyvoje. Tačiau lyginant autorės nagrinėjamą temą, ir šio tyrimo lauką, galima teigti, jog fizinė negalia išgyvenama kaip nepamainomas gyvenimo faktiškumas, o priklausomybės atveju – lėtinės, viso gyvenimo ligos sampratos internalizavimas yra mažiau biologiniais procesais paremtas (juk galima atmesti priklausomybės sampratą ir gyventi toliau), todėl daugiau socialinio konstravimo procesas, kuris užtikrina tinkamą tolesnę socializaciją.

Būtent dėl šių priežasčių – perėjimo iš vienos įprastos kasdienybės, kurioje vyravo kardinaliai kitokie gyvenimo būdo įpročiai, į kitą, internalizuojant priklausomybės nuo alkoholio koncepciją – gyvenimo istorijų pasakojimai konstruojami remiantis dualumu, kuris tampa būdu integruoti senąją ir naująją kasdienybę. Tapatumo konstrukto – priklausomo ir blaiviojo „aš“, su skirtingomis savybėmis, dualumas pasakojimuose padeda atskleisti dviejų kasdienių tikrovių skirtumą ir jo svarbą. Toks dualumas, kurio tikslas – išlaikyti tapatumo kontrolę ir blaiviojo „aš“ dominavimą, tampa reikšmingas socialinio konstravimo procesas siekiant ilgalaikės ir patikimos resocializacijos.

Tokiu būdu priklausomas „aš“ pateikiamas kaip negatyvusis, socialiai nepriimtinas, bet neišvengiamas tapatumo polius, kurį – su visu impulsyvumu ir gaivališkumu – tenka „prisijaukinti“ ir suvaldyti. O blaivusis „aš“, remiantis A. Giddens (2000), gali būti traktuojamas *idealiuoju* („aš“), laiduojančiu pozityvius siekius, kurių pagrindu ir kuriamas asmeninio tapatumo naratyvas. Šiek tiek išplečiant A. Giddens mintį galima teigti, jog šiame tyrime pasakojimuose kuriamas tyrimo dalyvių tapatumas remiasi ne vien pozityviuoju tapatumo ištekliumi (blaiviuoju „aš“), bet priklausomo bei blaiviojo „aš“ dualumu.

Panašius dualumu paremtus kokybinio tyrimo rezultatus priklausomybės ligų kontekste galima aptikti fenomenologiniame L. Wiklund (2008) tyrime. Čia pristatomi priklausomybės išgyvenimo aspektai analizuojami kaip egzistencinių priešpriešų sprendimas: prasmės ir beprasmybės, susietumo ir vienatvės, gyvenimo ir mirties, laisvės ir prisitaikymo, atsakomybės ir kaltės, kontrolės ir chaoso. Šio tyrimo pavyzdys atskleidžia, jog dualumo principas nėra naujas būdas analizuoti su priklausomybe susijusias patirtis.

- Dualumas kaip vientiso ir autentiško tapatumo atkūrimo pagrindas remiantis A. Giddens *refleksyvaus naratyvinio tapatumo* samprata

Remiantis C. G. Jung (1987) atsakymu į vieno iš AA grupių įkūrėjų laišką, alkoholio poreikis susijęs su „dvasiniu vientisumo troškuliu“. Tyrimo dalyviai šalies ir galiausiai vidinės „*suirutės*“ fone vartodami alkoholį ieško tiek susietumo – ryšio su kitais žmonėmis, tiek vidinio vientisumo – tapatumo vienovės. Tačiau toks tapatumo vientisumo siekimo skatinamas alkoholio vartojimas galiausiai veda į priklausomybę ir dar didesnę tapatumo sumaištį. Pasak S. Vega (2004), modernios visuomenės

problema yra ta, jog nėra struktūrų, kurios lydėtų ir valdytų tokias psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo patirtis. Cheminėmis medžiagomis besisvaiginantys žmonės įžengia į nežinomas savo psichikos erdves be asmens, kuris suprastų naujų potyrių procesus, paaiškintų ir suteiktų galimybę integruoti naujus kitokio savęs, vientisumo patyrimus ir suvokimus. Tai gana modernus požiūris, jog svaiginimasis psichoaktyviosiomis medžiagomis su „palyda“ gali tapti prosocialus ir asmeniui naudingas procesas⁵⁹. Šiame tyrime tokia socialinė „palyda“ ieškant tiek tapatumo vientisumo, tiek bendrystės su kitais atrandama tik blaivybėje – dėka intensyvių socialinių sąveikų, įvairių praktikų ir naujos vertybinės orientacijos. Kitaip nei vartojant alkoholį, blaivybėje atskleidžiami ne trumpalaikiai, o ganėtinai stabilūs tapatumo vientisumo ir santykių bendrystės išgyvenimai.

Remiantis A. Giddens (2000), refleksyvaus naratyvinio tapatumo pobūdis ypač atsiskleidžia lemtingų įvykių ir pereinamųjų laikotarpių fone, kai įvykus stambioms gyvenimo permainoms individas siekia refleksyviai performuoti savo tapatumą. Šios pastangos gali būti įvairios – tiek pasiremiant įvairaus pobūdžio ekspertų paslaugomis, tiek savarankiškai. Šiame tyrime analizuojant duomenis matyti, jog tyrimo dalyvių pastangos dedamos dualumo būdu pasakojime kurti vientisą tapatumo konstruklą – integruojant ir įprasminant skirtingas gyvenimo patirtis. Tokia dualumo integracija atskleidžiama kaip asmeninis virsmas arba atsikūrimas. Be to, toks virsmas nėra traktuojamas kaip tapimas kitokiu, paneigiant savo praeitį ir priklausomo „aš“ dominavimą tapatume. Priklausomas „aš“ blaivybėje tampa latentiniu pagrindu, ant kurio „statomas“ blaiviojo „aš“ tapatumo konstrukto „mūras“. Tokia duali tapatumo samprata tampa atskaitos tašku, tarsi akiniais, per kuriuos žiūrima į įvairias savojo tapatumo briaunas: charakterio savybes, vaidmenis šeimoje, profesinį tapatumą. Būtent dualumas integruoja ir įprasmina socialinius, vertybinius ir dvasinius pokyčius.

Pasak A. Giddens (2000), refleksyvi pasakojimo funkcija yra itin svarbi šiuolaikiniam žmogui, nes gyvenant įvairialypių pasirinkimų eroje viena pasirinkta biografijos istorija konkuruoja su daugybe kitų egzistuojančių pasirinkimo galimybių, žmonės gali lydėti tapatumo jausmo trapumas. Panašus trapumo jausmas rekonstruojamas priklausomybės vystymosi periodu – kaip sutrikusi savivoka („*alkoholinė beprotybė*“), savivertė (noras tapti „*kažkuo*“ vartojant alkoholį) ir savęs pateikimo

⁵⁹ Tokias tradicijas galima pastebėti kai kurių religinių judėjimų veikloje, kai siekiant sužadinti dvasinius patyrimus vartojama, pavyzdžiui, marihuana.

būdai, kurie tampa itin destruktivūs ribinių išgyvenimų metu. Pasak A. Giddens (2000), siekdamas įveikti tapatumo trapumą ir patirti stabilumą bei atlaikyti išorinio pasaulio permainas savo tapatumą kuriantis asmuo stengiasi palaikyti stiprų tęstinumu pasižymintį tapatumo jausmą. Sugrįžtant prie tyrimo, priklausomų nuo alkoholio asmenų pasakojimuose reflektuojant blaivybės pradžią tapatumo sumaištis atspalvis taip greitai neišnyksta. Tapatumo jausmo trapumas įveikiamas palaipsniui dedant pastangas įprasminti savo praeitį ir išsikelti tikslus ateities tapatumo konstrukto vizijai. Pasakojime tai pasireiškia kaip priklausomo ir blaivaus „aš“ dialogas, kuris yra svarbus pagrindas vientisai pasakojimo fabulai ir tapatumo konstrukto ašiai.

Tokia istorija tampa ypatingu savojo tapatumo konstravimo būdu – priklausomo ir blaivaus „aš“ dialogas ir nuolatinė dialektika ne tik sujungia įvairias patirtis, tapatumo pokyčius į vientisą visumą, bet ir nuosmukio bei pakilimo dinamika nuspalvina pasakojimą, suteikia išraiškingą dramaturginę liniją. Dramatiški gyvenimo pokyčiai nuo gilios kančios „*dugne*“ iki dvasinio „*nušvitimo*“ ir tapimo pavyzdžiu kitiems suteikia pasakojimui fabulą, tampa gyvenimiška sudėtingos kelionės į save „*pasaka*“ su gera pabaiga.

Toks dualus tapatumo konstruktas yra būdas įtvirtinti ir savo autentiškumą, kuris, remiantis A. Giddens (2000), yra svarbi šiais laikais kuriamo tapatumo savybė. Remdamasis R. D. Laing (1960) terminais, jis teigia, jog šiuolaikinio tapatumo kūrimo bruožas – atnarpiojimas tikrojo „aš“ nuo netikrojo. Pasak A. Giddens (2000), kadangi tai aktyvus savęs formavimo procesas, jį skatina toks tikslas kaip „išsilaisvinimas nuo priklausomybės“, sukeliantis pasitenkinimo pojūtį (p. 105). Panašiai tyrimo dalyviai, priskirdami vienus bruožus priklausomam „aš“, o kitus – blaiviajam, ieško savo autentiškumo. Tačiau skirtumas tas, jog autentiškumas nėra tapatinamas tik su blaiviuoju „aš“ (nors ir siekiama išsivaduoti iš priklausomo „aš“ dominavimo) lygiai taip pat, kaip priklausomas „aš“ nėra laikomas netikru. Būtent jų dualumas, tarpusavio sintezė identifikuojami kaip pamatinis unikalaus tapatumo konstrukto pagrindas.

J. M. Kilty tyrime apie įkalinimo patirtį turėjusių moterų tapatumą ir priklausomybę nustatė, jog tapatumo dualumas, kurio metu tyrimo dalyvės konstruoja priklausomą ir tikrąjį „aš“, padeda palaikyti distanciją nuo stigmatizuotos tapatumo dalies ir įveikti priklausomybę. Tai interpretuojama kaip vilties pasitelkimas siekiant valdyti savo tapatumą. Autorė kalba apie tapatumo dualumą,

kuriame priklausomas „aš“ laikomas neautentišku ir atskiriamas nuo blaivybėje kuriamo tapatumo konstrukto. J. M. Kilty tyrimo duomenų interpretacija skiriasi lyginant su šio darbo autorės atliktu tyrimu: nors keletas tyrimo dalyvių nurodė blaivybėje sugrįžtantys į „tikruosius save“, priklausomas „aš“ ir toliau naratyve užima svarbų vaidmenį taip patvirtinant, jog kuriamas tapatumo konstrukto autentiškumas išreiškiamas pačiu dualumo integravimu, visiškai neatmetant, o tik kontroliuojant priklausomo „aš“ dalį.

Savivaizdis

Tyrimo dalyvių savirefleksija ir savęs analizavimo gebėjimai yra svarbūs tapatumo konstravimo procese. Savianalizės išmokstama bendruomenės terpėje, psichologo kabinete, psichologinio pobūdžio literatūroje, iš kitų žmonių. Tad įvairūs psichologinio savęs stebėjimo ir vertinimo instrumentai nemaža dalimi tampa ir savęs kūrimo priemone, sufleruojančia, koku būti yra socialiai palankiau. Atskleidžiami psichologinio pobūdžio portretai, kuriuos sudaro keli savianalizės „pjūviai“: *savivokos* (Duval, Wicklund, 1972) ir *savivertės* (Leary ir kt., 2000) refleksija. Šios sąvokos empirinės analizės ir interpretacijos metu buvo parinktos kaip geriausiai atspindinčios tyrimo dalyvių perteikiamas prasmės – daugiausiai plėtotas psichologinių tapatumo aspektų refleksijos sritis.

Tapatumo tyrinėtojai pripažįsta, jog tiek sociologiniu požiūriu (Valantiejus, 1999), tiek psichologiniu tapatumas neturi jokios būtinos elementų struktūros (Legkauskas, 2000). Pasak V. Legkausko, tokie elementai gali būti organizuoti į struktūras, jei to reikia, kad žmogus būtų suprastas socialinės aplinkos. Pasak autoriaus, tapatumo turinį sudaro tai, kas konkrečiu metu traukia dėmesį, tie žmogaus patirties aspektai, kurie yra susiję su žmogaus poreikiams svarbiais pokyčiais. Šiame tyrime būtent *savivokos* ir *savivertės* refleksijos daugiau ar mažiau aptinkamos daugelyje blaivybės siekiančiųjų pasakojimų, todėl blaivybėje kuriamame tapatumo konstrukte tampa svarbiais pokyčių žymekliais.

Savivoka tyrimo kontekste apibrėžiama kaip subjektyvus požiūris į asmeninius savirefleksijos, savistabos įgūdžius, gebėjimas pažvelgti į savo gyvenimo situaciją ir save joje (Duval, Wicklund, 1972; Giddens, 2000). Tyrimo dalyvių reflektuojama savivoka apibūdinama kaip kintanti nuo žemo savirefleksyvumo,

savo ligos ir problemų neigimo, „saviapgaulės“ bei „alkoholinės beprotybės“ prie aukšto sąmoningumo savęs suvokimo atžvilgiu – elgesio pasekmių įsisąmoninimo, atsakomybės už jas prisiėmimo.

Vieno iš savivokos aspektų – savo ligos pripažinimo ypatumų analizę – atskleidė J. Diršienė ir L. Zajančkauskaitė-Staskevičienė (2010): nuo alkoholio priklausomų asmenų ligos pripažinimas statistiškai reikšmingai susijęs su neigiamais alkoholio vartojimo padariniais, o ne su pačios priklausomybės patiriamų simptomų stiprumu. S. Vega (2004) atskleidžia dar vieną savivokos bruožą – sąmoningumo siekį, kurį įvardija kaip priklausomybės formavimosi priežastį. O blaivybėje išgyvenami sąmoningumo pokyčiai leidžia patirti, jog ir be alkoholio, pasitelkiant įvairias dvasines ir psichologines technikas (meditacijas, maldą ir pan.), galima išgyventi kokybiškai kitokias sąmonės būsenas. Tokia savivokos analizė atitinka ir disertacijoje pateiktus tyrimo rezultatus – tik juose labiau pabrėžiamas ne sąmoningumo apskritai siekis, bet sąmoningumas savojo „aš“ atžvilgiu – savęs ieškojimas ir savikūra, skatinantys alkoholio vartojimą ir priklausomybės vystymąsi.

Savivertė apibrėžiama kaip asmens savęs vertinimo funkcija naratyve – pasitikėjimas savimi, savo jėgomis, pagarbos sau atžvilgiais (Leary ir kt., 2000; Legkauskas, 2008). Analizuojant savivertės fenomeną išryškėja, jog alkoholis tapo svarbia priemone norint pasijusti tvirčiau ne tik dėl cheminio poveikio, bet ir dėl galimybių efektyviau dalyvauti socialinėse situacijose. Socialinį alkoholio vartojimo pobūdį akcentuoja J. Hull (1981) ir P. Burke su bendraautoriais (1997, 1981). P. Burke (1981) teigia, jog žmonių elgesys yra sąlygotas siekio patvirtinti subjektyviai sukurtus savo tapatumo standartus – lūkesčius sau, tampančius gairėmis, pagal kurias organizuojamas tapatumo konstruktas. Nepavykus atitikti subjektyvių tapatumo standartų patiriamas diskomfortas ir stresas. Vienas alkoholio sukeltų efektų yra sumažinti tokios su tapatumu susijusios informacijos suvokimo lygmenį, ypač jei gaunamas socialinis atsakas netenkina ir labai skiriasi nuo norimo. Interpretuojant šio tyrimo duomenis galima teigti, jog vartojant alkoholį ne tik reguliuojamas informacijos apie save suvokimo lygmuo, bet dar daugiau – alkoholis pasitelkiamas siekiant sėkmingiau pateisinti socialinius lūkesčius, pavyzdžiui, tapti komunikablesniam, tokiu būdu užsitikrinant pozityvų, pastiprinamąjį socialinį atsaką.

Priklausomybei progresuojant savivertės matmenyje priklausomam „aš“ būdingas „*puikybės*“ aspektas gali būti analizuojamas pasitelkiant A. Giddens (2000) *narcisizmą*: kai pasididžiavimo savimi jausmas yra pernelyg išpučiamas ir slepia savyje menkavertiškumą. Panašiai tyrime yra su alkoholio vartojimu – toks savivertės „ramstis“ nėra patikimas ir ilgalaikis, nes tenka nuolat išgyventi nesaugumą ir nepasitikėjimą savo jėgomis esant neapsvaigus, o „*puikybė*“ įvardijama atspirties mechanizmu, būdu paremti savo silpną tapatumo jausmą.

D. Cigasaitė su kolegomis (2010) atskleidė, jog nuo alkoholio priklausomų asmenų savęs vertinimas susijęs su ligos trukme – kuo ji ilgesnė, tuo žemesnis savęs vertinimas. Taip pat pastebimi pozityvūs savęs vertinimo pokyčiai po reabilitacijos programos, palyginti su žemesniu savęs vertinimu programos pradžioje. Tokie duomenys atitinka šio tyrimo rezultatus – blaivybės periodu reflektuojama auganti priklausomo asmens savivertė ir mažėjanti iš šeimos perimta *stigma* (Goffman, 1986). Kitaip tariant, mažėja nepasitenkinimas savo tapatumu. Remiantis A. Giddens, *stigmą* galima gretinti su gėda⁶⁰. Gėdą A. Giddens traktuoja kaip trukdį biografijos pagrindumui palaikyti. Tai padeda giliau interpretuoti šio tyrimo duomenis atsakant į klausimą, kodėl blaivybės periodu atkuriamą savivertę ir mažėjanti gėda suteikia psichologinį pagrindą biografijos nuoseklumui ir pagrindumui palaikyti.

Laikiškumas

- Socialinis laiko įprasminimo pobūdis: „blogas“ ir „geras“ laikas

Priklausomybę nuo alkoholio patiriančių asmenų pasakojimuose laiko prasme svarbūs atskaitos taškai yra intensyviais išgyvenimais paremti *biografinio lūžio* momentai, kai pradėdama siekti blaivybės. Šie *biografinio lūžiai* pasakojime žymi kokybiniu požiūriu kitokio laiko pradžią. Tad kuo skiriasi iki biografinio lūžio ir po jo konstruojama laiko samprata? Pasak P. Berger, T. Luckmann (1999), *intersubjektyvus laikas*, kurio standartus nustato konkrečios socialinės aplinkos, tampa „prievartinėmis“ kasdienio gyvenimo laiko struktūromis, primetančiomis iš anksto nustatytą įvykių eigą ne tik dienos, bet ir visos biografijos atžvilgiu. Tokie socialiai „prievartiniai“ laiko aspektai ryškūs žvelgiant į tyrimo duomenis, nes laikotarpis iki blaivybės pradžios iš tapatumo kūrimo pozicijų – brandos ir socializacijos požiūriu

⁶⁰ Gėda A. Giddens (2000) koncepcijoje traktuojama kaip savivertei priešingas polius. Tokia gėda šiame tyrime atskleidžiama kaip sudėtinė stigmos dalis.

laikomas tarsi sustojusiu, „tuščiu“ laiku. Tokiu būdu atskleidžiama priklausomo „aš“, kaip stigmatizuotos tapatumo konstrukto dalies, samprata: priklausomybės paliestas laikas socialinės aplinkos traktuojamas ne toks „geras“ kaip patiriamas blaivybėje. Tačiau dualiame tapatumo konstrukte, kuriame blaivus „aš“ tampa dominuojančiu, toks „blogas“ laikas tarsi „išperkamas“, „neutralizuojamas“ sėkmingos resocializacijos ir tapatumo atkūrimo bendruomenėje metu.

Be to, pasakojimų pabaigoje, kai tyrimo dalyviai apžvelgia savo patirtis visumoje, iš dualaus tapatumo perspektyvos (o ne vieną kontinuumo aspektą), ir priklausomybės patyrimas vertinamas kaip reikšmingas laikas – be kurio nebūtų įprasminta nauja tapatumo kokybė blaiviajame gyvenimo etape. Galima teigti, jog priklausomo „aš“ laiko prasmė atrandama tik santykiyje su blaivaus „aš“ išgyvenamo laiko kokybe.

Panašius, ir dar išsamesnius duomenis apie skirtingai išgyvenamą laiką priklausomybės ir blaivybės periodais pavyko aptikti G. Reith (1999) nuo opiātu priklausomų žmonių patirčių tyrime. Priklausomybės laikas suvokiamas kaip „prarastas“ ir siejamas su negalėjimu numatyti ateities bei su prarastos atminties, amnezijos periodais. O blaivybėje vertinama galimybė iš naujo patirti laikinumą, atgauti ateities perspektyvos viziją bei „prabusti“ iš priklausomybės laikotarpiui būdingo pojūčio, jog laikas yra tarsi sustingęs.

- Naratyvinio laiko cikliškumas ir dvilypumas

P. Berger ir T. Luckmann laikiškumą traktuoja esmine sąmonės savybe, nes būtent laikas sąmonės srautui suteikia tam tikrą struktūrą. Laiko parametras suteikia tapatumo konstruktiui kognityviu nuoseklumu pasižyminčią struktūrą, kurioje įvairūs gyvenimo tarpsniai suvokiami tam tikra seka. Šiek tiek kitaip, bet panašią prasmę pabrėžia ir A. Giddens (2000): gyvenimo trukmė ir cikliškumas yra dominuojanti „geštalo jausmo figūra“ tapatume, nes ji viską susieja į vientisą visumą. Toks holistinis tapatumo paveikslas laiko prasme yra laikomas svarbesniu nei išorinio pasaulio įvykiai, kurie palieka tapatumo reljefe savo įspaudą tik tiek, kiek prisideda prie tapatumo konstravimo.

Empiriniuose priklausomybių tyrimuose, kuriuose laikiškumo parametras yra vienas svarbiausių analizės „pjūvių“, siekiama atskleisti įvairialypių veiksnių svarbą problemos analizei – istorinio konteksto, socialinių struktūrų ir aplinkų bei individualių skirtumų reikšmę. Tokiuose tyrimuose pabrėžiami ilgalaikiai kaitos

procesai, kurie gali susidėti tiek iš palaipsniui besirutuliojančių įvykių, tiek iš radikalių pokyčių. Šis požiūris susijęs su priklausomybės, kaip lėtinės ligos, fenomeno koncepcija, tačiau kas svarbu – susitelkiama į sveikimą, pozityvius pokyčius (gerovę ar gyvenimo kokybę), nelieka dominuojančio žvilgsnio į patologiją (Rosenqvist ir kt., 2004; Hser ir kt., 2007; Hser, Douglas, 2011).

Šiame tyrime tapatumo konstruktas taip pat remiasi priklausomybės, kaip proceso, analize. Tyrimo dalyvių pasakojimuose laikas struktūrinamas dedant žymos taškus socialiniu požiūriu reikšmingose ir emociniu turiniu turtingose naratyvo vietose. Viena iš tokių vietų tampa priklausomo ir blaiviojo „aš“ perskyros situacija, kaip minėta, žymima biografiniu lūžiu kai po sudėtingų, socialine, psichologine ir fizine prasme ribinių patyrimų eina blaivybės periodas. Vis dėlto procesas ir laikiškumas tėra vienas iš tyrimo analizės „pjūvių“. Tyrime buvo svarbu atskleisti dualų tapatumo konstrukta – tyrimas įgauna K. Charmaz (2010) GT būdingą analitinį braižą, nes pasakojime tiesiogiai stebimam procesui nesuteikiama visa įprasminančios reikšmės. Dar svarbiau, kokios socialinės ir subjektyviai reikšmingos prasmės slypi už siekio būtent taip struktūruoti ir plėtoti naratyvą.

A. Giddens tapatumo raiška siejama su laiko kontrole – asmeninių laiko zonų sukūrimu, kai laikas panaudojamas savo tapatumui kurti ir realizuoti. Tai pasireiškia kaip siekis gyventi vertingai, jaučiant pasitenkinimą kiekvienu momentu. Šio tyrimo rezultatuose esamojo laiko prasmė tyrimo dalyviams atskleidžiama „čia ir dabar“ filosofijoje, kuri suprantama kaip galimybė realizuoti save visuomenoje. Tokiu būdu esamasis naratyvo pasakojimo laikas tyrime atskleidžiamas kaip tapatumo konstrukto realizavimo pagrindas. Šiuo laiku kuriamas tapatumo konstruktas yra dualumu – priklausomo ir blaiviojo „aš“ sinteze ir tarpusavio naratyvine sąveika – paremtas darinys, kuris ir sudaro tapatumo konstrukto pagrindą – ašį, aplink kurią be praeities „aš“ ir ateities „aš“ „lipdomi“ kiti reikšmingi tapatumo aspektai. Esamasis laikas įgalina realizuoti tapatumo autentiškumą susiejant rekonstruotą praeitį ir ateities tikslus tapatumo atžvilgiu esamu momentu.

Kartu svarbu pabrėžti, jog tokiu būdu priklausomų asmenų pasakojimuose konstruojamas laikas nėra vienmatis ar linijinis. Tai paaiškinti padeda A. Giddens (2000) refleksyvaus tapatumo samprata, kurioje pasakojimas ir juo kuriamas tapatumas apibrėžiamas kaip „aš“ raidos trajektorija nuo praeities iki numatomos ateities – tačiau individas savo praeitį „perima“ (p. 101) peržiūrėdamas ją per ateities planų prizmę.

Tokiu būdu ateities lūkesčiai ir intencijos veikia praeities interpretavimą ir atkūrimą. Panaši laiko dvilypumo samprata, remiantis A. Giddens, atskleidžiama A. Dorelaitienės ir N. Mažeikienės (2011) darbe, kur tapatumo kūrėjo-pasakotojo įvykių atsiminimas, siekiant save vaizduoti tam tikru būdu, vyksta atsigręžiant į praeitį, tačiau ne mažiau svarbi ir savęs vizija, susijusi su ateities perspektyva – tokiu būdu naratyve atskleidžiamas „dvigubas ateities ir praeities horizontas“ (p. 55).

Įkūnytumas

Tyrimė nesusetelkiama vien tik į naratyvinio pobūdžio tapatumo atkūrimo būdus⁶¹. Socialinių sąveikų kontekste tapatumas atkuriamas ir taikant *diskursyvias, įkūnytas praktikas* (Hughes, 2007). P. Berger ir T. Luckmann kalba apie žmogaus kūniškumo transformacijas socializacijos metu, jo kitimą. Jų teorijoje neaptinkama visiško socialinio determinizmo kūno atžvilgiu. Išoriškai tai apibrėžiama kaip dialektika tarp „gyvuliško individo ir socialinio pasaulio“, o vidujai – „tarp individo biologinio substrato ir jo socialiai sukurto tapatumo“ (1999, p. 225). Todėl biologiniai veiksniai riboja kiekvieno žmogaus socialines galimybes, bet socialinė tikrovė savo ruožtu lygiai taip pat suvaržo ir determinuoja ne tik žmogaus veiklą ir sąmonę, bet ir nubrėžia tam tikras ribas biologiniam jo organizmui.

Tyrimė kūno matmuo gali būti pavadintas „užmirštąja“ tema, prie kurios tyrimo dalyviai buvo „priversti“ sugrįžti nuo abstrakčių, konceptualių – psichologinių ir dvasinių tapatumo klausimų. Be to, dualus įkūnytumo matmuo rekonstruojant tapatumą apima kūno, kaip „objekto“, sampratą priklausomybės metu ir sugrįžimą prie asmeniško ir subjektyvaus savojo kūno patyrimo blaivybėje.

Priklausomybės laikotarpiu kūnas suprantamas it atskira, šalia esanti tapatumo dalis – nebylus objektas, „*taisomas automatas*“. Vyrų priklausomybės atveju pasireiškia nuolatinis kūno, kaip objekto, „*remontas*“. Priklausomybės pradžioje tai daroma pasitelkiant alkoholį, o progresuojant – įvairias „*serviso*“ sistemas (įvairaus pobūdžio psichiatrinis, medikamentinis gydymasis) ar atskirus instrumentus (detoksikacija). Moterų istorijose tokie „taisymai“ labiau susiję su alkoholio vartojimu siekiant keisti ir valdyti kūniškus tapatumo aspektus („alkoholio dieta“), jo formas bei su grožio procedūromis, kūno pertvarkymu.

⁶¹ Tokiu būdu išeinama už A. Giddens tapatumo sampratos, kaip refleksyvaus naratyvinio veiksmo, ribų.

Blaivybėje, atvirkščiai, „aš“ refleksija apima kūną, kuris suvokiamas ne kaip pasyvus objektas, o kaip tapatumo sistemos dalis, sąmoningumo šaltinis. Kūno matmuo pasakojime atskleidžiamas kaip pamatinis dalykas suvokiant dabarties laiką, siekiant sąmoningai kontroliuoti iš aplinkos gaunamus jausmus ir išpūdžius, atliekant dvasines praktikas. Blaivybėje pasitelkiamos fizinio lygmens praktikos, įvairaus pobūdžio kūno mankštinimas ir treniravimas traktuojama kaip svarbios technikos ne tik pasirūpinant kūnu, bet ir ugdant sąmoningumą bei siekiant įvairių psichologinio ir dvasinio pobūdžio tikslų. O dvasinės praktikos, kuriomis siekiama plėsti ir lavinti sąmonę, įvardijamos kaip skirtos asmeninio tapatumo riboms peržengti, „išsitapatinti“ iš savo kūno, socialinių vaidmenų, asmeniškumo. Apibendrinant galima sakyti, kad visos šios kūniškos ir ne-naratyvinės praktikos⁶² (ne tik naratyvinis tapatumo rekonstravimas) suprantamos kaip neišvengiama tapatumo rekonstravimo ir blaivaus „aš“ palaikymo dalis, be kurios kyla grėsmė sugrįžti prie priklausomo „aš“ ir su juo siejamų destruktivių elgesio modelių.

Vertybių / dvasinis dualaus tapatumo konstrukto matmuo

Dualus tapatumo konstruktas yra iš esmės socialinėje sąveikoje kuriamas darinys, jo prigimtis yra socialinė. Tai ypač atsispindi vertybių dimensijoje, kurioje atskleidžiami kontrastuojantys dviejų „aš“ poliai – socialiai nepageidaujamas, moraliniu požiūriu neigiamas priklausomas „aš“, kuris įkūnijamas „*velniuko*“ metaforoje, ir socialiai aktyvus, disciplinuotas blaivusis „aš“, siekiantis „*šventėti*“. Toks socialiai apibrėžtų vertybinių bei dvasinių nuostatų perėmimas yra svarbus savikūros aspektas.

Pagal K. J. Gergen (2005), naratyvas gali būti suprantamas kaip bet koks pasakojimas arba istorija su visais jai būdingais atributais: įvairiais veikėjais („blogiukai“ ir „geručiai“), gali būti įvairių žanrų lydinys (komedija, drama, istorija su laiminga pabaiga ir pan.). Kitaip tariant, naratyve visada yra moralinis lygmuo, kuris skatina pasakotoją rinkti vieną ar kitą pasakojimo būdą (Howard, 2003). Tokiu būdu įvairūs naratyvo siužetai ir struktūros atrandami kultūroje, tarpusavio sąveikose, egzistuojančiuose socialiniuose, moraliniuose ir vertybiniuose institutuose. Sociokultūrinis „audeklas“, iš kurio audžiamas naratyvas, padeda kitiems perduoti savo tapatumus šitaip išreiškiant save. Priklausomybę

⁶² Pavyzdžiui, pasitelkiant meditaciją, tapatumo raiška identifikuojama kaip atsietą nuo naratyvinio veiksmo, t. y. bet kokio mąstymo ar refleksijos.

patyrusių asmenų pasakojimuose vertybine prasme skirtingi veikėjai įkūnijami viename tapatumo konstrukte, taip siekiant išryškinti savo tapatumo įvairialypškumą, o svarbiausia – atskleisti istoriją su laiminga pabaiga, kuri žymi didelį kokybinį tapatumo šuolį.

Tyrimo dalyvių pasakojimuose metafora – svarbi tapatumo konstravimo priemonė. Metafora, kaip paveikus ir vaizdingas darinys, padėjo kalbėtojams konceptualizuoti tam tikrą patirtį, jausmą, įvykį ar asmenybės dalį. Be to, jos trumpa išraiška sužadina daug simbolių, sociokultūrinių schemų, padedančių geriau suvokti, įsivaizduoti – tarsi „įdarbina“ vaizduotę. Metaforos šiame tyrime dar svarbios ir dėl to, jog remiantis B. Howard (2003), savyje turi didelę kūrybinę galią. Tad jomis tyrimo dalyviai galėjo praplėsti konstruojamo tapatumo reikšmes. Teigiant, jog, pavyzdžiui, mano gyvenimas panašus „į žydinti kaktusą“, tenka neišvengiamai į savo gyvenimą ir save pažvelgti nauju kampu.

Atvirojo kodavimo metu tokios interviu gale išsakytos metaforos ne tik apibendrina, bet ir puikiai iliustravo kiekvieno tyrimo dalyvio istoriją. Tokius pasakojimus galima pavadinti: vėjo blaškomo „*pienės pūko*“ istorija, „*plaukiko prieš srovę*“, spygliuotos, bet sužydėjusios „*rozės*“ pasakojimas arba istorija apie tai, kaip gilė virto „*qžuoliuku*“. Tačiau šios metaforos dar svarbesnės kuriant dualų tapatumo konstrukta: su „*velniu*“ vienoje socialinių prasmų ir vaizdinių plotmėje bei „*angelu*“ kitoje, galiausiai atskleidžiant gana simbolinį šio dualaus tapatumo konstrukto vaizdinį „*angelo šikšnosparnio sparnais*“ metafora, kuria perteikiamos reikšmės nagrinėjamos kitoje dalyje.

- Socialinės vertybinės reikšmės tapatume – H. Hermans *dialoginio tapatumo samprata*

Tyrimo dalyvių dialogai su savimi – tarp priklausomos ir blaiviosios tapatumo dalies – netiesiogiai vyksta nuolat ir traktuojami kaip nuolatinė darbo su savimi išraiška, tačiau kartais tokie pokalbiai atskleidžiami ir kaip sąmoningi naratyviniai dialogai, kuriuose „diskutuoja“ dvi tapatumo dalys. Toks dualumas plėtojamas kaip svarbus tapatumo pokyčių ir jų įvertinimo šaltinis siekiant atskleisti, kokio masto socialiai pageidaujamas poslinkis įvyko blaivybės periodu. Pasitelkiant H. Hermans (2001) skirtingus polius integruojantį „dialoginio tapatumo“ konceptą, kur tapatumas apibrėžiamas kaip kylantis iš pasakotojo, kuris naratyve save

nuolatos pozicionuoja tam tikru būdu, galima teigti, jog tokiu būdu integruojamas „aš“ ir „kitas“ arba sociumas. Todėl kai priklausomas nuo alkoholio asmuo pasakoja apie save, jis kalba ne tik apie save, bet ir iš tam tikros pozicijos, tam tikro kultūrinio ir socialinio konteksto. Dialoginis tapatumas apibrėžiamas kaip daugiaspektis, daugiabalsis ir dinamiškas fenomenas, išskylantis iš dialoginio santykio ne tik su aplinka, bet ir su savimi (Hermans, Hermans-Kanopka, 2010; Hermans, 2001). H. Hermans (1996) teigia, jog toks daugiabalsiškumas yra metaforinis savęs įprasminimo būdas. Kai kuriais atvejais tai yra ne realūs, bet galimi „aš“, sukonstruoti. Tokiu būdu atskiriama psichiatrinė diagnostinė asmenybės skilimo reikšmė nuo naratyvinio dialoginio proceso, kuris suprantamas kaip siekis atspindėti tai, kuo žmogus bijo tapti arba, atvirkščiai, kuo nori būti.

Tokie trokštamo ir nenorimo tapatumo įvaizdžiai tampa elgesio motyvatoriais bei sudaro sąlygas esamo tapatumo interpretacijai ir įvertinimui. H. Hermans teigia, kad kompleksiškas asmens savivaizdis padeda geriau įvertinti grįžtamąjį ryšį apie esamus tikslus ir galimybes juos pasiekti. Be to, toks sudėtinis tapatumo konstruktas veikia kaip „bufėris“, apsaugantis savivertę, nes laikinas savęs įvertinimas (tiek negatyvus, tiek pozityvus), esant semantinei tapatumo diferenciacijai, neišplinta į bendrą savęs suvokimą. Toks kelių tapatumo konstrukto dalių dialogas taip pat traktuojamas kaip darbas su ta „aš“ dalimi, kuri yra nepageidaujama. Šie dialoginio tapatumo aiškinimai papildė tyrime atskleistą dualaus tapatumo konstrukto prasmę ir suteikia praktinio darbo su socialinio darbo klientais priklausomybių srityje gaires.

Socialinis matmuo

- Mezo- ir makromatmuo – priklausomo „aš“ formavimosi ištakos

Šiame tyrime vaikystėje ir paauglystėje patirtas nesaugumas ir neramumai šeimoje bei šalyje traktuojami kaip svarbus priklausomybės bei tapatumo fragmentiškumo vystymosi aspektas. Sąlygų šeimoje reikšmę priklausomybės formavimuisi patvirtina daugelis tyrimų – tiek kaip rizikos, tiek kaip apsauginių faktorių (Kilpatrick ir kt., 2000; Straus, Kantor, 1994; Hawkins ir kt., 1992; Sher ir kt., 1991; Seldin, 1972). Makrolygmens veiksniai – šalies ekonomika, socialinė, politinė ir kultūrinė situacija, alkoholio reklama bei susijusi įstatyminė bazė – taip pat susilaukia nemažai priklausomybių tyrėjų dėmesio (Tamutienė ir kt., 2008; Pacula, Chaloupka, 2001; Anderson, 1994; Castro ir kt., 1991; Caetano, 1987; Clarke ir kt., 1976).

Šiame tyrime šalies makroveiksnių kombinacija prieš ir po Nepriklausomybės atgavimo įvardyta kaip svarbus konteksto matmuo, kuris sustiprino tapatumo sumaištis ir destruktivią – paremtą alkoholio vartojimu – sprendimo strategiją. Tiek šeimoje vyravęs vertybinis ambivalentiškumas, tiek „*suirutė*“ šalyje, kuri įvardijama apimant vertybinius, socialinius, politinius ir ekonominius pokyčius, analizėje siejami su vidine vertybine sumaištimi ir „savo vietos“ neradimu.

Fragmentiški bandymai užsiminti apie valstybės transformacijos laikotarpio, sovietinio periodo „paveldą“, kuris pasireiškia kaip su alkoholio vartojimu susijusios pozityvios nuostatos, minimi keliose studijose (Tamutienė ir kt., 2008; Pavlovskienė, 1998). Y. Minagawa (2013) atliktame tyrime dideli struktūriniai Rytų ir Vidurio Europoje vykę pokyčiai siejami su visuomenės sveikatos krize (priklausomybėmis, kitomis psichikos ligomis, savižudybėmis). Tyrimas atskleidžia, jog sveikatos ir mirtingumo rodikliai šiose šalyse smuko atgavus nepriklausomybę. Tokia situacija iliustruojama E. Durkheim *anomijos* sąvoka – dėl staigių struktūrinių ir moralinių pokyčių atsiranda sumaištis ir neaiškumas žmonių gyvenime. Tačiau apibendrinant galima identifikuoti ryškią spragą šiuose posovietinės erdvės šalių priklausomybių tyrimuose, kaip galimas gaires tolesniems darbams. A. Murphy ir kt. (2012) atliktoje kiekybinio pobūdžio metaanalizėje teigiama, jog beveik nėra duomenų apie unikalaus šių šalių konteksto sąsajas su alkoholio vartojimo problemomis.

- Socialinės tapatumo atkūrimo prielaidos bendruomenėje: *apsauginio kono* būtinybė resocializacijai (pagal A. Giddens)

Bendruomenės aplinka ir joje randami ištekliai (autoritetas, ideologija, naratyvas, dvasingumas, praktikos ir disciplina) tampa svarbiu tapatumo atkūrimo pagrindu. Gana simboliškai blaiviojo „aš“ „gimimas“ po lūžio momentų įvyksta bendruomenėje arba reikšmingose socialinėse sąveikose, kurios atlieka tam tikras šeimos funkcijas – sprendžia neišspręstas pirminės socializacijos lygtis. Remiantis P. Berger ir T. Luckmann (1999), tapatumas palaikomas tiek rutiniškai, kiekvieną dieną, tiek krizinėse situacijose. Pastarosiose tapatumui patvirtinti reikia stiprių ir aiškių būdų, todėl tam naudojami įvairūs kultūriniai, religiniai „ritualai“. Socialinei tikrovei pakitus iš esmės, būtina resocializacija, kuri yra panaši į pirminę socializaciją: būtini *reikšmingi kiti* ir stiprus emocinis tapatinimasis, t. y. tam tikra

įtikimumą laiduojanti struktūra. Tokia struktūra priklausomybę nuo alkoholio patyrusiems asmenims blaivybėje tampa bendruomenė arba kiti reikšmingi socialiniai saitai, kuriais atkuriamas, įtvirtinamas ir palaikomas naujai kuriamas tapatumas.

A. Giddens išskiria *apsauginio kokono* kategoriją, kurią traktuoja kaip įgyjamą su asmens vaikystės patirtimis, kai išmokstama pasitikėti savo pirminiais globėjais. Toks pasitikėjimas ugdomas rutiniškai, nes metodiškas kartotinum augina pasitikėjimą situacijos ir aplinkos kontrole ir apgaubia asmens būtį bei tampa svarbia tapatumo dalimi. Tyrime atskleista, jog toks *apsauginis kokonas* tarnauja kaip svarbi tapatumo kūrimo prielaida. Priklausomas „aš“ atskleidžiamas kaip besivystantis destruktvyvioje aplinkoje – be *apsauginio kokono* nebylių garantijų. Panašu, jog tokiu iliuzinio *apsauginio kokono* kūrimo mechanizmu tampa alkoholio vartojimas, padedantis palaikyti trapų savojo tapatumo kūrimo ir valdymo jausmą. Blaivybėje toks *apsauginis kokonas* yra atkuriamas bendruomenės terpėje arba kitais socialiniais ryšiais. Atrodo, kad esminės palankiosios sąlygos atkuriant tapatumą yra pasitikėjimu ir atvirumu grįsti santykiai, rutiniškumas ir tradicijų palaikymas.

Kalbant apie socialinius tapatumo aspektus bendriausia prasme galima teigti, jog tapatumas rekonstruojamas per santykį su „kitu“. Remiantis P. Berger ir T. Luckmann (1999), individas gali išlaikyti savo tapatumą tik toje aplinkoje, kurioje tapatumas patvirtinamas. Kuriant tapatumą itin svarbų vaidmenį atlieka asmeniui reikšmingi žmonės, su kuriais jis palaiko intensyvius emocinius saitus. Nors tų asmenų, su kuriais žmogus neturi jokio emocinio kontakto, numanomi tapatumo palaikymo ženklai taip pat atlieka savo vaidmenį, vis dėlto visi kiti laikomi tik „choru“, palyginti su emociškai glaudžiais santykiais. Vystantis priklausomybei tokių santykių paieškos vyko įvairiose bendraamžių grupėse (nuo sporto komandos iki nusikalstamų grupuočių), autoritetinguose asmenyse (mokytojai, treneriai). Galima teigti, jog svarbų socialinį statusą užimančiame, autoritetingame asmenyje matomas *reikšmingas kitas*, kuris atstoja pirminėje socializacijoje svarbius globėjų vaidmenis, padeda išlaikyti subjektyvią tikrovę bei vaidina pagrindinį vaidmenį tikrovės palaikymo „ekonomijoje“ (p. 188), t. y. efektyviai patvirtina svarbiausią subjektyvios tikrovės elementą – nuo alkoholio priklausomo asmens tapatumą. Bendruomenėje *reikšmingo kito* vaidmenį

atlieka pasirinktas arba paskirtas globėjas, kuris lydi asmenį tam tikrą blaivybės laikotarpį. Religinio pobūdžio bendruomenėse bei siekiant blaivybės kitais būdais taip pat įvardijami tie, kurie tampa svarbūs blaivybės pavyzdžiai – motyvuojantys, palaikantys ir neretai vieninteliai, kuriems suteikiama „privilegija“ reikšti atvirą grįžtamąjį ryšį.

Globotinio ir globėjo vaidmenų dualumas tapatumo konstrukto bendruomenės socialiniame matmenyje atspindi augimo ir tobulėjimo procesą, nes ilgainiui rekonstruodami tapatumą ir įveikdami priklausomo „aš“ dominavimą blaivybėje gyvenantys asmenys pradeda šiomis žiniomis dalytis su kitais. Be to, reflektuojamas permanentinis šių vaidmenų dualumas net ir išbuvus blaivam ilgą laiką: globotinio pozicija sudaro sąlygas išlaikyti vidinį nuolankumą ir pusiausvyrą, leidžiančius nesustoti asmeninės savižinos kelyje.

Remiantis P. Berger ir T. Luckmann (1999), tiek socializacijai, tiek resocializacijai būtina *identifikacija* – „prisirišti“ ir susitapatinti su *reikšmingais kitais* kuriant tvarius emocinius ryšius, kurie paspartina individualius socialinės informacijos perėmimo ir mokymosi procesus. Galutinis priklausomybės sampratos ir naujos pakitusios realybės perėmimas (internalizacija pagal P. Berger ir T. Luckmann) galimas tik tada, kai įvyksta identifikacija – susitapatinimas, nes tik tada perimami *reikšmingų kitų* vaidmenys ir požiūriai. Tokiu būdu asmuo yra pajėgus atrasti, išskirti save ir įgyti subjektyviai nuoseklų ir įtikimą tapatumą.

- Dualus tapatumo konstruktas ir *savęs pateikimas*

Pasakojimuose reflektuojamas būdas dalyvauti socialinėse sąveikose, psichologiniai bendravimo ypatumai bei reagavimas į subjektyviai suvokiamus visuomenės lūkesčius siekiant užimti tam tikrą socialinę poziciją, atlikti socialinius vaidmenis (pvz., komunikabilaus ir aktyvaus darbuotojo, agresyvaus ir drąsaus nusikaltėlio ar rūpestingos mamos). Savęs pateikimo sąvoka siejama su E. Goffman *self presentation* (2000), kuria atskleidžiamas įspūdžio apie save valdymo procesas – kaip individas prisistato kitiems, kaip nukreipia ir kontroliuoja vaizdinį, kurį apie jį susikuria kiti asmenys.

Šiame tyrime dalyvių *savęs pateikimas* vystantis priklausomybei pasakojime siejamas su savojo „aš“ susiskaidymu ir fragmentiškumu. Tokio daugialypio ir chaotiško priklausomo „aš“ kūrimas pasakojime apibendrinamas tapatumo kaip socialinės

„kaukės“ temoje. Dėl didelio skirtumo tarp savęs pateikimo esant apsvaigus ir blaivioje būsenoje toks tapatumo permainingumas siejamas su vidine tuštuma bei nepatenkinimo savimi jausmais. Blaivybėje, atvirkščiai, galima identifikuoti pastangas kurti vientisumu grįstą, nuosekliai keičiamą savąjį tapatumo konstrukta. Toks vientisumo tapatumo konstrukto siekis atitinka A. Giddens (2000) tapatumo sampratą.

Apibendrinant galima pridurti, jog priklausomybės metu patiriamas fragmentiško ir daugialypio tapatumo, kaip „kaukės“, išgyvenimas siejamas su destruktviuoju priklausomu „aš“ ir kontrastuoja su blaivybėje išsikeltais tapatumo konstrukto tikslais siekti vientisumo. Tačiau abiem atvejais tiek vystantis priklausomybei, tiek blaivybės metu tyrimo dalyviai siekia, remiantis E. Goffman (2000), įsisąmoninti naujus vaidmenis ir prisitaikyti prie jų. Naujo vaidmens / naujų vaidmenų atlikimas lemia efektyvią veiklą naujoje gyvenimo situacijoje. Pavyzdžiui, blaiviojo „aš“ konstrukto perėmimas padeda geriau adaptuotis visuomenėje, aktyviau įsitraukti į bendruomenės veiklą bei kontroliuoti tam tikrus faktus, galinčius paveikti tolesnius ateities įvykius.

Tyrimo nedaroma prielaida, kad gyvendami blaivybėje tyrimo dalyviai visur yra vienalyčiai, atlieka vieną vaidmenį ir nebando prisitaikyti prie socialinio konteksto. Anaiptol, tai vyksta ir blaivybėje, tačiau pačių tyrimo dalyvių tai nėra konstruojama kaip probleminis tapatumo aspektas. Taip pat nesiimama teigti, jog blaivybėje skirtingas savęs pateikimas, atliekami vaidmenys byloja apie nevienitą / fragmentišką tapatumo konstrukta (Boyd, 2001). Tokie skirtingi vaidmenys tėra vienas iš tapatumo konstrukto aspektų, pateikiamas socialiniam kontekstui.

A. Malinauskaitės (2012) tyrime pristatoma buvusių psichoaktyviųjų medžiagų vartotojų vaidmens daryba remiantis E. Goffman dramaturgine teorija puikiai parodo, kiek pastangų reikalauja naujo, blaiviai gyvenančio asmens vaidmens visuomenėje kūrimas. Tačiau nors ir gimingus savo tema, abiejų tyrimų rezultatus palyginti sudėtinga, nes šioje disertacijoje gilinamasi į pasakojimo procese konstruojamą tapatumą holistinėje – visos gyvenimo istorijos perspektyvoje, be to, kitaip nei minėtame tyrime, šiame tyrimo dalyviai išgyvena ilgalaikę blaivybę ir tyrimo metu nepatiria intensyvios priklausomybių rehabilitacijos, pats blaivaus asmens vaidmuo jiems nėra naujas, todėl fiksuojami kiti tapatumo konstravimo momentai.

Savęs pateikimas, kaip persikūnijimas į visiškai kitą vaidmenį vartojant alkoholį, atskleistas P. Shinebourne ir J. A. Smith (2009) kokybiniame tyrime. Savęs patyrimo fenomenologinė analizė parodo, kaip nuo alkoholio apsvaigęs asmuo

pozicionuoja save naudodamas skirtingas metaforas ir personažus. Tai padeda atskleisti tapatumo dualumo patyrimus, susijusius su alkoholio vartojimu. Disertacijos autorės atliktame tyrime retrospektyviai atkuriamas priklausomas „aš“ apsvaigimo būsenoje, paremia P. Shinebourne ir J. A. Smith tyrimo rezultatus, nes siejamas su „socialinių kaukių“ dėvėjimu, persikūnijimu į tam tikrus personažus („betmeną“). Tačiau kitaip nei minėtame tyrime – blaivybėje tapatumo atkuriantis asmuo tokį elgesį interpretuoja ir vertina iš blaiviojo „aš“ pozicijų – alkoholio galia kurti norimą save, persikūnyti laikoma iliuzine ir vedančia į savęs naikinimą.

- Stigma *versus* normalumas ar pozityvi žymė

Stigmos aspektas būdingas priklausomu „aš“ pavadintai tapatumo konstrukto daliai, kuri rekonstruojama nuo pat ankstyvos vaikystės. Pati šeima identifikuojama kaip kitokia – „*priklausoma*“, susidurianti su socialinėmis, psichologinėmis ir vertybinėmis problemomis. Juntama šeimos izoliacija ir patiriama gėda, kaltė bei baimė leidžia teigti, jog kalbama apie visos „kitokios“ šeimos stigmą, kurią kaip asmeninę naštą perima tyrimo dalyviai. Iš šeimos perimta stigma atsispindi ankstyvojo gyvenimo periodo tapatumo konstrukte kaip negatyvi savivertės žymė – „*fundamentalus nudrąsinimas*“, identifikuojantis priklausomo „aš“ priešistorę, psichologinius formavimosi mechanizmus, susijusius su nepasitikėjimu ir baime būti savimi. O „*inprintų*“ įvardijimas tapo puikia metafora ne tik asmeninėje sąmonėje, bet ir socialinėse sąveikose veikiantiems įspaudams pavadinti. Tokia iš šeimos perimta ir asmenine tapusi stigma nusidriekia per visą pasakojimą – savivertės temoje.

Stigma A. Goffman (1986) sampratoje atskleidžiama kaip natūrali visuomeninio gyvenimo dalis, žyminti nutolimą nuo tapatumo normų, kurias asmuo turi atitikti. Tos normos nurodo, koks asmuo turi būti, ir kalba apie tam tikras išmokstamas elgesio taisykles, kartu apima ir prigimtinius / biologinius dalykus, kurių normalumo „idealą“ nustato visuomenė socialinio konstravimo procesuose. Kadangi tokių normų nustatoma daug ir įvairiose srityse, jų visų atitikti neįmanoma, todėl stigmą atskirais savo gyvenimo laikotarpiais gali patirti daugelis asmenų. Tačiau intensyvumas ir patyrimo trukmė gali skirtis. Šiame tyrime identifikuojama „*priklausomos*“ šeimos stigma leidžia interpretuoti bent vieną stigmatizacijos proceso kryptį – jog patys tyrimo dalyviai jautė ir įvardijo svarbius stigmos požymius, kurie ryškiai nuspalvino jų pasakojimu kuriamą tapatumo konstruklą iki biografinio lūžio.

Blaivybės pradžioje internalizuojant naujus bendruomenių ideologijų, priklausomybės sampratos aspektus kartu identifikuojama ir priklausomybę nuo alkoholio lydinti stigma. Jeigu iki tol „alkoholikai“ buvo kažkas visiškai atsieto nuo asmeninio savivaizdžio, tai blaivybės laikotarpiu tenka „pabūti“ su tokiu stigmatizuotu tapatumu tol, kol bendruomenėje randami tapatinimosi šaltiniai, kurie stigmą padeda „iškonstruoti“ ne tik į neutralų tapatumo aspektą, bet ir pozityvią tapatumo žymę. Per tokią žymę arba „ekraną“⁶³ visuomenė mato ir vertina visą tapatumo konstruktą. Priklausomam „aš“ būdingas žiūrėjimas į savo tapatumą per stigos „ekraną“, kuris pažymi ir kartu tarsi uždengia, neleidžia atskleisti tapatumo visumos, jo sudėtingumo tiek žvelgiant iš asmens pozicijų, tiek iš visuomenės. Nors žiūrėjimas į save per priklausomybės „ekraną“ blaivybėje išlieka, ji traktuojama kaip pozityvi žymė, todėl jeigu ir iškraipo vaizdą, tai lieka apšviesta daugiau galimybių nei kliūčių. Toks tapatumo konstruktas įgalina veikti – keistis ir keisti savo aplinką.

P. Biernacki (1986) atliktame tyrime, kuriame vertintas nuo narkotikų priklausomų asmenų blaivybės procesas be specializuotų institucijų pagalbos, išryškėjo „spontaniškos remisijos“, kaip medicinine ligos samprata paremta priklausomybės ir blaivybės proceso, termino netikslumai. P. Biernacki atskleidžia, jog priklausomybę patiriančio asmens pastangomis inicijuota blaivybė visai nepasižymi spontaniškumu – proceso eiga apibūdinama kaip daugialypis socialinis ir psichologinis vyksmas, susijęs su dramatiškais gyvenimo pokyčiais. Centrinė tyrimo esmę atskleidžianti kategorija yra „tapimas normaliu“ – tai socialinio pobūdžio su stigos įveika siejama tapatumo transformacija, kurios metu blaivybėje gyvenantys nuo narkotikų priklausomi asmenys turi priimti ir palaikyti įprastą, tradicinį gyvenimą⁶⁴. P. Biernacki tyrimo rezultatai rezonuoja su šio tyrimo duomenų analize – nuo alkoholio priklausomi asmenys siekia atgauti pusiausvyrą tarp dviejų tapatumo aspektų – priklausomo ir blaiviojo „aš“, taip visiškai atkurdami visuomenei įprastą tapatumo formą.

⁶³ „Ekraną“ alegoriją darbo autorė pasiskolino iš savo darbo vadovės, nes ji puikiai atskleidžia stigos savybes.

⁶⁴ Šis procesas susideda iš dviejų esminių momentų: asmuo turi atsilaikyti prieš įtraukiančią aplinką, kurioje vartojami narkotikai, kita vertus, įveikti priklausomybės stigmą, vyraujančią įprastinėje aplinkoje, bei įrodyti savo tapatumo pokyčius. Tapatumo pokyčiai įrodinėjami iš pažiūros paprastais dalykais, pavyzdžiui, atsisakoma būti tam tikrose vietose (ypač tose, kurios siejamos su narkotikų pardavimu) ir lankomasi įprastinėse aplinkose: kine, kavinėse, sporto renginiuose. Taip pat svarbūs veiklos aspektai: nuolatinis darbas, tam tikro darbo ir poilsio režimo paisymas (Biernacki, 1986).

Analizuojant stigmatos reiškinį neišvengiamai tenka pasitelkti kaltės ir gėdos sąvokas, kurios aktualizuojamos ir A. Giddens refleksyvaus tapatumo traktuotėje. Kaltė traktuojama kaip psichologinė įtampa dėl padarytų ar nepadarytų veiksmų – jai „būdinga akcentuoti pavienius elgesio ir atpildo būdus“ (Giddens, 2000, p. 88). Gėda A. Giddens tiesiogiai siejama su tapatumu, nes „ji iš esmės yra nerimas dėl to, ar adekvatus naratyvas, kurio padedamas individas išlaiko nuoseklią biografiją“. Kaltė atskleidžiama kaip asmeniška, o gėda – vieša nerimo būseną, daug aktualesnę šiuolaikiniame tapatumo konstravimo procese. Daugelyje tyrimų (Webb ir kt., 2007; Dearing ir kt., 2005; O’Connor, 1994) gėda traktuojama kaip psichologiškai neadaptyvus elgesys, o kaltė – skatinanti socialinę adaptaciją, psichologinę integraciją ir pan. Gėda siejama su daugelio psichologinių problemų, taip pat ir alkoholio vartojimu. Atskleidžiama, jog nuo psichoaktyviųjų medžiagų priklausomiems žmonėms, lyginant su tokios priklausomybės nepatiriančiais asmenimis, gėda yra būdingesnė nei kaltė. Būtent gėda yra svarbi sudėtinė stigmatos dalis – kaip nerimas dėl savo tapatumo požymio, kuris yra nepriimtinas visuomenei.

Stigmatizacijos procesai nemažai susiję su galios santykiais visuomenėje – dažniausiai stigma priskiriama individams, kurie yra mažų arba mažiau įtakingų grupių atstovai. Šios grupės neturi tiek išteklių, kiek jų atžvilgiu dominuojantys individai. Nors tiek stipriosios, tiek silpnosios grupės gali kurti stereotipus ir neigiamai vertinti vieni kitus, labiau tikėtina, kad dėl galių skirtumo socialinius procesus stipriau veiks stipriosios požiūriai (Depret, Fiske, 1993; Fiske, 1993; Mullen ir kt., 1989; Link, Phelan, 2001). Priklausomybės nuo alkoholio atveju toks galios santykis nevienareikšmis. Kai stigma priskiriama individui, kuris identifikuojamas kaip turintis problemų dėl alkoholio vartojimo arba yra priklausomas nuo alkoholio, dominuojanti dauguma yra ta visuomenės dalis, kuri pasisako, jeigu ne už abstinenciją, tai už saikingą alkoholio vartojimą ir savo negatyviu požiūriu vykdo prevencijos ir ugdomąją funkciją – formuoja nuostatas apie su alkoholio vartojimu susijusį elgesį. Tyrimų dalyvių pasakojimuose taip pat apčiuoptas pozityvus priklausomybės ligų stigmatos aspektas, kai negatyvus aplinkinių požiūris ir socialinės izoliacijos jausena siejama su greitesniu priklausomybės ir

negatyvių jos pasekmių sancaupos suvokimu, ją lydi biografinio *lūžio* momentai ir blaivybė. Todėl galima teigti, jog socialiniu požiūriu daug aktualesni šie stigos aspektai:

- priklausomybės ligų stigma priskiriama itin socialiai pažeistoms grupėms, kurios turi mažai socialinių išteklių pasipriešinti su bendru skurdo, benamystės ir priklausomybių ligų kompleksu susijusiai stigmai (Room, 2005). Priklausomybė daugiau ekonominių išteklių turinčiose grupėse yra mažiau identifikuojama, nes trūksta atributų (nešvarios aprangos, „mėlynos nosies“, butelio kišenėje ir pan.), kurie sudaro priklausomybės nuo alkoholio stigos stereotipą. Tokiu atveju vykstant diferenciacijai stigmatizuojamos priklausomų asmenų grupės viduje pažeidžiamesni yra socialiai mažiau apsaugoti žmonės;
- itin aktualus priklausomybės ligos stigos pastovumo klausimas, kai siekiama gydymo ir ilgalaikės blaivybės. Jeigu vystantis priklausomybei stigma gali pasitarnauti kaip negatyvių pasekmių įsisąmoninimą skatinantis mechanizmas, tai blaivybės laikotarpiu, siekiant resocializacijos, itin svarbus savojo tapatumo įtvirtinimas ir stiprinimas, ir stigma blaivybėje esančio asmens atžvilgiu nėra palanki jo sveikimui ir tapatumo rekonstravimo procesams.

Todėl blaivybėje, perėmus priklausomybės nuo alkoholio sampratą savo kasdienybės ir tapatumo dilemoms spręsti (priklausomybės metu stigma ne tokia aktuali, nes asmuo nelaiko savęs priklausomu), beveik neišvengiamu tampa stigos klausimas. Šiame tyrime atskleistas toks stigos įveikimo mechanizmas, kurį sudaro *dalinis tapatinimasis* bei ilgainiui stigos pavertimas *pozityvia žyme*. *Dalinis tapatinimasis* pasitarnauja kaip kognityvus savęs lyginimo procesas, kurio metu vyksta stigos intensyvumo diferenciacija grupės viduje. Tam tarnauja tokia strategija, kai visa bendruomenės aplinka ir žmonės priimami kaip neverti tapatinimosi pastangų, o tapatinimąsi palaiko vienas ar keli asmeniškai svarbūs asmenys, pavyzdžiui, lyderis ar draugas. Kitais atvejais tyrimo dalyviai, nors ir tapatinasi su priklausomybės patirtį turinčiais žmonėmis, lankančiais pagalbos sau grupes, tačiau tie žmonės, kurie turi ypatingai visuomenėje marginalizuojamas patirtis, tampa pavyzdžiais, ko pavyko išvengti priklausomybei vystantis. Tokiu palyginimu pažymima geresnė startinė padėtis (socialiniu, psichologiniu, ekonominiu bei kitais atžvilgiais) gydantis priklausomybę ir mažesnė stigma.

Ilgainiui įsitraukus į bendruomenės veiklą arba siekiant blaivybės individualiai priklausomybės įveika pateikiama kaip pozityvus tapatumo žymeklis. Tokiu būdu pasiekiamas svarbus naratyvo uždavinys – papasakoti, kaip gyvenimo iššūkiu tampančios ligos ir su ja susijusios stigmos įveikimas virsta ištekliu socialiai pageidaujamam tapatumui atkurti. Nemažai priklausomybės ligos stigmą nagrinėjusių tyrimų (Biernacki, 1986; Anspach, 1979; Denzin, 1987; Greil, Rudy, 1984; Peyrot, 1985) pabrėžiamas tapatumo *normalizavimas*, kaip stigmos įveikos būdas. Pavyzdžiui, P. Biernacki (1986) tyrime paties priklausomo asmens pastangomis inicijuota blaivybė apibūdinama kaip socialinio ir psichologinio pobūdžio „tapimo normaliu“ vyksmas, susijęs su įvairialypiais gyvenimo pokyčiais. Disertacijoje tapimas „normaliu“ identifikuojamas kaip pavėluotos brandos bei socializacijos procesas, tačiau kartu ryškėja savęs kitokio, nei subjektyviai apibrėžiama „normali“ visuomenės dauguma, suvokimas. Toks pozityvus savęs pozicionavimas siejamas su bendrystės socialiniuose santykiuose atradimu, vertybiniais ir dvasiniais pokyčiais.

Tad priklausomybės ligos stigma šiame tyrime tik blaivybės pradžioje atskleidžiama kaip negatyvus tapatumo rekonstravimo procesas. Priklausomybės metu ji yra neaktuali, nes nesitapatinama su priklausomais asmenimis arba laikoma pozityviu stimulu susidurti su ligos pasekmėmis ir sveikti. O blaivybei įsibėgėjus stigma traktuojama kaip pozityvi žymė.

Laisvos valios dilema

- Laisvos valios problema ir siekis sumažinti priklausomo „aš“ stigmą

Individai linkę konstruoti savo tapatumą atsižvelgdami į visuomenės lūkesčius, normas ir ideologijas. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo atvejais šie visuomeniniai lūkesčiai būna susiję su tam tikrais savikontrolės, disciplinos, gailios ir statuso idealais. O šių idealų opozicijoje dažniausiai yra tai, ką patys nuo narkotikų ar alkoholio priklausomi asmenys įvardija kaip nenugalimą potraukį (Denzin, 1987; Reinerman, 1993; Anderson, Ripullo, 1996). Asmeninės valios aspektas savo ligos atžvilgiu tyrime atskleidžiamas kaip dualus. Tokie prieštaringi valios veiksnio vertinimai savo ligos atžvilgiu gali būti susiję su skirtingomis visuomenėje vyraujančiomis priklausomybės sampratomis, kurios lemia tokį savo tapatumo ir priklausomybės konstravimo pobūdį.

Viena vertus, tyrime šią sampratą neretai lydi dalyvių svarstymai apie savo valingumą kaip būdo savybę, siejamą su disciplinuotumu, užsispyrimo siekti tikslo ir darbštumo trūkumu. Tai atspindi literatūroje pateikiamą vadinamą individualistinę arba moralinę priklausomybės sampratą. Tokia moralinė priklausomybės samprata traktuojama kaip ideologinės hegemonijos rezultatas, kai buvo propaguojama blaivybė susitelkiant į asmens savikontrolę, saikingumą arba abstinenciją, kaip asmeninės laisvės ir visuomenės gerovės požymius (Ben-Yehuda, 1990; Alasuutari, 1992; Reinerman, 1993). Apsvaigimas laikomas deviantiniu – hedonistiniu, asocialiu, antireliginiu elgesiu. Šis moralinis požiūris į priklausomybės sociologiniuose tyrimuose (Peele, 1985, 1988a, 1988b) atsispindi kaip pasipriešinimas priklausomybės ligos modeliui. Pasak T. Anderson (1994b), socialinio išmokimo ir socialinės kontrolės teorijos buvo paremtos įžvalgomis, jog priklausomybė vystosi kaip individualios savikontrolės, konformizmo ar brandos trūkumas.

Kita vertus, siekdami pasipriešinti šiems visuomenės lūkesčiams ir įveikti su priklausomybe nuo alkoholio siejamą stigmą, kurios viena iš „sunkinančių“ aplinkybių yra stigmatizuojamo požymio nekontroliavimas (Goffman, 1986), tyrimo dalyviai pasitelkia biopsichosocialinę priklausomybės nuo alkoholio sampratą siekiant valdyti stigmatizuotą priklausomybės požymį. Ši samprata padeda sušvelninti asmeninės valios veiksnį vystantis priklausomybei, nes problema suprantama kaip psichologinių, biologinių ir socialinių priežasčių ir pasekmių kompleksas (DuPont, 1997; Vallance, 1993). Kartu tai galima traktuoti kaip adaptacijos strategiją, kuria siekiama pašalinti gėdą dėl savo praeities, šeimos, ligos ir apskritai savojo tapatumo. Tokia samprata padeda nusimesti internalizuoto stigmos konstrukto našą.

Šiame tyrime išryškėjo, jog tokia valios veiksnio traktuotė (kad asmuo negali kontroliuoti savo ligos) priklausomybės atžvilgiu yra įgalinanti keistis. Ši duomenų interpretacija prieštarauja daugelio socialinio konstruktyvizmo atstovų priklausomybės sampratos, kaip negatyvaus reiškinių, aiškinimui. Pavyzdžiui, J. B. Davies (1998) teigia, jog priklausomybės samprata turi užkoduotą išsipildančios pranašystės pobūdį, nes nurodo į valios ir galimybių valdyti savo elgesį neturėjimą – tokiu būdu slopinamos asmens galimybės prisiimti iniciatyvą. P. Biernacki (1986) tyrime taip pat atskleista, jog priklausomybės, kaip nepagydomos ligos, samprata buvo reikšmingas trukdis prisiimant atsakomybę už blaivybės pasirinkimą.

Kaip jau minėta, šiame tyrime, atvirksčiai, atskleista, jog priklausomybės, kaip ne vien nuo asmens valios priklausančio proceso, samprata virsta priemone praeities stigmatizuotam tapatumui sušvelninti, o kartu įprasmina ir suteikia motyvaciją tapatumo pokyčiams. Toks priklausomybės sampratos poveikis paremtas visos priklausomybės aptarnaujančios sistemos siūlomu „priklausomo tapatumo projekto“ dualumo principu. Kitaip tariant, asmeniui sakoma ne tik tai, kad jis yra priklausomas, bet ir parodomos naujo tapatumo gairės – blaivusis „aš“.

- Blaivus „aš“ ir asmeninės valios reabilitavimas

Kitas asmeninės valios matmuo naratyve – paties tapatumo konstrukto, savikūros atžvilgiu arba – refleksija apie tai, kokios asmens galimybės pačiam kurti savo tapatumą. Vystantis priklausomybei savojo tapatumo kontrolė išryškėja kaip iliuzinė. Tai prieštarauja kai kurių autorių plėtojamai idėjai, jog nuo alkoholio priklausomi asmenys vartoja tam, kad įgautų jėgų ir kontrolę savo pačių ir aplinkos atžvilgiu (Denzin, 1987). Šiame tyrime siekis įgyti kontrolę savojo tapatumo atžvilgiu priklausomybės metu traktuojamas kaip iliuzija, kurią patvirtina įvairios priklausomybės pasekmės ir vis didėjantis susvetimėjimas savo paties atžvilgiu. Kitaip tariant, tyrimo duomenys patvirtina galimą trumpalaikę kontrolę savojo tapatumo atžvilgiu.

Kitaip yra blaivybėje – asmeninė valia ir atsakomybė tampa svarbiu savo gyvenimo ir tapatumo valdymo veiksniumi. Blaivus „aš“ neapsieina be disciplinos, įvairių psichologinių, dvasinių ir fizinių praktikų režimo, be galimybės savo bendruomenėje rekonstruoti tapatumą perkelti į kitas socialines erdves ir tokiu būdu plėsti atliekamus socialinius vaidmenis. Tačiau valios aspektas, nors ir reikšmingas, nėra suabsoliutintas – pabrėžiama asmeninės valios ribas peržengiančios socialinės ir dvasinės jėgos svarba. Vis dėlto, lyginant su priklausomu „aš“, blaivusis „aš“ traktuojamas kaip galintis ir gebantis keisti ir kurti: išsikeliant ilgalaikius tapatumo „projekto“ tikslus, susijusius su bendryste, pagalba kitiems (socialine savirealizacija) bei dvasinio išsitaipinimo ketinimais, kaip socialinių sąsajų ir asmeninių „ego“ ribotumų peržengimu.

Šie duomenys papildoma priklausomybės ligos, kaip įgalinančios ir kuriančios tam tikrą tapatumo politiką, sampratą, kurią pateikia kai kurie autoriai (Giddens, 1992; Ferudi, 1997) pabrėždami, jog ir patys priklausomi asmenys turi tam tikrą socialinę galią, ypač sveikstantys nuo priklausomybės. Blaivybė yra pozityvus socialinis atributas, įtvirtinantis socialinio laimėjimo žymę ir padedantis patiems kurti tam tikrą tapatumo politiką.

IŠVADOS

1. Šiuolaikinėse sampratose tapatumas apibūdinamas kaip įvairialypis ir dinamiškas socialinio konstravimo procesas. P. Berger ir T. Luckmann teorinės nuostatos leido apibrėžti nuo alkoholio priklausomų asmenų tapatumo konstravimą kaip dialektinį vyksmą, kuriame persipina socialinių santykių poveikis ir aktyvi paties individo savikūra. Ji, pasiremiant A. Giddens, reikalauja nuolat plėtoti vientisą pasakojimą apie save.
2. (I) Ribinės susikaupusių negatyvių alkoholio vartojimo pasekmių patirtys ir priklausomybės sampratos joms įvardyti perėmimas tyrime interpretuojami kaip biografinis lūžis, keičiantis tapatumo konstravimo pobūdį pasakojime. (II) Ribinius momentus išgyvenusiems tyrimo dalyviams socialinė aplinka ir institucijos siūlo vyraujančią biopsichosocialinę priklausomybės sampratą, apimančią fizinio, psichologinio ir socialinio pobūdžio tapatumo aspektus. Nuo alkoholio priklausomas asmuo ją internalizuoja ir integruoja į savąjį tapatumo konstruktą. Šios sampratos perėmimas skatina asmenį retrospektyviai peržiūrėti visą gyvenimą keičiant tikslą suvokti, pažinti priklausomą „aš“ bei atkurti blaivųjį „aš“.
3. (I) Tapatumui rekonstruoti, apimant kokybinį šuolį nuo priklausomybėje dominavusio priklausomo „aš“ iki blaivybės periodu atkuriamo blaiviojo „aš“, pasakojimuose skiriama daugiausia refleksijos pastangų. (II) Tai atskleidžiama nuo alkoholio priklausomų asmenų tapatumo rekonstravimo grindžiamojoje teorijoje, kurioje apibūdinami du pamatiniai tapatumo konstrukto komponentai: (a) *dualumu* paremta pasakojime rekonstruojamo tapatumo *ašis* ir ją apibūdinantys matmenys: (c) *laikiškumas*, *savivaizdis*, *įkūnytumas*, *vertybių / dvasinis matmuo*, *socialinis matmuo* ir *laisvos valios dilema*.

4. (I) Grindžiamoji blaivybės periodu rekonstruoto tapatumo teorija paremia A. Giddens refleksiška tapatumo konstravimo procesu, kaip vienišumo siekiu, sampratą keliais aspektais. Pirma, priešingai tapatumo fragmentiškumui ir sumaišties išgyvenimui priklausomybės laikotarpiu blaivybėje keliamas tikslas – siekti tapatumo integralumo. Antra, tapatumo integravimo funkcija dualių prasmų ir laiko požiūriu atliekama pasakojimo veiksmu. (II) Taip pat atskleisti: (a) tapatumo įkūnytumas ir fizinių praktikų vaidmuo bei (b) (ne)naratyvinio veiksmo – meditacijų ir kitų dvasinių praktikų, siejamų su laikinu naratyvo nutraukimu, – aspektai, kurių neapėmė A. Giddens tapatumo, kaip refleksiška naratyvinio veiksmo, samprata.

5. Pasakojimuose tapatumas konstruojamas dualumo principu, kuris reiškiasi priklausomo „aš“ ir blaiviojo „aš“ dialogu, šitaip integruojant savojo gyvenimo pokyčius iki biografinio lūžio ir po jo. Toks dualumas tampa reikšmingu socialinio tapatumo rekonstravimo proceso požymiu bei atskleidžia nuolatinių pastangų reikalaujantį tapatumo „darbą“, kuriuo išlaikoma blaivybė, palaikoma tapatumo kontrolė bei siekiama ilgalaikės ir patikimos resocializacijos.

6. Reflektuojama *savivaizdžio* blaivybėje kaita atskleidžia du biografiniam nuoseklumui ir tapatumo konstrukto vienišumui palaikyti svarbius psichologinius elementus: kintančią (a) *savivoką*, kai nuo žemo savirefleksyvumo – ligos ir problemų neigimo – judama didesnio sąmoningumo link suvokiant save ir elgesio pasekmes bei (b) *savivertės* pokyčius, kurie pasireiškia kaip perėjimas nuo nepasitikėjimo savimi ir puikybės prie meilės sau ir nuolankumo santykiuose.

7. (I) Laikiškumas dualaus tapatumo konstrukte pasireiškia kaip gyvenimo laiko įvertinimas ir įprasminimas. Iš tapatumo (at)kūrimo pozicijų laikotarpis iki blaivybės pradžios traktuojamas kaip sustojęs, „tuščias“ laikas (brandos ir socializacijos požiūriu). Tokiu būdu atskleidžiama intersubjektyvi, iš socialinės aplinkos perimta priklausomo „aš“,

kaip stigmatizuoto tapatumo, samprata: priklausomybės „paliestą“ laiką socialinė aplinka traktuoja „prastesniu“ nei tą, kuris patiriamas blaivybėje. Tačiau blaivybėje toks „blogas“ laikas „kompensuojamas“ sėkmingais resocializacijos procesais ir tapatumo atkūrimu bendruomenėje. (II) „Čia ir dabar“ laiko pajautai priskiriama galia realizuoti tapatumo konstrukta – visiškai jį atskleisti esamu momentu.

8. Rekonstruojant tapatumą dualus kūno matmuo apima kūno, kaip ignorojamo arba taisomo objekto, sampratą priklausomybės metu ir kūno priėmimą bei gilesnį jo patyrimą blaivybėje. Labiausiai kūno matmuo reflektuojamas biografinio lūžio laikotarpiu, kai jo siunčiamų signalų nebeįmanoma ignoruoti. Vis dėlto blaivybės laikotarpiu ši tema yra „apleista“: kūno matmuo, lyginant su psichologinių, dvasinių ir socialinių aspektų refleksija, paliekamas žemiausiame tapatumo dimensijų hierarchijos sluoksnyje.
9. Kitas dualaus tapatumo konstrukto matmuo – vidinis „*velniuko*“ ir „*angelo*“ dialogas – suteikia tapatumo konstruktui socialiai apibrėžtas vertybines gaires. Remiantis H. Hermans dialoginio tapatumo samprata, toks daugiabalsiškumas ir metaforinis savęs įprasminimo būdas yra socialinio pobūdžio – tokiu būdu „aš“ tarsi integruojamas į sociumą. Dualumas veikia kaip „bufėris“ apsaugant savivertę nuo perdėto nusivylimo ar neadekvataus didžiavimosi, nes periodišką savęs įvertinimą konkrečiose situacijose (tiek negatyvus, tiek pozityvus), esant semantiškai tapatumo diferenciacijai, nelemia apibendrinančio savivaizdžio.
10. Bendriausia prasme tapatumas rekonstruojamas per santykį su kitais, ypač reikšmingais žmonėmis, su kuriais palaikomi intensyvūs emociniai ryšiai suteikia tapatinimosi pavyzdį ir patvirtina atkuriamą tapatumą. Pasitikėjimu grįsti santykiai tampa tarsi *apsauginiu kokonu*, kurio trūko priklausomybės vystymosi metu: „*priklausoma*“ šeima ir „*suirutė*“ šalyje buvo tapatumo sumaišties katalizatoriai. Blaivybės metu bendruomenėje atkuriami bendrystės su kitais saitai.

11. (I) Priklausomybės vystymosi laikotarpiu išryškėjo generalizuotos, iš *priklausomos šeimos* perimtos, stigos aktualumas, lyginant ją su priklausomybės nuo alkoholio, kaip ligos, stigma: tyrimo dalyviai suvokia savo šeimos ir savęs, kaip jos dalies, skirtingumą nuo kitų visuomenės narių. (II) Kitas stigos aspektas, susijęs su *priklausomybės liga*, itin aktualus blaivybės pradžioje, pažeidžiamiausiu periodu. Blaivybėje pasitelkiama biopsichosocialinė ligos samprata padeda šią stigmą įveikti: sumažina asmeninės valios ir atsakomybės reikšmę vystantis priklausomybei, šitaip „nuimdama“ dalį kaltės dėl ligos ir palengvindama stigos našą. Tuo laikotarpiu naudojamos dalinio tapatinimosi su priklausomų asmenų grupe strategijos padeda išvengti susitapatinimo su savo stigmatizuota grupe ir palaikyti savivertę. (III) Atskleistas paradoksalus priklausomybės ligų stigos aspektas: negatyvus aplinkinių požiūris padeda greičiau suvokti negatyvias priklausomybės pasekmes, paskatina biografinį lūžį ir priartina blaivybės pasirinkimą. (IV) Pozityvi su priklausomybės įveikimu siejama blaiviojo „aš“ žymė blaivybėje ilgainiui atsveria priklausomybės ligų stigmą.
12. Priklausomybės metu alkoholiu pasiekiamas tapatumo valdymas blaivybėje traktuojamas kaip buvusi trumpalaikė iliuzija, kurią patvirtina vis didėjantis susvetimėjimas savo paties atžvilgiu ir negalėjimas valdyti vartojimo pasekmių. Blaivybėje, priešingai, asmeninė valia, pasireiškianti disciplina, užsibrėžto tikslo siekimu ir atsakomybės prisiėmimu, tampa svarbiu savo gyvenimo ir tapatumo valdymo veiksmu. Tačiau asmeninės valios aspektas tapatumo rekonstravimo procese nėra suabsoliutinamas: pabrėžiama asmeninės valios ribas peržengiančios – socialinės ir dvasinės – galios svarba.

REKOMENDACIJOS

Gyvenimo istorijos pasakojimas, kaip reikšmingas asmens savižiną, savirefleksijos galimybes ir tapatumo rekonstravimo procesus blaivybės periodu skatinantis instrumentas, gali būti taikomas:

- *individualiu lygiu*: socialiniame darbe su priklausomais nuo alkoholio žmonėmis, ypač kai blaivybės siekiantis asmuo nelanko pagalbos sau grupių ar kitų veiklų, kur dalytųsi savo pasakojimu;
- *grupės lygiu*: priklausomiems ir blaivybės siekiantiems asmenims būriantis į pagalbos sau grupes – savanoriškas ne pelno siekiančias organizacijas, kurios yra svarbi sveikimo ir resocializacijos priemonė;
- *visuomenės lygiu*: viešas pasakojimas apie savo ligą bei su ja susijusią stigmą padeda šviesti visuomenę, mažinti neigiamas nuostatas į priklausomus asmenis, o patiems priklausomiems asmenims suteikia galimybę atpažinti save kito patyrimo ir pasakojime.

Pasiremti **grindžiamąja teorija apie priklausomų nuo alkoholio asmenų atkuriamo tapatumo konstrukto dualumą** rekomenduojama:

- *su priklausomybių ligomis dirbantiems socialiniams darbuotojams bei kitiems specialistams*, kurie taikytų ją kaip priklausomo asmens situacijos pažinimo metodą konsultuodami nuo alkoholio priklausomus klientus; grindžiamoji teorija padės geriau pažinti jų realybę, blaivybės patiriamus sunkumus ir leis pasiremti išryškėjusiomis sveikimo gairėmis;
- *priklausomiems nuo alkoholio asmenims ir jų artimiesiems* – pažvelgti į kitų žmonių patirties refleksijų ypatumus; „diskusija“ su tyrimo duomenimis paskatintų ieškoti savųjų patirčių skirtumų ir bendrumų;
- *tyrėjams*, šiuo ar kitais metodais nagrinėjantiems tapatumo fenomeną priklausomybių kontekste, pasiremti ar kvestionuoti grindžiamosios teorijos duomenis siekiant spręsti esamas mokslines problemas ir kelti naujus klausimus.

Remiantis tyrimu išryškėjusių makro- ir mezoaspektų svarba priklausomybės formavimuisi ir vystymuisi, rekomenduotina:

- *stiprinti priklausomybių ligų prevencijos programų veikimą* šalies mastu, nukreipiant jas į tikslines pirminės ir antrinės socializacijos mezolygmens aplinkas: pavyzdžiui, ugdymo įstaigas (vidurines, aukštesniąsias bei aukštesnias mokyklas), darbovietes; rengiant priklausomybių prevencijos ir gydymo programas turėtų būti atkreiptas dėmesys į pasitikėjimu grįsto ryšio su tikslinių grupių dalyviais kūrimą, kaip svarbų tapatumo (at)kūrimo aspektą;
- *skatinti valstybinių priklausomybių ligų įstaigų plėtrą ir nevyriausybinio sektoriaus reabilitacijos organizacijų kūrimąsi*, kurios užtikrintų priklausomybės gydymosi ir psichosocialinės reabilitacijos bei jų alternatyvų pasirinkimą – kaip vieno iš efektyvių tapatumo rekonstravimo būdų blaivybės periodu – prieinamumą;
- *spręsti priklausomybės ligų stigmatos problemą*, kuri reikalauja specifinių sprendimo priemonių – jas kuriant turi dalyvauti ne tik kompetentingi specialistai, bet ir patys blaiviai gyvenantys nuo alkoholio priklausomi asmenys.

Aktualios **tolesnės priklausomų asmenų tapatumo studijos**, kurios:

- apimtų priklausomybės ligų, kaip socialiai konstruojamo reiškinių ir jo poveikio asmeniui ir visuomenei, nagrinėjimą – tiek nevienareikšmius priklausomybės ligų stigmatos aspektus, tiek asmeninės valios sampratą ir jos reikšmę blaivybei;
- plačiau nagrinėtų subjektyviai išgyvenamo, bet kartu socialiai įprasminamo laiko skirtumus blaivybės ir priklausomybės periodais bei kūno, kaip reikšmingo ligos atpažinimo ir blaivybės pradžios inspiracijų „įrankio“, patyrimą;
- nagrinėtų skirtumus tarp priklausomų asmenų grupių vartojamos medžiagos, lyties ir blaivybės siekimo būdo aspektais, atkreipdami dėmesį į Lietuvos tyrimuose apleistą grupę – blaivybės individualiai ir alternatyviais būdais siekiančius asmenis bei jų tapatumo rekonstravimo skirtumus, lyginant su pagalbos sau ir kitose specializuotose grupėse blaivybės siekiančiais asmenimis;
- analizuotų posovietinio laikotarpio reikšmę tapatumo kūrimo ir atkūrimo procesams priklausomybės nuo įvairių psichoaktyvių medžiagų kontekste.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Aleksandravičius, P. (2011). Žmogaus asmens tapatumo problema: kas keičiasi ir kas išlieka? Filosofinis ir biologinis požiūriai. *Logos*, 68: 64-71.

Alcoholics Anonymous. (2007). Dvylika žingsnių ir dvylika tradicijų. Alcoholics Anonymous World services.

Alcoholics Anonymous. (2012). Over 70 years of grow. Timeline. Prieiga per internetą: <<http://www.aa.org/aatimeline/>> [žiūrėta 2012-01-23].

Ališauskienė, S. (2005). Ankstyvoji intervencija vaikystėje. Monografija. Šiauliai, Šiaulių universiteto leidykla.

Anderson, P., Baumberg, B. (2006). Alkoholis Europoje visuomenės sveikatos požiūriu. Ataskaita Europos Komisijai. Alkoholio tyrimų institutas, Jungtinė Karalystė.

Anderson, T. (1994a). Drug Abuse And Identity: Linking Micro And Macro Factors. *Sociological Quarterly*, 35(1): 159-174.

Anderson, T. (1993). Types of Identity Transformation in Drug Using and Recovery Careers, *Sociological Focus*, 26(2): 133-145.

Anderson, T., Ripullo, F. (1996). Social Setting, Stigma Management, and Recovering Drug Addicts. *Humanity & Society*, 20(3).

Anderson, T. L. (1994b). Drug abuse and Identity: Linking Micro and Macro Factors. *The Sociological Quarterly*, 35(1): 159-174.

Angermeyer, M. C., Matschinger, H. (2003). Public beliefs about schizophrenia and depression: similarities and differences. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*, 38: 526-34.

Anspach, R. (1979). From Stigma to Identity Politics: Political Activism among the Physically Disabled and Former Mental Patients. *Social Science and Medicine*, 13(A): 350-363.

Antinienė, D. (1999). Tautinė tapatybė kaip vienas iš asmens tapatumo aspektų. *Psichologija*, 20: 41-50.

Atkinson, R. (2001). The Life Story Interview. In *Handbook of Interview Research* (edit. Gubrium, J. F., Holstein, J. A.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Astrauskienė, A., Bulotaitė, L. (2011). Lietuvos gyventojų, vairavusių apsvaigus nuo alkoholio, alkoholio vartojimo įpročiai. *Visuomenės sveikata*, 1(52): 82-90.

Bagdonas, A. ir kt. (2007). *Skirtingi, bet lygūs visuomenėje ir darbuotėje*. Vilnius.

Baerger, D. R., McAdams, D. P. (1999). Life story coherence and its relation to psychological well-being. *Narrative Inquiry*, 9: 69-96.

- Baltrušaitytė, R., Bulotaitė, L. (2011). Studentų alkoholio vartojimo lūkesčių, saviveiksmingumo, motyvų ir alkoholio vartojimo sąsajos. *Psichologija*, 44: 88-103.
- Barber, J. G. (2002). *Social work with addictions*, New York.
- Barthes, R. (1975). *An Introduction to the Structural Analysis of Narrative* *New Literary History*, 6(2): 237-232.
- Ben-Yehuda, N. (1990). *The Politics and Morality of Deviance: Moral Panics, Drug Abuse, Deviant Science, and Reverse Stigmatization*. Albany: State University of New York Press.
- Benošis, A., Žukauskas, G. P. (2008). Kai kurios susijusios su alkoholio vartojimu mirties priežastys tarp pagyvenusių žmonių. *Sveikatos mokslai*, 1: 1499-1506.
- Bell, D. (1976). *The Cultural contradictions of Capitalism*. New York, Paperback Editions, 3-33.
- Berger, P., Luckman, T. (1999). *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
- Best, J. (1989). *Extending the Constructionist Perspective: A conclusion and an Introduction*. P. 243-53 in J. Best (Eds.), *Images of Issues: Typifying Contemporary Social Problems*. New York: Aldine De Gruyter.
- Black, N. M. (2009). *A Grounded Theory of Corporate Citizenship Myanmar (Burma) as a Case in Point*. Doctoral thesis. The University of Waikato.
- Biernacki, P. (1986). *Pathways From Heroin Addiction: Recovery Without Treatment*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija: vadovėlis vadybos ir administravimo studentams*. Klaipėda: Socialinių mokslų kolegija.
- Bryant, A. (2002). *Re-grounding Grounded Theory*. *JITTA: Journal of Information Technology Theory and Application*, 4(1): 25-42.
- Bryant, A., Charmaz, K. (2007). *Introduction. Grounded theory research: Methods and practices*. In A. Bryant & K. Charmaz (Eds.), *The SAGE Handbook of Grounded Theory* (pp. 1-28). London: SAGE.
- Bryant, A. (2009). *Grounded theory and pragmatism: The curious case of Anselm Strauss*. *Forum: Qualitative Social Research*, 10(3), Art. 2.
- Bryman, A. (2001). *Social research methods*. Oxford university press.
- Brubaker, R., Cooper F. (2000). *Beyond „Identity“*. *Theory and Society* 29: 1-47.
- Remiasi: Stroll, A. (1967) „Identity“. *Encyclopedia of Philosophy*. New York: MacMillan, 4: 121-124.
- Brudenell, I. (1996). *A Grounded Theory of Balancing Alcohol Recovery and Pregnancy*. *West J Nurs Res August*, 18(4): 429-440.
- Bruner, J. (1991). *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Buivydas, R., Černiauskas, G. (2012). *Sveikatos studija: Lietuva 2012 metais. Europos Sąjungos sveikatos sistemų konvergencija. Sveikatos ekonomikos centras*.

- Bulotaitė, L. (1998). Priklausomybių psichologiniai aspektai. Vilnius.
- Bulotaitė, L. (2009). Priklausomybių anatomija. Narkotikai. Alkoholis. Lošimas. Internetas. Darbas. Pirkimas. Vilnius.
- Butvilas, D. (2010). Veiksniai, įtakojančios jaunų asmenų, sergančių epilepsija, gyvenimo visavertiškumą. Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno medicinos universitetas.
- Bury, M. (1982). Chronic Illness as Biographical Disruption. *Sociology of Health and Illness*, 4(2): 167-182.
- Burke, P. J., Cast, A. D. (1997). Stability and Change in the Gender Identities of Newly Married Couples. *Social Psychology Quarterly*, 60: 277-290.
- Burke, P. J., Reitzes, D. C. (1981). The link between identity and role performance. *Social Psychology Quarterly*, 44: 83-92.
- Burningham, K., Cooper, G. (1999). Being Constructive: Social constructionism and the environment. *Sociology*, 33(2): 297-316.
- Burr, V. (2003). *Social Constructionism* (2nd Ed). London: Routledge.
- Butler, J. (1997). *The Psychic Life of Power*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Caetano, R. (1987). Acculturation and Drinking Patterns Among U.S. Hispanics. *British Journal of Addiction*, 82: 789-99.
- Carpenter, J. (2002). Mental Health Recovery Paradigm: Implications for Social Work. *Health and Social Work*, 27(2):1-17.
- Castells, M. (2010). *Power of Identity: The Information Age: Economy, Society, and Culture*. Cambridge: Blackwell Publishers, Inc.
- Castro, F. G., Sharp, E. V., Barrington, E. H., Walton, M., Rawson, R. A. (1991). Drug Abuse and Identity in Mexican Americans: Theoretical and Empirical Considerations. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 13(2): 209-25.
- Charmaz, K. (1999). Stories of suffering: Subjective tales and research narratives. *Qualitative Health Research*, 9: 362-382.
- Charmaz, K. (2000). Grounded theory: Objectivist and constructivist methods. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (p. 509-535). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Charmaz, K. (2002). Stories and Silences: Disclosures and Self in Chronic Illness. *Qualitative Inquiry* 8.
- Charmaz, K. (2003). Grounded theory: Objectivist and constructivist methods. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Strategies of qualitative inquiry* (p. 249-291). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Charmaz, K. (2010). *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Sage publication.

- Chomentauskas, G., Pūras, D., Dereškevičiūtė, E. (2008). Nesaikingo alkoholio vartojimo neigiamos įtakos Lietuvos konkurencingumui mažinimo galimybių identifikavimas. Tyrimo ataskaita. Žmogaus studijų centras. Prieiga per internetą: <http://www.humanstudy.lt/imagebank/Nesaikingas_alkoholio_vartojimas_tyrimas.doc> [žiūrėta 2013-10-11].
- Cigasaitė, D., Dirsienė, J., Zajančauskaitė-Staskevičienė, L. (2010). Nuo alkoholio priklausomų asmenų savęs vertinimas ir jo kaita sveikstant. Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris, 6: 41-55.
- Clark, M. (2011). Conceptualising Addiction: How Useful is the Construct? *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(13): 55-64.
- Clarke, J., Hall, S., Jefferson, T., Roberts, B. (1976). Subcultures, Cultures, and Class: A Theoretical Overview, pp. 9-74 in *Resistance through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain*, ed. S. Hall and T. Jefferson. London: Hutchison.
- Conrad, P., Schneider, J. W. (1980). *Deviance and Medicalization: From Badness to Sickness*. St. Louis, MO: Mosby.
- Cooley, C. H. (1902). *Human Nature and the Social Order*. NY: Scribner.
- Cornia, G. A., Paniccia, R. (2000). *The mortality crisis of transitional economies*. Oxford University Press.
- Corrigan, P. W., Watson, A. C. (2002). Understanding the impact of stigma on people with mental illness [interaktyvus]. *World Psychiatry. Official Journal of the World Psychiatric Association*, 1(1): 25.
- Corrigan, P. W., Kuwabara, S. A., O'Shaughnessy, J. (2009). The Public Stigma of Mental Illness and Drug Addiction. *Journal of Social Work*, 9(2): 139-147.
- Cox, M. V., Klinger, E. (1988). A Motivational Model of Alcohol Use. *Journal of Abnormal Psychology*, 97(2): 168-180.
- Creswell, J. (2009). *Research Design: Qualitative, Quantative and mixed method approaches*, Sage Publications, Los Angeles.
- Crosby, F. (1982). *Relative Deprivation and Working Women*. New York: Oxford Univ. Press.
- Crosby, F., Pufall, A., Snyder, R. C., O'Connell, M., Whalen, P. (1989). The denial of personal disadvantage among you, me, and all the other ostriches. In *Gender's Thought: Psychological Perspectives*, ed. M. Crawford, M. Gentry, pp. 79-99. New York: Springer-Verlag.
- Crocker, J. (1999). Social stigma and self-esteem: situational construction of self worth. *J. Exp. Soc. Psychol.* 35: 89-107.
- Crocker, J., Major, B., Steele, C. (1998). Social stigma. In *Handbook of Social Psychology*, ed. S. Fiske, D. Gilbert, G. Lindzey, vol. 2, pp. 504-53. Boston, MA: McGraw-Hill.
- Crossley, M. L. (1999). *Introducing Narrative Psychology: Self, Trauma and the Construction of Meaning*. Buckingham: Open University Press.

- Čepaitienė, A. (2001). Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta. Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos, 1(10): 167-198.
- Davidson, L. White, W. (2007). The Concept of Recovery as an Organizing Principle for Integrating Mental Health and Addiction Services. *Journal of Behavioural Health Services and Research*, 34 (2): 109-120.
- Davidson, L., Strauss, J. S. (1992). Sense of Self in Recovery from Severe Mental Illness. *British Journal of Medical Psychology*, 65: 131-45.
- Davies, J. B. (1998). Pharmacology versus Social Process: Competing or Complementary Views on the Nature of Addiction? *Pharmacology & Therapeutics*, 80(3): 265-275.
- Davies, J. B. (2001). The myth of addiction. *Journal of Cognitive Liberties*, 2(2): 39-44.
- Davis, V. E, Walsh, M. J. (1970). Alcohol, amines, and alkaloids: a possible biochemical basis for alcohol addiction. *Science*, Feb 13; 167(3920): 1005-1007.
- Dearing, R. L., Stuewing, J., Tangney, J. P. (2005). On the importance of distinguishing shame from guilt: Relations to problematic alcohol and drug use. *Addictive Behaviors*, 30(7): 1392-1404.
- Denzin, N. (1987). *The Recovering Alcoholic*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Denzin, N., Lincoln, Y. (2005). *The Discipline and Practice of Qualitative Research in The Sage Handbook of Qualitative Research* (Denzin N., Lincoln, Y. eds.). Sage publication, Thousand Oaks.
- Depret, E. F., Fiske, S. T. (1993). Social cognition and power: Some cognitive consequences of social structure as a source of control deprivation. In G. Weary, F. Gleicher, & K. Marsh (Eds.), *Control motivation and social cognition* (pp. 176-202). NY: Springer-Verlag.
- Dirgėlienė, I. (2010). Edukaciniai aspektai socialiniame darbe: bendruomeninio įgalinimo patirtis. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 25: 172-180.
- Dirsienė, J., Zajančauskaitė-Staskevičienė, L. (2010). Priklausomų nuo alkoholio asmenų savo ligos suvokimo ir sveikatos kontrolės lokuso ypatumai. *Psichologija*, 41: 84-95.
- Dorelaitienė, A., Mažeikienė, N. (2011). Biografinis metodas: socialinių darbuotojų vyrų profesinio socialinio identiteto tapsmas. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 7(1): 51-70.
- DSM-IV-TR. (2000). Desk reference to the criteria from DSM-IV-TR. American Psychiatric Association, 110-122.
- DSM-5: The Future of Psychiatric Diagnosis. (2012). American Psychiatric Association. Prieiga per internetą: <<http://www.dsm5.org/Pages/Default.aspx>> [žiūrėta 2012-12-12].
- Duoblienė, L. (2011). *Ideologizuotos švietimo teorijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- DuPont, R. (1997). *The selfish brain*. Washington, DC: American Psychiatric press, Inc.
- Edwards, G., Gross, M. M. (1976). Alcohol dependence: Provisional description of a clinical syndrome. *British Medical Journal*, 1: 1058-1061.
- Edwards, G., Orford, J., Egert, S., Guthrie, S. ir kt. (1977). Alcoholism: A controlled trial of „treatment“ and „advice“. *J. Stud Alcohol*, 38: 1004-1031.
- Edwards, G. (1990). Withdrawal symptoms and alcohol dependence: fruitful mysteries. *British Journal of Addiction*, 85: 447-461.
- Elder, G. H., Johnson, M. K., Crosnoe, R. (2003). The Emergence and Development of Life Course Theory. In: Mortimer, J. T., Shanahan, M. J. (ed.). *Handbook of the Life Course*. Springer, ISBN 0-306-47498-0, pp. 3-19.
- Erikson, E. H. (1959). *Identity and the Life Cycle: Selected Papers*. Psychological Issues. Volume 1, No 1. New York: International Universities Press.
- Fearon, J. D. (1999). What is Identity? (As we now use the word). Unpublished. Prieiga per internetą: <<http://www.stanford.edu/~jfearon/papers/iden1v2.pdf>> [žiūrėta 2012-11-05].
- Ferudi, F. (1997). *Culture of Fear: Risk-Taking and the Morality of low expectation*. London: Cassell.
- Fiske, S. (1993). Controlling other people: the impact of power on stereotyping. *Am. Psychol.* 48: 621-28.
- Ford, K. (2010). *Reframing a sense of self: a constructivist grounded theory study of children's admission to hospital for surgery*. University of Tasmania.
- Frank, A. W. (1995). *The Wounded Storyteller: Body, Illness and Ethics*. Chicago: University of Chicago Press. P. 75-137.
- Frankfurt, H. (1971). Freedom of the Will and the Concept of the Person. *The Journal of Philosophy*, 68: 5-20.
- Gerard, D. L., Saenger, G., Wire, R. (1962). The abstinent alcoholic. *Archs Gen. Psychiat.* 6: 83-95.
- Gergen, K. J. (1999). *An Invitation to Social Construction*. London: Sage.
- Gergen, K. J. (1991). *The Saturated Self. Dilemmas of Identity in Contemporary Life*. US: HarperCollins Publishers.
- Gergen, K. J., Gergen, M. M. (1983). Narratives of the Self. P. 255-274, in Sarbin, T. R., Scheibe, K. E. *Studies in Social Identity* (Eds). New York: Preager. <<http://www.pasadena.edu/library/reserves/tfkeeler/eng11c/GergenNarrativesSelf.pdf>>.
- Gergen, K. J. (2005). Narrative, Moral Identity and Historical Consciousness: a Social Constructionist Account, pp. 99-120. In Straub, J. (Ed.), *Narration, Identity and Historical Consciousness*. New York: Berghahn.
- Giddens, A. (1992). *Transformation of intimacy*. London: Polity.
- Giddens, A. (2000). *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius.

- Gifford, E., Humphreys, K. (2007). The psychological science of addiction. *Addiction*, 102: 352-361.
- Glaser, B. G. (2010). The Future of Grounded Theory. *The Grounded Theory Review*, 9(2): 1-14.
- Glaser, B. G. (2002). Conceptualization: On Theory and Theorizing Using Grounded Theory. *International Journal of Qualitative Methods*, no. 1(2).
- Glaser, B. G., Strauss, A. L. (1966). *Awareness of dying*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Glaser, B. G., Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. New York: Aldine Publishing Company.
- Glaser, B. (1992). *Emergence vs. Forcing: Basics of Grounded Theory Analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Goffman, E. (1986). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Touchstone.
- Goffman, E. (2000). *Savęs pateikimas kasdieniame gyvenime*. Vaga.
- Gordon, M. (1998). *The Concise Oxford Dictionary of Sociology*. Oxford, N. Y.: Oxford University Press.
- Goštautas, A. (2004). *Tabako ir etanolio vartojimas Lietuvoje 1972–2003 m. ir profilaktikos perspektyva*. Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, Kaunas.
- Gover, M. R. (1996). *The Narrative Emergence of Identity*. Fifth International Conference on Narrative. Prieiga per internetą: <http://cseweb.ucsd.edu/~goguen/courses/275f00/gover-narr.html> [žiūrėta 2011 m. lapkričio 2 d.].
- Granfield, R., Cloud, W. (2001). Social context and “natural recovery”: the role of social capital in the resolution of drug-associated problems. *Subst Use Misuse*, 36: 1543-70.
- Greil, A., Rudy, D. (1984). Social Cocoons: Encapsulation and Identity Transformation Organizations. *Sociological inquiry*, 54(3): 260-278.
- Gual, A., Aderson, P., Segura, L., Colom, J. (2009). *Alkoholis ir pirminė sveikatos priežiūra: ankstyvo atpažinimo ir trumpų intervencijų mokymo programa*. Europos pirminės sveikatos priežiūros projekto dėl alkoholio (PHEPA) tinklas. Adaptavo Subata, E., Malinauskaitė, A., Pincevičiūtė, E. Vilnius.
- Gvaldaitė, L. (2009). Įgalinimas socialiniame darbe. *Mokslo darbai. STEPP*, T. 5, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 42-53.
- Gvaldaitė, L., Švedaitė, B. (2005). *Socialinio darbo metodai*. Vilnius: socialinių darbuotojų rengimo centras.
- Habermas, T., Paha, Ch. (2001). The Development of Coherence in Adolescents' Life Narratives. *Narrative Inquiry*, 11: 35-54.
- Hammersley, M., Atkinson, P. (1993). *Ethics*. In Hammersley, M., Atkinson, P. (eds). *Ethnography: Principles in Practice*. New York: Routledge, p. 263-287.

- Hanninen, V., Koski-Jannes, A. (1999). Narratives of recovery from addictive behaviours. *Addiction*, 94(12): 1837-1848.
- Hanson, K. W. (1998). Public opinion and the mental health parity debate: lessons from the survey literature. *Psychiatr Serv*, 49: 1059-66.
- Harper, D. (2010). Online Etymology Dictionary. Prieiga per internetą: <<http://dictionary.reference.com/browse/alcohol>> [žiūrėta 2012-12-02].
- Halai, A. (2006). Ethics in Qualitative research: Issues and Challenges. EdQual. A research programme consortium on implementing education quality in low income countries. The Aga Khan University, Pakistan.
- Hasin, D., Grant, B. F., Endicott, J. (1990). The natural history of alcohol abuse; implications for definitions of alcohol use disorders. *American Journal of Psychiatry*, 147: 1537-1541.
- Hawkins, J. D., Catalano, R. F., Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112(1): 64-105.
- Heath, A. C., Bucholz, K. K and etc. (1997). Genetic and environmental contributions to alcohol dependence risk in a national twin sample: consistency of findings in women and men. *Psychological Medicine*, 27: 1381-1396.
- Heatherton, T. F. (2003). *The Social Psychology of Stigma*. Guilford press.
- Hermans, H., Hermans-Konopka, A. (2010). Dialogical Self Theory. Positioning And Counter-Positioning. In *A Globalizing Society*. New York: Cambridge University Press.
- Hermans, H. (2001). The Dialogical Self: Toward a Theory of Personal and Cultural Positioning. *Culture & Psychology*, 7(3): 243-281.
- Hermans, H. (1996). Voicing the self: From information processing to dialogical interchange. *Psychological Bulletin*, 119: 31-50.
- Hinote, B. P., Cockerham, W. C., Abbott, P. (2009). The specter of post-communism: Women and alcohol in eight post-Soviet states. *Social Science & Medicine*, 68(7): 1254-1262.
- Hull, J. G. A. (1981). Self-awareness model of the causes and effects of alcohol consumption. *Journal of Abnormal Psychology*, 90: 586-600.
- Horn, K. (2011). In a new vein: Theorizing addiction and identity in Thomas De Quincey, Sylvia Plath, and Tupac Shakur. Dissertation summary. Prieiga per internetą: <<http://udini.proquest.com/view/in-a-new-vein-theorizing-addiction-pqid:2402005971/>>.
- Howard, B. (2003). *Stories of Sickness*. Second Edition. New York: Oxford University Press. P. 5-43.
- Hser, Y. I., Longshore, D., Douglas, M. (2007). Anglin for Understanding Drug Use Trajectories The Life Course Perspective on Drug Use: A Conceptual Framework. *Evaluation Review*, 31(6): 515-547.

- Hser, Y. I., Douglas, M. (2011). Addiction Treatment and Recovery Careers in Kelly, J. F., White, W. L. (eds.) *Addiction Recovery Management: Theory, Research and Practice, Current Clinical Psychiatry*. Springer Science, Business Media, LLC.
- Hughes, K. (2007). Migrating identities: the re(ali)ation constitution of drug use and addiction. *Sociology of health and illness*, 29(5): 673-691.
- Hunt, G., Barker, J. C. (2001). Socio-cultural anthropology and alcohol and drug research: towards a unified theory. *Social Science and Medicine*, 53: 165-188.
- Ignatavičiūtė, L., Goštautas, A., Goštautaitė-Midttun, N. (2012). Lietuvos gyventojų alkoholio vartojimo paplitimo ir alkoholio vartojimo nuostatų sąsajos su respondentų lytimi, amžiumi ir išsimokslinimu. *Sveikatos mokslai*, 22, 1(80): 21-27.
- Irving, A. (2011). Life Story Narratives of Recovery from Dependent Drug and Alcohol Use: A Tool for Identity Reconstruction Within a Therapeutic Community. *Therapeutic communities*, 32(3): 182-199.
- Young, L. B. (2011). Joe Sixpack: Normality, deviance, and the disease model of alcoholism. *Culture Psychology*, 17: 378-397.
- Young, R., Collin, A. (2004). Introduction: constructivism and social constructionism in the career field. *Journal of Vocational Behaviour*, 64(3): 373-388.
- Jasiukevičiūtė, T., Danilevičiūtė, V., Pajarskienė, B. (2010). Būsimų medicininės, psichologinės ir socialinės pagalbos specialistų požiūris į priklausomybę besigydančius asmenis. *Visuomenės sveikata*, 3(50): 90-99.
- Jellinek, E. M. (1942). *Alcohol Addiction and Chronic Alcoholism*. Yale University Press, New Haven.
- Jellinek, E. M. (1960). *The Disease Concept of Alcoholism*. New Brunswick: Hillhouse Press.
- Jenkins, R. (2008 (1996)). *Social Identity*. London and New York: Routledge.
- Johnson, L. C. (2003). *Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris*. Vilnius, VU: Socialinės psichologijos laboratorija.
- Jonkus, D. (2009). *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Jung, C. G. (1987). Letter to Bill Wilson. *ReVision*, 10(2): 21.
- Juodeškaitė, L., Mažeikienė, N. (2012). Vienių motinų įgalinimas taikant biografinį pasakojimą feministiniame socialiniame darbe. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 10(2): 163-191.
- Jurgaitytė-Avižinienė, A. (2012). Ką turėtų žinoti psichologas prieš pradėdamas naudoti grindžiamąją teoriją savo tyrimuose? *Psichologija*, 45: 103-115.
- Jurgaitytė-Avižinienė, A. (2013). Jaunų suaugusiųjų gyvenimo baigtinumo patyrimo teorija: siekis gyventi vertingiau. *Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, psichologija*. Vilnius.

- Kačerauskas, T. (2006). Naratyvinis tapatumas ir popkultūra. *Filosofija. Sociologija*, 3:25-30.
- Kaliatkaitė, J., Bulotaitė, L., Pajarskienė, B. (2010). Priklausomų nuo alkoholio vyrų žmonių psichologinės savijautos rodikliai ir jų sąsajos su savigalbos grupių lankymu. *Visuomenės sveikata*, 2(49):51-59.
- Kearney, M. H. (1998). Truthful Self-Nurturing: A Grounded Formal Theory of Women's Addiction Recovery. *Qual Health Res*, July, 8(4): 495-512.
- Kearney, M. H., Murphy, Sh., Irwin, K., Rosenbaum, M. (1995). Salvaging Self: A Grounded Theory of Pregnancy on Crack Cocaine. *Nursing research*, July/August, 44(4).
- Kearney, M. H., O'Sullivan, J. (2003). Identity Shifts as Turning Points in Health Behavior Change. *West J Nurs Res*, March, 25(2): 134-152.
- Kelle, U. (2005). „Emergence“ vs. „Forcing“ of Empirical Data? A Crucial Problem of „Grounded Theory“ Reconsidered. *Forum: Qualitative social research*, 6(2), Art. 27.
- Khantzian, E. (1997). The self-medication hypothesis of drug use disorders: A reconsideration and recent applications. *Harvard Review of Psychiatry*, 4: 231-244.
- Kilty, J. M. (2011). Tensions within Identity: Notes on How Criminalized Women Negotiate Identity through Addiction. *Aporia (The Nursing journal)*, 3(3).
- Kilpatrick, D. G., Acierno, R., Saunders, B., Resnick, H. S., Best, C. L., Schnurr, P. P. (2000). Risk factors for adolescent substance abuse and dependence: Data from a national sample. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(1): 19-30.
- Klingemann, H. Alcohol and its social consequences: the forgotten dimension. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2001.
- Knupfer, G. (1972). Ex-problem drinkers. In: Roff, M., Robbinsl, N., Pollac, C. M. (Eds.) *Life history research in psychopathology*, Vol. 2, Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 256-280.
- Kubilienė, N. (2004). Socialinės adaptacijos problemos augant nuo alkoholio priklausomoje šeimoje. *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 3(2).
- Kuhn, M. H., McPartland, T. S. (1954). An empirical investigation of self-attributes. *American sociological Review*, 19: 68-76.
- Kuliešis, G., Pareigienė, L. (2012). *Save žaliuojančio elgesio ir kaimiškumo sąsajos. Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. Nr. 2 (31). Research papers.
- Laing, R. D. (1960). *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*. Harmondsworth: Penguin.
- Lavrinec, J. (2006). Kuriant autonaratyvą: pastabos apie už(si)miršimą. *Filosofija. Sociologija*, 1: 13-19.
- Lawler, S. (2008). *Identity. Sociological perspective*. Cambridge: Polity Press.

- Leary, M. R., Tangney, J. P. (2003). The Self as an organizing Construct in the Behavioral and Social Sciences. Hanbook of Self and Identity. Edited by Leary, M. R., Tangney, J. P. USA: The Crielford Press.
- Legkauskas, V. (2000). Tapatumas ir savimonė: jungtis tarp psichologijos ir sociologijos. Sociologija. Mintis ir veiksmai, 3-4: 62-71. Klaipėda, KU Sociologijos katedra.
- Legkauskas, V. (2008). Savimonė psichologo požiūriu. Vilnius: Vaga.
- Leonavičius, V. (1998). Georgas Herbertas Meadas ir asmens savimonės teorija. Sociologija. Mintis ir veiksmai, 1: 136-146.
- Leonavičius, V. (1999). Bendruomenės savimonės raida ir tautos sąvokos reikšmės. Sociologija. Mintis ir veiksmai, 3(5): 33-43. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- Levine, H. (1978). The Discovery of Addiction: Changing Conceptions of Habitual Drunkenness in America. Journal of Studies on Alcohol, 15: 493-506.
- Link, B. G., Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. Annu. Rev. Sociol., 27: 363-85.
- Link, B. G., Struening, E. L., Rahav, M., Phelan, J. C., Nuttbrock, L. (1997). On Stigma and Its Consequences: Evidence from a Longitudinal Study of Men with Dual Diagnoses of Mental Illness and Substance Abuse. Journal of Health and Social Behavior, 38(2): 177-190.
- Ludwig, A. M. (1972). On and off the wagon: Reasons for drinking and abstaining by alcoholics. Q. J. Stud. Alcohol, 33: 91-96.
- Ludwig, A. M. (1985). Cognitive Processes Associated with „Spontaneous“ recovery from Alcoholism. Journal of Studies on Alcohol, 46(1): 53-58.
- Lock, A., Strong, T. (2010). Social Constructionism. Sources and Stirrings in Theory and Practice. UK:Cambridge University Press. P. 1-12. Prieiga per internetą: http://books.google.lt/books/about/Social_Constructionism.html?id=nASJ-5WEMsKMC&redir_esc=y [žiūrėta 2012-11-05].
- Locke, K. D. (2001). Grounded theory in management research. London: SAGE.
- Luoma, B. J., Twohig, M. P., Waltz, Th., Hayes, S. C., Roget, N., Padilla, M., Fisher, G. (2007). An investigation of stigma in individuals receiving treatment for substance abuse. Addictive Behaviors, 32: 1331-1346.
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. (2006). Bloomsbury publishing Plc.
- May, C. (2001). Pathology, Identity and the Social Construction of Alcohol Dependence. Sociology, 35: 385-401.
- Mancini, M. A., Rogers, R. (2007). Narratives of Recovery from Serious Psychiatric Disabilities: A Critical Discourse Analysis. Critical Approaches to Discourse Analysis Across Disciplines (CADAAD), Nr. 1.
- Mann, K., Hermann, D., Heinz, A. (2000). One hundred years of alcoholism: the Twentieth Century. Alcohol and Alcoholism, 35(1): 10-15.

- Malinauskaitė, A. (2012). Dramaturginis socialinės sąveikos modelis: buvusių psichoaktyvių medžiagų vartotojų atvejis. Daktaro disertacija, socialiai mokslai, sociologija. Vilnius.
- Matthews, C. R., Lorah, P., Fenton, J. (2005). Toward a Grounded Theory of Lesbians.
- Marshall, M. (1990). Problem deflation' and the ethnographic record: Interpretation and introspection in anthropological studies of alcohol. *Journal of Substance Abuse*, 2: 353-367.
- Markevčius, G. (2001). Blaiviai gyvenančių priklausomų nuo alkoholio asmenų gyvenimo įprasminimo ypatumai. Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, psichologija. Vilnius.
- Markovsky, B. (2004). Theory construction. G. Ritzer (Ed.), *Encyclopedia of social theory*, vol. II (p. 830-834). Thousand Oaks, CA: Sage.
- McAdams, D. P. (1997). The Case for Unity in the (Post)Modern Self: A Modest Proposal. In: Ashmore, R. D., Jussim, L. (Eds), *Self and Identity: Fundamental Issues*, p. 46-78, Oxford University Press, Oxford.
- McAdams, D. (2001). The psychology of life stories. *Review of General Psychology*, 5(2): 100-102.
- McDonald, M. (1988). Book review: M. Douglas (Ed.). *Constructive drincing: perspectives on drink from anthropology*. 23(4):768-769.
- McIntosha, J., McKeganeyb, N. (2000). Addicts' narratives of recovery from drug use: constructing a non-addict identity. *Social Science and Medicine*, 50: 1501-1510.
- Mead, G. H. (1969 (1934)). *Mind, Self, and Society*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Mertens, D. M. (1998). *Research methods in Education and Psychology: Integrating diversity with quantitative and qualitative approaches*. Sage Publications, Inc.
- Mills, J., Bonner, A., Francis, K. (2006). The Development of Constructivist Grounded Theory. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1): 25-35.
- Minagawa, Y. (2013). *The Social Consequences of the Fall of Communism: A Sociological Analysis of the Health Crisis in Eastern Europe*. Dissertation, The University of Texas at Austin.
- Mitrikas, A. A. (1995). *Permainų metas: tapatumo ieškojimas*. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- Morse, J. M., Stern, P. N., Corbin, J. M., Bowers, B., Charmaz, K., Clarke, A. (2009). *Developing Grounded Theory: The Second Generation*. Walnut Creek, California.
- Mosack, K. E. (2005). If I Didn't Have HIV, I'd Be Dead Now: Illness Narratives of Drug Users Living With HIV/AIDS. *Qual Health Res* May, 15(5): 586-605.
- Motiejūnaitė-Timinskienė, M., Bulotaitė, L. (2012). Asmenų, praradusių vairuotojo pažymėjimą dėl vairavimo apsvaigus nuo alkoholio, alkoholio vartojimo įpročiai ir aštrių pojūčių siekis. *Visuomenės sveikata*, 3(58): 93-100.

- Murphy, A., Roberts, B., Stickley, A., McKee, M. (2012). Social Factors Associated with Alcohol Consumption in the Former Soviet Union: A Systematic Review. *Alcohol and Alcoholism*, 47(6): 711-718.
- Neale, J., Allen, D., Coombes, L. (2005). Qualitative research methods within the addictions. *Addiction*, 100: 1584-1593.
- Nathan, P. E. (1991). Substance use disorders in the DSM-IV. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(3): 356-361.
- Nesavas, A. (1984). Fenomenologinė žinojimo sociologija. *Problemos*, 31.
- Nesavas, A. (1987). A. Šiuco fenomenologinė sociologija. *Problemos*, 37.
- Newcomb, K. M. (2010). Linguistic Construction of Figured Worlds, Identity, and Addiction in Female College Students. University of Pittsburgh.
- Nichter, M., Quintero, G., Nichter, M. (2004). Qualitative research: Contribution to the study of drug use, drug abuse, and drug use(r)-related interventions. *Substance Use & Misuse*, 39: 1907-1969.
- Niv, N. (2007). The Sociologic Basis of Drug and Alcohol Addiction. In Lessenger, J. E., Roper, G. F. (editors) *Drug Courts: A New Approach to Treatment and Rehabilitation*. Springer, p. 51-70.
- Norkus, Z. (1997). Robertas Mertonas ir šiuolaikinė sociologija. *Sociologija: mintis ir veiksmai*, 1: 85-87.
- NTAKD, Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas. (2013). Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tyrimas Lietuvoje 2012 metais. Oficialusis pranešimas.
- OECD, Organisation of Economic co-operation and development. (2012). Alcohol consumption among adults. *Health at a Glance: Europe 2012*, OECD Publishing. Prieiga per internetą: <<http://dx.doi.org/10.1787/9789264183896-25-en>> [žiūrėta 2013-09-11].
- O'Connor, L. E, Berry, J. W., Inaba, D. (1994). Shame, guilt, and depression in men and women in recovery from addiction. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 11(6): 503-510.
- Oxford advanced learner's dictionary of current English. (2005). Hornby, A. S., chief editor Sally Wehmeier. Oxford: Oxford University Press.
- Oxford Dictionary of Sociology. (2009). Edited by Scott, J., Marshall, G. Oxford University Press.
- Pacula, R. L., Chaloupka, F. J. (2001). The effects of macro-level interventions on addictive behavior, 36(13): 1901-1922.
- Page, S. (1993). Effects of the mental illness label in 1993: Acceptance and rejection in the community. *Journal of Health and Social Policy*, 7: 61-68.
- Pals, J. L. (2006). Narrative Identity Processing of Difficult Life Experience: Pathways of personality Development and Positive Self-Transformation in Adulthood. *Journal of Personality*, 74: 4.

- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pavilionis, R. (2005). *Prasmė ir tapatumas, arba Kelionė į save*. Vilnius: VĮ Mokslo tyros institutas.
- Pavlovskienė, R. (1998). Socialinė girtavimo determinacija. Socialinės grupės: raiška ir ypatumai [straipsnių rinkinys]. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Lietuvos sociologų draugija, Vilnius.
- Petružytė, D. (2008). Grindžiamosios teorijos metodologija: B. Glaser'io ir A. Strauss'o versijų palyginimas. *Sociologija: mintis ir veiksmas*, 1: 71-89.
- Peele, S. (2010). The Meaning of Addiction: DSM-5 gives the lie to addiction as a chronic brain disease. *Psychiatric Times*. Prieiga per internetą: <<http://www.psychiatristimes.com/articles/meaning-addiction-dsm-5-gives-lie-addiction-chronic-brain-disease>> [žiūrėta 2013-10-05].
- Peyrot, M. (1985). *Narcotics Anonymous: Its History, Structure, and Approach*, 20(1): 1509-1522.
- Poliakovienė, R., Gurevičius, R. (2010). Mirtingumo nuo alkoholinės kepenų ligos ir kepenų cirozės sekuliariniai pokyčiai Lietuvoje 1968–2007 m. *Visuomenės sveikata*, 2(49): 23-32.
- Polkinghorne, D. E. (1988). *Narrative Knowing and the Human Sciences*. New York State: University of New York Press.
- Polkinhorne, D. E. (1991) *Narrative and Self-concept*. *Journal of Narrative and Life-History*, 1: 135-153.
- Piaget, J., Inhelder, B. (1969). *The psychology of the child*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Pikūnas, J. (1990). *Nuo asmens iki asmenybės*. Čikaga: Ateitis.
- Pikūnas, J., Palujanskienė, A. (2000). *Asmenybės vystymasis: kelias į savęs atradimą*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.
- Rabie, R. (2009). *The lived experience of female alcohol dependence: a heremeneutic phenomenological approach*. University of South Africa.
- Rapolienė, G. (2012). *Ar senatvė yra stigma? Senėjimo tapatumas Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Recovery from Addiction. *Journal of Lesbian Studies*, 9(3).
- Reinarman, C. (1993). The Social Construction of Drug Scars. In P. Adler and P. Adler (eds.), *In Constructions of Deviance: Social Power, Context and Interaction*, Belmont, CA: Wadsworth, p. 92-104.
- Reith, G. (2004). Consumption and its discontents: addiction, identity and the problems of freedom. *British Journal of Sociology*, 55(2): 283-300.
- Reith, G. (1999). In Search of Lost Time Recall, Projection and the Phenomenology of Addiction. *Time Society March*, 8(1): 99-117.

- Ricoeur, P. (2008). *Memory, history, forgetting* (translated by Blamey K., Pellauer D.). Chicago: University of Chicago Press.
- Richards, H. M., Schwartz, L. J. (2002). Ethics of qualitative research: are there special issues for health services research? *Family Practice*, 19(2): 135-139.
- Rimaitė, A. (2009). *Genetiškai modifikuotų organizmų diskurso formavimasis Lietuvos žiniasklaidoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
- Ritzer, G. (1996). *Classical sociological theory*. New York: McGraw Hill.
- Ritzer, G. (1981). *Toward an Integrated Sociological Paradigm*. Allyn and Bacon, Boston.
- Robins, L. N. (1973). *The Vietnam Drug User Returns*. Washington, DC: Supt. Of Docs., U.S. Gov.
- Room, R. (2005). Stigma, social inequality and alcohol and drug use, 24(2): 143-155.
- Room, R. (2006). Taking account of cultural and societal influences on substance use diagnoses and criteria. *Addiction*, 101: 31-39.
- Rosenqvist, P., Blomqvist, J., Koski-Jännes, A., Öjesjö, L. (eds.). (2004). *Addiction and Life Course*, NAD Publication 44, Nordic Council for Alcohol and Drug Research Helsinki.
- Ruolytė-Verschore, R. (2012). *Neįgaliųjų studentų dalyvavimas Lietuvos aukštojoje mokyklose*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Salter, G., Clark, D. (2004). *The Impact of Substance Misuse on the Family: A Grounded Theory Analysis of the Experience of Parents*. Thesis, WIRED and Department of Psychology, University of Wales Swansea. Prieiga per internetą: <<http://www.fsn.ie/documents/The%20impact%20of%20drug%20misuse%20on%20the%20family%20G2.pdf>> [2013-10-11].
- Sartorius, N., Schulze, H. (2005). *Reducing the Stigma of Mental Illness*. Cambridge.
- Saunders, W. M., Phil, M., Kershaw, P. W. (1979). Spontaneous remission from alcoholism: A community study. *Br. J. Addict.* 74: 251-265.
- Savicka, A. (2007). *Personal Identity in the Face of Change: Between Destiny and Choice Lithuanian Identity and Values in Savicka, A. (Ed), Lithuanian Philosophical Studies*. Washington: Library of Congress of Cataloging-in-Publishing.
- Schlomith, R. K. (2006). *Concepts of Narrative. The Travelling Concept of Narrative. Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences*.
- Schomerus, G., Lucht, M., Holzinger, A., Matschinger, H., Carta, M. G., Angermeyer, M. C. (2011). The Stigma of Alcohol Dependence Compared with Other Mental Disorders: A Review of Population Studies. *Alcohol and Alcoholism*, 46(2): 105-112.
- Schreiber, R. S., Stern, P. N. (Eds.). (2001). *Using grounded theory in nursing*. New York: Springer.

- Schutz, A. (1970). *On Phenomenology and Social Relation*, ed. R. H. Wagner. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Schwandt, T. A. (2003). Three epistemological stances for qualitative inquiry: Interpretativism, hermeneutics and social constructionism. In Denzin, N. and Lincoln, Y (Eds.), *The Landscape of Qualitative Research: Theories and issues* (pp. 292-331). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Seldin, N. E. (1972). The Family of the Addict: A Review of the Literature. *Substance Use & Misuse*, 7(1): 97-107.
- Sher, K. J., Walitzer, K. S., Wood, P. K., Brent, E. E. (1991). Characteristics of children of alcoholics: Putative risk factors, substance use and abuse, and psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(4): 427-448.
- Shinebourne, P., Smith, J. A. (2009). Alcohol and the self: An interpretative phenomenological analysis of the experience of addiction and its impact on the sense of self and identity. *Addiction Research and Theory*, 17(2): 152-167.
- SIRC, Social Issues Research Centre. (1998). *Social and Cultural Aspects of Drinking. A report to the European Commission.*
- Sismondo, S. (1993). Some Social Constructions. *Social Studies of Science*, 23: 515-53.
- Speck, K. J. (2002). *A grounded theory of volition in recovery from substance abuse*. Dissertation, University of Nebraska – Lincoln. Prieiga per internetą: <<http://digitalcommons.unl.edu/dissertations/AAI3045536/>> [2013-12-02].
- Spradley, J. P. (1970). *You owe yourself a drunk: Ethnography of urban nomads*. Boston: Little, Brown and Company.
- Strauss, A., Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*.
- Straus, M. A., Kantor, G. K. (1994). Corporal punishment of adolescents by parents: A risk factor in the epidemiology of depression, suicide, alcohol abuse, child abuse, and wife beating. *Adolescence*, 29(115): 543-561.
- Stickley, A., Leinsalu, M., Andreev, E., Razvodovsky, Y., Va'gero, D., McKee, M. (2007). Alcohol poisoning in Russia and the countries in the European part of the former Soviet Union, 1970-2002.
- Strawson, G. (2004). *Tales of the unexpected*. The Guardian Online. Prieiga per internetą: <<http://guardian.co.uk/books/2004/jan/10/society.philosophy>> [žiūrėta 2012-03-04].
- Suslavičius, A. (2006). *Socialinė psichologija*, Vilnius.
- Šedienė, P. (2008). Naracinė perspektyva socialiniame darbe su lėtinėmis psichikos ligomis sergančiais asmenimis. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 1(1): 79-91.
- Štelemėkas, M., Veryga, A. (2012). Alkoholio vartojimo nulemtų prarastų potencialių gyvenimo metų kaita Lietuvoje 2003–2010 metais. *Visuomenės sveikata*, 4(59): 26-32.

- Šenavičienė, I. (1999). Tautos budimas ir blaivybės sąjūdis. Istorija XL. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Tamutienė, I., Reingardė, J., Civinskas, R., Baltrušaitytė, G. (2008). Pagalbos asmenims, sergantiems priklausomybės nuo alkoholio ligomis, priemonės ir sistema Lietuvoje. Socialinės ekonomikos institutas, Kaunas.
- Tarptautinių žodžių žodynas. (2001). Vaikevičienė, V. Vilnius: Žodynas.
- Taylor, S. (2007). Narrative as construction and discursive resource. P. 113-122, in Bamberg, M. (ed.), Narrative – State of the Art. Benjamins Current Topics 6. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Terre Blanche, M. J., Durrheim, K. (1999). Research in Practice. University of Cape Town Press.
- Thornicroft, G. (2006). Discrimination against People with Mental Illness, Oxford, Oxford University Press.
- Thomas, W. I., Thomas, D. (1929). The Child in America. New York, A. A. Knopf.
- TLK-10-AM. (2008) Tarptautinės statistinės ligų ir sveikatos problemų klasifikacijos dešimtas pataisytas ir papildytas leidimas, Australijos modifikacija. Australijos sandrauga, 2008.
- TLK-10 psichikos ir elgesio sutrikimai: klinika ir diagnostika (1997). Red. Buinevičius, R., Žembinas, A. Kaunas: Medicina.
- Tomer, J. F. (2001). Addictions are not rational: a socio-economic model of addictive behavior. Journal of Socio-Economics, 33: 243-261.
- Turner, B. S. (2008). The constructed body. Handbook of Constructionist Research. New York: A division of Guilford Publication, Inc. Edited by Holstein, J. A., Gubrium, J. F. Chapter, 25: 293-295.
- Vaičiulienė, A. (1999). Tapatumas ir tapatumo krizė paauglystėje. Psichologija, 19: 108-117.
- Vaillant, G. E. (1995). The Natural History of Alcoholism Revisited. Cambridge: Harvard University Press, 17-46.
- Vaitkus, S. (2005). The “Naturalness” of Alfred Schutz’s Natural Attitude of the Life-World, in M. Endress, G. Psathas, H. Nasu (Eds), Exploration of the Life-World. Dordrecht. The Netherlands: Springer.
- Valantiejus, A. (1999). Šiuolaikiškas tapatumas. Istorijos ir dabarties vertinimo kriterijai. Sociologija. Mintis ir veiksmas, 3(5): 5-15.
- Valantiejus, A. (2003). Postmodernizmas ir epistemologinio reliatyvizmo sąžalys. Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2: 5-49.
- Vega, S. (2004). Addiction: The Search for, Loss, and Transformation of Consciousness.
- Verbylė, D. (2011). Vertybių refleksija kaip prasmingo gyvenimo paieškos metodas šiuolaikinėje visuomenėje, Kaunas.

- VPSC, Valstybinis psichikos sveikatos centras. (2013). Sergamumo psichikos ir elgesio sutrikimais, vartojant alkoholi (F10), dinamika Lietuvos Respublikoje 1999–2012. Parengta pagal metines ataskaitas Nr. 14.
- Wagner, H. (2010). Gyvenimo prasmės ieškos aspektai socialinio darbo kontekste. *Acta Pedagogica Vilnensia*, Nr. 24.
- Waldorf, D. (1983). Natural recovery from opiate addiction: some social psychological processes of untreated recovery. *Journal of drug issues*, 83(2): 237-280.
- Wallace, J. (1993). Modern Disease Models of Alcoholism and Other Chemical Dependencies: The New Biopsychosocial Models *Drugs & Society*, 8(1).
- Waterston, A. (1993). *Street addicts in the political economy*. Philadelphia: Temple University Press.
- Webb, M., Heisler, D., Call, S., Chickering, S. A. (2007). Shame, guilt, symptoms of depression, and reported history of psychological maltreatment. *Child Abuse & Neglect*. 31(11-12): 1143-1153.
- Werner, A., Isaksen, W. L., Malterud, K. (2004). I am not the kind woman, who complains about everything: illness stories on self and shame in women with chronic pain. *Social Science & Medicine*, 59(5).
- Wheaton, B., Gotlib, I. H. (1997). Trajectories and turning points over the life course: concepts and themes. In: Gotlib IH, Wheaton B, editors. *Stress and adversity over the life course: trajectories and turning points*. New York, NY: Cambridge University Press, p. 1-25.
- White, W. (2003). Hazelden Foundation. In Blocker, J. and Tyrell, I., Eds. *Alcohol and Temperance in Modern History*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, p. 290-291.
- White, W., Boyle, M., Loveland, D. (2003). Addiction as chronic disease: From rhetoric to clinical application. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 3/4: 107-130.
- Whitehead, L. C. (2006). Quest, Chaos and Restitution: Living with Chronic Fatigue Syndrome/Myalgic Encephalomyelitis. *Social Science & Medicine*, 62(9).
- WHO (World Health Organization). (2010). European Status Report on Alcohol and Health Prieiga per internetą: <http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/128065/e94533.pdf> [žiūrėta 2013-09-02].
- WHO (World Health Organization). (1955). *Alcohol and Alcoholism*. Report of an Expert Committee. Technical report series, no. 94, Geneva.
- Wiklund, L. (2008). Existential aspects of living with addiction – Part I: meeting challenges. *Journal of Clinical Nursing*, 17(18): 2426-2434.
- Williams, A. (1993). Recovery from Mental Illness: the Guiding Vision of the Mental Health Service System in the 1990s. *Psychosocial Rehabilitation Journal*, 16(4): 11-23.
- Williams, G. (1984). The genesis of chronic illness: narrative re-construction. *Sociology of Health and illness*.
- Winick, C. (1962). Maturing out of narcotic addiction. *Bull Narc*, 14: 1-7.

Wozniak, R. H. (1999). Introduction to The Principles of Psychology William James (1890). In "Classics in Psychology", 1855-1914: Historical Essays. Bristol, UK: Thoemmes Press.

Zakrzewski, R. F, Hector, M. A. (2004). The lived experience of alcohol addiction: men of Alcoholics Anonymous. *Issues of Mental Health nursing*, 25(1): 61-77.

Zbarauskaitė, A. (2009). Globos namuose gyvenančių paauglių tapatumo išgyvenimas: biografinio pasakojimo interpretacinė analizė. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (psichologija). Vilnius.

Zinn, O. J. (2005). The biographical approach: A better way to understand behaviour in health and illness. *Health, Risk & Society*, 7: 1-9.

Žalkauskaitė, U. (2012). Neįgaliųjų naratyvinio tapatumo diskursas Lietuvos spaudoje: stereotipizacijos aspektas. *Filosofija. Sociologija*. Nr. 2, p. 128-135.

Žydžiūnaitė, A., Virbalienė, A., Katiliūtė, E. (2006). Grindžiamoji teorija – kokybinė edukologijos tyrimų metodologinė strategija. *Pedagogika*, 83: 57-63.

Финзен, А. (2001). Психоз и стигма. Москва.

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Alkoholio vartojimo ir priklausomybės nuo alkoholio analizės lygmenų scheminis vaizdavimas

Mikro- ir makrolygmuo bei objektyvus ir subjektyvus matmenys išskirti remiantis G. Ritzer (1981) integruotų sociologinių paradigimų schema (sudaryta autorės).

M a k r o l y g m u o	M i k r o l y g m u o
Objektyvios prasmės	
Socialinė problema Visuomenės sveikatos problema Ekonominis reiškiny Sociokultūrinė analizė	Biomedicininis diskursas Psichologinė alkoholio vartojimo genezė
Biopsichosocialinė priklausomybės samprata	
Subjektyvios prasmės	
Sociologiniai ir antropologiniai alkoholio vartojimo ir su tuo susijusių socialinių normų tyrimai Deviacijų ir marginalumo temos Priklausomybės stigmos analizė Priklausomo asmens vaidmens kūrimo aspektai	Su alkoholio vartojimu susijusių patirčių analizė Blaivybės patirčių analizė
Socialiai konstruojamos su alkoholio vartojimu susijusios individualios prasmės ir tapatumas	

2 PRIEDAS. Trijų grindžiamosios teorijos metodo krypčių skirtumų struktūrinimas (sudaryta autorės)

	Klasikinė GTM (B. G. Glaser)	J. Corbin ir A. Strauss GTM	K. Charmaz GTM
Paradigmos	Postpozityvizmas	Interpretacinė	Konstruktivistinė
Ontologija	Objektyvizmas	Tarp objektyvizmo ir reliatyvizmo	Reliatyvizmas
Epistemologija	Subjektyvistinė	Subjektyvistinė	Intersubjektyvistinė
„Indukcijos“ procesas ir jo prioritetai	Spiralinis indukcijos ir dedukcijos procesas	Indukcinis procesas	Indukcinis procesas
	Aukšto lygmens abstrakcijos	Ištraukiamas aprašomumas	Aprašymo ir interpretacijos procesas
Naudojamos technikos	Procedūrose indukcijos ir dedukcijos proceso nuoseklumo svarba: nuolatinis duomenų ir kategorijų lyginimas	Ištraukiamos naujos duomenų apdorojimo procedūros: kompiuterinės programos, pagalbinių „rėmai“ (pvz., paradigmatis modelis)	Akcentuojamos su duomenų aprašymu susijusios technikos (memų rašymas)
Duomenų konceptualizavimo pobūdis	Daug kodavimo „šeimų“	Viena bendra procesą atspindinti „ašis“, aplink kurią grupuojami konceptai	Vienas pagrindinis fenomenas – sąsajų struktūrinė ir proceso analizė
	Proceso svarba: stadijos, fazės	Proceso svarba: stadijos, fazės, veiksmožodžių vartojimas	Struktūrinių ryšių ir proceso svarba
Tyrėjo vaidmuo duomenų analizėje	Neutralus stebėtojas	Tarp stebėtojo ir interpretatoriaus	Aktyvus interpretatorius
	Randa kategorijas	Randa kategorijas	Konstruoja kategorijas
Tyrėjo ir dalyvio sąveika	Neturi svarbos	Ne itin svarbi	Sąveika veikia gautus duomenis
Metodologinė struktūra	Griežta	Nuo griežtos kito į lankstesnę	Lanksti
Kiekybinių ir kokybinių duomenų derinimas	Pasisako už derinimą	Neprieštarauja derinimui, bet prioritetas – kokybiniais duomenimis	Prioritetas kokybiniais duomenimis

3 PRIEDAS. Interviu planas

Prisistatymas

- Tyrimo temos aptarimas.
- Konfidencialumo užtikrinimo būdai (duomenų analizės ir spausdinimo ypatumai).
- Tyrimo dalyvio teisės (nutraukti interviu, atsisakyti kalbėti tam tikra tema).

I dalis. Pagrindinis klausimas

Prašau papasakoti savo gyvenimo istoriją nuo tada, kai buvote mažas vaikas, iki šių dienų.

II dalis. Papildomi klausimai

Gal galėtumėte prisiminti situaciją, kai ypač pajutote, kaip keičiasi jūsų santykis su savimi – į (vardas)?

Gal galėtumėte prisiminti situaciją, kai ypač pajutote, kaip keičiasi jūsų kūnas? Santykis su savo kūnu?

Gal galėtumėte prisiminti situaciją, kai ypač pajutote, kaip keičiasi jūsų santykiai su artimais žmonėmis?

Gal galėtumėte prisiminti situaciją, kai ypač pajutote, kaip keičiasi aplinkinių požiūris į jus?

Kaip keitėsi dvasinis gyvenimas? Dievo ar „aukštesniosios jėgos“ patyrimas?

Ką pozityvaus jums suteikė ši priklausomybės ligos patirtis?

Ką negatyvaus jums suteikė ši patirtis?

Kas jums labiausiai padėjo keisti situaciją, susijusią su probleminiu alkoholio vartojimu?

Kas labiausiai trukdė?

III dalis. Žaidybiniai klausimai

Jeigu Jums reikėtų viena metafora apibūdinti save sveikimo procese, kokią pasirinktumėte? (Filmas, personažas, pasaka, mitinis herojus, gyvūnas ar pan.)

Jeigu turėtumėte stebuklingą burtų lazdelę, ką labiausiai šioje savo istorijoje norėtumėte pakeisti?

IV dalis. TST testas

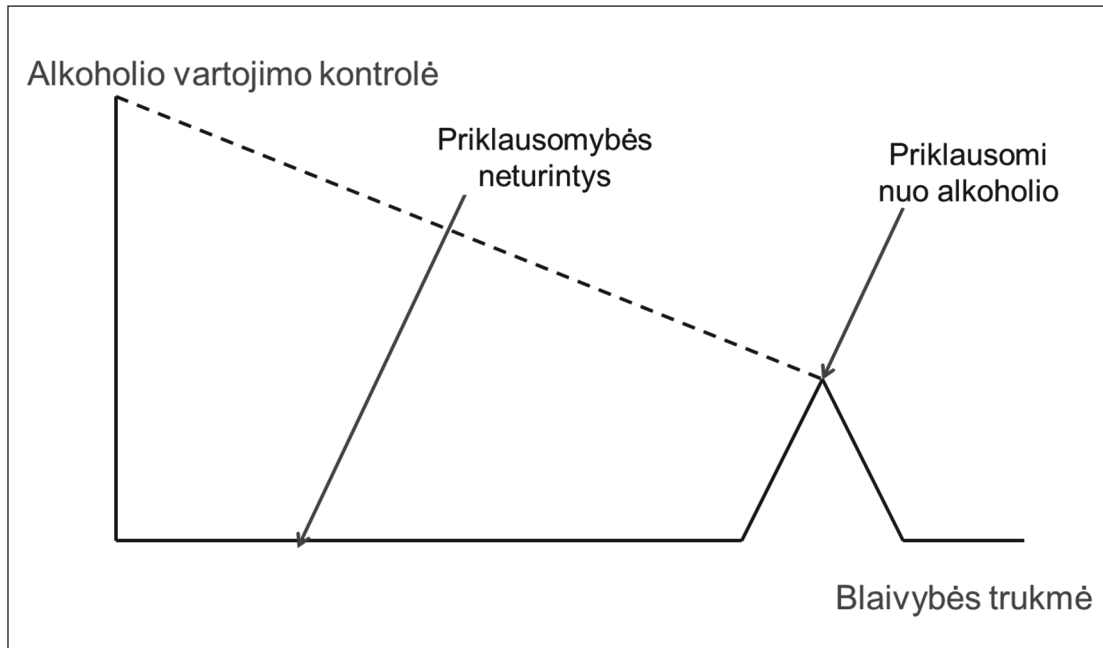
Amžius _____

Probleminio alkoholio vartojimo trukmė _____

Blaivybės trukmė _____

4 PRIEDAS. Tyrimo medžiaga: peišinio, maldos, eilėraščio pavyzdžiai.

Piešinys

Priklausomybės kaip viso gyvenimo ligos samprata⁶⁵

Malda

12 žingsnių programos, 11 žingsnio⁶⁶ Pranciškaus malda: Malda: *Viešpatie, padaryk mane savosios ramybės pasiuntiniu. Leisk man nešti meilę, kur siaučia neapykanta; Santaiką, kur vyrauja barniai; Vienybę, kur gresia skilimas; Tikėjimą, kur kankina abejonės; Tiesą, kur viešpatauja klaida; Viltį, kur braunasi nusiminimas; Džiaugsmą, kur slegia liūdesys; Šviesą, kur užgulios tamsybės. Mokytojau, padaryk, kad aš trokščiau kitus paguosti, o ne pats būti guodžiamas, Kitus suprasti, o ne pats būti suprastas; Kitus mylėti, o ne pats būti mylimas; Nes kas duoda – gauna, Kas atleidžia – tam atleidžiama. Kas miršta – tas gimsta amžinai gyventi. Amen.*

⁶⁵ Piešinį, siekdamas paaiškinti priklausomybės ligos tęstinumą interviu metu nupiešė tyrimo dalyvis (Dmitrijus). Jo tikslas buvo pavaizduoti, jog fizinis priklausomybės psichoaktyviai medžiagai simptomas sergant priklausomybe yra permanentinis – asmuo niekada negalės kontroliuoti išgeriamos medžiagos, nuo kurios yra priklausomas, suvartojamą kiekį.

⁶⁶ 11 žingsnis: *Pažinę Dievą, maldoje ir apmąstymuose stengėmės atnaujinti savo sąmoningą ryšį su Juo ir meldėmės, kad pažintume Jo valią ir gautume jėgų ją įvykdyti.* Maldą tyrimo dalyvis atsiuntė po interviu, trumpąja žinute telefonu (AA, 2003).

Eilėraštis.

Gyvenimas – kas tai?

Atsakyk man: ką tau primena metų laikai, stumdydami vienas kitą,
Tarytum bangos jūroje, kurių mes nepagauname.
Atsakyk man: kodėl upės teka žemyn, bet ne aukštyn, o medžiai stovi
Garsiai mastydami, kurių mes negirdime.
Atsakyk man: kodėl snaigės šokdamos valsą mikdo visą kas gyva aplinkui,
Išskyrus tave, nes tau neramu dėl rytojaus .
Atsakyk man: kodėl laikas nesustoja, kai mes to trokštame,
Tačiau prievartos jėga mus stumia į pražūtį, bet mes kenčiame.
Atsakyk man: kodėl viens į kitą panašūs, o dviejų vienodų nebėr.
Ak nežinai ir negali žinoti, nes tai – gyvenimas.

Tada atsakyk man: kodėl mes turime rankas ir kojas,
Kurios mums taip negailestingai svarbios, bet mes nesuprantame.
Atsakyk man: kodėl mes turime smegenis, kurios atlieka prokuroro funkciją,
O kartais apgauna, tačiau tuo netikime.
Atsakyk man: kodėl mes turime kūną ir širdį, kuriais jaučiame,
Džiaugiamės, o galiausiai – kenčiame ir to dar maža...
Atsakyk man: kodėl išsekinti skausmo, mes ieškom paguodos,
O vėliau išduodame, tačiau to nepripažįstame.
Atsakyk man: kodėl viens į kitą panašūs, o dviejų vienodų nebėr.
Ak nežinai ir negali žinoti; kitaip tai nebūtų gyvenimas.

O dabar paklausk ką aš tau pasakysiu.
Kokia tyra ši erdvė, kurią mes saugome ir teršiame.
Koks nuostabus šis pasaulis, kurį mes kuriame ir trypeme.
Koks malonus šis gyvenimas, kuriuo mes džiaugemės ir bjaurojame.
Mes skubame gyventi neatsigręsdami į savo sielos taurumą ir tuštybę.
Mes visi vieniši, užsidarę savy ir nematom nei gėrio, nei džiaugsmo.
Mes susitikom per vargą, o mylėti vienam kito nelemta.
Ne, gana, tarkime blogiui ne, tai ne mes, tai kiti . . .
Štai toks ir yra mūsų gyvenimas.

Tad, prašau visų čia esančių, pabuskime gi pagaliau iš to amžino miego.
Ir tarkime sau: man metas keliauti į šią šventą ir nuostabią kelionę,
Kuri kupina džiaugsmo, laimės, meilės, kupina nepakartojamų akimirkų.
O svarbiausia palinkėkim ir pasveikinkim visus, kurie supa mus aplinkui.
Juk niekas kitas, tik mes patys galime sukurti visa kas gražiausia.

5 PRIEDAS. Tapatumo testas

Tapatumo testas (angl. *Twenty statement identity test*)

Prašau kiekvieną frazę užbaigti skirtingu žodžiu arba žodžių junginiu, kurie, jūsų manymu, atspindi Jus.

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

Aš esu

6 PRIEDAS. Atmintinių pavyzdžiai

Atmintinės pavyzdys analizuojant 20 sakinių tapatumo testo (TST) rezultatus

Nr.	Eil. Nr.	Priskiriama	Parafrazės pavadinimas	Atmintinės
T1	1	Sūnus	Tėvų ir sūnaus vaidmens svarba	Santykiai su mama, su tėvais buvo kaip gana svarbi linija: ne tiek praeityje, kaip esamuoju (tyrimo) metu. Kostas gyvena su tėvais, mama jam ruošia pietus, tad matyti, jog sūnaus vaidmuo yra gana reikšmingas – šie stebėjimai papildo testo duomenis. Mama yra tas reikšmingas asmuo, kuris minimas kritinėse gyvenimo situacijose.
T2	2	Tėvas	Tėvo vaidmens augimo svarba	Tėvo tema taip pat išryškėja ir tęsiasi viso interviu metu. Ji gana skausminga, nes susijusi su šeimos suirimu, skyrybomis, kurias Kostas reflektuoja paveikęs savo elgesiu priklausomybės vystymusi periodu. Tad priklausomybės aspektai tapatume vertinami kaip trukdantys tinkamai atlikti svarbius socialinius vaidmenis – vyro ir tėvo. Atliekamas tėvo vaidmuo gana trapus: santykis su sūnumi per atstumą, daug baimės ir nepasitikėjimo savimi, tačiau augant tame santykyje ir žengiant į priekį. Kostas ypač reflektyvus šiame santykyje, matyti, koks jis jam reikšmingas – tarsi katalizatorius, kurio pokyčiai ir patirtys iliustruoja jo sveikimo kelią ir esminius momentus.
T3	3	Žmogus	Tiesiog žmogus	
T4	4	Anoniminis alkoholikas	Anoniminis alkoholikas– vidurinis tapatumo ženklas	Anoniminis alkoholikas nėra svarbiausias tapatumo aspektas Kostui, tačiau jis yra per patį vidurį, tarsi tam tikra ašis, įrėminta kitais svarbiais jam vaidmenimis.
T5	5	Apdailininkas	Profesinis tapatumas	---
T6	6	Brolis	Brolis	Šeimos vaidmenys išlieka reikšmingi.
T7	7	Meniškos sielos žmogus	Meniškos sielos žmogus	Kostas daug kalbėjo apie savo kūrybą, skaitė ją. Tai gana intymūs ir netikėti dalykai, kurie buvo atskleisti pačioje interviu pabaigoje. Teste šis tapatumo aspektas taip pat pateikiamas pabaigoje. Atrodo, jog naujas priklausomo asmens tapatumas ir su juo susiję gyvenimo pokyčiai išstumia tuos tapatumo aspektus, kurie padėjo realizuoti save per meną.

7 PRIEDAS. Interviu proceso detales žymintys ženklai transkribuojant

/ // ///	Kalbančiojo pauzė 3 sek. / 6 sek. / 9 sek.
[rodo ties galva] [pasitepa rankas kremu ir man pasiūlo]	Laužtiniuose skliaustuose rašoma viskas, kas interpretuojama tyrėjos, – emocijos, procesai, pastabos.
<u>Nu, dabar tai jau susiimsiu</u>	Pabraukiamos tos vietos, kurias tyrimo dalyvis akcentuoja, raiškiau ištaria, pabrėžia.
Tai ne sapnas ir ne mirażas, tai tiesa, tai vyksta!	„Bold“ funkcija paryškinamas garsesnis kalbėjimas.
<i>Tokio tėvo misijos ar pareigos</i>	Kursyvu žymimi tyliau ištarti žodžiai.
„T“ / „A“	Naujo kalbančiojo tekstas – tyrėja / informanto slapyvardžio pirmoji raidė.

Šio proceso metu stengiamasi užrašyti kuo daugiau tyrimo situacijos detalių. Transkribavimo proceso gale tekstas numeruojamas eilutėmis. Vėliau tekstas neberedaguojamas, kad nebūtų iškraipomos eilutės, kurios vėliau padeda atsekti įvairaus lygmens kodams priskirtas citatas. Transkribuojant tekste naudojami ženklai pateikti.

8 PRIEDAS. Kodavimo pavyzdžiai

1 lentelė. Pirminis kodavimas: parafrazės.

Nr.	Eil. Nr.	Priskiriami sakiniai	Pirminiai kodai: parafrazės
64	136-139	Dabar dabar vėl peržiūriu ir peržiūriu, kad tai buvo, nu, žiaurus emocinis nesaugumas. Žiau-žiauriai jaučiausi emociškai nesaugus ir to saugumo taip taip kažkaip tai <i>reikėjo</i> . Tai vėlgi, vienoj vietoj lyg tai ir gerai viskas, ar tai ne, ar dar ten kažką, bet kitoj, matyt, yra labai labai nesaugiai jausdavausi.	Baimės miegoti vienam refleksija: <i>žiaurus emocinis nesaugumas</i>
65	139-141	Aišku, vėlgi ten tėvo pykčiai buvo šalia to vykdavo, kad aš nenormalus nuo tų jau, žinai, eidavo kiekvienas tas toksai žingsnis, kad aš esu nenormalus, žinai. ////	Saugumo paieškos dėl tėvo pykčio virsdavo mano <i>nenormalumu</i>
66	141-142	Dar labai atsimenu pirmą mokytoją, kuri labai ryškų tokį kaip ir pėdsaką paliko, palaikė ir priėmė.	<i>Ryškus pėdsakas</i> : pirmoji mokytoja – <i>palaikė ir priėmė</i>
67	142-144	Ir buvo toksai labai labai toksai santykis fainas – man ta prasme tai buvo išeinant iš tos savo šeimos į kažką kitokią, kur nuolatinė kritika, ne-ne pripažinimas, tai man tas jos palaikymas buvo...	<i>Fainas santykis</i> : palaikymo atsvara nepripažinimui šeimoje

2 lentelė. Pirmasis fokusuoto kodavimo etapas: konceptai

Nr.	Par. Nr.	Parafrazės	Konceptai
11	59 60 63	Savęs nerandantis: <i>ne tuo laiku gimęs</i> Savęs neatradęs – kito negalėjau padaryt laimingu <i>Visas mano gyvenimas buvo paremtas iliuzija</i> : svajonės būt laimingu ateity	<i>Ne tuo laiku gimęs</i>
12	69 70 71	Gėrimas, kad nebūti <i>balta varna</i> <i>Nepritapdavau</i> Alkoholis – laikina priemonė tapti kažkieno dalimi	Alkoholis – laikina priemonė tapti <i>kažkieno dalimi</i>
13	76 131 133	Gimus dukrai – <i>dar vienišesnis</i> Šuva – draugas ir alkoholikas Žmonos prisilietimai pažadindavo raudą ir bejėgystės suvokimą	Vienatvė ir bejėgystė
14	75 85 86 87 88 91	<i>Prisigėręs tėvelis</i> Dukters ašaros pamačius girtą tėtį Melagingos pagyros, kad <i>nevogdavau</i> Vagystės iš dukters taupyklės – kaip nesąžiningumo kulminacija: <i>antžmogis</i> Reikšmingas santykis su dukra: skausminga meilė ir pažadų iliuzijos Gėda girtam žiūrėti dukrai į akis	<i>Prisigėręs tėvelis</i> : skausminga tėvystės tapatumo linija vartojant

3 lentelė. Antrasis fokusuoto kodavimo etapas: kategorijos

Nr.	Konceptai	Kategorijos
N1	1 Tėčio netektis 6 <i>Artimo ryšio su mama nebuvo</i> 12 Tapatumo virsmas: nuo išmokto herojės vaidmens iki tikrojo aš	Ankstyva tėčio netektis – ir šeimoje prisiimtas <i>herojės</i> vaidmuo
N2	2 Dviguba priklausomybė: priklausomybė santykiuose <i>vedė prie alkoholio</i> 7 Tradicinis moters vaidmuo šeimoje: nuo <i>aukos</i> iki pasipriešinimo 14 Ant svarbaus sprendimo priėmimo slenksčio: baimė <i>versus</i> sveikas protas 20 <i>Esu ir koalkoholikė</i> 18 Atsakomybės prisiėmimo pusiausvyros paieškos 24 Kelias į save – per poreikių ir jausmų atpažinimą 26 Džiugina pagarba vyro kaip tėvo vaidmeniui: <i>nepiršau savo nuomonės</i> 27 Sveikimas nuo priklausomybės – kaip mokymasis gyventi 30 <i>Moteris, depresija ir alkoholis</i> 4 Įgalinantis motinos vaidmuo (kad dėl savęs nepakovojo, bet dėl vaikų – taip)	Esu ir koalkoholikė: priklausomybė santykiuose vedė prie alkoholio
N3	3 Platus socialinis tinklas – savižinos ir savęs priėmimo terpė 16 Tapimas <i>sava</i> : AA grupės – kaip santykių kūrimo laboratorija 17 Nulūžusios <i>rožės</i> prigijimas: laisva, sociali ir stipri	Tapimas <i>sava</i> : AA grupės – kaip santykių kūrimo laboratorija
N4	8 <i>Alkoholikė</i> 10 Moterų priklausomybės stigma 28 Pozityvus tapatinimasis: <i>priklausomi – veiklūs žmonės</i> 29 Nėra noro keisti praeities: šiandienos svarba	<i>Alkoholikė</i> : moterų priklausomybės stigma versus pozityvus tapatinimasis su <i>veikliais žmonėmis</i>

4 lentelė. Ašinis kodavimas: konceptualiosios kategorijos

	Fokusuoto kodavimo kategorijos	Ašinio kodavimo kategorijos
D1	Priklausomybė šeimoje ir Nepriklausomybės pradžia: <i>nepritapau</i>	Priklausomo „aš“ konstrukto ištakos: „makro-“ ir „mezoįspūčiai“ visam gyvenimui
V1	Vaikystė ir paauglystė. „Be vietos“	
K1	Vienturtis šeimoje: <i>godus drakoniukas</i>	
R1	<i>Fundamentalus nudrąšinimas</i> šeimoje: <i>nenormalus</i>	
R3	1991 m. – <i>žiauriai juodas laikas: nuo reikavimų namuose iki gatvės</i>	
R4	<i>Ieškotojo mentalitetas</i> – vienatvė versus autoriteto paieškos: nuo draugystės su mokytojais iki gaujų	
O1	<i>Plikas</i> – be pirminės socializacijos „bagažo“: savęs priešpastatymas <i>vaikams iš gerų šeimų</i>	
S1	Mylimas vienturtis: alkoholio vartojimo tradicijų turinčioje giminėje	
Z1	Nedarna ir vienišumas šeimoje: <i>viskas kaupėsi viduj</i>	
A1	Priklausomybė šeimoje: nuo <i>begalinės meilės</i> iki <i>begalinio teroro</i>	
N1	Ankstyva tėčio netektis – ir šeimoje prisiimtas <i>herojės</i> vaidmuo	
L1	„Vyriškas“ auklėjimas: <i>besąlygiškas paklusnumas ir fizinės bausmės</i>	
E1	<i>Paliktų moterų linija</i> : pykčio vyrams „paveldėjimas“	
E2	<i>Purvinos</i> realybės nepriėmimas ir <i>polinkis į gilius egzistencinius ieškojimus</i>	

9 PRIEDAS. Tyrėjo savirefleksijos tęsinys: tyrimo ribotumai

Keletas tyrimo ribotumų buvo aptarti tyrėjos savirefleksijos dalyje, aprašant savo mokslinį kelią ir pastangas derinti socialinio darbo bei sociologijos mokslų žinias. Kiti – pristatant tyrimo metodologiją: TST metodo taikymo trukdžiai interviu metu. Dar vienas ribotumas atliekant tyrimą buvo žmonių, kurie sveikstano priklausomybės ne AA pagalbos sau grupių pagalba, paieška. Manau, kad šituo atžvilgiu „prisotinamumas“ galėtų būti dar didesnis, nes būdų ir skirtingų patirčių gali būti begalė, tačiau atrasti ir praklabinti tokius žmones sudėtinga dėl priklausomybių ligas gaubiančių mitų ir stigmos.

Pateiksiu dar kelias problemas, susijusias su pačiu tyrimo rezultatų analizės ir pateikimo procesu. Susidūriau su empirinių duomenų „suvaldymo“ problema, kuri susijusi su mano, kaip tyrėjos įgūdžiais, išmoktomis technikomis. Kokybinių tyrimų pradinėse stadijose įprasta „pasinerti“ į duomenis, tai padeda iš ties ne tik suvokti, bet ir pajauti tyrimo lauką, jo problematiką. Mano manymu, atvirojo kodavimo etapas užtruko per ilgai dėl pernelyg kruopščios analizės, užsibūnant prie mažai reikšmingų aspektų, dėl baiminimosi nepamesti svarbių analizuojamo fenomeno momentų. Tai galėjo būti susiję su tuo, jog tuo pačiu metu teko mokytis fenomenologinio tyrimo technikų, kas trukdė apsiriboti K. Charmaz Grindžiamosios teorijos metodui būdingais ypatumais. Todėl prireikė papildomo kodavimo etapo – nes iki teorijos lygmens konceptuolizuoti itin detalai aprašomus kodus buvo sudėtinga.

Nemaža problema buvo ir medžiagos pateikimas. Pats gyvenimo istorijos interviu metodo pasirinkimas bei kiti duomenų rinkimo metodai nulėmė duomenų gausą, išsamumą. Tuo tarpu, metodologijos ypatumai neleido apsiriboti vien tik galutiniu analizės rezultatu – Grindžiamosios teorijos pateikimu. Ašinio kodavimo duomenų pateikimo „prašė“ patys duomenys – be šio sprendimo, rodėsi, nebus išgirstas tyrimo dalyvių „balsas“, tikrosios jų tapatumo „spalvos“. Tačiau tokia duomenų pateiktis sąlygojo didelę disertacijos teksto apimtį.

Amžiaus, lyties refleksija interviu sąveikoje. Amžiaus skirtumą, kaip interviu situacijai įtaką darantį veiksni, suvokiau viename interviu su jauniausiu tyrimo dalyviu. Su šiuo tyrimo dalyviu susisiečiau interneto portale „Facebook“. Tokiu būdu mano, kaip panašaus amžiaus žmogaus, identifikavimas galėjo paveikti tai, jog tyrimo dalyvis stengėsi labiau plėtoti tas temas, kurios susijusios

su jo asmeniniu žinojimu apie panašaus amžiaus jaunimo veiklas, laisvalaikį ir kitus socialinio gyvenimo aspektus. Klausimai, kurie reikalavo daugiau jausminės ar patyriminės savirefleksijos, tarsi buvo „praleidžiami pro pirštus“. Manau, jog tai galėjo būti susiję su pasitikėjimu manimi, kaip tyrėja, dėl mano amžiaus. Lyties aspektą pajutau kitoje tyrimo situacijoje, kurioje tyrimo dalyviui buvo itin skausminga ir aktuali santykių su moterimis tema. Jaučiau, kad tyrimo dalyvis nėra pasirengęs šia tema atvirai kalbėtis dėl mano lyties. Tikėtina, jog tokioje tyrimo situacijoje atsivėrimas šiomis temomis ir pasitikėjimas būtų didesnis, jei tyrėjas būtų vyras.

10 PRIEDAS. Atmintinė: tyrimas asmeninių patirčių kontekste.

Visi interviu išliko atminty su savo spalvomis, kvapais, vietomis, emocija – net ir praėjus metams po paskutinio interviu galėčiau nupasakoti nemažai detalių, nes jos stipriai įsirežė į atmintį kartu su papasakotomis istorijomis... Panašiai, kaip pradėjus klausyti interviu įrašo, akimirksniu persikeldavau į interviu situaciją – tyrimo dalyvių balsai itin sužadindavo visus prisiminimus. Neabejoju, kad tyrėjas yra tarsi koks „instrumentas“ visais savo pojūčiais matuojantis, skanuojantis, tiriantis aplinką. Vėliau ši informacija nusėda sluoksniais – kažkas sąmonėje, kitkas pašamominiam lygmenyje ir neabejotinai veikia viso proceso metu – susitikimų ir pokalbių su žmonėmis iki galutinio teksto parengimo...

Tyrimo temos pasirinkimą nulėmė priklausomybių ligų problematika, kurią mačiau ne tik visoje šalyje, bet ir neišvengiamai savo aplinkoje. Tyrime tai galėjo pasitarnauti tiek kaip stiprybė, nes iš ties negalėjau visada išlikti tik objektyvi tyrėja, buvo gana nesudėtinga įsijausti į kitų žmonių patirčių refleksijas, nes tai lietė mano vidų. Tačiau kai kuriais atvejais, ir pati save nustebindavau. Pavyzdžiui, po vieno interviu su sėkmingai blaivybės siekiančiu žmogumi, kuris gana atvirai kalbėjo apie savo klaidas, silpnybes, kurios jo nepalieka net ir praėjus daugybei sveikimo metų, ašaros interviu metu pradėjo riedėti kaip pupos. Leidau joms riedėti, tačiau kartu jutau vidinį sąmyšį, nes jausmai grūmėsi su protu – ar galiu sau leisti šitaip reaguoti interviu metu?.. Panašiai ir analizuojant duomenis teko dažnai derinti šias dvi pozicijas (jausmų ir proto), kurios, mano manymu, puikiai dera, bet reikalauja pusiausvyros, vardan kurios neretai reikėjo pasistengti.

Įdomi patirtis buvo, kaip analizuojant duomenis ašinio kodavimo metu, išgirdau apie vieno garsaus aktoriaus savižudybę, kuri didžiąja dalimi galėjo būti siejama su priklausomybe alkoholiui. Iš tiesų, patyriau kelių dienų gedėjimo laikotarpį – klausiau savęs, kodėl šitiek jausmų dėl žmogaus, kurio net nepažinojau ir nepasakyčiau, kad itin žavėjaisi? Atsakymas buvo susijęs visų pirma su tuo, kad išklausius tiek istorijų, jos man tapo gana savos, pažįstamos, artimos. Bet svarbiausia – jos užsibaigdavo gera arba bent jau neutralia pabaiga. Taip, puikiai žinojau Lietuvos mirčių, susijusių su save žalojančiu elgesiu, priklausomybės ligomis, statistiką. Ji bene didžiausia Europoje. Tačiau ilgai gyvenau su savuoju empiriniu tyrimu, kuris tos „šešėlinės“ pusės tiek neapėmė... Pagavau save, kad mano išgyvenamas liūdesys susijęs su kažkokiu pašamoninu įsitikinimu, kad priklausomybę lydi vingiuoti, sudėtingi, bet sėkmingi sveikimo atvejai. O čia štai tau... gyvenimas, kuris „neišsipaišė“ į šiuos rėmus.

11 PRIEDAS: atmintinė. Nuo tapatumo kūrimo „laboratorijos“ iki „perkėlimo“

Bendruomenės aplinką, remiantis tyrimo dalyvių naratyvų analize, galima laikyti tam tikra tapatumo kūrimo „laboratorija“, kuriai būdingos saugios sąlygos ir palankios naujų eksperimentų su tapatumu galimybės. Po saugios bendruomenės aplinkos tyrimo dalyviams tenka savuosius „aš“ perkelti ir išreikšti platesniame socialiniame kontekste, kur daugiau egzistencinio nerimo ir nežinomybės, o santykiai sudėtingesni (*„Ir paskui tuos santykius iš ten tu perkeli į gyvenimą savo“*, Nijolė). Tyrimo dalyvių pokyčiai santykiuose reflektuojami iš įvairių pozicijų. Pavyzdžiui, apibendrinami patys santykių pokyčiai (*„Pas mane apskritai santykiai pasitaisė vat su visu šituo reikalu“*, Oskaras). Dėmesio skiriama ir požiūriui į save iš šalies – ir kaip kintantis tapatumas įtakoja santykių pokyčius: auganti savivoka leidžia stebėti save santykyje ir tokiu būdu jį transformuoti (*„Pastebimai. Bet pastebimai tiktai man. Nu supranti, kad tampa kažkoks švelnesnis, minkštesnis – kas liečia vat komunikaciją: kaip tu į kitus žiūri, kaip juos priimi, kaip tu su jais šneki...“*, Oskaras)

Dar vienas tapatumo „perkėlimo“ į platesnį socialinę kontekstą momentas – tai savojo „aš“ ribų aiškesni suvokimas, įsisąmoninimas. Tai dar labiau būdinga tuose naratyvuose, kuriuose šalia priklausomybės nuo alkoholio išryškėja netiesioginės priklausomybės problema. Tokiu atveju, susiliejimas su kitu žmogumi priklausomybės vystymosi laikotarpiu tampa svarbiu savojo „aš“ sustiprinimu ir palaikymu. Blaivybėje, aiškėjant asmeninio tapatumo kontūrams, didėja ribų su kitais žmonėmis nustatymo poreikis (*„Tai yra du žmonės, padedantys viens kitam gyventi ir realizuoti savo svajones, bet jų gyvenimai yra skirtingi ir jie neturi susilieti į vieną“*, Leonas). Toks ribų įsisąmoninimas palankiai veikia patį tapatumą, jį sustiprina ir kartu pagerina santykius su kitais žmonėmis, daro juos mažiau komplikuotais, paprastesniais (*„Bet tas vat savęs atpažinimas, tuos kitus – nepriimti asmeniškai žmogaus poelgiu, žodžių – jisai to gali net nesuvokti: tiesiog tą savo skausmą mažina savom priemonėm, ir net nesuvokia, kad skaudina kitą žmogų. Tai va, irgi padeda bendraujant šitas supratimas.“*).

Savipagalbos grupių kontekste vienu iš tokių tapatumo perkėlimo procesų galima laikyti vieną iš programos žingsnių – „skriaudų kitiems žmonėms“ analizę, po kurios tyrimo dalyviai stengiasi susirasti žmones, kuriems yra vienokia ar kitokia forma pakenkę ir atsiprašyti. Kitaip tai vadinama „skolų gražinimu“ (*„man reik atsiprašyt tą, ką įskaudinau, gražint skolas arba bent pasakyti, kad aš žinau, kad skolingas“*, Leonas). Šis simbolinis savo klaidų analizės procesas

nėra lengvas. Kai kurios „skriaudos“ tampa sudėtinga našta, nuo kurios išsivaduoti atrodo sudėtinga dėl gėdos, dėl baimės, jog žmonės nesupras, ir kitų veiksnių („*ir vienas toks žmogus man nedavė visą laiką ramybės, kai aš jį prisimindavau: „Ne, niekada, aš šito nepadarysiu“*“, Aurelijus). Todėl perlipimas per šį barjerą, tampa reikšmingu naujo tapatumo įtvirtinimo slenksčiu, tarsi pokyčių vėliava – kuri realizuojama, „perkeliamą“ ir tampa matoma ne tik kitiems, bet ir dar labiau – sau pačiam. Aurelijaus pavyzdyje šis žingsnis tampa „*grįžimo į žmonių tarpą*“ simboliu, leidžiančiu „*susitvarkyti su savo praeitimi*“ – nebebijoti nuskriaustus žmones sutikti gatvėje: „*aš prisiminiau visą laiką tą vieną žmogų nu ir niekaip aš negalėjau – aš buvau jį apvogęs, asmeniškai. Ir Dievo pagalba, aš surenku telefono numerį. (..) Aš labai ramiaiėjau, mane kažkas tai vedė. Mes išsiskyrėm po valandos, mes išsiskyrėm draugais. Mes išsiskyrėm – Dievo dėka aš padariau tai, kas mane vėl gražino į žmonių tarpą*“ (Aurelijus).

Pokyčių liudytojais tampa ir artimiausios aplinkos žmonės. Tai, kaip tyrimo dalyviams sekasi savo asmeninius pokyčius perkelti į santykius artimojoje aplinkoje yra traktuojama svari rekonstruoto tapatumo įsitvirtinimo ir atsparumo įrodymu. Šeima laikoma aplinka, kurioje yra menkiausios galimybės užsidėti tam tikras „*kaukes*“, kurios nors ir ne taip išreikštai, vis dar būdingos ir blaivybės periodu. Todėl šeimoje, stebint save, yra galimybė pasitikrinti giluminius tapatumo pokyčius: „*kiek tu pasikeitęs, koks tu esi lengviausia pamatyt būtent su artimaisiais santykiais. Su draugais trumpai bendrauji, gali vėl užsidėt tą kaukę, kurie šimtus užsidėjęs, po to vėl kitą. Namuose esi dvidešimt keturias valandas su tais pačiais vaikais, jie būna ir blogos nuotaikos, turi problemas, nu visaip būna ir matai, kaip tu reaguoji. Ir dažnai dar būni nepatenkintas savim.*“ (Leonas)

Blaivybės periodu pasitenkinimas gyvenimu ir savo tapatumu stipriai siejamas su įvairiais socialiniais vaidmenimis, kuriuose identifikuojamas santykio matmuo. Kitaip tariant, šiame etape svarbus tampa ne paviršinių socialinio vaidmens sluoksnių išpildymas: pavyzdžiui, ne tam, kad sutvirtinti savo klibantį tapatumą, kas buvo būdinga priklausomybės vystantis. Akcentuojami kintantys santykiai ir su laiku kintantys vaidmenys tame santykyje – su tuo susijusi jausminė gama, įvairūs transformaciniai, lūžio momentai. Daugelyje interviu kelias per blaivybę yra sudėtingų santykių su šeimos nariais refleksija, kuri vėl ir vėl „atnešama“ į grupes. O „atnešama“ todėl, kad naujai kuriamas tapatumas šeimoje taip greitai „nesuveikia“, kaip

saugioje bendruomenės aplinkoje, kurioje grįžtamasis ryšys ir emocinės sąveikos nėra tokios intensyvios. Pavyzdžiui, Zigmui ir Kostui toks paralelinis blaivybės ir kintančio tapatumo identifikatorius buvo kintantis santykis su sūnumis. Ir jų, kaip tėvų vaidmuo tame santykiuje. Sūnūs traktuojami ypatingais pokyčių liudytojais, kuriuose atsispindi jų klaidos ir silpnybės, kurie liudija brandos pokyčius. Pavyzdžiui, Kosto naratyve priklausomybės laikotarpis traktuojamas, kaip nebrandus laikas, kuomet jis negalėjęs pasirūpinti sūnumi, nes pats buvo užėmęs „*mažo vaiko*“ poziciją. Todėl blaivybėje atrandami nauji, gilūs tėvo vaidmens išgyvenimai tampa svarbiu naujojo tapatumo rodikliu: „*kai pradėjau blaivybės tą kelią tas santykis su sūnum turbūt labiausiai man tempė viską. Nu negalėjau būt nė kiek laimingas, sakykim. Grupėj atėjęs, aišku, peršoki į kažkurį etapą, bet, sakykim, čia gerai, bet vos pagalvoji, kad grįžęs namo susitiksi sūnų – tai ragas. Ir ką daryti, kokius du-tris metus va taip buvau toks pusiau blaivas, nu blaivas – negeris, bet užslėptas.*“ (Zigmas)

Kiti reikšmingi santykiai, kuriuose atrandama tapatumo pokyčių prasmė – su partneriais ir sutuoktiniais. Tyrimo dalyvių situacijos įvairios: vieni gyvena su tais pačiais sutuoktiniais, su kurias tuokėsi prieš pradedant vystyti priklausomybei ar jos metu, kiti turi naujus sutuoktinius, partnerius, dalis neturi antrosios pusės. Išaugotos santuokų atvejais sutuoktiniai tampa nueito kelio ir kintančio tapatumo liudytojais – tokiais, kurių vertinimas yra reikšminas tapatumo pokyčių rodiklis („*kad dingo pyktis ir pamatė tai namiškiai pirmoj eilėj – žmona sako: „Tavęs neatpažint, sako, tavęs negalima supykdyt – tu esi visiškai ramus*“, Aurelijus). Įdomus ir kitas tapatumo „perkėlimo“ momentas – tai dalijimasis su savipagalbos grupės kultūra, bendravimo ir pasaulėžiūros aspektais susijusiais dalykais, kurie tampa svarbia kasdienybėje veikiančio „aš“ dalimi. Aurelijaus naratyve tai atskleidžiama per galimybę su žmona pajuokauti apie tą jo tapatumo dalį, kuri susijusi su priklausomybe – tai atspindi gana atvirus santykius ir tuo pačiu tapatumo vientisumo prielaidą – galimybė išreikšti save artimoje aplinkoje („*aš galiu pajuokauti, tai šeimoje, su žmona bendraudamas, nes jinai žino programą.*“). Galu gale, daugelyje interviu fiksuojami ir patys patys santykio pokyčiai: („*mes kiekvieną vakarą po dvi valandas kalbamės (...) apie jausmus, apie gyvenimą, apie vaikus apie viską.*“, Aurelijus).

Kitų tyrimo dalyvių tapatumo pokyčius lydi ir kardinalūs pokyčiai asmeniame gyvenime – trijų tyrimo dalyvių naratyvuose nauji sutuoktiniai yra betarpiškai susiję sus naujai kuriamu tapatumu: arba tų pačių bendruomenių nariai,

arba savo pasaulėžiūra ir gyvenimo būdu itin atliepia tyrimo dalyvių naujiesiems pasirinkimams. Oskaro tapatumo pokyčiai buvo tampriai susiję su religinėje bendruomenėje užmegztais asmeniniais santykiais, kurie ir tapo svarbia pokyčių dalimi. Emilijos gyvenime santykiai savipagalbos grupės nariu, nors griežtai nerekomenduojami pagal „nerašytas“ grupės normas, buvo racionalus pasirinkimas, kuriuo ji siekė užtikrinti savo pačios tapatumo pokyčių tąsą: *„Nes aš susiradau gana anksti draugą AA ir mes su juo šiandienai gyvenam, kas pagal mūsų taisykles yra visiškai nonsensas. Šiaip tai aš tą dariau su tokiu rizikos faktorium, bet kita vertus, aš labai aiškiai rinkausi žmogų: su labai aiškia blaivybės nuostata, tokiais gan egoistiškais tikslais (...) gavosi taip na, kad įsimylėjau tą žmogų“* (Emilija).

Dar reikšmingesniais tapatumo rekonstravimo proceso užtvirtinimo momentais tampa santykių su tėvais pokytis. Šis naratyve įvardijamas vienu paskutiniųjų, sudėtingiausių naujosios savasties raiškos procese. Santykių su tėvais gijomis prasidėję gyvenimo istorijų pasakojimai simboliškai pabaigia tapatumo virsmo procesus santykių, socialinėje sferoje. Susitaikymo su tėvais raiška pasakojimuose gana skirtinga. Vieniems įvyksta lūžio momentas – po konkretaus pokalbio, apkabavimo, konflikto. Po atvirų pokalbių įvykstantys atleidimo procesai išlaisvina nuo psichologinės naštos – kaltės dėl nemeilės ar kitokių neigiamų tėvams jausmų. Zigmui grįžęs po vienos „AA“ stovyklų, apie savo blaivybės patirtis prabilo mamai (*„Tai va po to kažkaip geryn, geryn, geryn. Dabar visko būna, bet jau nėra jokių absoliučiai prieštaravimų.“*). Kiti santykių su tėvais kismą – atleidimą ir susitaikymą reflektuoja kaip ilgai trukusį procesą (*„turbūt gal prieš kokį dešimt metų, kai jau pradėjau tvarkytis santykius su tėčiu, jau atsiprašinėjau“*). Tačiau identifikuojami ir įsimintini simboliniai lūžio momentai. Leono atveju tai buvo laiškas, kurį siuntė tėvui prieš daugelį metų, tuo metu išreikšdamas savo neapykantą, kurio kulminacija tapo laiške palinkėta mirtis: (*„ir kiekvieną kart stengiuos pasakyti, kad aš jį myliu, kad jisai man svarbus, kad man bus labai skaudu, kada jisai išeis ir jisai visai neseniai, gal prieš du metus pasakė: „Aš einu, Leonai, į garažą ir suplėšysiu tą tavo laišką“*). Dmitrijus, siekdamas gerinti santykius su priklausomybę nuo alkoholio turinčiu tėvu išsikraustė gyventi atskirai (*„o kai aš atskirai, tai jis kaip ir – nu mes galim daugiau draugiškus santykius su juo palaikyti, tai jau. Pradėt bent jau. Dar nėra tokių gerų santykių – bet pradžia yra“*).

12 PRIEDAS. Atmintinė. Savęs pateikimas: „kaukės“ *versus* autentiškumas

Dviejų jauniausių dalyvių pasakojimuose kalbant apie tapatumo pokyčius daugiau pabrėžiami patys pokyčiai, nevertinant jų autentiškumo. Itin džiaugiamasi ryškėjančiu kontrastu tarp priklausomo ir blaiviojo „aš“, pabrėžiamos naujai kuriamo tapatumo galimybės. Naujai kuriamas „aš“ šiuo atveju dar tik konstruojamas, „matuojantis“ jo privalumus ir trūkumus, ir nėra tiek įsiliejęs į kasdienybę ar patvirtintas laiko tėkmėje daugybės socialinių interakcijų bei asmeninėmis refleksijomis ir vertinimu.

Be to, naratyve ir pačioje tyrimo situacijoje išryškėjusiame dalyvių elgesyje juntamas siekis tapatintis su naujai kuriama tapatumo dalimi leidžia daryti prielaidą, jog naujasis blaivusis „aš“ siekiamas padaryti tikroju. Be biografinio pasakojimo, šis procesas vyksta pasitelkiant tokius naujojo tapatumo patvirtinimo būdus: elgesį tyrimo metu (vegetariško maisto kavinėje pasisveikinimas su sutiktais draugais, kurie taip pat yra abstinentai bei vegetarai – pasiūlymas vienam jų sudalyvauti tyrime, taip atskleidžiant tyrimo temą), išvaizda (nauja elegantiška apranga ir šukuosena, kurią garsiai įvertina kaimynės, akivaizdžiai besistebėdamos tyrimo dalyvės pokyčiais) bei savo būsto ir artimų draugų ar šeimos įtraukimas į tyrimo lauką. Tokiais atvejais galėdavau fiksuoti dvigubą tapatumo kūrimo procesą – viena vertus, esami žmonės man, tyrėjai, pristatomi, kaip sąmoningai arba nesąmoningai verifikuojantys naratyve deklaruojamą tapatumą. Kita vertus, mano, kaip tyrėjos, dėmesys tapo naujojo tapatumo vertės patvirtinimu: kad šis tapatumas yra įdomus, jis bus analizuojamas, apie tai rašoma ir pan.

13 PRIEDAS. Atmintinė. Vienatvė – svarbi tapatumo rekonstravimo sąlyga blaivybėje

Priklausomybės vystymosi raida lydima socialinių santykių fragmentiškumo ir skausmingos vienatvės. Blaivybėje tyrimo dalyviai reflektuoja ne tik iš esmės kintančius santykius bendruomenėje, šeimose ir platesnėje visuomenės terpėje, bet ir besitransformuojančią vienatvės prasmę. Vienatvės, kaip susidūrimo su savo autentiškumu, išgyvenimai tampa svarbi rekonstruojamo tapatumo pajautimo ir įsisąmoninimo prielaida.

Tyrimo dalyvių naratyvuose pasiekus „brandžios“ blaivybės etapus ryškėja vienatvės „prisijaukinimo“ tema. Vienatvė, kaip buvimo su savimi kategorija, atskiriama nuo vienišumo, kuriai priskiriama negatyvi konotacija – būseną, susijusi su atskirtimi ir atitolimu nuo kitų žmonių, siejama su baime ir nerimu. Atradus savo vietą ir palaikančius santykius bendruomenėje bei kitose srityse, vienatvė tampa neišvengiama ir lengviau išgyvenama būties dalis („*aš vienas gyvenu, bet tai nereiškia, kad aš vienišas. Nu, aš puikiai dabar jaučiuosi vienas, gal dar ne visai super, bet jau gerai, jau galiu būt vienas*“, Dmitrijus). Pateikiami blaivybės pradžios ir tolesnio blaivybės periodo vienatvės patyrimo kontrastai. Vienatvė suprantama ir kaip svarbi savianalizės prielaida, kurią būdavo sunku įgyvendinti dėl vienatvėje aplankančio nerimo ir baimės („*aš vat visai negalėdavau pabūti viena. Man net savianalizę skirtą būdavo padaryt sunku. O dabar ir ryte, ir vakare – man labai gera. Man tiesiog gera pabūt – to nebuvo, aš kažko bijojau*“, Nijolė). Kiti tyrimo dalyviai kalba apie vis dar sudėtingą vienatvės prisijaukinimo procesą. Protu suvokiama apie ramybės ir vienatvės teikiamą naudą – kad tai „*ėjimas*“ į save, tačiau tam įgyvendinti ne visada užtenka noro, ryžto ir disciplinos („*Tai vat tos gilumos, eiti daugiau į save, tam yra vietų, tik troškimą reikia turėt (...) Ir namuose, valandai atjungt telefoną, pabandyt ramiai pasėdėt 10 minučių. Aš matau, kaip man sunku tą padaryt. Bet turi save vat laužyt – ir tada tau atsiveria matymas savęs – kai pamatai save*“, Milda).

Kitas vienatvės aspektas – reflektuojami su moters vaidmeniu visuomenėje susiję tapatumo aspektai. Perimti socialiniai ištekėjusios moters elgesio lūkesčiai, susiję su jos galimybėmis būti viena – leisti laiką be vyro ar šeimos. Norint įtvirtinti savo rekonstruojamą tapatumą, laisvalaikio, kuris leidžiamas vienumoje, pasirinkimas viso naratyvo kontekste gali būti suprantamas kaip gana

svarbus iššūkis sau pačiai ir aplinkai, nes tyrimo dalyvės įvardijama jai būdinga netiesioginė priklausomybė nuo kitų žmonių laikoma rimta asmeninio augimo kliūtimi. Todėl šis pasirinkimas, kurį lydi tvirtas apsisprendimas, tampa naujai rekonstruojamo tapatumo įtvirtinimu, ne tik leidžiančiu vienumoje dar giliau pažinti save, bet tampančiu akistata su asmeninėmis galimybės įveikti probleminius senojo tapatumo slenksčius: „*Nes aš ir pradėjau prie jūros nuvažiuoti su vaiku, sėdau viena važiuoju – tai šokas visiem. Tai va – per daug, moteris taip sau negali: arba su vyru, arba nevažiuot. Ir man šiomet vat didelis pasiekimas – aš sąmoningai važiuoju viena. Leidau sau važiuot viena. Kad aš važiuoju, aš negalėjau patikėt. Sau duot, skirt laiką, dėmesį, pinigus – vien tik sau ir nebijot dar įvardint – tai jau čia*“ (Nijolė).

Kitiems tyrimo dalyviams vienatvė, lydėjusi nuo pat vaikystės, bendruomenės ir dvasinių praktikų kontekste įgauna kitokią prasmę – čia vienatvė ir ramybė tarsi legitimuojama, įprasminama, įvardijama kaip svarbi praktikų dalis, todėl nebereikia gėdytis to pomėgio dažnai pasitraukti į vienatvę – tam užtenka įvardyti išvykimą medituoti ar pasitraukimą tylos praktikoms. Vienatvė tampa ne stigmatizuota, bet priimama tapatumo dalimi, kuria galima didžiuotis ir panaudoti savo dvasinio tobulėjimo labui („*Todėl man labai patinka, kai kai – ramybė. Man patinka vienam pabūt, patinka tas turbūt nuo vaikystės aš nežinau, tas kažkoks trūkumas ramybės. Mėgstu, kai man ramu – retai būna. Dėl to gal čia ir praktikuoju [juokiasi]. Jeigu tai turėčiau, tai turbūt nepraktikuočiau*“, Oskaras).

14 PRIEDAS. Atmintinė. Tarp asmeninės ir Dievo valios

Dar besiformuojančioje dvasinėje pasaulėžiūroje blaivybės pradžioje svarbus momentas yra bejėgiškumo prieš priklausomybę pripažinimas, po kurio seka naujos atsiradusios vidinės ertmės atidavimas Dievo, „aukštesnės jėgos“ valiai. Šie procesai vyksta pagalbos sau grupėse, taip pat panaši dinamika aptikta krikščioniškos bendruomenės narės gyvenimo istorijoje. O NRJ ir kitų individualiai blaivybės siekiančių asmenų naratyvuose, nors ir nėra pradinio bejėgiškumo prieš priklausomybę pripažinimo, vis dėlto vėliau taip pat ryški tendencija – buvusių sampratų apie savo gyvenimo kontrolę, gebėjimą paveikti visus įvykius ir situacijas kaita.

Pagalbos sau grupių ir krikščioniškos bendruomenės kontekste savo gyvenimo patikėjimas Dievo valiai tampa svarbiu pokyčių šaltiniu įvairiose srityse – nuo darbinės veiklos, finansų valdymo („*Man tinka tas variantas, kad finansai – Dievo valioj. Paprašau, o paskui jau galiu savo – einu. Tai man šitas tinka, man kaip saugiklis kažkoks tai*“, Nijolė), iki santykių, įvairių problemų šeimoje sprendimo. Pastangos „*kontroliuoti*“ namiškius, šeimos narius, neretai tai išreiškiant ir suvokiant kaip pagalbą, keičiamos naujomis nuosaikesnėmis elgesio strategijomis („*Kol nereikia, nebesikišau į mokslus ten... Kiek įmanoma nesikišau, nors skaudėjo: nu, galvojau, a ką aš pakeisiu, kas aš?*“, Zigmas).

Toks elgesys grindžiamas samprata, jog Dievo valios dėka daugelis situacijų gali būti išspręstos be būtinybės stengtis valdyti visas gyvenimo situacijas, nes tuomet nepaliekama erdvės įvykiams susiklostyti taip, jog būtų atsižvelgiama ne tik į asmeninius, bet ir į Dievo bei kitų žmonių planus. Kita vertus, neatmetama asmeninės valios ir pastangų vertė, greičiau ieškoma balanso tarp galimybių palikti situaciją Dievo valiai ir dėti pastangas ten, kur jos gali būti prasmingos. Tai atsispindi ir vieno tyrimo dalyvio pateiktoje maldoje, kuri yra gana populiarī pagalbos sau grupių kontekste: „*Dieve, suteik man ramybės susitaikyti su tuo, ko negaliu pakeisti, drąsos keisti, ką galiu pakeisti, ir išminties tą skirtumą suprasti.*“

Savo gyvenimo atidavimas Dievo valiai traktuojamas vidinės savistabos reikalaujančiu veiksmu. Tai pasireiškia kaip pastangos pamatyti bet kokią situaciją iš platesnės perspektyvos – ne vien tik dėl asmeninių poreikių ar

motyvų. Toks situacijos patikėjimas Dievo valiai suprantamas kaip stiprus vidinis veiksmas, kuriam reikia drąsos ir pasiryžimo, nes poreikis ir pastangos kontroliuoti įvairias situacijas yra įprastos ir atrodo saugesnės. Todėl tai yra nuolatinis darbas su savimi, stebint save iš šalies („*nors aš žodžiais jam atiduodu, bet dar tvarkau vis pati*“, Milda). Priklausomybės laikotarpis krikščioniškos pasaulėžiūros kontekste vertinamas kaip „*savivalės*“ laikotarpis, kuriai būdingas žalingas ir klaidingas elgesys tiek savo paties, tiek aplinkinių atžvilgiu („*mano laisva valia vos neprivėdė iki to, kad aš vos nemiriau, gyvenau miręs*“, Dmitrijus).

Šis pasitikėjimas aukštesne valia psichologiškai veiksmingu laikomas situacijose, kurios susijusios su naujomis problemomis, nerimu dėl ateities („*bet vėlgi stengiuos apie tai negalvoti ir stengiuos įvardyti ir priimti tai: „Nu, Kostuk, tebūnie tai dievulio valia, o ne tavo*“, Kostas). Leonui blaivybės laikotarpiu teko išgyventi vėžį, kurio diagnozė buvo gana vėlyva. Prisimindamas tuo pačiu metu sirgusio pažįstamo žmogaus, kurio prognozės buvo palankesnės, mirtį, Leonas pasiklovimą vaistais priešpastato savo pasirinkimui – remtis tikėjimu („*O aš rėmiausi tikrai Dievu ir jo valia. Per gydytojus, per žmones. Ir buvau šventai įsitikinęs, kad jisai manim pasirūpins, kad tai nėra mirties nuosprendis*“).

Rekonstruojamo tapatumo pokyčių skirtumai, kurie išryškėja palyginus priklausomybės vystymosi ir blaivybės laikotarpius, kelia nuostabą ne tik patiems tyrimo dalyviams, bet ir jų socialinei aplinkai. Tapatumo pokyčiai tampa vis akivaizdesni ir matomi. Todėl blaivybei įsibėgėjus atsiskleidžia tyrimo dalyvių savirefleksijos poreikis – atsigręžti į savo senąjį „aš“ ir palyginti su esamu. Taip pat svarbu, kam priskiriamos tokių pokyčių priežastys. Pokyčių mastas suprantamas ne tik kaip asmeninių pastangų rezultatas – reikšmingu laikomas tikėjimo ir Dievo vaidmuo („*Man draugės sako: „O tu taip dabar elgiesi, ar tu tikėjai, kad taip galėsi?“ Nu, sakau: „Kryptingai veda, nu, tiesiog net sunku patikėti. Ir tai, kad aš vairuosiu, važinėsiu, kad baigsiu studijas ten*“, Nijolė). Mildos naratyve Dievo vaidmens svarba jos tapatumo rekonstravimo pokyčiuose pateikiama naudojant „numazgojimo“ metaforą: „*Jeigu mane ištraukė iš tokios praeities, kaip sakau – nuprausė, numazgojo. Tyrina, šveičia ir veda...*“

Šiame kontekste išsiskiria vienas atvejis, kai blaivybės siekimas suprantamas kaip veikiamas tik asmens valios („*pradėjau galvoti labiau, kad čia manyje viskas, ta jėga yra manyje*“). Tapatumo rekonstravimo procesas susiejamas su gebėjimu keisti („*Ir nuo manęs pačio čia viskas priklauso, vos ne kaip kompiuteris aš: programuoju savo smegenis ir tą pasąmonę ir mano savybės automatiškai keičiasi*“). Asmeninės valios pastangomis identifikuojami kardinalūs tapatumo pokyčiai. Toks asmeninės valios prioriteto išskyrimas Sauliaus naratyve gali būti siejamas su tuo, jog tapatumo perkūrimo procese rėmėsi tik fragmentišku dalyvavimu socialinėse grupėse – mokymų, saviugdų forma. O kitų tyrimo dalyvių pasakojimuose bendruomenė tampa svarbi tapatumo atkūrimo terpė.

PADĖKA

Šis darbas neišvystų pasaulio, jeigu ne daugybė man reikšmingų žmonių, kurie kiekvienas savaip prisidėjo prie jo kūrimo ir realizavimo. Visų pirma, dėkoju tyrimo dalyviams, kurių atvirumas ir dalijimais savo turtingomis gyvenimo istorijomis įkvėpė gilintis į pasirinktą temą, ir suteikė galimybę ne tik „karčiai“ dirbti, bet ir mėgautis tyrimo procesu.

Dėkoju darbo vadovei *doc. dr. Violetai Gevorgianienei* už išmintį ir supratingumą – už tai, kad šalia jaučiau ne tik vadovę, bet ir bendražygę, kuri suprato ir kantriai priėmė mano ieškojimus, leido rinktis ir užtikrintai gelbėjo tada, kai to labiausiai reikėjo. Jos meilė kalbai ir jautrumas rašytiniam žodžiui suteikė nuolatinę galimybę mokytis „valdyti“ tekstą, o tikėjimas šiuo darbu – stiprybės.

Taip pat norėčiau padėkoti kokybinių tyrimų mokytojoms *doc. dr. Birutei Švedaitei-Sakalauskei, dr. Agnei Matulaitei, prof. dr. Vilmai Žydžiūnaitei, doc. dr. Sigitai Girdzijauskienei*, kurios ne tik leido pažinti metodologinius ypatumus, bet ir įkvėpė meilę kokybiniais tyrimams; o *doc. dr. Vitai Danilevičiūtei* – už rūpestingą atlydėjimą į priklausomybės ligų temą.

Vilniaus universiteto bendruomenei dėkinga už mokslinę laisvę ir galimybę tirti tai, kas man rūpėjo. *Kolegoms Socialinio darbo katedroje ir Higienos institute* – už supratingumą, palaikymą ir vertingą darbo rašymui suteiktą laiką.

Dėkoju brangiems savo šeimos vyrams – *draugui Deniui, tėčiui, broliui* – kurie dažnai tikėjo manimi labiau nei aš pati, bei labai svarbioms mano gyvenimo moterims – *mamai, močiutėms, tetoms ir pusseserėms*, kurių pavyzdžiai ir tvirtybė suteikė jėgų nesustoti pusiaukelėje. *Draugėms Rūtai, Justei, Linai, Giedrei, Agnei, Indrei, Urtei ir daugeliui kitų*, kurie buvo drauge, leido dalintis ir reflektuoti arba tiesiog tyliai palaikė pakilimuose ir nuokalnėse.

